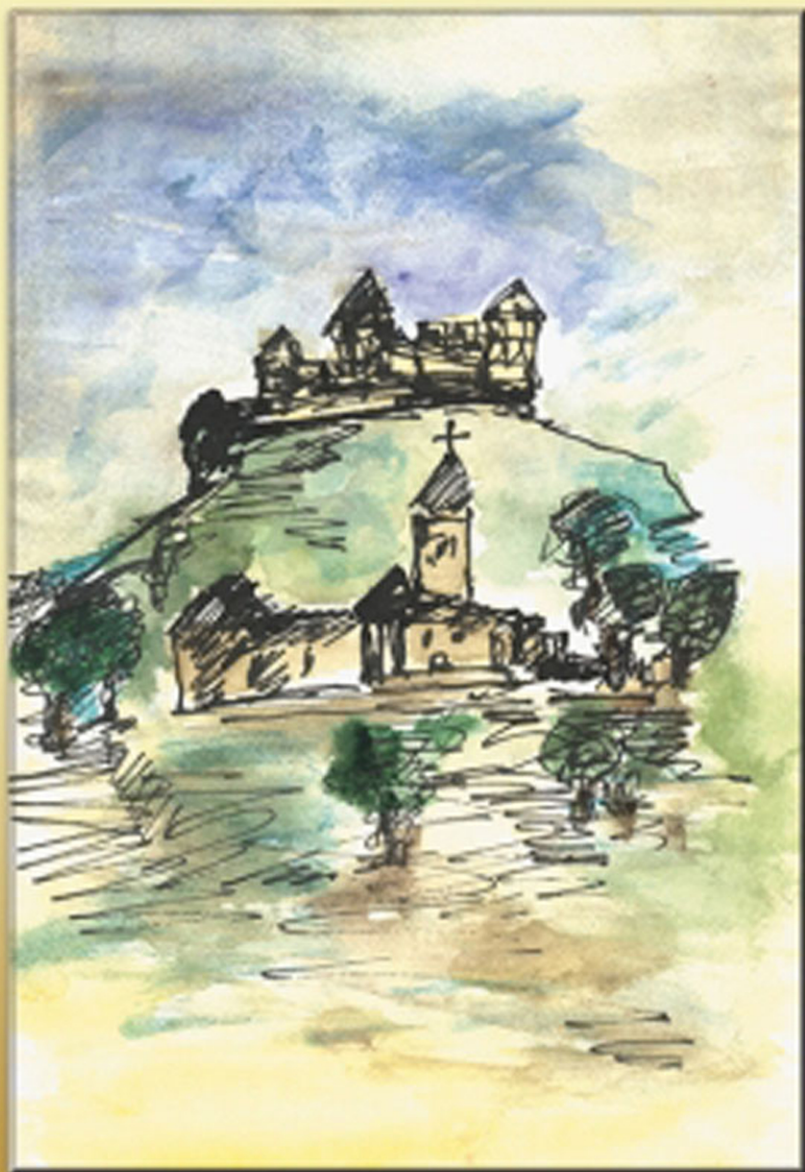

ISSN 1840-0477

GRADOVRH

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNO-JEZIČNA, DRUŠTVENA
I PRIRODOZNASTVENA PITANJA

Matica hrvatska • Tuzla • studeni 2014.

GRADOVKH

časopis za književno-jezična, društvena i prirodosnanstvena pitanja

GRADOVRH

Časopis Matice hrvatske

Utemeljen 2004.

Godište XI, br. 11, studeni 2014.

Naklada

Matice hrvatske – Tuzla

Hrvatsko narodno vijeće Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine

Za nakladnika

Marica Petrović

Glavna urednica

Marica Petrović

Redakcija

Marica Petrović, Petar Matanović, Marinko Mrkonjić, Danijel Barišić,

Romeo Knežević, Biljana Stahov, Alen Matošević

Recenzenti

Amira Turbić Hadžagić (b/h/s/c jezik),

Sanel Jurida Hadžiahmetović (engleski jezik), *Ivica Tokić* (njemački jezik)

Lektura

Biljana Stahov

Likovna oprema

Marina Trogrlić

Adresa uredništva i administracije:

Tuzla, Kazan mahala 2/II; tel/fax: +035 257 033, e-mail: matica.hr@bih.net.ba

Uplate na žiro-račun kod UniCredit banke 338300220429402

Redakcija ovoga broja zaključena je 22. listopada 2014.

Grafičko oblikovanje

Branko R. Ilić

Tisak

Printcom, Tuzla

GRADOVRH

*časopis za književno-jezična, društvena
i prirodoznanstvena pitanja*

MATICA HRVATSKA – TUZLA

studen 2014.

Sadržaj

Marica Petrović:	<i>Uvodnik</i>	7
------------------	--------------------------	---

KAZALIŠTE

Baisa Bakin, Maja Hrvanović:	<i>Performans i apstraktna vizualizacija arhetipske simbolike kubusa</i>	11
Srdjan Vukadinović:	<i>Posttranzicijski kazališni izazovi i produkcijska forma</i>	15

KNJIŽEVNO-JEZIČNE TEME

Marijana Nikolić:	<i>Polivalentnost funkcionalnih stilova u jeziku Dobroga pastira</i>	27
Sead Nazibegović, Izet Beširović:	<i>Filološki i lingvističkometodički rad Nikole Simića: Udžbenička literatura u postkalajevskom periodu ili Raskid s bosanskom lingvometodičkom školom</i>	37
Sead Nazibegović, Izet Beširović:	<i>Metodika nastave pravopisa i pravogovora</i>	42
Dubravko Jakić:	<i>Normativno stanje u romanu Liber memorabilium Ivana Lovrenovića</i>	47
Nadira Puškar Mustafić:	<i>Prikaz fizičkog nedostatka junaka u suvremenoj biografskoj američkoj drami</i> . . .	61
Ivica Tokić, Alma Halidović:	<i>U svjetlu reklame i reklamnog oglasa</i>	77
Sanja Tunjić:	<i>Sintaksičke funkcije imeničkih fraza u njemačkom jeziku</i>	91
Sanel Hadžiahmetović Jurida:	<i>The Language of InformationTechnology: Figurative Use of Computer Terms</i>	103
Demir Alihodžić:	<i>The Place of English Language in Post-Colonial Caribbean Literature</i>	119

MUZIKOLOGIJA

- Gabriela Petrović: *Kurzer Ausschnitt aus der wissenschaftlichen Arbeit zum Thema Musik und Gender-Über die Frauenrolle in den Massenmedien* 129
- Gabriela Petrović: *(Un-)Möglichkeiten einer musikalischen Karriere für Frauen im 19. Jahrhundert: Mathilde Wesendonck: Muse, Kritikerin, Partnerin und ihre Wesendonck – Lieder* 135
- Jasmin Mujanović: *Struggles Against Global Racism in Selected American Music Production (Blues) in The Period of The 1960s – 1990s* 153

PRIJEVODI

- Alen Matošević: *Marko Tulije Ciceron: Drugi govor protiv Gaja Vera, V, 41-100* 163

PRILOZI IZ KNJIŽEVNOSTI

- Osman Puškar: *Beograd (odlomak iz neobjavljenog romana Šifra: Beograd)* 181
- Zlatko Dukić: *U čovjeku uvijek živi dijete (odlomak iz neobjavljenog romana Dijete)* 191
- Omer Mešić: *Markovica (pripovijetka iz zbirke Geometrija srca)* 199

SOCIOLOGIJA

- Mirjana Popović: *Mapiranje kategorije roda u razvoju preduzetništva* 203
- Fehrat Hrustić: *Društvena preduzeća i mjerenje njihovog društvenog utjecaja* 209

ZEMLJOPIS

- Bojan Crnogaća: *Drvo kao gorivo* 221
- Snježana Musa, Dario Šakić: *Razvoj ideje turističke valorizacije kanjona Drežanka* 229

IZ ARHIVE

- Petar Matanović: *Iz ostavštine fra Miroslava Miloševića, bivšeg župnika Rimokatoličke župe Rođenja BDM Ulice kod Brčkog* 239

Uvodnik

*Sretna vremena Tvrtka, bana ti Kulina neću
Spominjat, kojima brz nevolje zadaše kraj.
Bogato bijaše nekoć ono u Bosni vrijeme...*

Josić, *Elegije*, 111-113

Ništa se ne može dobiti spominjanjem sretnih vremena, niti predviđanjem kakva će vremena biti u budućnosti. To se posebno odnosi na ovaj prostor i ovo vrijeme. Blaž Josić je živio u drugome vremenu (Rapače kod Tuzle 1820 - Sutjeska 1868), ali na ovome prostoru. Mi danas nemamo one probleme koji su mučili njega i njegove suvremenike, ali se ne možemo pohvaliti da živimo u sretnim Tvrtkovim danima, koji se u Bosni i danas zazivaju. Naše vrijeme nije sklono poslovima kojima se bave u ogranku Matice hrvatske u Tuzli. Zato smatramo sretnom okolnost da možemo izdati 11. broj *Gradovrha*, našega najvažnijeg projekta.

U ovome broju koji izlazi u okviru desetih, jubilarnih *Dana OMH Tuzla*, po običaju ima najviše priloga na književno-jezične teme. Od ranijih suradnika, tu su radovi: Marijane Nikolić, *Polivalentnost funkcionalnih stilova u jeziku Dobroga pastira*; Nadire Puškar-Mustafić, *Prikaz fizičkog nedostatka junaka u suvremenoj biografskoj američkoj drami*; Ivice Tokića i Alme Halidović, *U Svijetlu reklame i reklamnog oglasa* i Demira Alihodžića, *The Place of the English Language in Post-Colonial Caribbean Literature*.

Novi suradnici su: Sead Nazibegović i Izet Beširović, *Filološki i lingvističko-metodički rad Nikole Simića: Udžbenička literatura u postkalajevskom periodu ili Raskid s bosanskom lingvometodičkom školom te Metodika nastave pravopisa i pravogovora*; Dubravko Jakić, *Normativno stanje u romanu Liber memorabilium*, Ivana Lovrenovića; Sanja Tunjić, *Sintaksičke funkcije imeničkih fraza u njemačkom jeziku* i Sanel Hadžiahmetović Jurida, *The Language of Information Technology: Figurative Use of Computer Terms*.

Prilozi iz muzikologije su: Gabriela Petrović, *(Un-)Möglichkeiten einer musikalischen Karriere für Frauen im 19. Jahrhundert: Mathilde Wesendonck: Muse, Kritikerin, Partnerin und ihre Wesendonck – Lieder* te *Kurzer Ausschnitt aus der*

wissenschaftlichen Arbeit zum Thema Musik und Gender - Über die Frauenrolle in den Massenmedien i Jasmin Mujanović, *Struggles Against Global Racism in Selected American Music Production (Blues) in The Period of The 1960s - 1990s*.

Radovi o kazališnoj umjetnosti: Baisa Bakin i Maja Hrvanović, *Performans i apstraktna vizualizacija arhetipske simbolike kubusa* i Srdjan Vukadinović, *Posttranzicijski kazališni izazovi i produkcijska forma*.

Marko Tulije Ciceron: *Drugi govor protiv Gaja Vera*, V, 41–100, prijevod je Alena Matoševića, a od priloga iz književnosti objavljujemo: *U čovjeku uvijek živi dijete*, Zlatka Dukića (odlomak iz neobjavljenoga romana *Dijete*), Beograd, Osmana Puškara (odlomak iz neobjavljenoga romana *Šifra Beograd*) i Markovića, Omera Mešića (pripovijetka iz zbirke *Geometrija srca*).

Prilozi iz sociologije su: *Društvena preduzeća i mjerenje njihovog društvenog utjecaja*, Fehrata Hrustića i *Mapiranje kategorije roda u razvoju preduzetništva*, Mirjane Popović.

Radovi iz zemljopisa: *Razvoj ideje turističke valorizacije kanjona Drežanka*, Snježana Musa, Dario Šakić, i *Drvo kao gorivo*, Bojana Crnogaće.

Iz arhive je prilog što ga je priredio fra Petar Matanović, ulomak iz jedne fratarske bilježnice, *Iz ostavštine fra Miroslava Miloševića, bivšega župnika rimokatoličke župe Rođenja BDM, Ulice kod Brčkog*

Kao i u ranijim brojevima, poštovali smo pravo na vlastiti izbor pa priloge pisane na različitim pravopisima hrvatskoga jezika nismo pravopisno ujednačavali.

Tekstove pisane na bosanskome, srpskom i crnogorskom jeziku nismo kroa-tizirali, a nisu prevedeni ni tekstovi na engleskom i njemačkom jeziku. Uredništvo zahvaljuje suradnicima, dobročiniteljima i svima onima koji nas podržavaju na razne načine.

Urednica

GRADOVKH

KAZALIŠTE

Performans i apstraktna vizualizacija arhetipske simbolike kubusa

Rezime

Jedan od simbola čiste apstrakcije, kubus pod nazivom *Theatron* postavljen u izložbenom prostoru Akademije dramskih umjetnosti Univerziteta u Tuzli preveden je u formu akcione umjetnosti. Crna kocka radnog naziva *Theatron* kao ideal avangardnog prostora ostala je otvorena priča svjesne umjetničke provokacije, koja na subjektivan način može i dalje sakupljati, prezentirati i interpretirati različite idejne koncepte. Funkciju suprematističkog prostora mogli su preispitivati i glumci Akademije dramskih umjetnosti vođeni svojim znanjem, iskustvom, inspiracijom i koordinacijom mentorice Baise Bakin.

Predstava *Theatron - Umjetnička kocka na putu oko svijeta*, koja je nastala u okviru sedmodnevne umjetničke radionice *Theatron* s njemačkim umjetnikom Wasom Marjanov i studentima Akademije dramskih umjetnosti Univerziteta u Tuzli, izvedena je uveče na ADU Tuzla. Osmislili su je docenti i asistenti Akademije: Baisa Bakin, Sanela Babić, Damir Altumbabić i Dragan Pirić. U predstavu je bilo uključeno sedam aktera, studenata II. godine ADU u Tuzli, u klasi prof. Vlade Keroševića: Damir Mašić, Ana Franjčević, Edin Suljetović, Haris Mrkonja, Gordana Džepina, Siniša Kahvić i Asja Husičić (A.D.S., 2007).

Ključne riječi: *performans, vizualizacija, geometrijska apstrakcija, kubus, konstruktivizam, suprematizam, akcija, struktura scenskog prostora, arhetip, simbol, znak, ritual*

Summary

One of the symbols of pure abstraction, the cube called "Theatron", which was set up in the exhibition hall of the Academy of Drama Arts, was converted into a form of action art. Black cube with the working title "Theatron" as an ideal of avant-garde space remain an open story of the conscious artistic provocation which can, in a subjective way, continue to collect, interpret and document various ideas and concepts. The function of the suprematic space was reviewed by actors of the Academy of Dramatic Arts in Tuzla (ADU), guided by their knowledge and

experience and by inspiration and coordination from their mentor Baisa Bakin. The show "Theatron - Art Cube on the trip around the world, "which was created as part of a seven-day art workshop "Theatron" with German artist Wassa Marjanov and with students of The Academy of Drama, University of Tuzla, was performed on Monday evening at the Academy of Drama in Tuzla. It was designed by docents and assistants of the Academy - Baisa Bakin, Sanela Babić, Damir Altumbabić and Dragan Pirić. The show included seven actors, students of the second year of ADU in Tuzla, in the class of professor Vlado Kerošević: Damir Masić, Ana Franjčević, Edin Suljetović, Haris Mrkonja, Gordana Džepina, Siniša Kahvić and Asja Husićić. (A. D. S. , 2007).

Key words: *Performance, visualisation, geometric abstraction, cube, constructivism, suprematism, action, structure of stage space, archetype, symbol, sign, ritual, synaesthesia.*

Uvod

Uloga stiliziranog prostora akcentovanog smjerom i veličinom geometrijske forme se mijenjala u vremenu i kontekstu, ali uvijek neizbježno ostajala vezana za publiku. Oblik predstavljanja često je u kontradikciji sa sadržajem kojeg otkrivaju vrijeme i pokret. Iako svjesni da vizualiziranje konstruktivističke ideje i naslojenog avangardističkog konteksta teško nalazi svoj odraz u okviru haotične disfunkcije savremenog društva danas, izvođači performansa nisu odustali od svjesne namjere da glumačkim sredstvima ožive prostor crnog kubusa, oslanjajući se inspirativno na Act Without Words, Samuel Beckett.

Slika 1. *Theatron*

Eksperimentalno istraživanje prostora, vizualnih, govornih i gestualnih značenja gradilo je suodnos sa univerzalnim, religioznim, civilizacijskim i individualno psihološkim vrijednostima.

Umjetnička ideja vođena geometrijskim oblicima, kao produkt pitagorejskog znanja i selektivne intuicije glumačke igre proizvela je inteligibilni-akcioni artefakt. Slijedeći model umjetničke tendencije dvadesetog stoljeća, tačnije tendencije konstruktivizma i suprematizma autor *Theatrona* nas uvlači u prostor strukturalne čistoće crnih ploha i geometrijskih oblika, kontradiktorno scenskom konceptu Baise Bakin koji mu se suprotstavlja igrom spontanijih idejnih fragmenta. Vizualne perceptivne jedinice nisu drugo nego odnosi između elemenata forme (fonemi) i elemenata boje (kromemi). U

apstraktnim kompozicijama ipak perceptemi ustupaju mjesto semima, kompleksnim iskazima što znači da semi uspostavljaju međusobne recipročne odnose i svi sudjeluju u stvaranju složenog iskaza.

“Umjetnička se produkcija zbog toga uvijek nalazi pred teškoćom da jako determinirana stanja (materijalnih nosilaca) prevodi u slabo determinirana stanja (ekstenzionalne ljepote). Napokon, što se tiče komunikacijske funkcije umjetnosti, ona unutar povišenih minimalnih zahtjeva kaže samo to da svaka estetička realnost ma o kojega se nosioca vezana pojavila, dakle, svaki umjetnički objekt, pripada nekoj shemi posredovanja, nekoj shemi komunikacije u kojoj se može opaziti, razumjeti ili ne razumjeti, i uopšte prosuđivati, kritizirati. To se odnosi jednako na aspekt izazivanja djela kao i na aspekt njegova promatranja. U prvom se slučaju process ‘realizacije’ pokazuje već kao ‘komunikacija’, a u drugom je to interpretacija koja služi ‘posredovanju’” (Bense, 1978, str. 292–294).

Iako nemimetička djela teže razaranju tradicionalnog prostornog kodeksa, time potiču recipijenta na nove vrste percepcija jer funkcioniraju na osnovu najednostavnijih jedinica i svake moguće kombinacije unutar koda.

Slika 2. Glumci u prostoru crnog kubusa

Kao i sam znak, akciona situacija ima svoje tri funkcije: strukturnu (sintaksičku), smislenu (semantičku) i komunikativnu (pragmatičnu), te je svaka znakovna situacija diferencija situacije nakon dekodiranja znaka i situacije prije dekodiranja znaka. Definicija znaka, takozvana funkcija znaka, kao proces znači spajanje (kompozicija) znakovnog ansambla, koja opet ima karakter znaka, a podliježe dvostrukom tumačenju. Vizualni znak koristi materijalna sredstva kojim dočarava nematerijalno. Vizualni iskaz se služi sredstvom izražavanja koje nije svojstveno samo njemu, jedino teatar povezuje znakove i značenja različitih kompleksnih sistema. Materijalna svojstva slike, ekspresije, kompozicije posjeduju znatan semiološki potencijal i mogućnost iskazivanja doživljaja unutar i izvan scene.

“Umetnost jeste način na koji se postavlja interpretacija samim delom i oko dela, a ne istina bića koja sve razlike i raskole redukuje do jednog fantazmat-skog jedinstva. Interpretacija nije bit umetnosti, ona jeste uslov umetnosti” (Šuvaković, 2004, str. 52).

Međusobno proizvođenje oblika i prostora, forme i antiforme, svijetlog i tamnog, otvorenog i zatvorenog, unutrašnjeg i vanjskog i uma posmatrača otvarali su naslojavanja značenja. Nakon što smo dozvolili formi da nas ponese, stvarnost se odlučila otrgnuti spoznaji nikad završene spontane igre antropomorfnih tijela. Ljudska (dis)proporcionalnost nošena različitim smjerovima tragala je za onim što zovemo *sveto*. Sveto-profano je pojmovna relacija koja je reflektirala odraz svijesti današnjeg društva. Mogućnost performansa da iskaže značenje koje nije puka referencijalna funkcija zajednička je osobina za mnoge grane umjetnosti posebno za teatar, pa i muziku. Tako multiplicirane semantičke mogućnosti možemo nazvati sinestezijom.

Zaključak

Rekli bismo da se idealan prostor avangardnih tendencija teško uklapa u mentalni sklop današnjeg čovjeka, ali izražavanje arhetipa u mimetičkom, apstraktnom otkriva aikonički, geometrijski ili gestualni znak glumačke igre kao direktno izražavanje ritualne simbolike u performansu. Mentalno prevladavanje prostornih barijera ostvarila je živa riječ i nikad dovršena igra, pulsirajuća energija u ograničenom prostor proizvela je doživljaj prepušten samom sebi na razumijevanje. Kolektivna svijest prekonzumirana artefaktima komercijalnog brutalizma istraživala je prostor očišćenih formi u ritmu arhetipskog ritualnog saznanja, tražeći spas ovozemaljske duše. Akcioni eksperiment vođen intuicijom i selektivnim pokretima rezultirao je vizualizacijom idejnog koncepta bliskog otuđenju savremenog čovjeka i njegovog identiteta. Napuštanje uslovljenog modela ponašanja, traganje za metafizičkom spoznajom, preduslov su opstanka humanizma i umjetnosti.

Literatura

1. A.D:S. (2007) Tuzlanski akteri “ Umjetničke kocke”. Tuzla: Oslobođenje, <http://www.idoconline.info:80/digitalarchive/public/index.cfm?fuseaction=serve&elementid=316058> (preuzeto dana: 20 Feb 2014).
2. Bense, M. (1978). *Estetika*. Rijeka: Otokar Keršovani. str. 292-294.
3. Beckett, Samuel. (2007) http://samuel-beckett.net/Act_Without_Words.html (preuzeto dana 27 Dec 2013).
4. Eco, U. (1965). *Otvoreno djelo*. Sarajevo: Veselin Masleša.
5. Šuvaković M. (2005). *Pojmovnik suvremene umjetnosti*. Zagreb: Horetzky.

Posttranzicijski kazališni izazovi i produkcijska forma

Sažetak. Rizik egzistirajućih izazova modernog društva u kazalištu preuzima producent. Pored nespornog poznavanja produkcijskih momenata, on je upoznat i sa turbulentnim društvenim strujanjima koja (ne)bitno utiču na produkcijski proces. Producent je pored toga što je dobar znalac pozorišnog čina, i neko ko ima snažne predispozicije i sposobnosti da u određenom trenutku prepozna društvena gibanja i predvidi izazov novog organizacionog pozicioniranja institucije ili projekta. Razumijevanje šireg konteksta egzistiranja kazališta u konkretnom društvenom ambijentu je prepoznatljiviji znak producenta koji razumije vrijeme i prilagođava mu se kazališnom formom kojom se ispoljava. Društvene vratolomije tvore kazališne izazove koji u krajnjem slučaju mogu stimulativno i kreativno djelovati na kreatora formiranja novih teatarskih formi.

Posttranzicijsko vrijeme proizvodi mnoštvo nusprodukata čiju suštnu čine brzina, kvantitet, površnost i banalnost, a što, nesporno, svoj odraz ima i u organizacionoj, odnosno produkcijskoj sferi u kazalištu. U takvom ambijentu se treba suočiti sa nusproduktima, kako u društvu, tako i u teatru, i nastojati eliminisati što više njihovih uzroka. Nijedan nusprodukt ne može se potpuno eliminisati iz društva, ali u kazališnoj produkcijskoj sferi se može držati pod kontrolom stalnom inventivnošću da se izazovu doskoči prilagođavajućom organizacionom, odnosno produkcijskom formom. Pozicioniranje i stavljanje pod stručnu kontrolu i nadzor nusprodukata u teatru je nešto što je u uslovima rizičnog društva, kakvo je posttranzicijsko, itekako dobro i poželjno.

Produkcijska forma koja će odgovoriti izazovima u posttranzicijskom periodu, kako u repertoarskom, tako i u produkcijskom smislu, je mala, mobilna, pokretna i komorna. Kroz malu produkcijsku teatarsku formu, u uslovima kada glomazi kazališni organizmi teško da mogu opstati, teme koje su ozbiljne prijetnje društvu vrlo brzo, mobilno i efikasno se prenose doživljavajućima teatra. Jer, kazališni čin svojom angažovanošću, pokretljivošću i uvjerljivošću tumačenja kreacije razobličava na veoma efikasan način ono što može imati pogubne posledice. Na taj način mala teatarska forma ima ulogu misionara širih društvenih konotacija o kojima zbog zatvorenosti društva nije moguće javno govoriti drugim sredstvima, do onim teatarskim, dok je u produkcijskom smislu realna i ostvariva.

Ključne riječi: kazalište, posttranzicija, organizacioni izazovi, produkcijski izazovi, produkcijska forma.

Uvod

Globalizacijske vratolomije proizvode mnoge nusprodukte koji pogubno djeluju po pojedinca, grupu i društvo. Svakim danom sve više na površinu izbijaju određene teme koje su značajnim dijelom tabuizirane i o kojima se nije govorilo. Međutim, da bi se sve pojave kao nusprodukti jednog vremena i određenih društvenih procesa razobličile, neophodno ih je pokazati i o njima javno govoriti. Javnost i ponovno njihovo propitivanje izmjestiće ih iz područja prikrivenosti i tabua u prostor životne realnosti. U tom ambijentu se treba suočiti sa njima i nastojati eliminisati što više njihovih uzroka. Nijedan nusprodukt ne može se potpuno eliminisati iz društva. Ali se može staviti pod društvenu kontrolu i nadzor, a to je nešto što je u uslovima rizičnog društva itekako dobro i poželjno. Kroz malu produkcijsku teatarsku formu teme koje su ozbiljne prijetnje društvu vrlo brzo, mobilno i efikasno se prenose doživljavajućima teatra. Možda će u jednom trenutku kazališnog čina nastati muk u gledalištu, ali on će biti ljekovit po društvo. Jer, kazališni čin svojom angažovanošću, pokretljivošću i uvjerljivošću tumačenja kreacije razobličava na veoma efikasan način ono što može imati pogubne posledice. Na taj način mala teatarska forma ima ulogu misionara širih društvenih konotacija o kojima zbog zatvorenosti društva nije moguće javno govoriti drugim sredstvima, do onim teatarskim.

1. Status kazališta u regionu

Misija teatra je uvijek bila ista. No čini se da još od egipatskog Abidosa (Abido – grobnica), između 2.000 i 1.500 godine p.n.e. kada su održavani vjerski festivali sa elementima kazališta, preko starogrčkih auditorijuma gdje se diskutovalo o politici i gdje su održavani festivali u slavu bogova, posebno Dionisa, do razvijanja kazališne umjetnosti zapadnog svijeta u onom dobu u Španiji, Italiji Francuskoj, Engleskoj, Rusiji i drugdje teatar nikada nije bio u težoj situaciji. Tako situaciju doživljavaju oni zbog kojih kazalište i postoji, doživljavajući teatarskog čina. Ali tako misle i oni koji su u kazališnoj proizvodnji. Svako ponaosob ima svoje razloge zbog kojih smatra da je svako naredno razdoblje po kazalište sve teže i da nikada kao do tada, do vremena o kome se govori nije bilo težeg perioda za teatarski čin.

Posjetioци i pristalice teatarskog čina ističu u anketama različite razloge zbog kojih smatraju da su u konkretnom razdoblju aktuelni razlozi zbog kojih kazalište nije gledano, zbog kojih nema publike i zbog kojih se ne može suprotstaviti turbulencijama koje mu u društvenom kontekstu idu u susret.¹ Značajan broj

¹ Istraživanje "Križa pozorišta/kazališta – križa identiteta u južnoslovenskom društvu", Susreti pozorišta / kazališta Brčko & Institut za teatrologiju Podgorica, 2012. (Istraživanje je rađeno na kvotnom uzorku od 653 ispitanika. Terenski dio istraživanja je obavljen od januara / siječnja do maja / svibnja 2012.godine. Ck = 0, 463 do Ck = 0,613.)

posjetilaca (63%) smatra da kazalište nije posjećeno ili je posjeta loša jer se malo ulaže u ovu granu umjetnosti.

Neki gledaoci (41, 6 %) koji redovno idu u kazalište ističu da ne vole da budu pesimisti, ali po pitanju budućnost kazališta smatraju da mu je budućnost jednaka kao i budućnost svake zemlje ponaosob u regionu. Međutim, ako se i društvo i svi koji vole kazalište potrudu da mu daju ono mjesto koje je uvijek imalo u društvu (kultno mjesto, mjesto opšte duhovnosti, mjesto socijalne i kulturne prepoznatljivosti) ono može imati svijetliju budućnost. Da kazalište, gledano iz perspektive prve decenije trećeg milenijuma, ne može dobiti nikakvu pozitivnu ocjenu, smatra 21% doživljavaalaca teatra, dok 15,8% smatra da ipak ne treba biti toliko kritičan prema teatru i da isti zadovoljava kvalitativne prohtjeve i potrebe područja na koje je geografski i estetski usmjeren. Treba vjerovati da će se imati prostora, strpljenja, volje i znanja da se teatru vrati ono mjesto koje mu pripada u društvu i po kome se društveni areal prepoznaje u širim konotacijama. Jer to nije beznačajna institucija, koju je zbog raznoraznih recesionih, finansijskih ili nekih drugih kriznih momenata moguće često locirati na marginu društvenih zbivanja. Štoviše, mnogo je značajnija institucija i u političkom, kulturnom i cjelokupnom društvenom smislu od nekih institucija za koje se izdvajaju sredstva na račun upravo kazališta i kulture, ako i kada dođe potreba za takvom situacijom. A situacije u kojima je najlakše odrezati od kulture i kazališta nisu rijetkost u južno-slovenskom ambijentu.

Na sličan način kao i oni zbog kojih postoji kazalište razmišljaju i angažirani pojedinci koji vode teatre ili su u upravljačkom i umjetničkom smislu blizu njih.²

Kazališne institucije, a pogotovo one sa velikom tradicijom jesu u posljednjih 10-tak godina drugog, i više od jedne decenije trećeg milenijuma ostavljene i prepuštene same sebi da se snalaze. Na taj način one tavlje unutar kazališne, umjetničke i kulturne scene. Rezultat je to kulturne politike i onih koji promišljaju o teatru. Hronični nedostatak novca i stalno smanjivanje budžeta opterećuju teatarske institucije. I to u svakom segmentu regiona. Ali, zbog toga ne može hvaliti kreativnosti i volje za radom na kazališnim projektima. U osnovi napora i traganja za drugačijim statusom kazališta u regionu je, prije svega, ljubav prema teatru. A zatim dođe ostalo. Nije sporno da sve strukture jednog društva trebaju shvatiti da napraviti i igrati jednu predstavu košta. Teatar je takva vrsta umjetnosti koja se ne može zamisliti bez finansijskih sredstava. Neke druge kulturne institucije, možda i mogu egzistirati u uslovima hroničnog nedostatka novca po principu prikazivanja vlastite kulturne akumulacije (fundusi, umjetnički fondovi i sl.). Ali potrebe kazališta su specifične i one se prvenstveno zasnivaju na novim teatarskim traganjima, jer se publika zasiti već viđenoga, ma koliko ono bilo estetski specifično i kreativno (ne)kvalitetno.

² Ibidem,.

2. Sistemski problemi unutar teatra i produkcijski izazovi

Kazališne strukture koje nameću produkcijski izazovi XXI vijeka se ne mogu prevazilaziti bez razrešenja određenih unutrašnjih problema u teatru. Nasleđe nekih, ne tako davnih, prošlih vremena u situaciji i u razdoblju kada se kazalište marginalizuje iz godine u godinu svakim novim proračunom je ostavilo traga po unutrašnju strukturu teatra kao institucije. Unutrašnji strukturni problemi su velika protivurječnost za uspješno prevazilaženje izazova, ponajviše u teatrima u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Makedoniji, nešto manje u Hrvatskoj, a najmanje u Sloveniji.

Više od pola vijeka je prisutan jedan sistemski problem unutar teatra na južnoslovenskom prostoru, a tiče se stalnih uposlenika u umjetničkom sektoru. Nije toliki problem sa stalnim uposlenicima koji su angažovani i koji su dosta često u podjelama. Problem je sa uposlenicima koji imaju institut trajnog radnog odnosa, a koji ne igraju. Nije rijedak slučaj da u kazalištu(ima) u gotovo svim sredinama egzistiraju uposlenici, a prvenstveno oni koji su u umjetničkom dijelu ansambla i koji godinama, pa i decenijama nisu odigrali ni jednu ulogu, a koji redovno svakog mjeseca primaju svoje (ne)pripadajuće prinadležnosti.³

Navedeni strukturni problem u kazalištu kao instituciji je nešto što ne može opstati u novim izazovima koji su pred teatrom. Nije ga jednostavno riješiti jer su svi oni koji primaju prinadležnosti, a ne rade, ušli u institut stečenog prava koji im nije moguće oduzeti. Zbog toga je neophodno prepoznati globalne kazališne tendencije u produkciji teatarske forme i prilagoditi ih zahtjevima i mogućnostima teataru na južnoslovenskom prostoru. Jer "u manjim kazališnim sredinama detekcija globalnih trendova može da pomogne u utvrđivanju lokalnog kvaliteta koji bi ustrajavanjem na lokalnom ostao neopažen" (Lukan, 2013:14). Pri tome je ovakav pristup prihvatljiv i za slovenačko gledališče, kao paradigmatičan primjer kazališta koje se veoma brzo prilagođava aktuelnim scenskim trendovima, kako u produkciji, tako i u repertoarskoj profilaciji.

³ Ako se uradi analiza dotacija iz budžeta za plate uposlenika i materijalne troškove kazališta za-paža se da pomenuti proračunski iznosi nisu mali, ali da se potroše na golo preživljavanje (plate uposlenika), a ne na projekte. Kao primjer analize može poslužiti jedno narodno kazalište, u bilo kojem gradu regiona, srednjeg nivoa po broju uposlenika svih profila (oko 70), i koje ima samo dramski ansambl. U takvom kazalištu uposlenika u umjetničkom sektoru je po redu stvari oko 30. Budući da je lični dohodak svakog od njih pojedinačno u prosjeku, u bruto iznosu oko 1.000 eura, za mjesec dana na ime tih troškova kazalište dobija 30.000 eura, odnosno 360.000 eura na godišnjem nivou. Analiza repertoara svakog od tih narodnih kazališta pokazuje da kontinuirano igra svega 10-15 glumačkih protagonista. Na taj način oko 180.000 eura se daje za (ne)rad polovine ansambla. Za taj iznos moguće je uraditi produkciju 3-4 nove premijere u toku godine. Samim tim trpi program i projekti zarad preživljavanja dijela stalnih uposlenika. Da se ne govori o činjenici da pored kvalitativnih nemogućnosti da se angažuje pomenuti dio ansambla, jedan dio onih koji ne igraju to radi i iz razloga što su angažovani na nekim dugim projektima van kuće (filmskim, televizijskim i drugim).

Dovodi stanje unutrašnjih protivurječnosti u strukturi kazališta do blokade prema angažmanima mladih producenata, glumaca, dramaturga, reditelja... Stalno se u javnosti mogu čuti izjave političara i drugih javnih i društvenih djelatnika da su mladi budućnost i snaga države, i da treba ulagati u njih. Ali nema upošljavanja mladih ljudi u kazališne kuće kao nekakve nove energije koja je potrebna kazalištu i kao instituciji, i kao procesu.

I pored ispoljenih strukturnih teškoća, unutar kazališta kao institucije postoje neke mogućnosti, uistinu jako teško sprovodive, da se iste prevaziđu.⁴ U svakom slučaju, ne treba biti izgovor za nečinjenje ili pokušaj da se tako nešto prevaziđe u (ne)postojanju osnove (zakonske i društvene) da se unutrašnji sistemski nusprodukti prevaziđu.

Problem je u tome što angažovani koji rade u teatrima nemaju podrške za tako nešto. Nemaju podršku u nastojanju kazališnih i kulturnih poslenika da država prepozna interes i konačno počne ozbiljnije da ulaže u kazalište i kulturu. Sa druge strane ne vidi se da je, i pored svih najava, bilo ko od velikih korporacija, biznismena, našao ozbiljniji interes u finansiranju kazališta i kulture. To da su kultura i sport reprezentivne jedne zemlje odavno je poznato. Ali nema mnogo koristi od te i takve samokonstatacije.

3. Prednost projektima, a ne egzistenciji

Svi teatri na južnoslovenskom prostoru su u jako teškom položaju i ove institucije vane za reformom. Potrebno je da se oko teatra reformišu institucije kulture, jer sve oko kazališta je doživjelo nekakvu vrstu tranzicije i promjene. Ustanove u kulturi i organizaciono, i programski, i finansijski, i na svaki drugi način ostale su na nekakvim temeljima koji su važili kada su one bile uspostavljene 50-ih i 60-ih godina XX vijeka. Puno toga se mora uraditi na otvaranju institucija, na podizanju motivacionog faktora kod uposlenika. Institucije se moraju otvoriti prema

⁴ Postoji mogućnost da se u institucijama teatra riješi pitanje onih koji ne dobijaju ili nemaju angažman godinama i decenijama. Ali za tako nešto je potrebna politička i društvena klima, koja očito u uslovima podijeljenosti parlamenata na različitim nivoima organizovanja (opštinskim, gradskim, kantonalnim, županijskim, republičkim, entitetskim, državnim) na cjelokupnom južnoslovenskom prostoru je teško u praksi sprovodiva. Jedno od rješenja je novo organizovanje kazališta kao javne ustanove po kojemu će predhodna institucija u kojoj su stečena prava trajnog radnog odnosa, zbog tri neprihvatanja finansijska ili izvještaja o radu ići pod stečaj, a odmah poslije toga u roku od petnaestak dana ponovio biti osnovana, odnosno organizovana kao javna ustanova sa svim onim svojstvima koje imaju tek formirane institucije. Time se stvara mogućnost da uposlenici umjesto trajnih rješenja o radnom odnosu dobijaju ugovore na određeno vrijeme kojima će biti regulisan njihov radno pravni status. Na taj način se izbjegava mogućnost da neko od uposlenika nema konkretnog repertoarskog angažmana godinama, jer sa takvim angažiranim uposlenicima se neće ponovo sklopiti ugovor. To je put da sredstva koja idu za (ne)rad budu usmjerena u projekte i teatarsku produkciju.

određenim i konkretnim mladim energijama. Znači, puno je gorućih problema. Ono za što treba osuditi javne administracije u gotovo svim ambijentima regiona je apsolutno netransparentan sistem dodjele grantovskih sredstava i odsustvo bilo kakvih transparentnih kriterijuma.

S obzirom na duh vremena, životnog stila, odnosa moći, snaga, lokalnih i globalnih vladavina i ukusa tržišta moglo bi se lako problematizirati stanje upitnosti opstojnosti teatra. Ili čak generalno upitnost o opstojnosti umjetnosti (Robinson, 2010:64). Jer u takvim momentima razvoja, odnosno stagnacije društva, umjetnost, pa samim tim i kazalište su marginalizovani. Smješteni na periferiji društva, kazalište i umjetnost uvijek izlaze žilaviji i otporniji, i konstantno stvaraju sliku stanja svijesti društva u toj njihovoj haotičnosti. Refleks turobne svakidašnjice u odsjaju teatarskog čina je svojevrсни izazov za kazalište.

Teatar, kao svaka druga umjetnost ukoliko je autentična umjetnost, upravo u toj svojoj nevolji ima šansu. Baš zato što je svijet naopako postavljen. Teatar i umjetnost odgovaraju toj naopakosti svijeta, pružajući joj otpor. Uprkos svim nevoljama koje su ekonomske, socijalne, estetičke i druge naravi, teatar ima šansu, odnosno on se hrani nečim što je praiskonsko ljudsko. To znači da se hrani nadom. Umjetnost, pa i teatar svjedoče o nekakvoj nadi koja je otrcanost duše koja kaže “da nada zadnja umire”. Drugim riječima u umjetnosti se vidi, jedno, makar simboličko strastveno sredstvo (Denzin, Lincoln 1998:42). Teatar može pružiti neku šansu. Najbolje je možda i promijeniti svijet. Ali teatar ne može promijeniti svijet, kao što ni umjetnost ne može promijeniti svijet. Ali, može oblikovati svijest. Ipak đavo nije tako crn kako izgleda.

Generalno se uloga teatra nije mijenjala od njegovog osnivanja do danas. Jer je on uvijek imao svoje izazove koje je nastojao riješiti. U vrijeme modernizma i izazova različite naravi žali se za nekim prohujalim vremenima, koja su, možda, bila na neki drugi način sretnija i spretnija. Izazovi su tu. A budućnost teatra je izvjesna. Izazovi su tu i ne treba uopšte imati bojazan za budućnost teatra.

Činjenica je da se kazalištima u regionu ne posvećuje dovoljno pažnje, niti se ulaže u njihov razvoj, posebno u odnosu na teatre u Zapadnoj Evropi. Tradicija u sredinama koje imaju duže trajanje od južnoslovenskog teatarskog uvijek se reflektuje. Još uvijek se nije uspio nadomjestiti taj zaostatak i priključiti se drugačijim promišljanjima o biću teatra. Treba se još dugo i dugo raditi da bi se makar izjednačili. Ovdje je riječ na razini produkcije, na razini glume, na razini pisanja, itd. Nije to samo po sebi ništa loše. Već je riječ, u suštini, o stvarima onakve kakve jesu.

S obzirom na to da je kazalište živ organizam, samim tim se i događanja u društvu reflektuju na njegov rad. Pa je zato teatar u (ne)konstantnoj krizi.

U društvu koje ima finansijskih problema nemoguće je da kazalište nema problema takve prirode. U umjetničkom smislu situacija u kazalištu je relativno

dobra u odnosu na okruženje nekih drugih sfera i djelatnosti. Kazalište je čak kvalitetnije u odnosu na većinu stvari i djelatnosti koje okružuju čovjeka i društvo u regionu. Postojanije i kvalitetnije je i od nekog društvenog života, i od situacije u privredi, i u industriji koja (ne)postoji, ukoliko je uopšte i moguće konstatovati. Sa više novca angažirani u kazalištu bi pravili veće i skuplje predstave. Imali bi mogućnost da više putuju i da više igraju te predstave i da ih pokazuju nekoj drugoj publici. Ali to ne znači da bi u kazalištu sa više novca egzistirale umjetnički kvalitetnije predstave.

4. Mogući teatarski izlaz(i) iz tranzicijskih izazova

Teško da klasične kazališne institucije mogu odgovoriti izazovima tranzicijskog doba pred kojima se nalaze. Kada kazališni djelatnici govore o tome kako preživjeti i kako obezbijediti plate uposlenicima, a ne kako kreirati repertoar koji će biti u duhu modernih teatarskih traganja i tendencija, stiče se neminovno zaključak da u konvencionalnoj i tradicionalnoj formi opstajanja svojeg “produkcijuskog” institucionalnog mehanizma nemaju rješenja. Publika se neće vratiti u najčešće hladne dvorane, navodnim premijerama davno postavljenih komada na istim scenama ili postavkama manjih predstava sa već iskorištenim i već viđenim rješenjima, dekorima i kostimima.

Još ako misle o tome i veći dio godine se bave kalkulacijama koga će im politički establišment nametnuti za upravnika ili direktora, a koga za upravni odbor, daleko je i pomisao o repertoaru koji će vratiti ili privući gledaoca.

Izlaze iz takvog stanja treba tražiti kontinuirano. Teško je do njih doći. Ali postoje. A prvenstveni izlaz je u okretanju ka formi koja će omogućiti dominaciju programskih i repertoarskih momenata nad onim egzistencijalnim. Naravno, ne znači to ni zanemarivanje velikih ansambl predstava. Do njih ponovo treba doći, treba se ponovno izboriti za njih da neopterećene situacijom borbe za “platu i zimnicu” dobiju slobodan prostor svoga punog egzistiranja i ispoljavanja teatarskog sjaja u punom kapacitetu. Uostalom, takvi projekti su u najvećem broju slučajeva i legitimacija svake teatarske kuće.

Ali, dok se ne prevaziđe stanje tranzicijske izgubljenosti, neophodno je opstati i prestrukturirati se, prvo u produkcijskom, pa onda u repertoarskom smislu. Ili, možda oboje unakrsno i sinergijski. Promjena produkcijske strukture je bazirana na egzistiranju male forme kao ispoljavajuće koja će pratiti sve moderne repertoarske tendencije.⁵ Publiku mogu vratiti u kazališne sale, kao i vjeru u

5 Izvanredan primjer kvalitetnog funkcionisanja male produkcijske forme su dva teatra: Teatar EXIT u Zagrebu i Teatar Slavija u Beogradu. Oba teatra imaju značajnu produkciju, EXIT nešto kvantitativniju. U ovom zagrebačkom Teatru sve reprize su rasprodate unaprijed za 3-6 mjeseci, u zavisnosti od predstave. Takođe Teatar EXIT je kazališna forma i institucija koja

misiju koju kazalište ima, predstave koje su konotativne, moderne, eksperimentalno atraktivne i relevantne. Pri tome teatri koji krenu u traženje izlaza iz nastale situacije moraju imati svoj specifikum. Produkcijski specifikum postaje mala forma, a repertoarski treba da bude istrajavanje u komadima na kakve je publika navikla i u nekim ranijim periodima, a koji podrazumijeva inscenacije djela svjetske i južnoslovenske klasike.

Kazalište pred novim izazovima nužno mora angažirati i autoritete u pojedinim segmentima teatarskih resursa i umjetnosti koja je interdisciplinarna. Jer, velike predstave koje se pamte nastaju iz bogatog bekgraunda značajnih stvaralaca. I njihovog prepoznatljivog i pamtljivog estetskog habitusa.

Dijelom, izlaz iz tranzicijske krize je i u koprodukcijским projektima. Nije sporno da uvijek neka od zemalja iz okruženja ima bolje materijalne, finansijske, organizacione, pa i tehničke prilike (Vukadinović, 2011a:83). Na taj način se može ostvariti jedna zanimljiva kreativna osnova za rad. Ali, i tu je prisutan dodatni trošak za pojedince, koji nisu iz toga grada. A to su dodatni materijalni troškovi. Nije sporno da se tako konstituiše jedan prostor mašte i ideja, na kojem se stvaraju nove inspiracije. I da to proizvede itekako dobar i kvalitetan projekat. Ali, se opet kao problem ističu materijalni troškovi, možda i više multiplikovani nego da se radi samo u sopstvenoj produkciji.

Ako se ima u vidu da su se dvije muze u grčkoj mitologiji povezivale sa kazalištem – Talija, muza komedije i Melpomena, muza tragedije, onda se čini da se nad južnoslovenskim teatrima nadvila Melpomena, bar kada je riječ o stanju u kojem se nalaze kazališta u regionu. Ali, stanje je trenutno, a proces je dugotrajući. Ali, uprkos tome pomanjkanje ambicija, romantičarskog i revolucionarnog zanosa, kao i novih ideja u prevazilaženju stanja, a opstajanje procesa, pokazala je istorija, teatru nikada ne može naškoditi. A funkcionisanje teatra kao producerskog, po projektu i u maloj formi je neminovnost.

5. Umjesto zaključka - teatrom protiv nusprodukata modernih turbulencija

U društvu modernizma i kvantitativnih datosti ugroženi su svi pojedinci koji su izloženi nusproduktizaciji. Protiv nusproduktizacije koja stvara rizično društvo neopohodna je borba svih podstruktura društva. U tom smislu posebno značajnu ulogu ima teatar kojim se ne može mijenjati društvo, ali se može ukazivati na propuste, opasnosti i rizike. U svom kazališnom bivstvovanju neopходно je uspostaviti formu koja se adekvatno može suprostaviti pošastima rizičnog društva. Mala, komorna, mobilna i angažirana forma je nešto što je prototip idealiziranog modela kazališnog ispoljavanja. Upravo u takvom strukturnom sklopu produkcijski

godišnje osvoji od 15-20 nagrada na teatarskim festivalima na kojima učestvuje, što teško polazi za rukom velikim i nacionalnim pozorištima.

teatri grade i konstituišu svoju strukturu ispoljavanja, kako u onom uskom specijalističkom teatarskom izrazu koji njeguju, tako i u širim okvirima cjelokupne kulturne misije koju ima u ambijentu na koji je upućen. Svi segmenti ovog kazališnog organizma producerskog tipa su uključeni i angažirani u prevazilaženje negativnosti rizičnog nusprodukcijskog društva.

Veliki broj svakodnevnih problema, a prije svega onih egzistirajućih, dovodi do situacije da pojedinac zaboravlja ko je i čemu teži. Zaboravlja čovjek što mora biti. I pored svih na prvi pogled nelagodnosti koje proizvodi nasilje tehnologije, ipak je čovjek kreator svoga postignuća. Korak po korak i nastaje kreacija. I vrhunac kreacije omogućava angažirana teatarska forma koja pojedinca uvijek vraća na polazno mjesto njegove dimenzije bića koje promišlja i koje kreira. Društvo je svojevrsna kreacija pojedinca i služi da čovjek uredi svoja postignuća. Razoreno društvo postaje rob svoje kreacije. Zato je tu teatar i pojedinac da kroz malu i mobilnu formu, samo kao datost, usmjeri društvo putevima koji vode mimo rizika postojanja i koji vode ka postignuću gdje niko nije marginalizovan. Savremeno društvo kvantitativne datosti je etički palo i zbog toga se sve promjene dešavaju teško i s mukom. Ali otpori rizičnom društvu su neophodnost sprovođenja jednog teškog i kilavog preobražaja strukture društva. Pružanje otpora kroz teatarsku kreaciju je za početak dovoljno i po svoj prilici jedino moguće.

Literatura

- Berns, Vilijam: Menadžment i umetnost, "Clio", Beograd, 2009.
- Denzin.K.Norman & Lincoln, S.Yvona: Collecting and Interpreting Qualitative Materials, SAGE Publications, London, 1998
- Fišer-Lichte, Erika: Estetika performativne umjetnosti, "Diskursi", Sarajevo - Zagreb, 2009.
- Lukan, Blaž: Teatarske tendencije i neoliberalna ekonomija. Trendovska Ineligenција, "Gest", Podgorica, 2013, 04/II
- Lukić, Darko: Kazališni producent – organizator unumjetnosti ili umjetnik organizacije, Zbornik FDU, Beograd, 2011, 19.
- Robinson, M.A: Work Sampling: Methodological Advances and New Applications, Human Factors and Ergonomics in Manufacturing & Service Industries, 2010.
- Vukadinović, Srdjan: Produkcija umjetničkih djelatnosti -. projekti, MKOPS Centar i Institut za teatrologiju, Niš-Podgorica, 2011a.
- Vukadinović, Srdjan: Profesija producenta i savremeno doba, Zbornik radova Fakulteta dramskih umjetnosti, Beograd, 2011b,19.

POSTTRANSITION THEATRE PRODUCTION CHALLENGES AND FORM

Abstract. Risk existency challenges of modern society in the theater over the producer. Besides the unquestionable knowledge production, moments he was informed of the turbulent currents of social (in) significant impact on the production process. Produced by the addition, which is a good connoisseur of theatrical art, and someone who has strong qualities and the ability to recognize at some point social movements and anticipate the challenges of a new organizational positioning institution or project. Understanding the broader context existency theaters in a particular social setting is a special brand of producer who understands the time and adjusts his theatrical form with which to manifest. Social stunts form of theater that challenges the very least be a stimulating and creative designers work on the formation of new theatrical forms .

During the post-transition produces a multitude of byproducts whose essence are speed, quantity, superficiality and banality, which undoubtedly has its reflection in organizational and production company in the field of theater. In such an environment to be faced with by-products, both in society and in the theater, and try to eliminate as many of their causes. Completely no by-product can not be eliminated from society, but in a theater production company sphere can be kept under constant control of the invention to cause lands adapting organizational or production form. Positioning and placement under the technical control and supervision of byproducts in the theater is something that is risky in terms of society, such as post-transition , is very good and desirable.

Production form that will meet the challenges of the post-transition times were both in repertoire and in terms of production, is a small, mobile, movable chamber. Through a little theater production form, at a time when theater clumsy organisms can hardly survive, topics that are a serious threat to society, very fast, mobile and effectively convey adventures men theater. For his act of socially engaged theater, mobility and convincing interpretation of creation exposes a very effective way of what could have disastrous consequences. In this way, a small theater form has broader social role of missionaries conotation about that because of the closed society can not be publicly discussed by other means, to those theatrics, while the sense of production, realistic and achievable.

Key words: Theater - Post-Transition - Organizational Challenges - Production Challenges - Production Form.

GRADOVKH

KNJIŽEVNO-JEZIČNE TEME

Polivalentnost funkcionalnih stilova u jeziku *Dobroga pastira*

Sažetak:

Funkcionalni stilovi razlikuju se s obzirom na različiti odnos prema nizu jezičnih osobina koji se u njima javljaju. Zadatak ovoga rada je istražiti zastupljenost svih funkcionalnih stilova, posebice sakralnoga i u okviru njega biblijskog u jeziku *Dobroga pastira*. I sakralni i biblijski stil mnogi lingvisti i stilističari i ne izdvajaju kao zasebne, nego ih kvalificiraju kao podstilove i proučavaju u okviru drugih funkcionalnih stilova.

Ključne riječi: Dobri pastir, funkcionalni stilovi, sakralni stil, biblijski stil

Uvod

Jezik kao društvena pojava ima različite funkcije, koje su u vezi s različitim oblastima ljudske djelatnosti. Za realizaciju svih njegovih funkcija formirale su se i njegove različitosti i posebnosti koje pripadaju svim razinama jezične strukture, a koje se koriste kao isključiva ili preovladavajuća sredstva u određenim sferama upotrebe jezika. Na temelju specifičnoga izbora i kombinacije jezičnih jedinica iz općeg potencijala jezika nastaju funkcionalni stilovi standardnoga jezika.

“Hrvatski se standardni jezik definira kao jezik hrvatske polifunkcionalne javne komunikacije. Na jedan naime način hrvatski standardni jezik funkcionira u znanosti, na drugi u uredu, na treći u novinama, na radiju i televiziji, na četvrti u književnosti i na peti u svakodnevnome razgovoru. Te se njegove funkcije nazivaju njegovim funkcionalnim stilovima: znanstvenim, administrativno-poslovnim, novinarsko-publicističkim, književnoumjetničkim (beletrističkim) i razgovornim.” (Silić 2006: 36).

Činjenica da je časopis *Dobri pastir* na svojim stranicama objavljivao članke iz svih područja teologije, crkvenoga prava, sociologije, filozofije, domaće narodne i crkvene povijesti, književnosti, lingvistike, čiji su autori ne samo fra-njevački svećenici, nego i eminentni stručnjaci iz raznih oblasti, uvjetovala je

upotrebu svih pisanih funkcionalnih stilova hrvatskoga jezika, ali i onih koje mnogi označavaju kao podstilove, prije svih biblijskog ili tzv. sakralnog stila.

1. Novinarsko-publicistički stil

Za novinarsko-publicistički stil kaže se da je najsloženiji funkcionalni stil standardnoga jezika (Silić 2006: 75), budući da je veoma kompleksna pojava s mnogo različitih planova i razina koje su uvjetovane složenošću zadataka koji stoje pred njim, te njihovim različitim funkcijama. Odlikuje se *“izuzetno širokom sferom upotrebe, velikom žanrovskom raznovrsnošću, a namijenjen je velikom broju adresata.”* (Katnić-Bakaršić 2001:160).

Žanrovi koji su zastupljeni u novinarsko-publicističkom stilu međusobno se razlikuju po svojim funkcijama i različitim načinima upotrebe jezičnih sredstava. Njegove su osnovne funkcije informativna, propagandna, populizatorska, prosvjetiteljska, agitativna, pedagoška i zabavna, a složenost i raznolikost zadataka koje obavljaju uvjetovale su upotrebu neutralnih i ekspresivnih jezičnih sredstava.

“Neutralna će jezična sredstva imati prevlast načelno u informativnim, populizatorskim, prosvjetiteljskim i pedagoškim, a ekspresivna u propagandnim, agitativnim i zabavnim žanrovima. U prve smo ubrojili vijest, komentar, kroniku, recenziju, intervju, anketu i reportažu, a u druge kratku priču, kozeriju, humoresku, esej (ogled), feljton (podlistak), nekrolog, panegirik, persiflažu, pamflet, parodiju, grotesku i lakrdiju.” (Silić 2006: 77)

U svojoj je koncepciji časopis za svo vrijeme svoga trajanja imao stalne rubrike koje su obuhvatale teme koje je uredništvo časopisa grupiralo i objavljivalo pod naslovima koji su nazivani prema žanrovima novinarsko-publicističkoga stila, ali i drugih funkcionalnih stilova hrvatskoga standardnog jezika: *Članci i rasprave, Prikazi i recenzije*, dok se rubrika *Polemike i mišljenja* pojavljuje 1972. godine u I.-IV. svesku revije. To znači da su u *Dobrome pastiru* bili zastupljeni različiti žanrovi koji s obzirom na karakter revije imaju, prvenstveno, informativnu, populizatorsku, prosvjetiteljsku i pedagošku funkciju. Tako se u *Dobrome pastiru* čitalac može sresti i sa žanrovima koji su zastupljeni u gore navedenoj podjeli, a koji su dio pisane forme novinarsko-publicističkoga stila (npr. izvještaj, govor, prepiska). Zastupljenost različitih žanrova novinarsko-publicističkoga stila imala je za cilj doprinijeti raznovrsnosti sadržaja, a time i bogatstvu same revije. S druge strane, budući da se ne radi o komercijalnom časopisu nego o periodičnoj reviji, koja je od prvoga dana svoga izlaženja imala jedinstvenu koncepciju, ispunjavala točno određene zadatke i bila namijenjena određenom krugu čitalaca, nema nekih žanrova koji su karakteristični za ovaj stil (npr. intervju), a malo je i onih koji pripadaju sferi propagandnih, agitativnih i zabavnih.

Kad je u pitanju upotreba jezičnih sredstava, treba istaći da iako su, adekvatno temama, više zastupljena neutralna jezična sredstva, stoji činjenica da su se jezično-stilska sredstva biblijskoga stila nerijetko koristila i u onim žanrovima u kojima primarno nisu mogla biti zastupljena čime dokidaju njihov neutralni karakter dajući im uzvišen ton.

2. Administrativno-poslovni stil

Administrativno-poslovni stil¹ je funkcionalni stil koji odlikuje stereotipnost i neodređenost te odsustvo bilo kakve figurativnosti i ekspresivno-emocionalne markiranosti. Njegove su opće značajke: jednostavnost, jasnoća, točnost, potpunost, ujednačenost, eksplicitnost, ekonomičnost, analitičnost, konkretnost, objektivnost, kratkoća (lakonizam), određenost (determiniranost), terminološkičnost, neemocionalnost, imperativnost, klišeiziranost i jezični parazitizam (Silić 2006:66).

Iako se prvenstveno upotrebljavaju u oblasti poslovne komunikacije te u pravnoj, administrativnoj i društvenoj djelatnosti, pojedini žanrovi administrativno-poslovnoga stila javljaju se i u reviji *Dobri pastir*. Uredništvo revije čitatelje je redovito obavještavalo o najnovijim zakonima, propisima, ugovorima koje su donosili republički organi, a čiji su se dijelovi izravno odnosili na katoličke svećenike, članove *Udruženja* (npr. Ugovor o socijalnom osiguranju katoličkih svećenika, Ugovor o penzijskom i invalidskom osiguranju katoličkih svećenika, Krivični zakonik sa odredbama koje su od interesa za Crkvu i katoličke svećenike, Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica). Osim toga, na stranicama revije u cijelosti su štampani izvještaji, zapisnici, ali i govori članova i predstavnika Udruženja sa sjednica i sastanaka. Svojim jezičnim i stilskim osobitostima ovi prilozi u potpunosti ili većim dijelom odgovaraju formi administrativno-poslovnoga stila.

3. Književnoumjetnički stil

Književnoumjetnički stil je stil čija je individualna sloboda najveća, potpuna i neograničena (Silić 2006: 100), a najveća je upravo zbog mogućnosti izbora

¹ U knjizi *Funkcionalni stilovi* Branko Tošović navodi da ovaj stil ima pet podstilova sa različitim žanrovima:

- a) zakonodavno-pravni (zakoni, statuti, ustavi, odluke, naredbe, rješenja);
- b) društveno-politički (rezolucije, povelje, deklaracije, programi, referati, saopćenja, izjave);
- c) diplomatski (kominikei, note, demarši, protokoli, memorandum);
- d) poslovni (ugovori, dopisi, fakture, certifikati, narudžbe, uplatnice, računi, specifikacije);
- e) personalni (molbe, autobiografije, žalbe, punomoći, lična dokumenta, upitnici, ankete formulari i slično) (Tošović 1988: 287).

različitih jezičnih i izražajnih sredstava i bez ikakvog ograničavanja preuzimanja svega što mu je potrebno.

U svojoj koncepciji revija *Dobri pastir* nije imala stalni prostor za objavljivanje autorskih književnih ostvarenja franjevaca u kojima bi došlo do izražaja estetičnost i ekspresivnost njihovoga izraza. Tako su u samo dva broja revije objavljena autorska književna ostvarenja franjevaca i to *Prepjev petoga pjevanja Odiseje*, fra Grge Martića (*Dobri pastir* 1975: 215); i tri neobjavljene pripovijetke religioznog karaktera Ante Neimarovića. Osim njih, u književno-umjetnički stil, točnije memoarski podstil, ulazi i ulomak iz dnevnika *S puta po zapadu*, fra Ljube Hrgića, te u epistolarnoj formi korespondencija između fra Grge Martića i Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka i ona između Narcisa Jenka i Gabrijela Jurkića.

Međutim, iako većina priloga u reviji svojim jezičnim i stilskim osobitostima prvenstveno odgovara žanrovima novinarsko-publicističkoga i znanstvenoga stila, osobito članka, ipak se nerijetko mogu pronaći i oni autorski tekstovi o kulturno-historijskom naslijeđu Bosne i Hercegovine, koji se javljaju u okviru rubrike *Iz naše prošlosti*. U njima je izražena upotreba emocionalno-ekspresivnih sredstava, narodnih idioma, leksika i drugih elemenata koji ulaze u okvir književnoumjetničkoga stila.

4. Znanstveni stil

Znanstveni stil je veoma širok pojam budući da objedinjuje teme različite po značenju i sadržaju. Tradicionalna stilistika ovome funkcionalnom stilu pripisuje svojstva objektivnosti, preciznosti i racionalnosti, uz isključivanje svih emocionalno-ekspresivnih sredstava u iznošenju znanstvenih sadržaja. (Katnić-Bakaršić 2001: 75). Danas mnogi stilističari ne prihvataju takvu ocjenu i smatraju da emocionalno-ekspresivni jezični elementi nisu u potpunosti isključeni iz znanstvenih sadržaja, posebice kada se govori o naučnim raspravama i polemikama u kojima su emocije veoma prisutne. Postoje i različite podjele znanstvenoga stila, koje se uglavnom svode na izdvajanje znanstvenoga stila u užem smislu od onoga koji u sebi sadrži i druge funkcije².

Znanstveni stil u užem smislu koji odlikuje stroga upotreba fusnota, bilješki i literature, sa jasno naznačenim uvodom i zaključkom nije zastupljen u reviji *Dobri pastir*. U reviji su zastupljeni znanstveni tekstovi kojima se skreće pozornost na određene znanstvene činjenice i koji u sebi sadrže neke od formalnih elemenata uskoga znanstvenog podstila: fusnote, internacionalizmi, upotreba tzv. "autorskog mi".

² M. Katnić-Bakaršić znanstveni stil dijeli na usko-naučni podstil i naučno-udžbenički podstil, a B. Tošović na naučni stil u užem smislu, naučno-udžbenički i naučno-informativni podstil.

5. Sakralni stil

Sakralni funkcionalni stil obuhvaća sferu usmene i pisane religijske komunikacije. Često se naziva i vjerskim, odnosno religijskim stilom. Različiti su stavovi o tome može li se ovaj stil uopće uvrstiti u sistem funkcionalnih stilova. Branko Tošović prvi izdvaja sakralni stil, ali smatra da njegovo izdvajanje iz drugih profanih stilova u sistemu funkcionalnih stilova prethodi daljoj klasifikaciji. S druge strane, Crystal ga smatra jednim od registara književnog jezika i proučava ravnopravno s njima. Marina Katnić- Bakaršić u svojoj knjizi *Stilistika* posmatra ga: *"(...) kao jedan od funkcionalnih stilova koji ima tačno određenu sferu upotrebe, svoje jezično-stilske jedinice i namijenjen je tačno određenoj skupini ljudi u društvu, a sreće se i kod drugih članova socijalne zajednice"*. (Katnić-Bakaršić 2001:70).

Usmena i pisana religijska komunikacija, iako žanrovski veoma razučena, imaju zajednička jezično-stilska obilježja: visok stepen zadatosti, postojanje ustaljenih jezičnih struktura čija upotreba označava pripadnost određenoj religijskoj zajednici, ustaljene forme početka i kraja molitvi ili drugih tekstova, tačno određena shema razvijanja pojedinoga usmenog ili pismenog žanra, mali stepen mogućnosti razvijanja individualnoga stila, osim kod obraćanja vjerskih službenika vjernicima (propovijedi i sl.), koje mogu stilski preći u sferu oratorskih žanrova, naravno uz očuvanje i obilježja sakralnog stila, arhaizmi, historizmi, teološki termini, ponavljanja pojedinih dijelova, rečenica ili većih segmenata kao konstruktivni pricip teksta, paralelizmi, stilske figure konstrukcije, inverzija, ritmiziranost teksta (očita i u pismenim i usmenim tekstovima); u nekim religijama muzika i pjesma igraju veliku ulogu, specifična prozodija, intonacija, tempo izgovaranja (neobičeni su i bitno različiti od svakodnevnog govora) (Katnić-Bakaršić 2001:70).

Sakralni stil, s obzirom na određene jezične osobitosti, posebice na leksičkoj, ali i na morfosintaksičkoj razini, uvjetno možemo podijeliti na biblijski i kuran-ski stil.

5.1. Biblijski stil

Iz sakralnoga stila, s obzirom na određene specifičnosti na morfološkoj, sintaksičkoj i leksičkoj razini, a koje ga izdvajaju od ostalih vjerskih stilova, izdvaja se biblijski stil.

"U vrlo velikom broju svjetskih jezika i u procesima njihove standardizacije, pa onda naravno u kulturama naroda koji su se tim jezicima služili ili se služe i danas Biblija je odigrala presudno važnu ulogu, i to na različite načine i na različitim razinama. Biblija je naime prevedena na oko 1400 različitih jezika svijeta (usp. Botica 1995: 21), što predstavlja gotovo polovicu svih svjetskih jezika (ako se operira s brojem od oko 3000 jezika na svijetu)." (Pranjeković 2006: 23)

Jezične osobitosti, koje se mogu uvrstiti u specifičnosti biblijskoga stila, javljaju se i na morfološkoj i na sintaksičkoj i na leksičkoj razini, a među njima se, prema riječima prof. Ive Pranjkovića, izdvajaju:

- a) obilatija upotreba aorista i imperfekta;
- b) obilata upotreba imperativa, posebice niječnog i arhaičnog;
- c) frekventna upotreba prijedloga *od* u različitom značenju i uz različite vrste riječi - u dijelnom (partitivnom) značenju; uz glagole ali i imenice koje označavaju govorenje, mišljenje, osjećanje; u posvojnome i ili specifičnom objasnidbenom značenju;
- d) upotreba prijedloga *pod* (s instrumentalom) kojim se izražava istodobnost glagolske radnje s radnjom označenom prijedložno-padežnim izrazom, te njegova upotreba uz instrumental u prijedložno-padežnim izrazima u kojima dobija složena i apstraktna značenja podložna nijansiranju načina, zamjene i usporedbe;
- e) upotreba zastarjelog prijedloga *ob* u vremenskome značenju;
- f) oblici zamjenica i (zamjeničkih) pridjeva koji se umjesto u jednini (kako je isključivo u savremenome jeziku), upotrebljavaju u množini srednjega roda (kao u latinskome jeziku);
- g) pojava specifičnoga tipa akuzativa s infinitivom, koji se uvodi glagolom učiniti;
- h) frekventna upotreba biblijskoga veznika i, odnosno vezničkoga *ili* u funkciji intenzifikatora u polisindetskim konstrukcijama ili na počecima kontekstualno uključenih rečenica;
- i) postpozicija sročnoga aributa u nominalnim konstrukcijama;
- j) red riječi u kojemu glagol (posebice infinitiv) dolazi na kraju rečenice ili surečenica;
- k) obilje ustaljenih izraza i/ili frazema;
- l) upotreba leksika koji barem jednim dijelom svoga značenja izravno asociraju na biblijske sadržaje, uključujući i one brojne internacionalizme (iz latinskoga, grčkoga, njemačkoga, te orijentalnih jezika). (Pranjković 2006: 23-32)

U obilju tema koje su bile zastupljene na stranicama *Dobroga pastira* ipak su najviše preovladavale one koje su obuhvatale vjerske, teološke i dogmatske sadržaje. Njihovi su autori bili franjevački svećenici, pa je razumljivo da je način njihove vjerske usmene komunikacije (religijski obredi) uveliko utjecao i na njihovo pismeno izražavanje i u onim tekstovima koji nisu teološke provenijencije. To se posebno odnosi na rečenice, koje su duge i pod utjecajem oficijelnoga razgovornog, franjevačkoga retoričkog stila (postpozitivni položaj posvojnih pridjeva i zamjenica, rečenice koje se vezuju veznicima po pravilima latinskoga jezika, red riječi u rečenici).

Među osobenostima biblijskoga stila, u svih četrdeset godina izlaženja časopisa, najfrekventnija je pojava postpozitivnog položaja posvojnih pridjeva i

zamjenica i to kod gotovo svih autora i u svim tekstovima, neovisno o njihovoj tematici. Ova se osobitost razvila “ (...) *pod izravnim utjecajem latinskoga jezika, u kojima je takav red riječi primaran, usp. npr. lat. lingua latina, a ne latina lingua. Takav red riječi u pravilu stvara ozračje posebne uznositosti, odnosno patetičnosti, i inače svojstvenih mnogim biblijskim tekstovima, posebno npr. psalmima, usp. Vрати маč свој на мјесто његово и сл.*” (Pranjeković 2006: 27)

Iz mnoštva primjera postpozitivnog položaja posvojnih pridjeva i zamjenica u tekstovima *Dobroga pastira* izdvojeni su samo neki: *Sina njegovog*, povlastica tjelesnog uznesenja njezina, *sudbinu Marijinu*, iz začuđenih očiju njegovih, (Dobri pastir, 1952); *ulogu Ivanovu*, *kugle zemaljske*, *volja Božja*, *potomak Adamov*, (Dobri pastir, 1956).

Iako se kao jedan od izrazitijih biblizama navodi se obilatija upotreba aorista i imperfekta, koja je posebno obilježje i starijih i najnovijih prijevoda biblijskih tekstova (Pranjeković 2006: 23), u ekscerpiranoj građi nije pronađen veliki broj primjera upotrebe ovih glagolskih oblika. Zanimljivo je da se ovi glagolski oblici u *Dobrome pastiru* češće javljaju u tekstovima koji nisu primarno teološke teme. Jedan od takvih primjera je tekst iz 1951. godine:

*Ako naše rodoljublje ne bude dostojno naroda, koji nas je rodio, sagriješismo, jer bacismo ljagu na onu zemlju, koju predstavljamo prema zapadu. Ako naš katolicizam ne bude dostojan Krista, koji nas je preporodio, sagriješismo, jer bacismo ljagu na Kristovu Crkvu, majku čovječanske ljubavi, roditeljicu evropske kulture.*³

Od ostalih pojavnosti, koje prof. Pranjeković navodi kao osobitosti biblijskoga stila, a koje se javljaju na starnicama *Dobroga pastira*, može se uočiti i za savremeni jezik neuobičajen red riječi u kojem glagol dolazi na kraju rečenice, odnosno surečenica:

- (1) *Međutim, malo je otaca koji su se ovim pitanjem zanimali.* (DB, 1956 SV. I-IV, str.97);
 (2) *Istina, Bogu se zato ne može prigovoriti.* (DB, 1956 SV. I-IV, str.102); (3) *Prema nauci sv. Pavla svi će ljudi bez iznimke uskrsnuti.* (DB, 1956 SV. I-IV, str.105); (4) *Rukopis je to lijepo pisan, papir sav žut, na izgled bez vrijednosti, a listovi omota išarani i odrpani.* (DB, 1956 SV. I-IV, str.115).

Kao jedna od osobitosti biblijskoga stila u jeziku *Dobroga pastira* javlja se i česta upotreba imperativa, koji kao i u tekstovima *Staroga zavjeta* služi kao sredstvo za stvaranje specifičnoga uznositog ozračja. (Pranjeković 2006: 24) Još veći stupanj retoričnosti i emocionalnosti izraza postiže se kada se uz imperativ upotrijebi i epifora:

Stoga vas molimo, budite glasnici dvostruke ljubavi prema Crkvi i vjeri: naše i vaše; budite ispovjednici dvostruke vjernosti prema Kristovoj nauci: naše i vaše; budite pobornici dvostruke privrženosti i odanosti crkvenim poglavarima:

³ Dobri pastir (1951), sv. I-II, god. II, Karlo Karin, “Naši zadatci u našoj današnjici”, str. 88.

naše i vaše; budite *primjer dvostrukog izvršavanja zapovijedi Božijih i crkvenih*: našeg i vašeg. Budite *sve to, ali ipak ni za časak ne zaboravite svoga naroda, prednjačite i u ljubavi prema domovini*.⁴

U upotrebi imperativa posebno je čest onaj u 3. licu jednine ili množine koji se javlja uz česticu *neka*:

(1) *Svećenik neka teži za tim da bude nastavak Krista po svom svrhunaravnom životu, kao što je Njegovo produljenje po dostojanstvu, vlasti i misiji*. (DP, 1952 sv I-II, str. 78); (2) *Neka se gornje izlaganje i misao ispravno shvate*. (DP, 1952 sv I-II, str. 82); (3) *Ako nema mogućnosti dati neki novi rad osobi, koju hoćemo da pomognemo, tada neka zdušno, pažljivo i iz viših motiva obavlja svoj obični posao ispunjavajući najjednostavnije čine duhovnim sadržajem*. (DP, 1952 sv I-II, str. 116);

U dva je primjera pronađena i upotreba prijedloga *na* uz akuzativ, sa značenjem namjene, što je, također, jedna od osobina biblijskoga stila:

On mora svojim svetim životom drugima biti na izgradnju. (DP, 1951 sv I –II, str. 82);

Da se više upozori na se i i svoje cipele, nastao je zahtjev mladih na majstore, da im stave posebnu prašinu među donove, zvanu škrip, od čeg bi cipele jače škripale. (DP, 1962 sv I –IV, str. 278);

Kao posebno frekventna i uočljiva osobina biblijskoga stila je i upotreba biblijskoga veznika *i*, koji često ima funkciju intenzifikatora u polisidentskim konstrukcijama, te na razini teksta, odnosno na počecima kontekstualno uključenih rečenica:

I u ovim samostanima odgajala se je redovnička, a donekle i svjetovna mladež, a tko je htio biti profesor (tada lektor zvan) morao je polagati ispite, proći tako zvani konkurz. I predmet, iz kojeg se polagao ispit na tom natječaju (konkurzu) i koji se je učio u tim samostanskim školama, bio je uz latinski i materinski jezik i povijest domovine – historia patria. (DP, 1956, sv I-IV, god VII, str.121)

U osobinu biblijskoga stila spadaju i ponavljanja pojedinih dijelova, rečenica ili većih segmenata kao konstruktivni princip teksta, paralelizmi, stilske figure konstrukcije (Katnić-Bakaršić 2001: 71).

Kao sredstvo kojim se postiže emocionalnost i retoričnost teksta, u *Dobrome pastiru* uočena je obilata upotreba anafore, koja označava ponavljanje jedne ili više istih riječi na početku više rečenica ili članova:

On je najzaslužniji za stvaranje “modus vivendi” za katolike u Sarajevu, pa i čitavoj Bosni i Hercegovini.

On je najzaslužniji za izgradnju školstva.

⁴ Dobri pastir (1952), sv. I-II, god. II, Karlo Karin, “Naši zadatci u našoj današnjici”, str. 88.

On je najzaslužniji za dovođenje redovnica u naše krajeve.

On je pjevao svoje "Posvetnike", svetačke i kršćanske pjesme.

On je bio toliko crkveni čovjek, da je svoj biljeg utisnuo svemu katoličkom, što s u to doba stvorilo i izgradilo. (DP, 1956, sv I-IV, god.VII, str.13)

Zaključak

Otvorenost franjevacu prema svima i posvećenost Bosni i bosanskome doveli su do toga da u njihovome književnojezičnom izrazu naporedo egzistiraju jezične osobitosti svih naroda koji žive u Bosni i Hercegovini stvarajući tako specifičnu jedinstvenost govornoga i pisanoga jezika bosanskih franjevacu. Ta se jedinstvenost usmene i pisane riječi ogleda i u polivalentnoj upotrebi funkcionalnih stilova na stranicama *Dobroga pastira*, posebice kada je u pitanju upotreba biblijskoga stila. Budući da je riječ o časopisu, realno je bilo pretpostaviti da je na stranicama *Dobroga pastira* bio zastupljen isključivo novinarsko-publicistički stil, posebice zbog toga što je on i najsloženiji i što obuhvaća različite funkcije. To je i razlog da se jezik novina i novinarsko-žurnalistički stil nerijetko izjednačavaju. Međutim, s obzirom na koncepciju revije, dijapazon tema koje je obuhvaćala i autore koji su u njoj objavljivali svoje tekstove, svi funkcionalni stilovi hrvatskoga standardnog jezika, i oni koji se mogu označiti kao podstilovi, bili su zastupljeni u reviji. Među njima je, ipak, najzastupljeniji biblijski stil ne samo zbog vjerske, teološke i dogmatske tematike koja je preovladavala u reviji, nego i činjenice da su autori gotovo svih priloga bili franjevci. Zbog toga je i razumljivo da su utjecaji njihove vjerske usmene komunikacije utjecali i na pismeno izražavanje. Utjecaji biblijskoga stila vidljivi su u manjoj ili većoj mjeri i u tekstovima koji nisu teološke tematike i koji su pisani novinarsko-žurnalističkim, administrativno-poslovnim, znanstvenim ili književnoumjetničkim funkcionalnim stilom. To najbolje potvrđuje činjenicu o međusobnoj povezanosti i prožimanju funkcionalnih stilova hrvatskoga standardnog jezika.

Različiti su stavovi lingvista i stilističara o tome može li se sakralni stil uopće izdvojiti kao poseban u sistemu funkcionalnih stilova. Međutim, njegova specifičnost i suprotstavljenost profanim stilovima opravdava njegovo izdvajanje i zasebno proučavanje. U prvom redu to je stil koji obuhvaća sferu usmene i pisane religijske komunikacije koja, iako žanrovski veoma razučena, ima zajednička jezično-stilska obilježja. Namijenjena je određenoj skupini ljudi, iako se može prepoznati i u drugim sferama upotrebe. Njena žanrovska raznorodnost (svete knjige raznih religija, religijski obredi, molitve, propovijedi i sl.) imala je utjecaja i na profane stilove, kako u upotrebi jezično-stilskih obilježja karakterističnih za sakralni stil, tako i na planu intertekstualnosti u kojem su za stilistiku posebno zanimljivi stilske efekti takve preregistracije.

Literatura

1. Badurina Lada, Ivan Marković i Krešimir Mićanović (2007), *Hrvatski pravopis*, Matica hrvatska, Zagreb.
2. Katnić – Bakaršić, Marina (2001), *Stilistika*, Naučna i univerzitetska knjiga, Sarajevo.
3. Popović, Mirjana (2007), *Standardni jezik i stilovi*, Akademski štampa, Beograd
4. Pranjković, Ivo (2003), *Jezik i beletristika*, Disput, Zagreb.
5. Pranjković, Ivo (2004), *Od Divkovića do danas*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 9-11.
6. Pranjković, Ivo (2005), "Jezik bosanskih franjevac", zbornik *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu // Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo. str. 227 – 259.
7. Pranjković, Ivo (2006), "Hrvatski jezik i biblijski stil", zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole *Raslojavanje jezika i književnosti*, Zagreb, str. 23-32.
8. Silić, Josip (2006), *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Disput, Zagreb.
9. Silić, Josip (2009), "Što hrvatski jezik jest i kako ga opisati?", zbornik *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, Disput, Zagreb, str. 57-71.
10. Silić, Josip (2009), "Što hrvatski jezik jest i kako ga opisati?", zbornik *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*, Disput, Zagreb, str. 57-71.

Filološki i lingvističkometodički rad Nikole Simića: Udžbenička literatura u postkalajevskom periodu ili Raskid s bosanskom lingvometodičkom školom

SAŽETAK

O filološkom i lingvističkometodičkom radu Nikole Simića nema posebnih naučnih razmatranja u našoj lingvističkoj literaturi iako se radi o značajnom autoru. Simićeva Gramatika imala je svoju zanimljivu predhistoriju. Naime, 1907. godine ministar zajedničkih poslova i finansija u Zemaljskoj vladi *Štefan Burijan* pod pritiskom javnosti, osobito srpskog i hrvatskog lobija, donio je iznuđenu odluku/naredbu o napuštanju naziva bosanski jezik, a zvanični naziv jezika u Bosni i Hercegovini postao je "srpsko-hrvatski jezik". Godine 1912. Zemaljska vlada raspisala je Anketu o jeziku i pravopisu u BiH u nastojanju da pravopisno ujednači nove školske udžbenike. Za Anketu je glavni elaborat izradio profesor Gimnazije u Banjoj Luci Nikola Simić koji će 1913. godine podnijeti glavni referat za savjetovanje pod nazivom: "Tehnički izrazi u gramatičkoj nastavi srpsko-hrvatskog jezika".

Iste godine bit će štampana i gramatika srpsko-hrvatskog jezika na njemačkom jeziku ("Serbokroatische Grammatik", Berlin und Leipzig, 1913.) koju će objaviti *Vladimir Ćorović*, ugledni istoričar i književni kritičar iz Sarajeva, inače djelatnik u Zemaljskom muzeju BiH u Sarajevu.

Sve ove knjige i dešavanja u domenu jezičke politike nakon 1910. godine bili su svojevrsne predradnje za pojavu kapitalno važne "Gramatike srpsko-hrvatskog jezika" (1916.) Nikole Simića. Ovu je gramatiku M. Okuka označio kao modernije djelo "nego što je bilo Vuletićevo, i u sadržaju, a posebno u terminologiji".

Kao i u slučaju Franje Vuletića i filološki rad Nikole Simića¹, profesora Realne gimnazije u Banjoj Luci, nije bio predmetom posebnih naučnih razmatranja u našoj lingvističkoj literaturi. I o Simiću se tek uzgredno pisalo u Minhenskom zborniku iz 1991. godine. Nešto detaljnije Simićev gramatički rad pominje Ljiljana Stančić u studiji “Pokušaj uređenja gramatičke terminologije u Bosni i Hercegovini pred prvi svjetski rat”, te Miloš Okuka u studiji pod nazivom “Gramatike srpskohrvatskog književnog jezika u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine”. Obje ove studije objavljene su u već pomenutom Minhenskom zborniku.

Simićeva Gramatika imala je svoju zanimljivu predhistoriju. Naime, 1907. godine ministar zajedničkih poslova i finansija u Zemaljskoj vladi *Štefan Burijan* pod pritiskom javnosti, osobito srpskog i hrvatskog lobija, donio je iznuđenu odluku/naredbu o napuštanju naziva bosanski jezik, a zvanični naziv jezika u Bosni i Hercegovini postao je “srpsko-hrvatski jezik”. Sljedeće godine, 1908., izašlo je četvrto izdanje Vuletićeve gramatike, ali ovoga puta pod nazivom “Gramatika srpsko-hrvatskog jezika”, bez ikakvih intervencija u prethodnom tekstu.

Naziv “srpsko-hrvatski jezik” postepeno je zaživljavao u zvaničnoj upotrebi i uporedo s njim opstajao je i evazivni naziv “naš jezik”.

Godine 1911. austro-ugarska uprava u Bosni i Hercegovini pokreće drugu veliku akciju ediciranja novih domaćih udžbenika, prije svega čitanki i nove gramatike koja je u školama trebala zamijeniti Vuletićevu gramatiku.

*Tako će tokom 1912. i 1913. godine biti objavljene: “Prva čitanka za osnovne škole u Bosni i Hercegovini. Drugi svezak. U Sarajevu, 1912. Nakladom Zemaljske vlade za BiH” i “Prva čitanka za osnovne škole u Bosni i Hercegovini. Prvi svezak. Nakladom Zemaljske vlade za BiH. Sarajevo, 1913.”*²

Godine 1912. Zemaljska vlada raspisala je Anketu o jeziku i pravopisu u BiH u nastojanju da pravopisno ujednači nove školske udžbenike. Za Anketu je glavni elaborat izradio profesor Gimnazije u Banjoj Luci Nikola Simić koji će 1913. godine podnijeti glavni referat za savjetovanje pod nazivom: “Tehnički izrazi u gramatičkoj nastavi srpsko-hrvatskog jezika”.

Iste godine bit će štampana i gramatika srpsko-hrvatskog jezika na njemačkom jeziku (“Serbokroatische Grammatik”, Berlin und Leipzig, 1913.) koju će objaviti *Vladimir Ćorović*, ugledni istoričar i književni kritičar iz Sarajeva, inače djelatnik u Zemaljskom muzeju BiH u Sarajevu.

¹ U časopisu “Učiteljska zora” (IX/3 – 4, Sarajevo, 1913.) navodi se da je Nikola Simić bio školski savjetnik i profesor Realne gimnazije u Banjoj Luci, a na koricama njegove Gramatike vidi se da je 1916. godine bio direktor Gimnazije u Bihaću.

² Prvi svezak izašao je, kao što se vidi, nakon drugog sveska koji je bio posvećen razrednoj nastavi, a drugi svezak bio je posvećen višim razredima osnovne škole.

Sve ove knjige i dešavanja u domenu jezičke politike nakon 1910. godine bili su svojevrsne predradnje za pojavu kapitalno važne “Gramatike srpsko-hrvatskog jezika” (1916.) Nikole Simića. Ovu je gramatiku M. Okuka označio kao modernije djelo “nego što je bilo Vuletićevo, i u sadržaju, a posebno u terminologiji” (M. Okuka, 57.).

Tačan naziv Simićevog djela glasio je: *Gramatika srpsko-hrvatskog jezika za srednje škole u Bosni i Hercegovini. I i II dio. Sastavio Nikola Simić, direktor Gimnazije bihaćke*, Sarajevo, Zemaljska štamparija, 1916.

Nas, naravno, i ovom prilikom prvenstveno zanima metodička strana Simićeve Gramatike. Odmah treba primijetiti da je prvi dio Simićeve Gramatike obuhvatao sljedeće segmente:

- 1.) “Pristup gramatici. Uvod”;
- 2.) “Rečenica”;
- 3.) “Glasovi”;
- 4.) “Naglasak”;
- 5.) “Vrste riječi”;
- 6.) “Deklinacija supstantivnih riječi”;
- 7.) “Konjugacija”;
- 8.) “Složena rečenica”;
- 9.) “Pravopis”;
- 10.) “Fonetika”.

Drugi dio Simićeve Gramatike gotovo u potpunosti bio je posvećen oblasti morfologije (“Oblici ”, kojem su pridodata i dva aneksa:

1. “Dodatak konjugaciji” i
2. “Složeni glagolski oblici”.

Već sam sadržaj i raspored građe ukazuju na to da je Nikola Simić vodio računa o metodičnosti svoje gramatike. Izbjegao je klasičnu, ustaljenu podjelu: fonetika – pravopis – morfologija – sintaksa i uveo je strukturu gramatičke građe koja je mnogo prikladnija potrebama nastavnog plana i programa maternjeg jezika u srednjim školama.

Za razliku od Vuletića uveo je i uvodno poglavlje: “Pristup gramatici” u kojem je dao školsku definiciju gramatike (“Gramatika je nauka, koja uči kako se pravilno govori i piše”), te je objasnio jezičku podjelu “naroda srpskoga i hrvatskoga” na “štokavski, čakavski i kajkavski govor” naglašavajući da je “književni govor samo štokavski” kojeg je podijelio na “tri narječja ili dijalekta”: ijekavsko, ikavsko i ekavsko.

Posebnu metodičku vrijednost Simićeve Gramatike čini autorova intencija da gramatičke stavke opimjerava citatima iz književnih tekstova, čime je nastavu gramatike doveo u izravnu korelaciju s nastavom književnosti. Tako će u

poglavlju “Pravopis” za pisanje početnog velikog slova, u alineji 3, navesti strofu iz narodne pjesme kako bi objasnio pisanje početnog velikog slova na početku svakog stiha:

“Kad se ženi vrabac Podunavac,
Zaprosio sjenicu djevojku
Tri dana hoda preko polja ravna,
A četiri preko gore čarne”³

Dok je F. Vuletić nakon pojedinih odjeljaka koristio upozoravajuću alineju “Pazi”, N. Simić koristio je alineju pod nazivom “Bilješka”. Njena metodička funkcija bila je prvenstveno u tome da ukazuje na izuzetke od općih pravila, ali, isto tako, u ovim alinejama Simić često ukazuje i na razliku u tri štokavska narječja, pa će tako uz alineju 58.: Imenice s nastavkom -a pridodati dvije bilješke:

“Bilješka 1: Ove se imenice u istočnim krajevima govore s nastavkom –a, pa se u svim padežima dekliniraju kao žena; tako se govori: Andra, Jova, Paja, Rada, Toma, braca, zeka, strika itd.

Bilješka 2: Kao Mile, Rade govore se po jugozapadnim krajevima štokavskog govora i neke imenice ženskog roda s nastavkom –a mjesto –a, te se onda i mijenjaju kao Rade; tako se govori: Ane, Jele, Kate, Mare, grle (od: grlica), sele (od: sestra), male (od: mati), neve (od: nevjesta) mjesto Ana, Jela, Kata, Mara itd. (Nikola Simić, 80)⁴.

Pažljivom analizom posmatranih primjera u Simićevoj Gramatici primijetit ćemo da je Simić umnogome slijedio Vuletićevu Gramatiku, ali je, po pravilu, bio kraći, jezgrovitiji u davanju definicija i pravila i u samoj selekciji primjera.

Ilustrirajmo to na jednom karakterističnom uporednom primjeru iz Vuletićeve i Simićeve gramatike:

VULETIĆ: Definicija akcenta:

“Naglasak ili akcenat je ona sila glasa u izgovoru, kojom se jedan slog u riječi ističe iznad ostalih slogova, te se ovom silom vežu svi slogovi u jednu riječ” (F. Vuletić: 24).

³ V. Nikola Simić: “Gramatika srpsko-hrvatskog jezika za srednje škole u Bosni i Hercegovini”, I i II dio, Sarajevo, 1916., str. 42. U daljem tekstu: v. pod Nikola Simić...

⁴ Potrebno je napomenuti da N. Simić uopće nije uzimao u obzir govor Bošnjaka u svojoj gramatici koja je isključivo pratila govore Srba i Hrvata. Naprimjer, kod Bošnjaka u Bosanskoj krajini izgovoraju se ženska imena na –e: Fatime, Fate, Alije, Nure itd. Neuvažavanje jezičke situacije kod Bošnjaka bio je ozbiljan nedostatak Simićeve Gramatike. Ona je, ustvari, najvećim dijelom bila “gramatika srpskog jezika” i u tome smislu predstavljala je nazadak u odnosu na Vuletićevu Gramatiku koja se mnogo više oslanjala na bosanskohercegovačku jezičku situaciju.

SIMIĆ: Definicija akcenta:

“Akcenat je jačina glasa, kojom se jedan vokal (dakle i slog) u riječi iznad drugih ističe” (N. Simić: 53)

Ovakvih je primjera uistinu mnogo, koji govore o modernijem i jednostavnijem Simićevom pristupu, što je, sigurno, bilo i metodički funkcionalnije, čime je Simićeva Gramatika imala, nesumnjivo, kvalitetniji transfer znanja i kod samih učenika. Međutim, treba još jednom naglasiti da je Simićeva Gramatika u odnosu na Vuletićevu (a dijeli ih nemalih 26 godina) značila udaljavanje od bosanske lingvometodičke škole i prakse, koju je po nalogu austro-ugarske administracije uveo i ustoličio Franjo Vuletić. Primjerice, Vuletić je u svojoj Gramatici ispisao “Lapidarna pismena u bosanskim natpisima” i prezentirao “Bosančicu u rukopisu” (F. Vuletić: 6,7) ukazujući time na kontinuitet bosanske pismenosti (od srednjeg vijeka do konca 19. stoljeća) dok o tome u Simićevoj gramatici nema ni spomena.

Zapravo, Simić je potpuno apstrahirao tradiciju bosanske pismenosti, a samim tim svojom je gramatikom označio i raskid s tradicijom bosanske lingvometodičke škole koja je nastala pod vidnim utjecajem austro-ugarske uprave u Bosni i Hercegovini i ugasila se u jeku Prvog svjetskog rata kada je konačno pobijedila srpsko-hrvatska lingvometodička škola, koja će trajati i razvijati se u kontinuitetu punih 75 godina, sve do 1992. godine kada će se obnoviti nastava bosanskog jezika i zajedno s njom bosanska lingvometodička škola. Tako će proći preko 100 godina od početka bosanske lingvističke metodike do njenog uskrsnuća koncem 20. stoljeća, najprije u “Pravopisu bosanskoga jezika” (1995) Senahida Halilovića, pa u prvoj “Gramatici bosanskoga jezika” (2000) autorskog trojca Dževad Jahić – Senahid Halilović – Ismail Palić.

Literatura

1. Bevanda, Mladen: *Pedagoška misao u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1941. godine*, Sarajevo, 1991.
2. Ćurić, Hajrudin: *Školske prilike Muslimana u Bosni i Hercegovini 1800. – 1878.*, SANU, Beograd, 1965.
3. Dlustuš, Ljuboje: *Školske prilike u Bosni i Hercegovini od okupacije do danas*, Školski vjesnik, I/1, Sarajevo, 1894.
4. Drljić, Rastislav: *Kratak pregled razvoja katoličkog pučkog školstva kroz XIX vijek (Kalendar sv. Ante)*, Sarajevo, 1942.
5. Milaković, Josip: *Školstvo u Bosni i Hercegovini* (Hrvatsko kolo, knjiga III), Zagreb, 1906.
6. Papić, Mitar: *Stazama prosvjete i kulture*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1966.
7. Papić, Mitar: *Tragom kulturnog nasljeđa*, Svjetlost, Sarajevo, 1976.
8. Traljić, Seid M.: *Muslimanske škole u Bosni i Hercegovini*, Hrvatski dnevnik, Zagreb, 8.1.1939.

Metodika nastave pravopisa i pravogovora

SAŽETAK

U metodici nastave jezika i književnosti preporučuje se da se nastava pravopisa i pravogovora u principu odvija simultano sa nastavom gramatike. Poseban akcenat u metodici nastave pravopisa (ortografije) i pravogovora (ortoepije) treba staviti na tzv. pravopisne vježbe (prepisivanja, diktati, ispravljanja). Diktati su posebno značajni za nastavu pravopisa i pravogovora, a isto tako, koriste se i u nastavi gramatike, stilistike, leksikologije, semantike itd. Za diktat se uvijek treba tražiti funkcionalan tekst, a ukoliko to nije moguće, onda treba kreirati tekst koji treba da djeluje kao logički povezana cjelina. Može se slobodno kazati da u metodici nastave maternjeg jezika postoji i “metodika diktata” kao posebna matodička oblast. Sve postojeće klasifikacije diktata u bivšoj južnoslovenskoj metodici pravopisa proizašle iz sovjetske diktatske škole, a bosanska škola metodike diktata u nastavi maternjeg jezika gotovo da i ne postoji.

U metodici nastavnog predmeta Bosanski/Hrvatski/Srpski jezik i književnost preporučuje se da se nastava pravopisa i pravogovora u principu odvija simultano sa nastavom gramatike. Pravopisno znanje učenika treba se proširivati koordinirano sa gramatičkim znanjem, primjerice pravila pisanja interpunkcijskih znakova trebaju pratiti raspored gradiva o rečenici i u završnim razredima osnovne i srednje škole te pravopisna i pravogovorna pravila obavezno treba sintetizirati.

Poseban akcenat u metodici nastave pravopisa (ortografije) i pravogovora (ortoepije) treba staviti na tzv. pravopisne vježbe.

Temeljne pravopisne vježbe u nastavi maternjeg jezika su:

1. prepisivanje;
2. diktati;
3. ispravljanja.

Vježbe prepisivanja preferiraju se u nižim razredima osnovne škole i u njima se od učenika traži da prepisivanjem određenih riječi uče i utvrđuju konkretna pravopisna pravila, osobito ona kod kojih i prave najveći broj grešaka u pravopisanju i pravogovoru (npr. u pisanju i izgovoru riječi sa zamjenom jata, riječi sa afrikatama i slično).

Diktati su posebno značajni za nastavu pravopisa i pravogovora, a isto tako, koriste se i u nastavi gramatike, stilistike, leksikologije, semantike itd. Diktati su najčešće pravopisno-pravogovorne (ortografsko-ortoepeške) vježbe kod kojih učenici slušaju ono što im nastavnik “kazuje u pero” (diktira), pri čemu treba paziti i na pravilno pisanje i na pravilan izgovor riječi. Možemo slobodno kazati da u metodici nastave maternjeg jezika postoji i “metodika diktata” kao posebna matodička oblast.

Njome su se bavili gotovo svi metodičari maternjeg jezika nudeći i vlastite klasifikacije diktata. U južnoslovenskoj intermetodičkoj zajednici problematikom diktata osobito su se bavili: Stjepko Težak, Dragutin Rosandić, Tone Peruško, Miroljub Vučković i Milija Nikolić.¹

Zapravo, bivša jugoslovenska metodika diktata razvila se iz bivše sovjetske metodičke škole koja je klasificirala diktate na četiri osnovne grupe:

1. diktati sa predupređenjem grešaka;
2. izborni diktati;
3. objašnjeni diktati;
4. diktati sa istovremenim zapisivanjem i komentiranjem.

Diktat sa predupređenjem grešaka ima vježbalački karakter i odvija se tako što nastavnik zajedno s učenicima ponavlja određeno pravilo i upozorava ih na eventualne greške u primjeni toga istog pravila.

Izborni diktat je vrsta ekonomičnog diktata koji se koristi u relativno dužim tekstovima, gdje učenici ne zapisuju sve riječi koje im nastavnik diktira već samo one koje im nastavnik posebno zada npr. riječi sa ije/e/i u konkretnom tekstu: “Za lijepa vremena svake nedjelje po cio dan provodimo na rijeci, točnije riječici koja protječe kraj našeg mjesta” (S. Težak).

Objašnjeni diktat piše se poslije vježbe u kojoj su objašnjeni određeni pravopisni problemi, npr. gdje se sve piše veliko početno slovo u složenim vlastitim imenima.

Diktati sa istovremenim zapisivanjem i komentiranjem praktikuju se u pisanju kraćih tekstova, s namjerom da se učenicima direktno ukazuje na određena pravopisna pravila relevantna za izdiktirane riječi. Hrvatski metodičari Stjepko Težak i Dragutin Rosandić ponudili su cjelovitu klasifikaciju diktata, pri čemu

¹ Ovdje treba posebno apostrofirati knjigu: Peruško, Tone: “Materinski jezik u obaveznoj školi” iz koje su kasnije svi ostali metodičari u Jugoslaviji uglavnom preuzimali podjelu diktata.

je važno napomenuti da je Težak tretirao diktatsku problematiku unutar metodičkog poglavlja u nastavnim metodama. Tako je ustanovio i metodu diktiranja podijelivši diktate na:

1. *udžbene diktate* koji zamjenjuju udžbenike tamo gdje iz objektivnih razloga ne postoje;
2. *vježbene i provjerbene diktate* koji se dalje mogu klasificirati na:
 - 2.1. istraživačke sondažne diktate, pomoću kojih nastavnik provjerava pismenosti učenika. Ovaj oblik diktata obično se organizira na početku školske godine ili na početku tromjesečja.
 - 2.2. kontrolne (nadzorne) diktate, organiziraju se nakon što nastavnik procijeni da su učenici uspješno obradili i savladali određeno pravopisno gradivo (npr. pisanje naslova knjiga, novina, časopisa i slično).
 - 2.3. *izborne diktate*;
 - 2.4. *stvaralačke diktate*, takva su vrsta diktata u kojima nastavnik diktira rečenice koje učenici trebaju nadopuniti izostavljenim riječima u kojima je sadržano neko pravopisno pravilo. Dragutin Rosandić je kao podvrste stvaralačkih diktata izdvojio:
 - a) diktat po ključnim tematskim riječima i
 - b) diktat po slici.
 - 2.5. *autodiktate (samodiktate)*, kod kojih učenik sam sebi diktira napamet naučene tekstove, primjerice stihove iz lirskih pjesama;
 - 2.6. *dikate sa sprečavanjem pogrešaka*;
 - 2.7. *proučene diktate*, organiziraju se tako što učenici prouče neki diktatni tekst, koji je prethodno organiziran ili su ga učenici u obliku domaće zadaće samostalno proučili kod kuće;
 - 2.8. *objašnjene diktate* (gdje nastavnik objašnjava učenicima određena pravila uz napisane riječi);
 - 2.9. *slobodne diktate*, gdje nastavnik čita tekst, a učenici ne zapisuju cijeli tekst, već samo ono što je najbitnije, poput teza u rečenicama.

Srpski metodičar Miroljub Vučković također je ponudio klasifikaciju diktata:

1. slobodni diktati;
2. diktati sa dopunjavanjem;
3. diktati za uvježbavanje pravopisnih pravila;
4. diktati sa predusretanjem grešaka;
5. diktati sa ograničenim vremenom trajanja, to su obično tzv. blic-diktati u trajanju do 10 minuta,
6. kontrolni diktati;
7. autodiktati;

Kao opći zaključak možemo iznijeti činjenicu da su sve postojeće klasifikacije diktata u bivšoj južnoslovenskoj metodici pravopisa proizašle iz sovjetske diktatske škole, a temeljnu knjigu u tome svemu predstavlja knjiga Tone Peruška: “Materinski jezik u obaveznoj školi” iz koje se i razvila hrvatska i srpska metodika diktata (D. Rosandić, S. Težak, M. Vučković, M. Nikolić). Nažalost, bosanska škola metodike diktata u nastavi maternjeg jezika gotovo da i ne postoji.

Vodeći srpski metodičar Milija Nikolić tretira diktate kao oblike pisanih pravopisnih vježbanja, govoreći najprije o prinudi diktatske nastave i insistirajući na tome da učenici trebaju najprije “uverljivo da prepričaju tekst”, a tek onda se pristupa samom diktiranju. Također, M. Nikolić posebnu pažnju posvećuje i tzv. “prirodnom i izražajnom kazivanju teksta”.

Čitanje diktatskog teksta treba biti:

- a) usporenog ritma;
- b) prilagođeno brzini pisanja teksta koju mogu izvršiti učenici;
- c) bez prečestog sačekivanja u tekstu;
- d) usklađeno sa prirodnim govornim ispoljavanjem;
- e) bez logičkog naglašavanja i sugerisanja pravopisnih (interpunkcijskih) znakova.

Prema Nikolićevom mišljenju za diktat se uvijek treba tražiti funkcionalan tekst, a ukoliko to nije moguće, onda treba kreirati tekst koji treba da djeluje kao logički povezana cjelina. Pri samome diktiranju čitanje nastavnika – prema Nikolićevom mišljenju – bit će funkcionalno “ako se sastavljeno i rastavljeno pisanje reči ne naglašava diktiranjem više nego što to dozvoljava ortoepska norma”.²

Literatura

1. Bežen, Ante: “Metodički pristup početnom čitanju i pisanju na hrvatskome jeziku”, Zagreb, 2002.
2. Bežen, Ante: “Metodika, Znanost o poučavanju nastavnog predmeta, Epistemologija metodike u odnosu na pedagogiju i edukologiju – s primjerima iz metodike hrvatskoga jezika”, Zagreb, 2008.
3. Nikolić, Milija: “Metodika nastave srpskog jezika i književnosti”, Beograd, 2006.
4. Peko, Anđelka – Pintarić, Ana: “Uvod u didaktiku hrvatskoga jezika”, Osijek, 1999.
5. Peruško, Tone: “Materinski jezik u obaveznoj školi (specijalna didaktika)”, Zagreb, 1961.
6. Peko, Anđelka – Pintarić, Ana: “Uvod u didaktiku hrvatskoga jezika”, Osijek, 1999.
7. Peruško, Tone: “Materinski jezik u obaveznoj školi (specijalna didaktika)”, Zagreb, 1961.
8. Rosandić, Dragutin i Irena: “Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi”, Zagreb, 1993.

² Vidjeti: Nikolić, Milija: “Metodika nastave srpskog jezika i književnosti”, Beograd, 2006, str. 785.

9. Rosandić, Dragutin i Irena: "Riječ hrvatska", Zagreb, 1991.
10. Rosandić, Dragutin: "Nastava hrvatskosrpskog jezika i književnosti", Zagreb, 1968.
11. Rosandić, Dragutin: "Riječ materinska", Zagreb, 1983.
12. Težak, Stjepko: "Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika II", Zagreb, 1997.
13. Težak, Stjepko: "Gramatika u osnovnoj školi", Zagreb, 1980.
14. Težak, Stjepko: "Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika I", Zagreb, 1996.
15. Vučković, Miroljub: "Metodika nastave srpskohrvatskog jezika za 3. i 4. godinu pedagoške akademije", Beograd, 1984.

Normativno stanje u romanu *Liber memorabilium* Ivana Lovrenovića

Sažetak

U ovome radu iznijet će se činjenice o jezičnim aspektima književne orijentacije i jezične građe Ivana Lovrenovića. Govor upotrijebljen u romanu posjeduje štokavsku bazu ijekavskog i ikavskog izgovora. Normom, jezik u romanu je obilježen, ne do u krajnosti ispoštovan, o čemu svjedoče razne leksikološke varijacije, postojeća gramatička i ortografska rješenja. Primjeri leksikološkog višeznačja, funkcionalne stilizacije, morfološke fleksije, sintaksičkog veznog ustrojstva na razini teksta i rečenice - odraz su postojećeg "neadekvatnog" izraza što svjedoči pišćev manir i svjesnu odluku da suvremena pitanja u jeziku prodiskutira književnostilskim nijansiranjem postignutih značenja. Funkcionalnost izraza ne postiže se samo potvrđivanjem stilističkih pravila, nego i unošenjem povijesnih frazema, dijalektizama, historijski potvrđenih leksema u državnom i jezičnom povijesnom oblikovanju, čime sociopolitika potvrđuje konkretnu nivelizaciju bivših normativnih oblika gramatičnouzuskog pojavljivanja leksika, rečenične konstrukcije, tekstualne veze i konkretizacije jezične zbilje u ispoljavanju jezika kao sredstva različitih govornika, mogućnosti pisane predodžbe povijesnog uobličavanja bosanskohercegovačkog prostora u kontekstu komunikacije civilizacija raznih vidova književnog, prije svega, jezičnog stvaralaštva.

Ključne riječi: norma, frazeologija, dijalektizam, višeznačje.

1. Pristupna razmatranja

Srpskohrvatski jezik šezdesetih godina 20. stoljeća već je bio prodiskutiran kao jezik razlika, tačnije normativni vid jezičnih različitosti na regionalnim područjima koji u standardnom obliku još nije doživio vrhunac normiranja. Stilistički potencijal toga jezika sinonimskih vrijednosti tumačio se bogatstvom svog govornog ostvarivanja u istočnim i zapadnim dijelovima govornog prostora pri čemu

simboličkom funkcijom jezičnog zajedništva nadilazi komunikacijske potrebe. Za sistem normiranja srpskohrvatski jezik vrednovao se i komunikacijskom i simboličkom funkcijom konkretnim vrijednostima: mjesnim idiomom što služi komunikacijskim potrebama jednog ili više kolektiva i preskriptivnom standardizacijom tog idioma - standardnim jezikom. Budući da su se polifunkcionalnošću i službenom upotrebom srpskohrvatskog jezika ujedno i isticale razlike na planu komunikacije te pokušaji administrativnog ujednačavanja, stvarao se varijetet standarda za kojeg danas možemo tvrditi da je sastavni tijek povijesnog razvoja hrvatskog književnog jezika u zajedništvu sa srpskim i ostalim izdvojenim jezičnim zajednicama - bosanskim i crnogorskim. Brozović napominje da se Hrvati još u Jugoslaviji služe svojim dovoljno funkcionalno, stilski, gramatički iznijansiranim idiomom koji posjeduje dugostoljetni razvojni proces jedne nacionalne zajednice - hrvatske. Priče o zajedništvu prestaju važiti jer se neorganskim idiomom, tvorevinom državnog i političkog miljea, ne može ugušiti povijesna činjenica potvrđena nacionalnim jezičnim spomenicima. Srpskohrvatska jezična norma postojala je da služi okvirima više kolektivnih manjinskih i većinskih naroda, ali specifičnost narodnog hrvatskog i srpskog jezika sa svojim potvrđenim srednjovjekovnim redakcijama načinila je dovoljan jaz za uspostavljen kriterij nacionalnog od svenarodnog na polju leksika, morfološke građe i uzusnih pojava u jeziku, tragovima i svjedocima državne opstojnosti jednog naroda u svome govornom i pisanom okružju.¹

U Bosni i Hercegovini razvoj književnog jezika tekao je naporedo s hrvatskim u Hrvatskoj i srpskim u Srbiji. Štokavska govorna osnova u trima narodima prošla je svoj put književnog razvoja, prvenstveno od najstarije zajedničke staroslavenske normativne osnove formiranjem dijalektalnih narodnih crta govora i pojave redakcijske književnosti na južnoslavenskim prostorima, do pada Bosne pod osmansku vlast, austrougarskog perioda, potvrde naziva bosanski, srpskohrvatskog zajedništva te disolucije srpskohrvatske i hrvatskosrpske lingvističke standardološke državnotvorne norme na narodno zasebne jezike.

Da jezik u Bosni i Hercegovini funkcionira sistemski, više nego normativnom demografskom slikovitošću, predočava nam čitateljski i piščev pristup jeziku u romanu *Liber memorabilium*. Budući da je riječ o književnom djelu proučenom s lingvističkog aspekta, Lovrenović koristi gramatičku, ortografsku, leksikološku i lingvoporedbenu varijaciju nekoliko povijesnih slojeva jezika potvrđenih u različitim državnim tvorevinama na bosanskohercegovačkom tlu u kronici vremena koju demonstrira postmodernom strukturom romana što ćemo uspjeti pokazati normativnom analizom s jezičnim iskoracima u lingvostilistici.

¹ Stjepan Babić (1971), Lingvističko određenje hrvatskoga književnog jezika. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 130-132.

2. Norma i proces standardizacije

Prije obrade normativnog stanja romana *Liber memorabilium* Ivana Lovrenovića podsjetit ćemo se na osnovne pojmove: standardni jezik, norma, normiranje i normativnost:

Još davne 1958. godine sovjetski lingvista A. V. Isacenko definisao je 4 osnovna parametra koji moraju biti zadovoljeni da bi neki jezik bio standardni. Standardni jezik:

- (1) mora biti polivalentan, tj. mora imati odgovarajuća jezička sredstva (npr. odgovarajući rečnik) da bi se njime mogli služiti u svim oblastima života savremenog čoveka, npr. i u svim oblastima nauke, sporta i sl.
- (2) mora posedovati kodifikovanu normu,
- (3) mora se obavezno upotrebljavati u granicama odgovarajuće jezičke zajednice, i
- (4) posedovati stilističku izdiferenciranost.

Prema tome, standardni jezik jeste jezik koji zadovoljava sve potrebe kulture kojoj služi, ustanovljava se normiranjem i samim tim razlikuje se od dijalekata, koji nisu normirani i čiji se razvoj ne može kontrolisati.

Na određenoj fazi nacionalnog i/ili društvenog razvitka jezik, koji je dotle spontano postojao i razvijao se, stupa u sferu standardizacije, "višu" sferu svoje egzistencije – sferu standardnog jezika, koju karakteriše društveno uređena normativnost i postojanje šireg ili užeg dijapazona funkcionalnih stilova. Normirati jedan jezik znači i propisati pravila za govorenu i pisanu upotrebu tog jezika.

Ta pravila moraju obuhvatati sve nivoe ispoljavanja jezika: nivo glasa odnosno foneme (fonetiku i fonologiju), nivo oblika (morfologiju) i nivo reči i značenja (leksikuisemantiku), nivo rečenice (sintaksu). Norma koja propisuje pravila izgovora naziva se ortoepskom normom, a norma koja propisuje transformisanje egovorene reči u pisanu, tj. koja propisuje pravila pisanja – naziva se ortografskom (pravopisnom) normom. Pravila za građenje reči i oblik apropisuje morfološka norma, a pravila za upotrebu reči i njihovo kombinovanje – leksičosemantička norma. Pravila za građenje rečenice propisuje sintaksička norma. Ovako shvaćenu normu može dobiti svaki jezik, a stvarni rezultat normiranja predstavljaju normativne gramatike, rečnici i pravopisi.²

U području ortografije u hrvatskom jeziku stvaraju se neredi prožimanja leksičkih struktura, tendencija zamjenjivanja internacionalizama domaćom riječju, a na polju semantike nastoje se ukinuti sinonimske vrijednosti pojedinih

² Ljiljana Subotić, Dejan Sredojević, Isidora Bjelaković - Fonetika i fonologija, ortoepaska i ortografska norma standardnog srpskog jezika, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2012, 11.

leksema. Tvorenice sufiksalmom tvorbom mijenjaju značenja korijena riječi s ciljem otpora nestandardnom srpskom leksiku.³

Hrvatski jezik ima svoju strukturu razvoja od najranijeg doba, pojavom Bašćanske i Humačke ploče u 12. stoljeću, uspostavljanjem područnih književnosti na trima narječjima, preko novoštokavskog ijekavsko-ekavskog uobličavanja i kodificiranja zahvaljujući franjevcima Bosne Srebrene, umatriravanjem vukove filologije pobjedom škole takve orijentacije na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, do službene nasilne unifikacije s drugim slavenskim jezikom druge slavenske skupine, srpskog južne skupine slavenskih jezika. U Bosni i Hercegovini specifičnost govora u južnoslavenskom svijetu pokušala se izmiriti također unificiranom normom “bosanskohercegovački književnojezični izraz” u srpskohrvatskom razdoblju.⁴

3. Pregled normativnog stanja

3.1. Stanje leksika

U romanu *Liber memorabilium* prisutan je nestandardiziran turski leksički fond kao sastavni i nezamjenjiv leksik s obilježjem sevdalijskih leksema arapskog leksičkog fonda. Turski leksički fond s arabizmima ostvarenih udvojenih suglasnika i s neetimološkim *h* ogleda se u idućim leksičkim primjerima: dušman, mezar, džamija, bezbeli, damari, fajda, bedevija, burgija, mehlem, dunjaluk, čerga, magaza, birtija, fukara, kahva, kasablijski, ahabab, tefter, mašallah, bisage i dr.

Primijećen je i postojeći leksik nehrvatske norme: evropski, hronika, tačka, greška, historija, odrešito, tačno, fokus i sl.

³ Branko Tošović - Standardološki red i kaos, Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova (knjiga I), 65.

⁴ Josip Baotić - Standardnojezični izbori, Hrvatski jezik danas (Svjetlo riječi), 2008, 6: *Standardizacija jezika, kao što je poznato, odvijala se neovisno i kod Hrvata i Srba u sastavu Austro-Ugarske monarhije i u osnovi uobličila u prvoj polovici devetnaestog stoljeća. Mada viđenje standardnog jezika i put do njegovog uobličavanja nije bio identičan, i u jednom i u drugom slučaju štokavsko narječje je poslužilo kao osnovica za standardni jezik, pa su i rezultati standardizacije bili isto – samo malo drugačije. Oba jezika je povezivalo ono što svaki jezik određuje suštinski – struktura ili, pojednostavljeno, ono što je pripadalo gramatici, a razlikovalo ono što je površinsko – što je izvan strukture i što je podlijevalo izboru tamo gdje je izbora bilo i gdje su se za različit izbor normativci opredijelili.*

Standardnim jezicima razvijenim na istoj dijalekatskoj osnovi otvara se, u načelu, mogućnost daljeg razvitka u pravcu približavanja – smanjivanjem razlika i u pravcu udaljavanja – povećavanjem razlika tamo gdje je to moguće.

Uza sve to i jedan i drugi izbor ima limite – približavanje, čak i uz izrazito nastojanje ne može prerasti u unificiranje, a udaljavanje dovesti do strukturno različitih jezika. Na to se, nažalost, često zaboravljalo, ako se uopće toga bilo svjesno.

Pojedini austrijacizmi u slučaju jezičnog dodirivanja s Austrijom ili Austro-Ugarskom još uvijek su u službenoj upotrebi osim posljednjeg primjera: marka, leit-motiv, geler, kič-razglednica, birtija, švercer, šporet.

Helenizmi naslijeđeni iz grčkog jezika su neizostavni dio leksika: kategorija, simpatija, metafizično, katalog, aroma, dijalog, kroničar, melodija, lemozina, stereotip, arheologija, sarkazam, epitaf, ironija, dinamit i sl. Ujedno i latinizmi: industrija, denotacija, format, intenzitet, identitet, integralan, notes, ferije, kontemplacija, elegantan, diferencija, konzistencija, entitet, agent, vikar, fokus, opera, radio, konferencija, modus, reljef, emigracija, fluid, aspekt, mesing, digresija, definicija, literarnost, perspektiva, reminiscencija, mentalitet i dr.

Anglizmi pronađeni u romanu danas su sastavnica razgovornog stila hrvatskog jezika: spikerski, storija, revolver, buldožerist, tramvaj, hendikep, tenk. Galicizmi svjedoče o frankofonskim utjecajima na jezik razgovornog, a nekad i administrativnog funkcionalnog stila: fijaker, mobilizacija, revanš, rondo, ambasada, kiosk, adresat, baterija, marševi, rafal i dr.

Danas su još uvijek živo prisutni u općepotrebnom leksiku talijanizmi i hungarizam hajduk: komanda, komandat, sentiment, kapara.

Među zastarjelicama pronađeni su idući historizmi, leksemi koji se ne koriste više u aktivnoj upotrebi općeg leksika iz izvanjezičnih političkih razloga: novčarka, muselim, kadija, dželep, sahibija, štambilj, žandar, abiturijent, handžija, lokomotiva, jugoslovenski.

Od arhaizama, leksema koji su jezičnim povijesnim razvojem izašli iz opće upotrebe, pronađeni su idući primjeri: sumlata, urlap, oštarija, nam, katil, ispizmili, čikalo, paripče, viganj, pistole, evangelia, gurema, đoja.

Ikavski dijalektizmi su oblik izražavanja u jednom poglavlju romana *Did go-vori*: lipo, sino, privariti se i dr. Dijalektalizam *pratar* bilježi p mjesto f, a zastupljeni su i neotirani dijalektalizmi: pojdi, dojdem, najdi, izajde, najdosmo.

Lovrenović je ispoštovao hrvatski jezični standard u idućim primjerima leksema: barbarski, obiteljski, svibanj, putovnica, knjižnica, pejzaž, kroničari, osobito, tisuća, prekooceanska, jednadžba, konzekvenca, konzistencija, suvremeni, sinkrona, kršćanska, mađarski, tiskara, samostan, točno, kava, blagdan, duhan, melankolični, vlak, predstojnik, diljem, tjedan, prijestolnica, vjerojatno, povorka, studen, projekt, potrebito, kut, suho, probitci, betlehanski, osobni, srpanjski, brzojav i drugi leksemi.⁵

⁵ Stjepan Babić, Hrvatski književni jezik, ponajprije njim samim, Jezik: časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika, prosinac 2009, 170: Zbog pripadanja zapadnom europskom krugu nemamo samo hereza, heretik, heretički..., nego:

- Abel, Abraham, ambon, Babilon, babilonski, barbarin, Barbara, Benjamin, Bet-lehem, Bizant, bizantijski, Job, kerubin, labirint, Makabec, Sabaot, simbol...

3.2. Morfonološko normativne osobitosti

U morfološkim osobitostima romana u Lovrenovićevu pisanju izdvajaju se potvrđeni morfološki primjeri nestandardnog hrvatskog jezika.

Pisanje negacije sastavljeno s enklitikom odlika je srpske i bosanske norme. U romanu su zabilježeni idući morfološki oblici: *neću, nećeš*.

Dobar si čovek, a dobri smo i među se, pa ti noćas *neću* bježati da ne belajiš s mene. Ali taj ti je eglen džaba. Ja, bolan, ne mogu spavati: sad da me pustiš, ja bi do zore nešto ukro!

Danima već ništa drugo ne radiš, već u unutrašnjim slikama prelijećeš pejzaž te stare *ikavske zemlje*, od Hrvojeva grada do varcarske Čelije i natrag, znajući da ju za života vjerojatno vidjet *nećeš*.

Također, sastavljeno pisanje futura I: goniće.

Sve mi mislili: *goniće* ih do Banje Luke, ja do Gradiške, kad, boš posla!, javi se on čak iz Bukurešta.

U hrvatskom standardnom jeziku učestala je upotreba infinitiva. Roman bilježi krnji infinitiv u razgovornom funkcionalnom stilu: *hoće li valjat, udarat, poć* i sl.:

A putom me briga obladala: *hoće li valjat*? Samo da mi materi ne ide uz nos! Sve bi nekako otprio i gledao da je naučim, ali ako se s materom ne složi, to je propast!

Oblici zamjenica nisu hrvatske normativne prirode: *ko, niko*.

U sirotinje je malo ćeifova, ali ono što ih ima, *niko* i ne umi ko sirotinja...

Nezavisnoupitne rečenice počinju s *da li*.

... Ličnost i književnost. Može li neizrazita ličnost praviti relevantnu književnost? Koji je put? *Da li* prvo treba raditi na ličnosti, da bi mogla praviti književnost? Ili pravljenje književnosti profilira ličnost? Ili su to dva sinkrona, paralelna a raznosmjerna posla? Ili jedno s drugim nema (ne mora imati) veze?

Bosanska uzrečica *ha/em/hem* učestala je u knjiškom bosanskom leksiku.

- *alkemija, anakronizam, kaos, karizma, kemija, kerubin, kirurg, klor, kloroform, klorovodik, kolesterol, kor, Krist, krizantema, krizoberil, krizolit, kršćanstvo, krom, kronika, kronometar, makinacija, sinkronija...*

- *aristokracija, autokracija, diplomacija, demokracija, garancija, ideokracija, plutokracija, socijaldemokracija, supremacija, tehnokracija, teokracija...*

- *farizej, inzistirati, Izak, Jeruzalem, kozmografija, kozmonaut, kozmonautika, kozmopolit, kozmos, Mezopotamija, Perzija.*

Tu je i *financije, financirati*.

Jedno je kuraž, jedno pamet, a jedno, opet, muka. Kuraž je u budale, a pameti insana muka uči. Kuraž pomaže kad više nikakva pamet ne može, kad je glavi svejedno: *ha bila na ramenima, ha po ledini se kotrljala*.

U morfofonološkim odlikama nailazimo na ikavski refleks jata u dijalektizmi-ma u funkciji stilizacije teksta i predočavanja bosanskog govora: cvit, prid, priko, misto, potriba, dvi.⁶

Taman kad bi *prid* džamijom, paša ču taj daleki doziv, ne razumi ga, pa se okrenu raspitivati ko i šta to više.

Razgovorni glagolski oblici mogo, probo, putovo, uprego, satro, prihvaćo i dr. potka su frazemima rečenice i knjiški su govorni leksik u romanu.

Ova me moja uvikrezili i ršum čini na me što nikad dici ne pišem. Ona stalno otpisuje i listonošu iščika. A ja, šta ću, nikad nisam olovku *prihvaćo* bez velike potrebe. Nek su živi i zdravi, a i mi vamo! Ako bi bilo kakve muke, čulo bi se i bez pisma.

Pripovidalo se o onome starom hodži: i para i mla *imo*, ali tisan bio.

Hrvatski standard ispoštovan je u idućim različitim padežnim oblicima zamjenica karakterističnim za svakodnevnu službenu upotrebu: tko, nitko, netko, ju, što, komu, kojemu, tomu, itko, ikome.⁷

Tko zna koliko je trajalo to tanko nadanje — mjesecima ili čak nekoliko godina? Ne sjećaš se više. Imena koja smo očekivali nisu bila pročitana nikada.

Poštuje se raspodjela glasa *ć*: *općina*(ne *opština*), *uopće*, *općinski*.

⁶ Stjepan Babić, Hrvatski književni jezik, ponajprije njim samim, Jezik: časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika, prosinac 2009, 168:

Hrvati su jekavci kao izvorni govornici u manjini, ali je u književnoj uporabi, zbog dubrovačkih kulturnih vrijednosti, prevladala jekavica koja samo u pisanome liku ima *ije*: *mljeko*, *bijel*, *lijep*..., izgovorno *mljeko*, *bjel*, *lijep*..., uz neke posebnosti kao *biljeg*, *bilješka*, *cio*, *dio*, *živio*, *mlio*, *nisam*...

Dugo je može se iznimno ostvariti i kao troglasovni slijed *ije*, ali samo na stilskoj razini, i to samo u stihovima s jasno određenim ritmom

Oprjeka *je*, *je*, *e*, i lijepo se vide u riječima: *selo*≠*sjelo*≠*sijelo*, *sina*≠*sjena*≠*sijana*, *ljvak*≠*lijevak*, *svet*≠*svjet*≠*svijet*, *sjedi*≠*sijedi*, *uspjevala*≠*uspijevala*, *razrediti*≠*razrijediti*, *razredivati*≠*razrjeđivati* pa i *tek*≠*tijek*≠*tok*...

Neke od tih oprjeka nisu minimalne, ali ih zato u hrvatskome pisanome jeziku nije potrebno obilježavati naglaskom.

⁷ Isto: Zbog kontinuiteta hrvatskoga književnoga jezika imamo glas *t* u zamjenicama: - tko, gdjetko, itko, netko, nitko, svatko, a ko, gdjeko, iko, neko, niko, svako ostalo je na dijalekatnoj i razgovornoj razini.

Oko podne izbio je općinski podvornik, donio tefter: “posl’ologornik, nije ništa poručio...

Ne toliko često niječna čestica je napisana rastavljeno od glagola:

ne ću, ne ćeš.

Eto, na selu *ne ćeš* vidit debela čocka. I koji jest, od bolesti je nekakve.

Infinitiv je neizostavan u pisanju, u ovom primjeru dio je složenog glagolskog predikata: moći javiti, poći, vidjeti, pa će ispitivati i dr.

Ponekad, u rane jutarnje sate, kad bi slomljen od rada *morao poći* da se svali u postelju, prosinula bi fratrju krajem mozga prozirna slika—misao, trznula ga svojom novinom, ali već u slijedećem trenu on bi spavao mrtvo i tvrdo.

Tvorba leksema roman odaje da je hrvatskog usmjerenja po leksici - pronaći ćemo glagole s tvorbenim sufiksom na -irati: participirati, informirati, odmarširati, rekonstruirati.

Ako katolicizam, onda jedino još kultura, jer vjera je izgubljena davno, onoga časa kad se prestalo *participirati* u obredu, u praksi. Je li moguća vjerska kultura bez vjere? To je prvo.

Ista tvorba može se primijetiti u glagolskom pridjevu trpnom u morfološkoj službi pridjeva: anektirana.

U vrijeme kad Ivan Jablanović, *okretan i bistar, vesele prirode*, sjedi na ovoj vježbi, Austrija je već *anektirana*, Čehoslovačka okupirana, Albanija također, za mjesec dana past će Poljska, svjetski će rat početi.

Nezavisnoupitne rečenice počinju glagolom i česticom li: *hoće li, je li, jesu li*; umjesto uobičajnog *da li*.

A putom me briga obladala: *hoće li* valjat? Samo da mi materi ne ide uz nos! Sve bi nekako otpio i gledao da je naučim, ali ako se s materom ne složi, to je propast!

Izvedenice stranih osnova završavaju sufiksom -ist umjesto -ista: solipsist, individualist, aktivist. Sufiks -ik zaživio je ponovno u književnom leksiku: školnik, školnički, historik, logornik, bojnik, historik.⁸

Osim toga, Krleža je kao i Gombrovič *solipsist* i *individualist*, ali i ono od čega je Gombrovič oslobođen — aktivist.

Vi ste *historik*, vi biste to morali shvaćati!

⁸ Isto, 173.: Izvedenice od stranih osnova rabe se danas u jednini samo sa sufiksom -ist: *akvarelist, automobilist, biciklist, esejist, filatelist, telefonist...*, dok je u starijem razdoblju bio i sufiks -ista.

Karakteristična je i upotreba prijedloga s(a) i k(a) bez naveska: dolaziti k svijesti, s nekog drugog svijeta.

Kad prokroči po kamenu Rive degli Schiavoni, poče polako *dolaziti k svijesti*.

Strana imena na jeziku latiničnog pisma napisana su izvorno: Bach, Dürer i dr.

U krajnjoj liniji pitanje: kakvu funkciju i smisao može imati vjerska kultura lišena integralnosti vjere? Još gore: ako to nije kultura gotičke katedrale, *Dürera*, *Bacha*, već moj jadni bosanski surogat?

Umjesto pridjeva određenog vida upotrijebljeni pridjevi neodređenog vida u različitim padežnim oblicima: na provizornu ležaju, čaša jaka vina, u njegovu pamćenju, vlasniku nedovršena sna, s onu stranu.⁹

Tiskara je bila u tijesnoj uličici Calledelle Bande, blizu crkve Santa Maria Formosa, a Divkovića su po dolasku smjestili u jedan skroman minoritski samostan i, kako je taj bio u kvartu Santa Marta, na drugom kraju Mletaka, a kretanje po ovom gradu fratruljono ionako nerješiva zagonetka, on je ubrzo naviknuo i sebe i samostanske starješine i meštra Pietra da često prekonači u tiskari, *na provizornu ležaju*.

Prezent glagola doživljavati izražen je oblikom *doživljujete*.

Ja ne sumnjam u to da vi osobno ovu titansku borbu za našu narodnu i povijesnu samobitnost *doživljujete* kao i ja, kao i svi naši čestiti ljudi. Ali, toga doživljaja, toga stava u vašem rukopisu nema.

Potvrđen je i novi oblik kondicionala II u hrvatskome jeziku: bi bio nesretan.¹⁰

Bilo je to ljubazno pisamce, u kojemu mu slavni zemljak (Georgius Benignus Argentinensis, tako je bilo potpisano, a ispod toga prisno, kao za raspoznavanje: fra Jure, iz Srebrenice) izražava svoje divljenje i poručuje kako *bi bio nesretan* da se i ovaj put mimoidu.

⁹ Isto, 175.: Velika je atributna I predikatna uporaba neodređenih pridjeva: *On je velik, a ti si još malen. - ...bit će rata, i to jaka. U čitavu liku toga djeteta...- na neobičnu mjestu - u ružičastu jutarnjem suncu - oko okrupna nosa - mnogo sunčana vremena.*

¹⁰ Isto, 174.: Kondicional II. normalno je glagolsko vrijeme sa svojim mjestom u sustavu glagolskih oblika i sa svojim specifičnim značenjem, kako prikazuje Katičić, 2002.: 79. i 80. Evo nekoliko novijih primjera: I juriš bi bio započeo da moj otac ne stignu. (Nazor, Voda) - Da se nije ubio, Glanz bi izvan svake sumnje bio otkrio neki svoj individualni način da se izrazi. (Krlježa, Zastave) - Da nas je tko čuo, bio bi pomislio da lajemo jedan na drugog kao psi... (Marinković, Ruke) - Da me nisi, oče, u školu poslao, Davno bih se bio već oženio... (D. Tadijanović, Bacam srce pod tuđe stopala) - To bi bio učinio i bez prijetnje, jednog drugog dana kad bi mu se izdaja isplatila... (Aralica, Psi u trgovištu) - Mogu vam posvjedočiti da biste bili, kad bi bilo moguće, izvadili svoje oči da mi ih dadnete. (Gal. 4, 15) - Možda bi Leone bio za ostavku vlade i za formiranje nove, kad bi bio osjetio da postoje za to minimalne mogućnosti. (publ.)

3.3. Sintaksičke normativne osobitosti

Pod sintaksičkim normativnim osobitostima podrazumijevamo način gradnje rečenice i njenu strukturu.

Poredak enklitika u obaveznom redu riječi je najčešće na drugom mjestu.

Fratru je grlo najčešće bilo stegnuto, junaci su se bili razbježali, sutonski je mehlem sišao s Grabeža.¹¹

Određeni leksik bosanske i srpske domaće frazeologije gradi rečenične strukture: ni mukajet, kutarisati se, eglen džaba, po taj vakat, da ne belajiš i dr.

Kad projdi kraj čardaka, seizi sve lete da konja prihvate, a on *ni mukajet*.

Rečenica je višestruko složena, subordiniranog odnosa, sindetskog eksplicitnog karaktera. Predikati su prosti glagolski, jedan je razložen infinitiv kontrukcijom čestice da i prezentom.

Ljudi se ustrkaše, uzvrtiše: prilika je *kutarisati se* kadije i muselima - katili obojica! - ja sad, ja ikad!

Rečenica je složena, koordinirana, asindetska i implicitna.¹² Predikati su prosti glagolski, iskazani jednom glagolskom leksemom. Koordinacija kao odnos među klauzama ostvarena je asindetski, bez veznika, implicitno, pravopisnim znakom dvotačkom. Rečenica sadrži usklične iskaze, ne klauze: katili obojica!; ja sad, ja ikad!.¹³

Dobar si čock, a dobri smo i među se, pa ti noćas neću bježati da ne belajiš s mene. Ali taj ti je *eglen džaba*.

Rečenica je složena, koordinirana, sindetska i eksplicitna. Predikati su imenski: si čock, smo dobri, je džaba.

U romanu su zastupljena sva tri poretka riječi: osnovni, aktualizirani, obavezni.

Crkva je brujala zatravljenom ljepotom...

¹¹ Isto, 175.: Enklitika teži da dođe na drugo mjesto, a nije rijetko i da rastavlja tijesno povezane sintagme:

U ovoj je rečenici sam u sebi našao laskanja. (Kaleb) - *Sunčeve se zrake povuku iz verande...* (Kaleb, Poniženi grad) - *Gornja mi se polutka glave oslobodila...* (Sl. Novak, Tvrdi grad) Često dolazi između imena i prezimena: *Vladimir te je Klisić ipak vidio!* (S. Kolar, *Ili jesmo ili nismo*) - *Edo me Murtić...* (I. Kušan), čak i u publicističkome stilu: *Vinko me Barišić smijenio...*

¹² Nezavisan odnos (koordinacija ili parataksa) i zavisian odnos (subordinacija ili hipotaksa) među klauzama u složenoj rečenici mogu biti izrečeni eksplicitno i implicitno. Tako razlikujemo eksplicitnu i implicitnu koordinaciju, a isto tako i eksplicitnu i implicitnu subordinaciju. Eksplicitna koordinacija i subordinacija karakteristične su za veznice (sindetske), a implicitna - za bezvezničke (asindetske) rečenične strukture. (Jahić, 407)

¹³ Ovi iskazi u pojedinim gramatikama svrstani su u neglagolske rečenice.

Kad je za koji dan, po završetku Zbora, bilo da se ide, Dragišić je došao da se oprostí.

Tako kroničar piše. Točno, materijalno, kratko.

Rečenice u tekstu, u romanu, povezane su ustrojstvom i smislom. Ustrojstvom su povezane pomoću foričnih elemenata, članovima rečeničnog ustrojstva koji su im zajednički - zajedničkim leksemama ili ponavljanjem sintaksičkih jedinica istog ili sličnog tipa, a smisaona veza temelji se na temi koja je jednim dijelom zajednička svim rečenicama uključenim u tekst. Razlikuju se linearna i paralelna tekstna veza. Nađeni su primjeri jedne i druge tekstne veze.¹⁴

- a) *Evo imena onoga koji dolazi u san: Ivan Jablanović. U krupnom rasteru ljetopisnoga teksta ni sad ni kasnije nema o njemu ništa osim ovakvih hladnih podataka. Čitaocu ove povijesti – dovoljno da utvrdi linije rodbinstva koje se od posjednika živih slika pružaju na tri strane, a njemu, baštiniku uspomena i vlasniku nedovršena sna – samo početak tankog končića koji mu je slijediti, i za koji ne može znati kamo će ga odvesti.*
- b) Kotarsko predstojništvo izdalo stroge naredbe: ženske do 9 sati navečer a muški do 10 mogu šetati. Težaci da budu u gradu do 5 sati po podne. Zabranjeno kartanje u novac, krivci šalju se na prisilni rad. Učiteljice ne smiju mazati usnice.

ZAKLJUČAK

Roman Ivana Lovrenovića *Liber memorabilium* karakterističan je po tome što predstavlja kombinaciju ortoepske i ortografske norme hrvatskoga jezika – sistemsko stanje jezičnoga idiolektá i književnog pisanja. Osim hrvatske normativne osnove, roman sadrži jezična rješenja bosanske i srpske norme.

¹⁴ U linearnoj tekstnoj vezi rečenice su povezane tako da naredna rečenica uvijek proizilazi iz prethodne, zato su za ovaj tip veze karakteristične suznačne kontekstualno uključene rečenice. Ova tekstna veza naročito je svojstvena znanstvenom i administrativnom stilu, žanrovima književnoumjetničkog i publicističkog stila, pogotovo pripovijednog tipa. Rečenice u vezanom tekstu su u lančanoj vezi onda kad se barem jedan strukturni član jedne rečenice u istom ili sličnom obliku ponavlja i razvija u sljedećoj rečenici ili u sljedećim rečenicama ovisno o komunikacijskim zahtjevima vezanog teksta, ne o funkciji koju vrši u rečenici i ne o gramatičkom ustrojstvu, već o obavijesnom ustrojstvu/obavijesti koju strukturni član rečenice prenosi dalje u narednim rečenicama.

Rečenice u tekstu paralelne veze mogu biti objedinjene zajedničkom temom, i ovdje se vezani tekst može raščlaniti na uvod, središnji dio i zaključak, mada početne i završne rečenice u tekstu u ovom tipu veze nemaju svoju funkciju kakvu imaju u tekstu vezanom lančanom vezom. Ovakav tip tekstne veze koristi se u književnom i publicističkom stilu. (Jahić, 454-459)

Leksik u romanu prožet je turskim leksičkim fondom koji je nezamjenjiv i neizostavan, geminiranim arapskim leksičkim fondom, austrijacizmima austro-ugarskog razdoblja, neprevedivim internacionalizmima, ikavskim dijalektalizmima kao dokazom dijalektalnoga stanja prožimanosti na terenu. Leksik je potvrđen u svim funkcionalnim stilovima savremenoga jezičnog korpusa i gramatički postojećeg jezika, bilo hrvatskog, srpskog ili standardnog bosanskog.

Hrvatski jezični standard ispoštovan je u savremenim leksičkim obrisima postojećih leksičkosemantičkih normativnih odlika, u specifičnom hrvatskom leksiku.

Oblici zamjenica variraju od tko, netko, nitko, prema ko, neko i niko. Negacija enklitičkog oblika pomoćnog glagola htjeti(ću) pojavljuje se u sastavljenoj i rastavljenoj pravopisnoj varijanti.

Dosta je česta upotreba naveska, posebno u zamjениčkim primjerima: komu, kojemu, tomu.

Specifična sufiksalna tvorba sufiksima -ist, -ik, potvrđuje postojanost hrvatske leksemске tvorbe ispoštovanu normativnim dogovorom hrvatskih jezikoslovaca. Ujedno i izvorno pisanje imena latiničnog pisma predstavlja piščev ustupak zapadnim ortografskim rješenjima.

Sintaksički, roman donosi novinu u morfološkom i rečeničnom pogledu: novi oblik kondicionala II - bi bio sretan, a krnji infinitiv je opet odraz stvarnoga govornog stanja u jeziku kao sistemu sporazumijevanja.

Pridjevi neodređenog vida upotrebljavaju se u morfosintaksičkim položajima pridjeva određenog vida.

Rečenice su najčešće višestruko složene, subordiniranog i koordiniranog odnosa sa tri vrste reda sintaksičkih jedinica: osnovni, aktualizirani, obavezni.

Postoje i grafostilemska leksička “poigravanja” za naglašavanje suprotnog ili specifičnog značenja pojedinog leksema u romanu - upotreba kurziva u pisanju.

Sve navedeno navodi na činjenicu da standardološka norma u Bosni i Hercegovini književnicima ne predstavlja posebnu prepreku u književnom stvaranju, ali upućuje i na činjenicu da već postojeća stanja u jeziku u Bosni i Hercegovini nisu zaživjela u potpunosti ili odstupaju u većoj mjeri od postojećih standardoloških i institucionalnih zadatih normativnih odlika.

Stanje u južnoslavenskim standardnim jezicima teško je funkcionalno upotrebljivo na području Bosne i Hercegovine. Postoji nedovoljna jasna izdiferenciranost jezika na planu govorne komunikacije u Bosni i Hercegovini koju susjedni standard ne može uobličiti.

Gramatički, jezik romana funkcionira bliže bosanskoj morfofonološkoj građi što možemo zaključiti i iz semantičkih okvira kombinacije različitih vidova izražavanja, a time i korištenjem različitog diskursa.

Leksik romana prožet je neprevedenicama i bosanske je govorne dijalektalne i leksičke baze s učešćem standardizacijskih inovacija hrvatskog jezika u Hrvatskoj u pogledu jezičnog interferiranja na području norme dviju zemalja.

Dijakronijski kontinuitet razvoja južnoslavenskih jezika bogatiji je od današnjih standardoloških oblika javne upotrebe jezika u posredovanju triju i više jezičnih zajednica na području Bosne i Hercegovine.

U Bosni i Hercegovini jezik je medij, često i intermedij, a gramatičke i jezične strukture romana *Liber memorabilium* upućuju nas da je riječ o unutardržavnom stanju jezika u međusobnoj svakodnevnoj dodirnoj komunikaciji koja se ostvaruje službenim putem, prosvjetom u školama, razgovorom, svakim oblikom javnog priopćavanja. Za razliku od srpskog i hrvatskog jezika matičnih zemalja Srbije i Hrvatske tri standardna jezika u Bosni i Hercegovni su u stalnom lingvističkom i pisanom kontaktu.

Izvor

1. Lovrenović, Ivan (2003), *Liber memorabilium*, Zagreb: Durieux.

Literatura

1. Anić, Vladimir (1994), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.
2. Anić, Vladimir, Silić, Josip (2001), *Pravopis hrvatskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga - Novi Liber.
3. Anić, Vladimir, Goldstein, Ivo (2000), *Rječnik stranih riječi*, Zagreb: Novi Liber.
4. Baotić, Josip (2008), *Standardnojezični izbori // Svjetlo riječi: hrvatski jezik danas* (posebni prilog).
5. Babić, Stjepan (2009), *Hrvatski književni jezik, ponajprije njim samim // Jezik: časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika*, LVI, br.5.
6. Babić, Stjepan (1971), *Lingvističko određenje hrvatskoga književnog jezika // Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, XVIII, br.5.
7. Babić, Stjepan, Moguš, Milan (2010), *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Školska knjiga.
8. Bičanić, Ante (2012), *Pravopisna norma i standardizacija hrvatskoga jezika devedestih godina 20. stoljeća i početkom 21. stoljeća // Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova* (knjiga 1), str.13-22. Sarajevo: Slavistički komitet.
9. Badurina, Lada isarađnici (2007), *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Matica hrvatska.
10. Barić, Eugenija isarađnici (1995), *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
11. Lovrenović, Ivan (2002), *Bosanski Hrvati, esej o agoniji jedne europsko-orijentalne mikrokulture*, Zagreb: Durieux.
12. Lovrenović, Ivan (2003), *Liber memorabilium*, Zagreb: Durieux.

13. Lovrenović, Ivan (2008), *Hrvatski jezik i njegova politika* //Svjetlo riječi:hrvatski jezik danas(posebni prilog).
14. Lovrenović, Ivan (2004), *Odjek naših duša* // Za gradom jabuka:200 najljepših sevdalinki.Sarajevo:Civitas.
15. Kazaz, Enver (2012) , *Hibridnost nacionalnog identiteta* // Internet blog(<http://ivanlovrenovic.com/2012/04/enver-kazaz/>)
16. Tošović, Branko (2012), *Standardološki red i kaos* // Bosanskohercegovački slavistički kongres I:Zbornik radova(knjiga 1), str.59-67.Sarajevo:Slavistički komitet.
17. Jahić, Dževad, Halilović, Senahid, Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe.
18. Mønnesland, Svein (2005), *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo:Institut za orijentalne jezike.
19. Subotić, Ljiljana, Sredojević, Dejan, Bjelaković, Isidora (2012), *Fonetika i fonologija, ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*, Novi Sad:Filozofski fakultet.
20. Petrović, Marica (2013), *Standardizacijski procesi u jeziku Bosne i Hercegovine u vrijeme Austro-Ugarske monarhije*, Tuzla:Repro-Karić.

Prikaz fizičkog nedostatka junaka u suvremenoj biografskoj američkoj drami

1. Uvod

Za razliku od europskog kazališta koje je repertoarsko, američko kazalište je produkcijsko¹, a budući da se godišnja produkcija dramskih tekstova u SAD-u broji na tisuće, kao reprezentativne ili kanonske izdvajaju se drame koje dobiju neke od svjetski prestižnih nagrada u kategoriji dramskih ostvarenja (Tony, Pulitzer, New York Drama Critics Circle Award), uvrste se u ugledne dramske edicije (*Theater Yearbook: The Best Plays of...*, *Best American Plays*) ili imaju više od 500 izvedbi u kazalištu. Naime, veliki broj kazališnih izvedbi čini dramu dugovječnom (engl. *longrun*) i šalje je iz manje prestižnih – tzv. “off off Broadway” i “off Broadway” kazališta – u najugledniji centar kazališnih zbivanja u SAD-u – Broadway.² Većina ovakvih uspješnih drama se i ekranizira (na temelju dobitnice Pulitzer nagrade za dramu – *Driving Miss Daisy* Alfreda Ulhryja – snimljen je film), a veoma su važni i kritički prikazi kazališnih predstava u uglednim tiskanima i web časopisima kao što je *The New York Times*.³ Sve ovo preporučuje dramu čiji opstanak u kazalištu ovisi o posjećenosti publike na izvedbama.⁴

Rad će analizirati tri *mainstream* (hrv. glavna struja) suvremene biografske američke drame i njihove filmske adaptacije. Riječ je o dramama čiji protagonisti imaju neki fizički nedostatak, a primarni cilj analize je pokazati da su ti nedostaci

¹ Nikčević, Sanja. *Kazališna kritika ili neizbježni suputnik*. Zagreb: Leykam International, 2012., str.15.

² Nikčević, Sanja. *Afirmativna američka drama ili živjeli puritanci*. Zagreb: Hrvatski centar ITI-UNESCO (Biblioteka Mansioni), 2003.; str. 45-52.

³ Kao i većina današnjih časopisa *The New York Times* postoji u tiskanom kao i u web izdanju: (<http://www.nytimes.com/pages/theater/index.html>)

⁴ Drame odabrane za analizu u radu su sve ekranizirane. Podatak se može potvrditi na službenoj stranici za film: <<http://www.imdb.com/>>.

prikazani afirmativno (pozitivno). Odabrane drame također će se klasificirati prema žanru, postojećim kritičkim odjecima, kao i prema podacima o kazališnoj i filmskoj produkciji. Analizirat će se sljedeće drame i filmske adaptacije:

1. Drama: Dore Schary, *Izlazak sunca na Campobellu/ Sunrise at Campobello* (1958)
Film: *Izlazak sunca na Campobellu* (1960), Dore Schary (scenarij), Vincent J. Donehue (režija), trajanje 223 min
2. Drama: William Gibson, *Čudotvorka/Miracleworker* (1959)
Film: *Čudotvorka* (1962), William Gibson (scenarij), Arthur Penn (režija), trajanje 146 min
3. Drama: Leonard Gershe, *Leptiri su slobodni/Butterflies are free* (1969)
Film: *Leptiri su slobodni* (1972), Leonard Gershe (scenarij), Milton Katse-las, trajanje 149 min

1.1. Suvremena američka drama

Drama u SAD-u dugo uopće nije imala status literature, pa su američki kritičari o njoj najčešće pisali u kontekstu teatrologije. Ovakva praksa pisanja o drami nije se značajno promijenila, te Amerikanci i danas svoje drame klasificiraju ponajprije kronološki ili prema kritičko-medijskim odjecima na predstave. Kronološki pristup pobrojava drame koje su napisane u tijeku jedne godine, dekade ili stoljeća u SAD-u, te im u opisu dodaje povijesna zbivanja iz perioda njihova nastanka i eventualno stilsko obilježje pisca vezano uz pripadnost određenoj američkoj regiji ili religiji (npr. južnjačka grotesknost ili jevrejski humor)⁵. U *American Theatre: A Chronicle of Comedy and Drama, 1930-1969*, na primjer, Gerald Boardman kronološki obrađuje tridesetogodišnji period američkog kazališta navođenjem osnovnih produkcijskih podatka o pojedinim dramama (kazalište, broj izvedbi, glumačka postava) i ubacivanjem najvažnijih kritičkih odjeka o njihovim izvedbama.⁶ Slično tome, C.W.E. Bigsby u *Modern American Drama, 1945-2000*. klasificira američku dramu deskripcijom povijesnih zbivanja, ali i kroz specifična stilska obilježja američkih pisaca; onih koji potječu s američkog Juga (npr. Beth Henly i Robert Harling) ili onih koji pripadaju određenoj religiji (npr. Bigsby opisuje Neil Simona kao pisca koji piše specifičnim jevrejskim humorom).⁷

Također, Amerikanci su davno uvidjeli prednost masovnih medija filma i televizije, pa je većina drama koje su bile uspješne u kazalištu adaptirana u

⁵ Nikčević, Sanja. *Subverzivna američka drama ili simpatija za losere*. Rijeka: Biblioteka "Val", 1994., str. 13.

⁶ Boardman, Gerald. *American Theatre: A Chronicle of Comedy and Drama, 1930-1969*. New York: Oxford UP, 1996.

⁷ Bigsby, C. W. E. *Modern American Drama, 1945-2000*. Cambridge, England: Cambridge UP, 2004.

filmove, što ne samo da produžava vijek drame i pospješuje njenu popularnost na domaćem terenu, nego i publici izvan granica SAD-a daje dodatnu mogućnost da se upozna s popularnim američkim dramama. Dio američkog kazališnog i filmskog produkcijskog marketinga su i tiskani i web časopisi koji imaju dijelove posvećene popularnom kazalištu ili filmu (npr. *The New York Times*)⁸, kao i stručne knjige koje govore isključivo o filmskim adaptacijama drama (npr. *Video Versions: Film Adaptations of Plays on Video*)⁹.

Za razliku od popularne europske drame 20. i 21. stoljeća, američka *mainstream* drama ostala je u okvirima realizma i zadržala prepoznatljive priče, likove i emocije. Međutim, kako primjećuje Nikčević, američki realizam drugačiji je od europskog, što je i osnovni razlog zbog kojeg su američki kritičari - u nedostatku vlastite klasifikacije američke drame - dugo bezeuspješno pokušavali definirati svoju nacionalnu dramu prema postojećim europskim pravcima.¹⁰ Stoga Nikčević izvodi svoju definiciju američke drame podcrtavajući razliku između američkog (tj. američke realističke drame) i europskog realizma, a posebnost američke realističke drame, odnosno njena različitost od europske realističke drame, ogleda se u tome da se kroz većinu američkih drama provlači mit o *američkom snu* (mit o uspjehu/eng. *success myth*). Prema mitu o američkom snu, "...u novom svijetu, obećanoj zemlji slobode i demokracije, svi imaju jednake šanse za uspjeh, a principi postizanja uspjeha svima su poznati, treba samo krenuti u utrku."¹¹ Proučavajući korpus različitih američkih drama, Nikčević je uočila da se američke drame mogu definirati kroz njihov odnos prema *američkom snu*, koji može biti afirmativan ili subverzivan. Afirmativni pravac realističke drame je "zrcalno suprotan subverzivnoj drami, jer afirmira osnovne postavke *Američkog sna* i prikazuje uspješne primjere američkog društva u pričama sa sretnim razriješenjima ljubavnih, poslovnih i inih životnih situacija."¹² Subverzivna američka drama, s druge strane, "negira *Američki san*...jer na primjerima svojih likova, gubitnika (losera), pokazuje da taj mit ne funkcionira u suvrmenom američkom društvu".¹³

⁸ Kazalište: <http://www.nytimes.com/pages/theater/reviews/>; Film: <http://www.nytimes.com/pages/movies/index.html>

⁹ Erskine, Thomas L., James M. Welsh, John C. Tibbetts, and Tony Williams, eds. *Video Versions: Film Adaptations of Plays on Video*. Westport, CT: Greenwood, 2000.

¹⁰ Američki kritičari dugo dramu uopće nisu priznavali kao literaturu. Vidi: Nikčević, Sanja. "Nije literatura: ni koherencije ni vrijednosti". *Subverzivna američka drama ili simpatija za losere*. Rijeka: Biblioteka "Val", 1994., str. 7-12.

¹¹ Nikčević, Sanja. *Subverzivna američka drama ili simpatija za losere*. Rijeka: Biblioteka "Val", 1994., str. 25.

¹² Nikčević, Sanja. *Afirmativna američka drama ili živjeli puritanci*. Zagreb: Hrvatski centar ITI-UNESCO (Biblioteka Mansioni), 2003.; str. 116

¹³ Isto; str. 40.

Međutim, i u subverzivnim, kao i u afirmativnim dramama, likovi su obični ljudi ili ljudi poput nas. Naime, oni su *loseri*, tj. anti-junaci, ali to nisu anti-junaci iz europskih drama epskog kazališta (ratni profiteri), kazališta apsurda (karikature) ili nove drame (silovatelji ili ubojice). Zapravo, radi se o običnim ljudima koji, ne nužno svojom krivicom, ne uspijevaju ostvariti svoj *američki san*, pa je publici lako suosjećati ili identificirati se s njima. Razlozi neuspjeha “starih” *losera* figurativno se ili doslovno vezuju za teritorij. Na primjer, Blanche iz *Tramvaja zvanog žudnja* postaje *loser*, jer mora odseliti s bogatog Juga, a Tom i Laura iz *Staklene menažerije* *loseri* su, jer se ne mogu prilagoditi na svom teritoriju. Obitelj je jako važna u cjelokupnom konceptu *američkog sna*, te se neuspješnost često vezuje za loše obiteljske prilike, a posebno za negativne figure očeva koji su loši, jer su iznevjerili obitelj (Tyrone u *Dugom putovanju u noć*).¹⁴ Likovi u afirmativnim dramama su junaci, ali ne oni tipovi junaka koji postižu neke nevjerovatne uspjehe. Kako ističe Nikčević, uspjeh u afirmativnim dramama definiran je potpuno drugačije:

“Afirmativna drama uopće ne govori o poslovnim uspjesima i zarađivanju novca, o velikim pobjedama, čudesnim otkrićima i dostignućima. Naprotiv!... Afirmativni junaci jesu postizali uspjeh na kraju, ali taj uspjeh nije bio ono što najčešće podrazumijevamo pod osnovnim značenjem te riječi (položaj u društvu, novac, posao...), već je uspjeh za junake afirmativnih drama bio uspostava nekih drugih vrijednosti. Na širokom uzorku više od dvije stotine drama... - od komedija preko melodrama do drama - osnovna vrijednost potvrđena kao uspjeh kojem svi likovi teže je POMIRENJE JUNAKA SA SOBOM I OKOLINOM, POSTIZANJE SKLADA SA SOBOM I OKOLINOM”.¹⁵

Dakle, junaci afirmativnih drama nisu kraljevi, heroji ili bogovi, već su to junaci aktualnog vremena, tj. obični ljudi s kojima se publika može poistovjetiti. Afirmativne drame koncipirane su prema biblijskoj teoriji saveza s Bogom, prema kojoj junaci prihvaćaju sve što im se događa kao dio Božijeg nauma.¹⁶ Stoga, na primjer, smrt ne znači odbacivanje života (*Čelične magnolije* R. Harlinga ili *Naš grad* T. Wildera), a fizički nedostatak ne odvodi likove u očaj, već ih tjera da se bore i postanu čak i uspješniji od fizički zdravih ljudi (*Izlazak sunca na Campobellu* D. Scharyja ili *Leptiri su slobodni* L. Gershea).¹⁷

¹⁴ Nikčević, Sanja. *Subverzivna američka drama ili simpatija za losere*. Rijeka: Biblioteka “Val”, 1994., str. 29-72.

¹⁵ Nikčević, Sanja. *Afirmativna američka drama ili živjeli puritanci*. Zagreb: Hrvatski centar ITI-UNESCO (Biblioteka Mansioni), 2003.; str. 117-118.

¹⁶ Isto, str. 123.

¹⁷ Nikčević, Sanja. *Afirmativna američka drama ili živjeli puritanci*. Zagreb: Hrvatski centar ITI-UNESCO (Biblioteka Mansioni), 2003.; str. 265-285.

1.2. Biografija i biografska drama

Kako definira Helena Sablić Tomić, “u biografiji autor razobličuje i samoga sebe, a biografija nastala prožimanjem prostora drugog i prostora osobnog, oblikuje novi (treći) prostor - prostor traganja za vlastitim identitetom.”¹⁸ Autori životni prostor drugoga rekonstruiraju najčešće uz pomoć privatne dokumentarne građe, kao što su dnevnici i pisma, ali u obzir uzimaju samo činjenice koje su relevantne za javnost/recepciju. Te činjenice utjecale su na razvoj događaja u opisanom životu i proizvele neki pozitivan ili negativan rezultat.¹⁹

Pravljenjem analogije s definicijom biografije Sablić Tomić, zaključuje se da je biografska drama književni žanr koji je nastao na osnovu nečije biografije. Osnovna karakteristika ovakve drame identična je onoj koja važi za biografiju, a to znači da je autor identičan pripovjedaču, ali ni jedan ni drugi nisu identični liku. Ukratko, autor ima ulogu onoga koji rekonstruira živote i životne prilike svojih likova.

Odabrane drame će se, osim prema žanru, klasificirati i prema postojećim kritičkim odjecima, te prema podacima o njihovoj kazališnoj i filmskoj produkciji. Osnovni cilj analize je pokazati da je prikaz protagonista koji imaju neki fizički nedostatak pozitivan.

2. Analiza drama

2.1. Dore Schary Izlazak sunca na Campobellu / Sunrise at Campobello (1958)

Dore Scharyjeva biografska drama *Izlazak sunca na Campobellu* (1958) temelji se na životnoj priči poznatog američkog političara i predsjednika Franklina Delana Roosevelta, odnosno govori o periodu s početka Rooseveltove političke karijere kada je Roosevelt obolio od dječije paralize.²⁰ Iako nakon dijagnoze bolesti povremeno zapada u očaj, Roosevelt, zahvaljujući vlastitoj istrajanosti, na kraju odnosi dvostruku pobjedu: uspijeva se ostvariti u politici i ujedno pobjeđuje samog sebe, odnosno svoju depresiju.²¹

Kritika analizira *Izlazak sunca na Campobellu* iz različitih aspekata. Feministički aspekt, na primjer, smatra da Rooseveltova supruga Eleanor u drami ima

¹⁸ Sablić Tomić, Helena. *Intimno i javno*. (ur.) Nives Tomašević. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002., str. 58.

¹⁹ Isto, str. 56-63.

²⁰ Lash, Joseph P. *Eleanor and Franklin: The Story of Their Relationship, Based on Eleanor Roosevelt's Private Papers*. New York: W. W. Norton, 1971., str. 318.

²¹ Autor drame Dore Schary, koji je tijekom pisanja drame surađivao sa obitelji Roosevelt, u posveti drame osobito se zahvalio gospođi Roosevelt. Vidi: Schary, Dore. *Sunrise at Campobello*. (2. izdanje). New York: Dramatists Play Service Inc., 1961.

potpuno sporednu ulogu u odnosu na njega. U *The Eleanor Roosevelt Encyclopedia*, Eleanor Roosevelt prikazana je kao tipična kućanica iz 1950-tih kojoj je jedina svrha u životu udovoljiti obitelji, te iz toga proizlazi i da je njeno političko angažiranje posljedica Rooseveltove bolesti.²²

Međutim, hrvatska teatrologinja Nikčević ne slaže se s tim da je lik Eleanor u ovoj drami degradiran. Naprotiv, u ovoj – prema njenoj definiciji afirmativnoj drami – svi likovi su Rooseveltovi pomagači: supruga, majka, djeca, prijatelji, poslovni suradnici i nepoznati ljudi. Ipak, najviše od svih Rooseveltu pomaže upravo Eleanor:

Najveći pomagač afirmativnog svijeta ipak je – žena. Ne samo zato jer je ti-jekom bolesti bolja bolničarka od profesionalnih, ili zato jer može voditi brigu o velikoj kući, obitelji, petero djece, bolesnom mužu koji je stalno aktivan pa čak i preuzeti dio njegovih obaveza i naučiti govoriti na skupovima, zamjenjući ga. Ne, osnovno je da je žena jedina osoba s kojom Roosevelt može podijeliti svoje strahove i brige, ali i svoje dosege.²³

Osim toga, afirmativni junaci, kako ih Nikčević naziva, trebaju pomagače, a vlastite nedostatke uspijevaju pobijediti tek onda kada ih i sami prihvate. U *Izlasku sunca na Campobellu* okolina prihvata junakov fizički nedostatak, ali je to ponosnom i borbenom Rooseveltu, koji dugo poriče činjenicu da će vjerovatno cijeli život biti invalid, teško prihvatiti. Međutim, od trenutka kada on prihvati vlastitu bolest, njegova mu borbenost ne donosi samo duševni mir, nego i politički uspjeh. Oslonjen na štake, Roosevelt, praćen gromoglasnim pljeskom, na kraju drame uspijeva doći do političke govornice i uspješno održati govor podrške za nominaciju demokratskog predsjedničkog kandidata Al Smitha.²⁴

Nadalje, iako je *Izlazak sunca na Campobellu* drama koja tematizira fizički nedostatak, u njoj su prisutni i elementi komičnog. Kako kaže Poljak Rehlicki, “drama obiluje inteligentnim dosjetkama i šalama”²⁵, pa na primjer, kada ga bolničari iznose na nosilima iz kuće, Roosevelt – iako osjeća fizičku bol – izjavljuje da se osjeća poput kalife iz Bagdada. Također, puzanje – koje je uvijekbao kako bi se sam spasio u slučaju požara – naziva klizanjem koje je kombinacija valcera i fokstrola.²⁶

Osim toga, kritika *Izlazak sunca na Campobellu* često naziva i političkom dramom. C. H. Nannes, na primjer, u razgovoru Roosevelta i Al Smitha uočava

²² Beasley, Maurine H., Holly C. Shulman, i Henry R. Beasley, (urednici). *The Eleanor Roosevelt Encyclopedia*. Westport, CT: Greenwood, 2001., str. 179.

²³ Nikčević, Sanja. *Afirmativna američka drama ili živjeli puritanci*. Zagreb: Hrvatski Centar ITI-UNESCO (Biblioteka Mansioni), 2003., str. 280-281.

²⁴ Isto., str. 270-276.

²⁵ Poljak Rehlicki, Jasna. “Terapeutski smijeh: što je to smiješno u ratu, smrti i hendikepu?”. *Književna revija (Smijeh) br. 1*. Osijek: Ogranak Matice Hrvatske Osijek, 2011.: 191-207, str. 201.

²⁶ Isto, str. 201.

općenitu nezainteresiranost američkih političara za spoljna politička pitanja. Naime, Al Smith potpuno je ravnodušan prema idejama o globalnom miru tadašnjeg predsjednika Woodrowa Wilsona i nevoljko prihvata Rooseveltov prijedlog da Roosevelt u svom govoru podrži "Ligu naroda". Roosevelt je, međutim, odobravao Wilsonove ideje, što je vidljivo iz poruke zahvale za pruženu podršku koju mu Wilson šalje u drugom činu drame. Nannes o odnosu Wilson – Roosevelt zaključuje: "Reći da su Ujedinjene Nacije izrasle iz Rooseveltove bliske suradnje sa Wilsonom nije daleko od istine."²⁷ Također, smatra on, Scharryjeva drama najvrijednije je dramsko štivo za izučavanje Rooseveltove karijere, iako se pojavila na Broadwayu dvadesetak godina nakon prve drame o Rooseveltu (*I'd Rather Be Right*).²⁸

Prva broadwayska premijera drame *Izlazak sunca na Campobellu* upriličena je u kazalištu *Cort Theatre* u siječnju 1958. godine, a zadnje prikazivanje bilo je u svibnju 1959. godine. Predstava je imala ukupno 556 izvedbi, a 1958. godine dobila je tri Tony nagrade i to u kategorijama dramskog teksta, glume i režije.²⁹ Drama počinje na obiteljskom ljetnikovcu Rooseveltovih u kolovozu 1921. godine. Franklin Delano Roosevelt (Ralph Bellamy) iznenada oboli od dječije paralize i za kratko vrijeme postaje potpuno paraliziran. No, budući da je Roosevelt snažna ličnost, on već od prvoga dana započinje borbu s bolešću. Nižu se scene njegove borbe, pa ga se vidi kada uspije pomjeriti ruke i trup ili kada se zbog straha od požara nauči puzati do požarnog izlaza. Također, uz pomoć supruge Eleanor (Mary Fickett) i odanog prijatelja Louisa Howea (Henry Jones) biva izmješten u obiteljski dom u New Yorku kako bi se mogao nastaviti baviti politikom. To, međutim, smeta njegovoj dominantnoj majci (Anne Seymour) koja mrzi politiku i želi da se njen sin povuče na obiteljsko seosko imanje. No, Roosevelt ne odustaje i 1924. godine prihvata ulogu govornika za demokratskog predsjedničkog kandidata Al Smitha (Alan Bunce). Na kraju, on ne samo da uspijeva održati sjajan govor, već se pritom uspijeva smiješiti i mahati publici.³⁰

Filmska verzija drame *Izlazak sunca na Campobellu* snimljena je 1960. godine u režiji Vincent J. Donehuea i prema scenariju Dore Scharyja. Kao Franklin Delano Roosevelt u filmu pojavio se Ralph Bellamy, Greer Garson igrala je Eleanor Roosevelt, a Hume Cronyn tumačio je Loui Howe.³¹ Prema Earskin

²⁷ Nannes, Caspar H. *Politics in the American Drama*. Washington, DC: Catholic University of America, 1960., str. 133.

²⁸ Isto, str. 133.

²⁹ "Sunrise at Campobello". *Internet Broadway Database*. The Broadway League. n.d. Web. 24. prosinac 2012. <<http://www.ibdb.com/production.php?id=2670>>.

³⁰ Boardman, Gerald. *American Theatre: A Chronicle of Comedy and Drama, 1930-1969*. New York: Oxford UP, 1996., str. 350-351.

³¹ "Sunrise at Campobello". *Internet Movie Database*. An amazon.com company. n.d. Web. 24. prosinac 2012. <http://www.imdb.com/title/tt0054354/?ref_=fn_al_tt_1>.

et al., autor drame Schary producirao je filmsku adaptaciju sa sjajnom glumačkom postavom za "Warner Brothers": glumac iz broadwayske postave drame (Ralph Bellamy) ponovo je briljirao u ulozi Roosevelta, a Greer Garson (Eleanor Roosevelt) nominirana je za Oskara u kategoriji za najbolju glumicu. Također, film je dospio i na listu "Deset najboljih" *The New York Timesa*. Filmska adaptacija *Izlazak sunca na Campobellu* ne odstupa značajno od dramskog originala. Filmski medij vjerno prikazuje vanjske scenske kadrove, poput jezera, brodske luke i sl. Naime, na početku filma prikazana je porodična idila Rooseveltovih na obiteljskom ljetnikovcu koju prekida Rooseveltovo iznenadno oboljenje, a nakon što liječnik Rooseveltu dijagnosticira dječiju paralizu, u filmu se nižu scene u kojoj se Roosevelt bori s depresijom i bolešću. Kulminacija filma je - kao i u drami - scena u kojoj Roosevelt uz pomoć štaka uspijeva doći do govornice i održati odličan politički govor. Osim toga, kritika je veoma hvalila film, jer je Schary u fokus filma stavio katoličanstvo predsjedničkog kandidata Al Smitha. Naime, kada je 1960. godine izašao film u tijeku je bila predsjednička utrka između Nixona i Kennedyja, te je film uspio minimizirati sporno pitanje Kennedyjevog katoličanstva.³² Također, *Izlazak sunca na Campobellu* jedan je od zadnjih hollywoodskih filmova u kojem se politika promatra u pozitivnom svjetlu, jer je Roosevelt divljenja vrijedan primjer čovjeka koji se bori sa vlastitom nesrećom kako bi služio javnom dobru.³³

Sinopsis. Izlazak sunca na Campobellu drama je o životu američkog predsjednika Roosevelta. Iako priča o Rooseveltovom uspjehu započinje vedrom notom i u idiličnom okruženju, njegov put do uspjeha neće biti nimalo jednostavan. U prvoj sceni drame sedmočlana obitelj Roosevelt nalazi se na ljetnikovcu u Campobellu i uživa u zajedničkom odmoru. Roosevelt se s djecom šali, utruje i kupa u jezeru. Nakon podjele uloga i uobičajenog čitanja nakon večere, Roosevelt obitelji pročita i pismo od njegove majke Sare, a potom odlazi na balkon gdje se divi zalasku sunca, po njemu najljepšem dijelu dana. Prije povratka u kuću, presijeca ga strašna bol u leđima i gotovo se sruši. Tijekom noći, pri povratku iz toaleta, Roosevelt pada na pod i, shvativši da ne može micati nogama, zove Eleanor da mu pomogne. Nekoliko dana kasnije, doktor mu dijagnosticira dječiju paralizu.

Ipak, Roosevelt se ne želi povući u mir obiteljskog života, te prvih nekoliko dana nakon utvrđene dijagnoze nastavlja raditi kao da se ništa nije dogodilo. U teškoj borbi koja mu predstoji, Roosevelta podržavaju supruga Eleanor, prijatelj Louis Howe, djeca i majka Sara koja je, iako ne odobrava Rooseveltov izbor karijere i prijatelja, ipak potajno ponosna na njega.

³² Erskine, Thomas L., James M. Welsh, John C. Tibbetts, i Tony Williams, (urednici). *Video Versions: Film Adaptations of Plays on Video*. Westport, CT: Greenwood, 2000, str. 335

³³ Erskine, Thomas L., James M. Welsh, John C. Tibbetts, i Tony Williams, (urednici). *Video Versions: Film Adaptations of Plays on Video*. Westport, CT: Greenwood, 2000, str. 335.

Nakon prvotnog prilagođavanja i prihvatanja bolesti, Roosevelt se vraća na političku scenu kao menadžer kampanje predsjedničkog kandidata Al Smitha, što izaziva nezadovoljstvo nekih njegovih suradnika, jer je Al Smith katolik. U posljednjoj sceni Roosevelt, uz pomoć sinova, ustaje s invalidske stolice i na štakama dolazi do govornice i drži govor. Publika ga nagrađuje gromoglasnim pljeskom.

2. 2. William Gibson Čudotvorka/Miracleworker (1959)

Drama *Čudotvorka* autora Williama Gibsona biografska je drama adaptirana iz njene televizijske verzije koju je autor zasnovao na istinitoj priči o odnosu između odgojiteljice Sullivan i djevojčice Keller.³⁴ Rođena kao zdrava djevojčica, Helen Keller (1880-1968) u drugoj godini života izgubila je vid, sluh i dar govora. Nakon brojnih pokušaja da joj pomognu, Helenini roditelji odlučuju angažirati devetnaestogodišnju Annie Sullivan - nekadašnju učenicu škole za slijepe - kao Heleninu odgojiteljicu. Zategnuti odnos između stroge odgojiteljice i tvrdoglave djevojčice pretvara se u doživotno prijateljstvo kada djevojčica počne razumijevati znakovni jezik kojem je odgojiteljica podučava.³⁵

Čudotvorka je, pored biografske, također i obiteljska drama u kojoj se tematizira fizički nedostatak protagonistice. Međutim, stav prema tom fizičkom u drami općenito je pozitivan, što prema definiciji Nikčević ovu dramu čini afirmativnom. Naime, iako u afirmativnim dramama glavni likovi imaju fizički nedostatak, oni se uspijevaju uključiti u društvo i pobijediti nedostatak uz pomoć dobroćudnih pomagača koji također uče iz njihovog iskustva.³⁶ Za Helen Keller, slijepu i gluho nijemu djevojčicu u *Čudotvorci*, uključenje u društvo počinje kada, uz pomoć svoje učiteljice Annie, uspijeva shvatiti značenje znakovnog jezika. Kao i svi afirmativni junaci, Helen je na kraju nagrađena, a njena nagrada je početak razumijevanja riječi koje će biti njene "uši" i "oči", odnosno šansa za samostalno snalaženje u društvu.³⁷

Originalna broadwayska produkcija *Čudotvorke* upriličena je u kazalištu *Playhouse Theatre*, te je sa 719 izvedbi trajala od listopada 1959. do srpnja 1961. godine. Anne Bancroft igrala je Annie Sullivan, a kao Helen Keller pojavila se Patty Duke. Drama je 1960. godine osvojila nekoliko Tony nagrada u različitim kategorijama: za najbolju glumicu, scenski dizajn, režiju i za

³⁴ "Hellen Keller". Bio. com. A+E Television Networks, LLC. n.d. Web. 5 veljača 2013. <<http://www.biography.com/people/helen-keller-9361967>>.

³⁵ Boardman, Gerald and Thomas S. Hischak. (3. izdanje). *The Oxford Companion to American Theatre*. New York: Oxford University Press, 2004., str. 436.

³⁶ Nikčević, Sanja. *Afirmativna američka drama ili živjeli puritanci*. Zagreb: Hrvatski Centar ITI-UNESCO (Biblioteka Mansioni), 2003., str. 273-282.

³⁷ Isto, str. 276.

najbolji dramski tekst. Također, glumici Patty Duke dodijeljena je nagrada *Theatre World Award*.³⁸ Kako prenosi Boardman, mnogi kritičari prije praizvedbe *Čudotvorke* dovodili su u pitanje kvalitet ove drame, ali se kasnije većina njih složila s Richardom Wattsom, kritičarom novinskog tjednika *Post*, da se radi o duboko impresivnoj drami dodatno naelektriziranoj sjajnom izvedbom njenih glumaca.³⁹ Drama počinje kada Annie Sullivan (Anne Bancroft), koja je upravo završila školu za slijepe na institutu Perkins u Bostonu, dolazi u Tuscumbiu u Alabami kako bi postala odgojiteljica slijepe i gluhanijeme djevojčice Hellen Keller (Patty Duke). Kapetan Keller (Torin Thatcher) i njegova supruga Kate (Patricia Neal) angažiraju Annie u nadi da će ona uspjeti preodgojiti tvrdoglavu i nediscipliniranu djevojčicu. Iako inteligentna, djevojčica je zločesta i svojoj odgojiteljici zadaje prave nevolje (zaključava je u sobu, skriva joj ključeve, ubada je iglom i sl.), Annie je strpljiva i ne odustaje u namjeri da djevojčicu podučiti znakovnom jeziku.⁴⁰

Prva filmska verzija drame *Čudotvorica* napravljena je prema scenariju Williama Gibsona i redatelja Arthura Penna, a snimljena je 1962. godine s Anne Bancroft (Annie) i Patty Duke (Helen) u glavnim ulogama.⁴¹ Dakle, broadwayska produkcijska i glumačka postava ostali su isti, a također su zadržani i originalna struktura drame i dijalog. Kako primjećuju Earskine et al., redatelj Penn u film je uključio upečatljive krupne kadrove kako bi vizuelno pojačao intimnost posjedinih scena između Helen i Annie, odnosno konceptaulizaciju u drami kroz fizički kontakt, a što prati i tematski fokus drame. Na primjer, jedna od takvih scena u filmu je upoznavanje Helen i Annie. Annie u ovoj sceni uz trasak ispusti kofer sa stvarima na stepenicu na kojoj sjedi Helen. Pokrenuta vibracijom zvuka, u krupnom kadru ove scene nađe se Helen koja zgrabi Annine ruke i privlači ih ka svom nosu da ih pomiriše. Također, u klimaksu filma (scena na pumpi za vodu), krupni kadrovi naglašavaju Annienu užurbanost kada rukama speluje riječ voda u Helenin dlan, a time je istaknuta i važnost ove scene.⁴² Prva filmska verzija *Čudotvorke* pretvorila je dvanaestogodišnju Patty Duke (Helen) u dječiju zvijezdu, te je ona za ovu ulogu dobila i Oskara⁴³, a kasnije su urađene još dvije verzije

³⁸ "The Miracle Worker (1959)". *Internet Broadway Database*. The Broadway League. n.d. Web. 24. prosinac 2012. <<http://www.ibdb.com/production.php?id=2759>>.

³⁹ Boardman, Gerald. *American Theatre: A Chronicle of Comedy and Drama, 1930-1969*. New York: Oxford UP, 1996., str. 364.

⁴⁰ Isto, str. 364.

⁴¹ "The Miracle Worker (1962)". *Internet Movie Database*. An amazon.com company. n.d. Web. 24. prosinac 2012. <<http://www.imdb.com/title/tt0056241/>>.

⁴² Erskine, Thomas L., James M. Welsh, John C. Tibbetts, and Tony Williams, (urednici). *Video Versions: Film Adaptations of Plays on Video*. Westport, CT: Greenwood, 2000., str. 226.

⁴³ Vellela, Tony. "A Career Bookended by Broadway." *The Christian Science Monitor*. 3 siječnja 2003. Questia. Web. 27. veljače 2014.

filma u režiji Paula Arona, prva 1979. godine, a druga verzija 2000. godine u Disneyjevoj produkciji, u režiji Nadie Tass i sa scenaristom Monte Merrickom. Hallie Kate Eisenberg igrala je Helen, a Alison Elliot Annie Sullivan.⁴⁴

Sinopsis. Drama *Čudotvorka* istinita je priča o obitelji Keller. Život Kate i Arthura Keller bio je sasvim običan dok se njihova novorođena kći Helen nije jako razbolila i s nepune dvije godine potpuno izgubila vid i sluh. Brojni pokušaji da pomognu maloj Helen i da je bar donekle osposobe za život završavaju neuspjehom, pa su oni gotovo spremni prepustiti se sudbini i pustiti Helen da postoji takva kakva jeste, ne očekujući od nje nikakav mentalni napredak. Kao posljednji pokušaj, Kellerovi upošljavaju devetnaestogodišnju odgojiteljicu Ann koja je stavljena pred još teže iskušenje nego oni jer, osim što mora doprijeti do male Helen, ona mora preodgojiti i njene roditelje koji su nesvjesno postali objekt emocionalne manipulacije svoje oštroumne djevojčice. Helen je uzrok zbog kojeg su članovi obitelji Keller podijeljeni. S jedne strane su Helenini roditelji, koji joj iz svoje slijepe ljubavi dozvoljavaju da radi što god hoće, a s druge strane je stroga i principijelna Annie koja također radi za njeno dobro. Kada dvije strane ipak uspiju pronaći kompromis, tj. kada Arthur i Kate dozvole Annie da sama provede dva tjedna s Helen, dogodi se čudo i Helen ne samo da popravi svoje ponašanje, već konačno i spozna značenje znakovnog jezika kojem ju je Annie učila.

2.3. *Leonard Gershe* Leptiri su slobodni/*Butterflies Are Free* (1969)

Leptiri su slobodni (1969) autora Leonarda Gershea biografska je drama inspirirana životom slijepog harvardskog studenta prava, Harolda Krentsa.⁴⁵ Poput *Izlaska sunca na Campobellu* i *Čudotvorke*, i ova drama svrstava se u obiteljske drame koje tematiziraju hendikep. *Leptiri su slobodni*, smatra Nikčević, tipičan je primjer afirmativne drame, jer junak drame (Don Baker), mladić koji je slijep od rođenja, nije samo svjestan svog nedostatka, već ga i prihvaća bolje nego njegova okolina.⁴⁶ Slične zaključke donosi i Poljak Rehlicki kada analizira komično u drami. Na primjer, primjećuje ona, Don se trudi ublažiti zaprepaštenje i

⁴⁴ "The Miracle Worker (TV 1979)". Internet Movie Database. An amazon.com company. n.d. Web. 24. prosinac 2012. <<http://www.imdb.com/title/tt0079562/>>.

"The Miracle Worker (TV 2000)". Internet Movie Database. An amazon.com company. n.d. Web. 24. prosinac 2012. <<http://www.imdb.com/title/tt0246786/>>.

⁴⁵ Prideaux, Tom. "What? Laugh at a Blind Boy?". *Life Magazine*. 6 veljača 1970. Web. <[http://books.google.ba/books?id=Y1AEAAAAMBAJ&pg=PA57&lpg=PA57&dq=Prideaux,+Tom.+\"What?+Laugh+at+a+Blind+Boy?&source=bl&ots=hvC5i7OCHG&sig=gHDixMcDCT18rW11xyuzpi9j1Q0&hl=hr&sa=X&ei=wms0UbeWMcKstAaP4CgBg&ved=0CCkQ6AEwAA#v=onepage&q=Prideaux%2C%20Tom.%20\"What%3F%20Laugh%20at%20a%20Blind%20Boy%3F&f=false](http://books.google.ba/books?id=Y1AEAAAAMBAJ&pg=PA57&lpg=PA57&dq=Prideaux,+Tom.+\)>., str. 57.

⁴⁶ Nikčević, Sanja. *Afirmativna američka drama ili živjeli puritanci*. Zagreb: Hrvatski Centar ITI-UNESCO (Biblioteka Mansioni), 2003., str. 271-272.

nelagodu susjede Jill nakon što ona shvati da je slijep, pa se šaljivo poredi sa “izabranom skupinom Eskima” ili kaže za sebe da je “slijep kao šišmiš”.⁴⁷ Zapravo, za Dona najveći problem i nije sljepoća (tj. hendikep), već njegova emocionalna nezrelost koja je posljedica pretjerano zaštitničkog odgoja njegove majke. Naime, Don se razočara kada ga Jill, koja mu je u međuvremenu postala djevojka, ostavi zbog drugog mladića, pa se želi vratiti kući i nastaviti živjeti s majkom. To se, međutim, ne događa, jer svi likovi na kraju emocionalno sazrijevaju. Donova majka odluči pustiti Dona da živi svoj život, jer shvata da je to za njega najbolje. Don odluči naučiti živjeti s razočaranjem, a Jill se odluči suočiti sa strahom od vezivanja i vraća se Donu, jer shvata da ga voli.⁴⁸

Prva broadwayska premijera drame *Leptiri su slobodni* upriličena je u kazalištu *Booth Theatre* listopada 1969. godine, a predstava se izvodila do srpnja 1972. godine, te je imala ukupno 1128 izvedbi. U predstavi su igrali Keir Dullea (Don Baker), Eileen Heckart (gospođa Baker), Blythe Danner (Jill Tanner) i Michael Glaser (Ralph Austin). Blythe Danner nagrađena je 1970. godine kao najbolja sporedna glumica. Također, 1971. godine Kipp Osborne (Don Baker) proglašen je najboljim glumcem, a dodijeljena mu je nagrada *Theatre World Award*.⁴⁹

Broadway je, kaže Durham, bio gladan hit komedije poput Gersheove *Leptiri su slobodni* postavljene u kazalištu *Booth*, a šarmantna glumačka postava učinila je da komedija, koju su nazivali “neobičnom mješavinom britke dosjetljivosti i sirupastog sentimenta”, zablista.⁵⁰ Predstava započinje kada slijepi dvadesetjednogodišnji Don Baker (Keir Dullea) odluči odseliti iz rodnog mjesta (Scarsdale) i iznajmiti stan u East Villageu kako bi počeo život neovisno o majci koja ga sputava, jer se prema njemu ponaša previše zaštitnički. Don je odličan skladatelj i želi pokušati živjeti od muzike. No, pred njim su mnogi izazovi. Osim što je slijep, on se osjeća i emocionalno ranjivo, jer ga je nedavno ostavila djevojka koju je volio. Nedugo nakon što se useli u stan, Don upoznaje svoju prvu susjedu, koketnu glumicu Jill (Blythe Danner), koja isprva uopće ne primjećuje da je Don slijep. No, budući da se Don i Jill jedno drugom svide, a Jill uopće ne smeta Donov hendikep, oni završe zajedno. Problem, međutim, nastaje kada ih, dok se po stanu šetaju u donjem rublju, zatiče Donova majka koja u stan dolazi nenajavljeno. Gospođa Baker (Eileen Heckart) zgrožena je i želi da se Don smjesti

⁴⁷ Poljak Rehlicki, Jasna. “Terapeutski smijeh: što je to smiješno u ratu, smrti i hendikepu?”. *Književna revija (Smijeh) br. 1*. Osijek: Ogranak Matice Hrvatske Osijek, 2011.: 191-20, str. 200-201.

⁴⁸ Nikčević, Sanja. *Afirmativna američka drama ili živjeli puritanci*. Zagreb: Hrvatski Centar ITI-UNESCO (Biblioteka Mansioni), 2003., str. 283.

⁴⁹ “Butterflies are Free”. *Internet Broadway Database*. The Broadway League. n.d. Web. 24. prosinac 2012. <<http://www.ibdb.com/production.php?id=3299>>.

⁵⁰ Durham, Weldon B., (ur.). *American Theatre Companies, 1931-1986*. New York: Greenwood, 1989., str. 6.

vratiti kući, pa bez njegovog znanja obavi razgovor s Jill kako bi je odvratila od veze s Donom. Plan joj uspijeva i Jill ostavlja Dona zbog redatelja (Michael Glaser) kojeg je tek upoznala, a emocionalno slomljeni Don želi se vratiti kući i živjeti s majkom. No, kulminacija u drami događa se kada gospođa Baker shvati da ne može više sputavati sina, te ga nagovara da istraje u svom pokušaju da živi samostalno. Upravo kada gospođa Baker ode kući, u stan se vraća Jill koja nakon razgovora s Donom shvati da želi ostati s njim.⁵¹

Filmska verzija drame *Leptiri su slobodni* u režiji Milton Katselasa i prema scenariju Leonarda Gershea napravljena je 1972. godine. U filmu su igrali Goldie Hawn (Jill Tanner) i Edward Albert (Don Baker).⁵² Kako pokazuje prikaz filma u Nordenovoj knjizi *The Cinema of Isolation: A History of Physical Disability in the Movies*, filmska verzija ne odstupa od drame, jer dosljedno prati priču o slijepom mladiću, njegovoj majci i djevojci. Međutim, u fokusu filma umjesto Dona nalazi se Jill, što nije iznenađujuće budući da je producent Frankovich radio na mnogim drugim filmovima tada popularne glumice Goldie Hawn (npr. *Cactus Flower*, *There's a Girl in My Soup* itd.). No, jednom kada publika upozna Jill i Dona, te kada Jill shvati da je Don slijep, u film se uključuju i scene s Donovom perspektivom gledanja na stvari. Naime, smatra se da je film *Leptiri su slobodni* blaga kritika stereotipa superheroja iz 1950-tih godina, koji prolazi kroz faze samosažaljevanja, borbe za oporavak i povratak na staru slavu. Naime, Don ironizira superheroje kada Jill prepričava priče o malom Donny Darku, liku kojeg je njegova majka izmislila kako bi mu pomogla da prihvati vlastiti hendikep. Međutim, iako se Don ne osjeća doraslo malom Donny Darku, on nije tip junaka koji se utapa u samosažaljenju, već se sa svojim nedostatkom nosi dosjetljivim šalama na svoj račun.⁵³ Ukratko, općenito dobro primljen film *Leptiri su slobodni* prikazuje hendikepiranog Dona kao talentiranog i inteligentnog mladića koji je u biti zadovoljan svojim životom.⁵⁴

Sinopsis. Don Baker, mladić koji je slijep od rođenja, odlazi iz obiteljske kuće u kojoj živi s majkom i iznajmljuje stan kako bi pokušao započeti samostalan život. Donovi problemi proizilaze iz njegovih konflikta s okolinom, majkom i samim sobom. Okolina na Donovu sljepoću reagira negativno iz predrasuda i neznanja. Don nije ogorčen i ima razumijevanja za ovakve reakcije (čak se i šali na svoj račun), ali ga šale ponekad iritiraju, jer su mu postale predvidive i dosadne.

⁵¹ Durham, Weldon B., (ur.). *American Theatre Companies, 1931-1986*. New York: Greenwood, 1989., str. 6.

⁵² "Butterflies are Free". *Internet Movie Database*. An amazon.com company. n.d. Web. 24. prosinac 2012. < <http://www.imdb.com/title/tt0068326/>>.

⁵³ Norden, Martin F. *The cinema of isolation: A history of physical disability in the movies*. Rutgers University Press, 1994., str. 248.

⁵⁴ Norden, Martin F. *The cinema of isolation: A history of physical disability in the movies*. Rutgers University Press, 1994., str. 249.

Kako se ne bi izdvajao iz “svijeta normalnih”, on ne nabavlja psa vodiča za slijepe već ulicom hoda uz pomoć štapa.

Donov odnos s majkom istovremeno je prislan i zategnut, jer mu majka, iako veoma brižljiva prema njemu, ostavlja jako malo slobodnog prostora za razvijanje samostalnosti. Don se s majkom šali, ali ga muči njeno nepovjerenje, jer podsvjesno silno želi njeno odobravanje. Don i Jill od poznanika iz susjedstva jako brzo postaju prijatelji, a potom i ljubavnici. Budući da su oboje spontani i otvoreni, ni jedno ni drugo ne ustručavaju se kada pričaju o svojim privatnim životima. Na početku izgleda kao da njihova veza neće uspjeti, jer ni jedno ni drugo nisu bili dovoljno emocionalno sazreli. Za Dona proces sazrijevanja počinje kada ga Jill ostavi i dođe u stan kako bi ga upoznala sa svojim novim mladićem, Ralphom. Isprva jako tužan, Don se počinje samosažaljevati i traži od majke da mu dozvoli da se vrati kući. Međutim, majka, koja je u međuvremenu razgovarala sa Jill pokušavši da je odvрати od veze s njenim sinom, iznenada je postala svjesna svog pretjerano zaštitničkog stava prema Donu i odlučila kako je došlo vrijeme da ga pusti, pa čak i gurne iz obiteljskog gnijezda. Don otkriva kako je injekciju samopouzdanja i želju za osamostaljivanjem dobio od djevojke (Linda Fletcher), koja ga je ostavila i udala se za drugog, a Jill otkriva kako je u 17-toj godini tjedan dana bila u braku koji je propao, jer se ona bojala vezivanja. Donova opreznost (strah od povrijeđivanja) i Jillina nestalnost (strah od vezivanja) glavne su zapreke na putu uspjeha njihove veze. Iako njihova ljubav na kraju uspijeva, i Don i Jill prije toga morali su emocionalno sazrijeti.

Zaključak

Rad je analizirao tri suvremne biografske američke drame (*Izlazak sunca na Campobellu* (1958) Dore Scharyja, *Čudotvorka* (1959) William Gibsona i *Leptiri su slobodni* (1969) Leonard Gershea) koje su klasificirane prema: žanru, postojećim kritičkim odjecima, te prema kazališnoj i filmskoj produkciji. Žanr sve tri drame je biografski – drame su inspirirane pričama iz života stvarnih ljudi. *Izlazak sunca na Campobellu* opisuje uspon u političkoj karijeri američkog predsjednika Franklin D. Roosevelta, *Čudotvorka* je istinita priča o odnosu između odgojiteljice Annie Sullivan i slijepe djevojčice Helen Keller, a drama *Leptiri su slobodni* inspirirana je životom Harolda Krentsa, slijepog harvardskog studenta prava. Kritika je ove tri drame posmatrala iz aspekata poput feminističkog (*Izlazak sunca na Campobellu*), komičnog (*Izlazak sunca na Campobellu*, *Leptiri su slobodni*), političkog (*Izlazak sunca na Campobellu*) i obiteljskog (*Izlazak sunca na Campobellu*, *Čudotvorka* i *Leptiri su slobodni*).

Produkcijaska kvalifikacija pokazuje da je riječ o dramama koje pripadaju glavnoj američkoj kazališnoj struji; to su dugovječne predstave i dobitnice nagrada za različita kazališna ostvarenja. *Izlazak sunca na Campobellu* izvedena je 556 puta

i dobitnica je tri Tonyjeve nagrade, *Čudotvorka* je imala ukupno 719 izvedbi i dobila je više Tony nagrada, a *Leptiri su slobodni* izvedena je 1128 puta. Prema svim dramama snimljeni su istoimeni filmovi koji u svojim scenarijima dosljedno prate dramske tekstove, a vanjskim scenskim i krupnim scenskim kadrovima podcrtavaju kvalitetu drama.

Protagonisti u ove tri drame imaju neki fizički nedostatak, ali je njihov prikaz afirmativan – potvrđuje osnovne vrijednosti američkog sna prema kojem u obećanoj zemlji prosperiteta svatko može uspjeti, uključujući i osobe s fizičkim nedostacima. Tajna uspjeha ili ostvarivanja američkog sna je prihvatanje vlastite sudbine kao dio Božijeg nauma, pa tako Franklin D. Roosevelt, usprkos oboljenju od paralize i zahvaljujući vlastitoj borbenosti, pomoći obitelji i prijatelja ostvaruje uspješnu političku karijeru; slijepa i gluhoonijema Helen Keller uspijeva uz vlastite napore i pomoć bližnjih naučiti znakovni jezik, a slijepi mladić Don Baker uspijeva se osamostaliti i ostvariti romantičnu vezu sa djevojkom u koju je zaljubljen.

Primarna literatura (drame)

Gershe, Leonard. *Butterflies are Free*. New York: Random House, 2005.

Gibson, William. *The Miracle Worker*. 2nd ed. St. Louis: Turtleback Books, 1999.

Schary, Dore. *Sunrise at Campobello*. 2nd ed. New York: Dramatists Play Service Inc., 1961.

Primarna literature (filmske adaptacije drama)

Butterflies Are Free. Režija. Milton Katselas. Igraju. Edward Albert (Don Baker), Goldie Hawn (Jill Tanner), Columbia Pictures, 1972. Film.

Sunrise at Campobello. Režija. Vincent J. Donehue. Igraju. Ralph Belamy (Franklin Delano Roosevelt), Greer Garson (Eleanor Roosevelt), Warner Bros, 1960. Film.

The Miracle Worker. Režija. Arthur Penn. Igraju. Anne Bancroft (Annie Sullivan), Patty Duke (Helen Keller), United Artists, 1962. Film.

Sekundarna literatura

Beasley, Maurine H., Holly C. Shulman, i Henry R. Beasley, (urednici). *The Eleanor Roosevelt Encyclopedia*. Westport, CT: Greenwood, 2001.

Bigsby, C. W. E. *Modern American Drama, 1945-2000*. Cambridge, England: Cambridge UP, 2004.

Boardman, Gerald and Thomas S. Hischak. (3. izdanje). *The Oxford Companion to American Theatre*. New York: Oxford University Press, 2004.

Boardman, Gerald. *American Theatre: A Chronicle of Comedy and Drama, 1930-1969*. New York: Oxford UP, 1996.

Durham, Weldon B., (ur.). *American Theatre Companies, 1931-1986*. New York: Greenwood, 1989.

- Erskine, Thomas L., James M. Welsh, John C. Tibbetts, and Tony Williams, (urednici). *Video Versions: Film Adaptations of Plays on Video*. Westport, CT: Greenwood, 2000.
- Lash, Joseph P. *Eleanor and Franklin: The Story of Their Relationship, Based on Eleanor Roosevelt's Private Papers*. New York: W. W. Norton, 1971.
- Nannes, Caspar H. *Politics in the American Drama*. Washington, DC: Catholic University of America, 1960.
- Nikčević, Sanja. *Afirmativna američka drama ili živjeli puritanci*. Zagreb: Hrvatski Centar ITI-UNESCO (Biblioteka Mansioni), 2003.
- Nikčević, Sanja. *Kazališna kritika ili neizbježni suputnik*. Zagreb: Leykam International, 2012.
- Nikčević, Sanja. *Subverzivna američka drama ili simpatija za losere*. Rijeka: Biblioteka "Val", 1994.
- Norden, Martin F. *The cinema of isolation: A history of physical disability in the movies*. Rutgers University Press, 1994.
- Poljak Rehlicki, Jasna. "Terapeutski smijeh: što je to smiješno u ratu, smrti i hendikepu?". *Književna revija (Smijeh) br. 1*. Osijek: Ogranak Matice Hrvatske Osijek, 2011.: 191-207.
- Sablić Tomić, Helena. *Intimno i javno*. (ur.) Nives Tomašević. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.

Internet izvori

- "Butterflies are Free". *Internet Broadway Database*. The Broadway League. n.d. Web. 24. prosinac 2012. <<http://www.ibdb.com/production.php?id=3299>>.
- "Butterflies are Free". *Internet Movie Database*. An amazon.com company. n.d. Web. 24. prosinac 2012. <<http://www.imdb.com/title/tt0068326/>>.
- "Hellen Keller". Bio. com. A+E Television Networks, LLC. n.d. Web. 5 veljača 2013. <<http://www.biography.com/people/helen-keller-9361967>>.
- Prideaux, Tom. "What? Laugh at a Blind Boy?". *Life Magazine*. 6 veljača 1970. Web. <[http://books.google.ba/books?id=Y1AEAAAAMBAJ&pg=PA57&lpg=PA57&dq=Prideaux,+Tom.+\"What?+Laugh+at+a+Blind+Boy?&source=bl&ots=hvC5i7OCHG&sig=gHDixMcDCT18rW11xyuzpi9j1Q0&hl=hr&sa=X&ei=wms0UbeWMcKstAaP4CgBg&ved=0CckQ6AEwAA#v=onepage&q=Prideaux%2C%20Tom.%20\"What%3F%20Laugh%20at%20a%20Blind%20Boy%3F&f=false](http://books.google.ba/books?id=Y1AEAAAAMBAJ&pg=PA57&lpg=PA57&dq=Prideaux,+Tom.+\)>.
- "Sunrise at Campobello". *Internet Broadway Database*. The Broadway League. n.d. Web. 24. prosinac 2012. <<http://www.ibdb.com/production.php?id=2670>>.
- "Sunrise at Campobello". *Internet Movie Database*. An amazon.com company. n.d. Web. 24. prosinac 2012. <http://www.imdb.com/title/tt0054354/?ref_=fn_al_tt_1>.
- "The Miracle Worker (1959)". *Internet Broadway Database*. The Broadway League. n.d. Web. 24. prosinac 2012. <<http://www.ibdb.com/production.php?id=2759>>.
- "The Miracle Worker (1962)". *Internet Movie Database*. An amazon.com company. n.d. Web. 24. prosinac 2012. <<http://www.imdb.com/title/tt0056241/>>.
- "The Miracle Worker (TV 1979)". *Internet Movie Database*. An amazon.com company. n.d. Web. 24. prosinac 2012. <<http://www.imdb.com/title/tt0079562/>>.
- "The Miracle Worker (TV 2000)". *Internet Movie Database*. An amazon.com company. n.d. Web. 24. prosinac 2012. <<http://www.imdb.com/title/tt0246786/>>.
- Vellela, Tony. "A Career Bookended by Broadway." *The Christian Science Monitor*. 3 siječnja 2003. Questia. Web. 27. veljače 2014.

U svjetlu reklame i reklamnog oglasa

ABSTRACT

In the contemporary world of fast-growing and mass media the phenomenon of advertising is gaining a more significant and powerful role each day. The power of the language of advertising resides in its ability to positively affect readers, to evoke some positive connotations in them. Presently, the broad term advertising encompasses not *only* traditional advertisements but also multimedia texts, as well as complex texts the focus of which lies in argumentation, the capturing of attention, the making of promises, and in persuasion. The paper presents an attempt to define the term advertisement and to clarify the distinction between traditional commercial advertisements and similar forms of advertising. Additionally, the potential of the language of advertising as well as its linguistic properties are elaborated on. The aforementioned aspects are analyzed with respect to the current information overload in the market and with respect to general conditions in the area of advertising.

KEY WORDS: advertising, language of advertising, commercial advertisement, positive connotations.

1. Reklame – kompleksnost fenomena

Kako definirati kompleksan fenomen bez kojeg je danas svijet tehnologije, ekonomije pa i sam društveni život nezamisliv? Reklama se u savremenom svijetu moderne tehnologije ne svodi samo na kulisu i puko oglašavanje (npr. na plakati-ma, zgradama, automobilima, autobusnim stanicama, panoima ili transparentima na mostovima), već je ona kao fenomen enormno ‘ojačala’ i zauzima sve jasniju i značajniju poziciju u svakidašnjici te u svijetu ekonomije i svjetskog tržišta. Ona danas ciljano osvaja nove dimenzije i prostore svog djelovanja, te na sve profinjenije načine prenosi poruke o proizvodima i uslugama. Reklama, a posebno

reklamna ekonomska propaganda za reklamiranje konzumnih artikala u našem modernom dobu u ogromnoj mjeri manipulira sviješću konzumenata.¹

Prema shvatanjima Schweiger/Schratteneggera (1995,9) pod reklamom se podrazumijeva svaki oblik propagiranja i unapređenja ideja, robe i usluga na tržištu putem korištenja masovnih medija kao npr. novina, magazina, radija, interneta i sl.

S druge strane Gablerov kompaktan leksikon (Seeborn 2011,251) pak pod reklamom podrazumijeva svaki oblik planiranog i neplaniranog djelovanja ljudi. Autor (ibid.) reklamu smatra dijelom marketinga, a time i instrumentom komunikacijske politike.

Nekada se vršilo klasično reklamiranje proizvoda kako bi se kupac upoznao sa određenim osobinama te mu se na taj način olakšao odabir proizvoda. Savremena reklama mora udovoljiti potpuno drugačijim zadacima koji se skoro svakodnevno mijenjaju. Iza reklamnih oglasa se danas, osim široke palete proizvoda i usluga, kriju detaljno razređeni jezični, audio i vizuelni te psihološki momenti reklame i oglašavanja generalno.

Konzumentima se nameću razne ideje, iluzije, nameće i propagira pripadnost određenim socijalnim grupama, promovira se individualnost, senzualnost, širok spektar emocija npr. sreća, radost, neovisnost, samostalnost, društvenost, ljubav, prijateljstvo i sl.

Stručna literatura poznaje nekoliko vrsta reklama te ih definira s obzirom na specifičnu primjenu u praksi: reklame koje se koriste u političke², ekonomske, vjerske te kulturne svrhe.

2. Termin reklama

Dudenov etimološki rječnik (*Das etymologische Wörterbuch*) pod natuknicom reklama (njem. Werbung) ističe da njemačka riječ *Werbung* ima svoje korijene još iz glagola *werben* iz srednjovisokonjemačkog koji je prvenstveno značio *okretati se, truditi se*³. Pri tome se kod *okretati* misli na kretati se tamo-ovamo,

¹ Utvrđeno je da su slični pokušaji manipulacije koju vrše druge institucije ili mediji davno nadmašeni utjecajem koji vrši ekonomska propaganda. Neki autori danas porede moć i utjecaj reklame sa utjecajem koji je nekada ranije u društvu imala crkva. (Sowinski 1979, 9)

² Zanimljiva je historijska pozadina njemačkih termina *Propaganda* i *Werbung* za njemačko govorno područje. Riječ je o zabrani nacista i striktnom razvajanju ova dva termina gdje je termin *Propaganda* bio rezerviran isključivo za političko propagiranje, dok se u ekonomskom kontekstu smio koristiti samo termin *reklama* tj. njem. *Werbung*. (Römer 1975, 13)

³ Tako se ovaj glagol koristio u sljedećem značenju: um eine Frau oder auch um Freiwillige (Soldaten) werben (udvarati se ženi ili tražiti dobrovoljce, vojnike).

truditi se oko nekoga, pridobiti nekoga za neki posao, a što i jeste suština svake reklame, ako zamislimo situaciju kupac- trgovac u kojoj se trgovac zaista treba potruditi oko svog kupca ako želi ostvariti neki profit, bukvalno se *vrtili* oko kupca uzimajući u obzir njegove želje, interese i potrebe.

Zbog toga su, između ostalog, kod istraživanja jezika u reklamama osim pitanja koji se atributi koriste za reklamiranje nekog predmeta, od presudne važnosti sljedeća pitanja: na koji se način (kojim sredstvima) obraća primateljima poruke, kako da se kod konzumenata postigne određeno ponašanje. Ponašanje koje se reklamnim kampanjama želi izazvati bit će podsticaj na kupovinu robe ili korištenje određenih usluga pojedinih kompanija.

Zanimljiva je činjenica da u njemačkom jeziku termin *Werbung*, nije uvijek bio ustaljen. Naime sve do 20-ih godina dvadesetog stoljeća za termin *Werbung* koristio se termin *Reklame*. Römer (1974, 11) u svom radu *Die Sprache der Anzeigenwerbung* (*Jezik reklamnog oglasa*) upućuje na činjenicu da je termin u njemačkom jeziku *Reklame* zamijenio termin *Werbung* nakon što je došlo do poboljšanja u prikazu reklamnih oglasa, boljeg umjetničkog obrađivanja i općeg napretka samog fenomena. Tako je taj pozitivan i novi naziv za reklamu u njemačkom jeziku bio opravdan očitim napretkom na području reklame.

Mnogi istraživači reklame, uključujući i reklamne stručnjake, rado bi tvrdili kako je reklama kakvu danas poznajemo nastala tek polovinom prošloga stoljeća, mada primjeri reklamnih tekstova iz ranijih razdoblja, kao što navodi Vasić, pokazuju da su reklamne strategije, odnosno strategije reklamnog diskursa⁴ bile skoro iste kao današnje. (usp. Vasić 1995,17)

Vidjeli smo da se skoro sve definicije reklame svode na cilj i funkciju reklame. Reklama ima za cilj reklamirati neku stvar, predmet ili općenito neku uslugu koje bi u idealnom slučaju (ako reklamna poruka postigne određeni uspjeh kod primatelja poruka, odnosno konzumenata) trebala potaknuti konzumente na kupovinu ili korištenje usluga.

Skoro svim definicijama pojma reklama moglo bi se prigovoriti da je definiraju kao način manipuliranja konzumenata. Kada se stvari bolje sagledaju onda se zapravo vidi, kao što to i navodi Janich (1999,16), da reklama sama nije način utjecanja ili manipuliranja, nego je ona uvijek prije svega pokušaj manipuliranja konzumentima. Dakle uspjesi reklamnog oglasa nisu zagaranirani već su prije svega relativni tj. neće svaka reklamna poruka svakog konzumenta rezultirati kupovinom nekog proizvoda ili korištenjem neke usluge.

S druge strane, Tietz/Zentes (1980) reklamu smatraju socijalno-psihološkim i sociološkim fenomenom koji obuhvata sve oblike utjecaja i manipuliranja

⁴ Reklamnim diskursom iscrpno se bavi Vasić u svom radu *Novinski reklamni diskurs. Studija iz kontekstualne lingvistike*.

ljudima u pogledu na svaki pojedini predmet. Prema njihovoj definiciji reklamirati se mogu usluge ili predmeti iz ekonomskih, kulturoloških i političkih razloga.

3. Od Adama i Eve do modernog kulta

Reklama, reklamne poruke i reklamni oglasi nas prate svuda naokolo i teško ih uopće možemo ignorirati i ne obraćati pažnju na sve te dobro strateški osmišljene reklamne slike na plakatima, na privlačne glasove koje dopiru do nas iz televizijskih aparata i radio prijemnika, šarene sličice koje doslovno iskaču na ekranu našeg kompjutera.

Ali činjenica je da je reklama u klasičnom smislu izgubila snagu svog nekadašnjeg utjecaja. Kada biste se pokušali sjetiti jedne reklamne poruke koju ste čuli danas, vjerojatno vam u prvi mah nijedna ne bi pala na pamet. Razlog tome je da nas dnevno obasipaju stotinama ili hiljadama reklama na putu do posla, dok čekamo autobus, listamo dnevne novine, gledamo televiziju, otvaramo elektronsku poštu i sl.

Zatrpao reklamnim porukama može izazvati osjećaj dosade. Bivamo zatrpao reklamnim porukama u toj mjeri, da često ne uspijemo zapamtiti niti jednu. Osim toga, pošto nas reklame neprestano okružuju, u novije vrijeme nam jednostavno postaju dosadne. U tim situacijama konzumenti pokušavaju da ih ignoriraju, pa često, primjerice kod TV reklama, prebacuju na drugi program.

Pošto je reklama važan oblik davanja informacija, manipuliranja ponašanja i podsvijesti kod ljudi bitno je da se stručnjaci, ali i svi ostali, kritički pozabave reklamom. Tako naučnici sistematično proučavaju postupke reklame i kritički ih predstavljaju kako bi se što bolje objasnili postupci i načini djelovanja reklama i time umanjile posljedice manipulacije ljudima.

U većini zemalja svijeta fenomen reklama poprima status kulta ili jedne vrste moderne umjetnosti. Tako reklama, koja inače *reklamira*, dakle prodaje neke proizvode ili usluge, ističući njihove najbolje osobine i dočaravajući nam ih u najpovoljnijem svjetlu, sada postaje i sama objekt obožavanja koji se danas sve više prodaje i kupuje⁵. Taj fenomen je više zastupljen u zemljama zapadne Europe, nego na našim prostorima.

Naime, u svjetski poznatim muzejima reklamiranja, kao što je Njemački muzej za reklamiranje na Majni (Das Deutsche Werbemuseum na Majni)⁶ danas se

⁵ Važnost i uloga reklamnog oglasa u društvenom životu nikako se ne smije zanemariti, a posebno ako uzmemo u obzir da je samo prema podacima koje prenosi Janich (1999, 7) u Njemačkoj za 1998. godinu budžet za reklame iznosio 59,3 milijardi maraka.

⁶ Njemački muzej za reklamu u Frankfurtu na Majni osnovan je 1988. Godine, a 2001. premješten je u Duesseldorf. Njegova osnovna funkcija je prikazivanju kronološkog nastanka reklame.

nalaze razni eksponati koji imaju veze sa reklamom kao kultom u širem smislu. Svrha muzeja je osim promoviranja reklama i prodaja raznih predmeta, bedževa, reklamnih natpisa, privjesaka sa reklamnim natpisima i drugih predmeta vezanih za reklamu.

U Njemačkoj su jedno vrijeme postojale čak i televizijske emisije (npr. *Die dicksten Dinger, Die witzigsten Werbespots der Welt*) koje su prikazivale najsmješnije i time i najupečatljivije reklamne spotove iz cijelog svijeta.⁷

Ogroman utjecaj na ljude, primatelje poruka u marketinškom smislu ima masovna komunikacija koja je prisutna u reklamama, u odnosima s javnošću, kod unapređenja prodaje i kod davanja informacija kupcima. Glavna karakteristika masovnog načina komuniciranja je jednosmjerna komunikacija u kojoj primatelju nije data mogućnost da izrazi svoja pitanja, prigovore, želje ili odgovore. Osim toga, utjecaj masovne komunikacije ne ovisi samo o pošiljatelju poruke (kompanije, firme, udruženja) i sadržaja poruke, nego i od osobina medija preko kojeg se poruka šalje do primatelja. Uobičajeno je da se poruke šalju manje ili više zatvorenom krugu primatelja, pa stoga nije moguće koncipirati reklamne poruke⁸ prilagođene osobinama i potrebama svakog pojedinca iz ciljne grupe, nego samo osobinama i potrebama cijele ciljne grupe.⁹

Od velikog je značaja kombinacija faktora oglašavanja sa tržišnim potrebama, te Schweiger/Schrattenecker (1995,9) naglašavaju da je reklama namjerno utjecanje tržišno relevantnih postavki i načina ponašanja. Za ostvarivanje željenog ponašanja konzumeneta od velike je važnosti korištenje reklamnih sredstava i modernih medija.

4. O nastanku i razvoju reklame

Govoreći o nastanku reklame, bitno je imati u vidu da reklama nije uvijek bila ono što većina ljudi danas smatra reklamom; tu se zapravo radi o puno većem procesu i sudjelovanju više različitih faktora. Istina je da reklama kao poseban vid oglašavanja postoji još od davnina tj. od kada društva uopće poznaju trgovinu i trgovanje.

⁷ O kultu i obožavanju reklame u širem smislu i generalno oglašavanju dakako svjedoče televizijske emisije orijentirane prije svega na prezentiranje najomiljenijih reklamnih spotova.

⁸ Kada se govori o koncipiranju reklamne poruke, misli se prije svega na njena formalna obilježja koja bi na najoptimalniji način mogla da utječu na konzumente. Tako su kodiranje i dekoriranje reklamnih poruka najvažniji znakovni sistemi i to jezični, vizualni i auditivni znakovi koju ujedno predstavljaju i osnovne oblike ljudske komunikacije. (vidi više 1994, 25)

⁹ Masovnu komunikaciju (Schweiger/ Schrattenecker 1995,9) vidi kao način manipulisanja ljudima koji može biti manje ili više agresivan ili pak vršiti utjecaj polagano iz pozadine. Jezik reklame i reklamnih poruka daje nam zapravo sliku o tome kolika je zapravo moć medija te da ne preza ni od zadiranja u dubine ljudske psihe.

Onakva kakvu je mi danas poznajemo, reklama je prolazila kroz razne faze razvoja, te se do današnjeg oblika kristalizirala paralelno sa dostignućima i razvojem društva i tehnologije. Kao što je spomenuto, reklamne poruke bivaju lansirane putem svih masovnih medija, počev od televizije, radija, kompjutera, interneta, novina, časopisa, letaka, ogromnih transparenata, do raznih sajмова, kataloških reklama pa do reklamnim natpisa na prevoznim sredstvima (u obliku natpisa na autobusima ili tramvajima). Među stručnjacima za reklamne oglase postoje stavovi da su se prve, u poređenju s današnjim primitivne reklame “odnosno reklamna oglašavanja pojavila u tadašnjim uslovima mogućim oblicima još oko 3200 prije n.e. u Egiptu i to u vidu natpisa na hramovima”¹⁰. (Vasić 1995,18)

U kontekstu analize reklamnih oglasa i jezika reklama neophodno je dotaknuti se i historije kulture pojedinih svjetskih civilizacija. Po mišljenju nekih stručnjaka kolijevku reklame trebali bismo tražiti u dalekoj prošlosti, čak i mnogo godina prije postojanja Egipta, Kine i drugih naprednih civilizacija. Tako, naime, Sowinski (1979,10) pojavljivanje prvog oblika reklame smiješta još u doba Adama i Eve iz biblijskih kazivanja¹¹.

Sa ovim se sigurno neće složiti svi stručnjaci, budući da postoje i autori koji sa prvim oblicima reklame povezuju ljudski glas tj. situacije kada su izvikivači ili oglašivači na sav glas hvalili robu.¹²

Među stručnjacima postoji težnja povezivanja razvoja reklame sa paralelnim razvojem pisma u raznim kulturama, npr. sa kineskom i egipćanskom civilizacijom. Pretpostavlja se da se je u to doba reklama pored usmenog oblika prenošenja prenosila i putem pisma ili slika. (usp. Sowinski 1979,11)

Iz kasnijih razdoblja u Rimskom Carstvu su sačuvane reklamne poruke na reljefnim tablama, natpisima na zidovima i slikama. Pojavom papira (u Španiji i Italiji u 13. stoljeću, u Njemačkoj u 15. stoljeću) počeo se koristiti jeftiniji materijal za pisanje pošto je pergament bio preskup da bi se koristio kao sredstvo reklamiranja. (usp. Römer 1975, 12)

Svoj doprinos razvoju reklame svojim genijalnim izumom štamparske mašine dao je Nijemac Johan Gutenberg. Razvoj štamparstva od 16-og stoljeća još više doprinio većem i masovnom štampanju reklama tj. reklamnih oglasa u papirnom obliku i to najčešće u obliku letaka i kataloga.

¹⁰ Usp. Vasić, Vera (1995): Novinski reklamni diskurs: studija iz kontekstualne lingvistike, LDI, Novi Sad.

¹¹ Navodeći biblijsku priču o tome kako je zmiya nagovorila Adama i Evu da uživaju u čarima zabranjenog voća, jabuke i da na način pokažu svoju neposlušnost prema Bogu. (vidi Sowinski 1979, 11-20)

¹² Römer (1975, 11) u ovom kontekstu govori o negativnom imidžu riječi reklama aludirajući na postojanje izvikivača, budući da su oni smatrani ljudima koje ne treba shvatiti ozbiljno.

5. Jezik reklame

Ovdje se na samom početku može postaviti pitanje u kojoj mjeri jezik utječe na uspjeh i djelovanje reklame kod primatelja poruke, odnosno kupaca. Marketinška psihologija ili psihologija reklame ima zadatak da istražuje djelovanje reklame na konzumente, njihovo usvajanje i razumijevanje reklamne poruke.

Istraživanja jezika¹³ u reklamama bazirana su uglavnom na nekoliko najfrekventnijih pitanja kao npr. kakav utjecaj ima jezik na uspjeh reklame, koja jezična sredstva i koje vrste teksta koristi reklama, koji aspekt ima veći značaj u reklamama: slika ili jezik, zatim koja vrsta riječi prevladava u oglasima, koji načini tvorbe riječi preovlađuju u reklamama i sl.

Za jezik reklame bitno je da odmah na početku navedemo status samog pojma. Svi reklamni tekstovi pišu se s jednim ciljem: da budu stalno prisutni u svijesti konzumenata, da budu stalno inovativni u pogledu jezika, vizualnog, ali i auditivnog koda, da budu nadasve upadljivi. U te svrhe reklama rado poseže za postojećim spoznajama iz drugih naučnih disciplina, kao npr. psihologije i sociologije, stvarajući time nova semantička polja, ali istovremeno i koncipirajući naše nove emotivne, etičke i misaone reakcije.

Do u najsitniji detalj koncipirani tekstovi marketinških firmi uvijek nastaju s namjerom usmjerenog djelovanja na široku masu.

Takvi tipični reklamni tekstovi su kratki, lahko razumljivi, zanimljivi, upečatljivi, a riječi nisu uvijek tvorene po pravilima tvorbe riječi nekog jezika (tj. tvorbe koje često krše same jezičke norme). Sva navedena obilježja doprinose boljem, bržem i lakšem pamćenju reklamnih poruka. Tako je zadatak svakog autora reklamnog teksta da kreira što kraću upečatljivu riječ koja je jedinstvena po tvorbi.¹⁴

Složenice u jeziku reklame moraju služiti što kompaktnijem izražavanju sadržaja koji se inače izražavaju grupom riječi ili nekom drugom složenijom i dužom konstrukcijom. Iz ovoga proizlazi slika o važnosti prepoznatljivosti proizvoda i njegova jedinstvenost u smislu jedinstvenog reklamnog oglasa, bitna kako bi kupci prepoznali imidž proizvoda.

Uopćeno se, dakle, može reći da je jezik veoma bitno reklamno sredstvo¹⁵ čija je osnovna funkcija da animira kupca na kupovinu proizvoda ili na kupovinu

¹³ Da sa donošenjem generalnih zaključaka treba biti oprezan potvrđuje kritika Zielkea (1991). Tako Zielke (1991, 179 - 181) kritikuje sistematične opise jezika reklame koji npr. istražuju sintaksičke fenomene i njihovu učestalost kako bi se kasnije u zaključku rada rezultati naveli kao tipična obilježja jezika reklame. Za takve izjave potrebna su prema njegovom mišljenju dugoročnija i temeljitija istraživanja.

¹⁴ Grosse (1975, 78) naglašava da je za to u njemačkom jeziku posebno pogodna mogućnost tvorbe složenica, vrlo produktivan i čest način tvorbe u njemačkom jeziku.

¹⁵ Pod reklamnim sredstvom Seeborn (

ili korištenje neke usluge. Pri tome prodavač, vlasnik robe ili pak velike marketinške kompanije, u prvi plan stavljaju upotrebnu vrijednost tog proizvoda, ali veliku ulogu igra i slanje takvih reklamnih poruka koje će direktno utjecati na emocije¹⁶ kupaca. Drugim riječima, reklamni oglasi u današnje vrijeme sadrže malo ili nikako informacije o korištenju proizvoda, njegovim prednostima i sl., nego se samo ističe i uzdiže vrijednost proizvoda i ciljano bombardiraju obrasci razmišljanja konzumenata.

5.1. Obilježja jezika reklame

Za razumijevanje karakteristika reklamnog teksta i jezika reklame važno je spomenuti da su to tekstovi nastali iz praktičnih, pretežno ekonomskih razloga i to u komunikacijskom procesu između pošiljatelja i primatelja.

Iako ćemo pokušati da ukratko uopšteno prikazemo neke karakteristike jezika reklame treba napomenuti da je za njegovu tačnu interpretaciju uvijek bitno uzeti u obzir postavljeni reklamni cilj, okvirne uslove reklame, tržišnu situaciju, cjelokupnu kampanju i sl.

Prije svega ljudi koji pišu oglase skoncentrisani su na namjeru koju treba da iskažu, na ljude kojima je određena reklamna poruka upućena. Zbog toga koriste određene jezične varijetete koji se horizontalno odn. prostorno dijele na dijalekte, a vertikalno odn. socijalno na sociolekte kako bi se obratili određenoj ciljnoj grupi i postigli identifikaciju sa reklamnom porukom i što pozitivniju ocjenu reklamiranog proizvoda.

Stručni termini i elementi koji inače u stručnom govoru služe u objektivnoj komunikaciji između stručnjaka o nekom stručnom predmetu nalaze svoju upotrebu i u oglašavanju. Ipak u jeziku reklame stručni termini vrše sasvim drugu funkciju, naime u njima ne doprinose jasnoći sadržaj, nego samo po formi djeluju kao stručni termini te zrače znanstvenim autoritetom. (usp. Janich 1999, 153)

Za samo organizovanje reklamnih tekstova veliki značaj igraju inovativnost i kreativnost. Današnji konzumenti skoro ne reaguju na obične reklame koje u sebi ne sadrže određenu dozu iznenađenja i koje konzumente ne tjeraju na razmišljanja o samoj poruci. Takvi zahtjevi konzumenata direktno se odražavaju na leksiku oglasa.

Riječi koje su tvorene po uobičajenim i poznatim modelima tvorbe riječi ne izazivaju dovoljno pažnje prilikom čitanja oglasa i ne iznenađuju konzumente

¹⁶ Reklama se obično najviše povezuje s tržištem, ekonomijom te komercijanim ciljevima koji se njom postižu, mada pored komercijalnih postoje i emotivni procesi koje nam takve poruke nameću. Nekada ranije oglasi su tek prodavali, predlagali, oni danas apeliraju, pozivaju, čine nas ugroženim ili pak sretnim.

u dovoljnoj mjeri pa se zato rado i često krše jezičke norme i jezička pravila. Pri tome treba pripaziti na uravnoteženost između noviteta u tvorbi i stvaranju upadljivih konstrukcija na jednoj strani i razumljivosti na drugoj strani. "Što je kreativnija i neobičnija reklamna poruka, to je ona interesantnija, ali se i primatelju poruke čini više strano, (...)"¹⁷, to znači previše kreativnosti umanjuje mogućnost razumijevanja poruke. (Krieg 2005, 97) U takvoj situaciji može se desiti da zbog previše kreativnosti i višeznačnosti konzument ili primatelj reklamnu poruku ne shvati na pravi način.

Spominjali smo već ranije važnu odliku jezika reklame, a to su igre riječi (njem. Sprachspiele). Pod njima se podrazumijevaju razna odstupanja bilo od jezičke norme, pravila ili barem od očekivanja primatelja poruka. Treba spomenuti važan priručnik i radnu knjigu Nine Janich (1999) "Werbesprache" u kojem se između ostalog opširno bavi igrom riječi i njenim formama.

Janich (1999, 141) razlikuje morfološki, sintaksički, frazeološki te grafički i ortografski postpak kod igre riječima.

Igra riječi je ju svakom slučaju pouzdano i jezički zanimljivo sredstvo kada se želi po svaku cijenu skrenuti pažnja konzumeta na poslanu poruku i ostvariti određeni marketinški cilj. Osim toga igra riječima želi se podstaknuti konzument na dekodiranje reklamne poruke uz pomoć vlastite mašte. U sljedećim primjerima imamo npr. grafičku i ortografsku varijantu igre riječima:

Verführen Sie mal mit den *Waffeln* der Frau! (freundin, str.24)

Weil Gesundheit auch *Hautsache* ist. (Brigitte woman, str.2)

Alles *außer gewöhnlich*. (Stern, str.6)

5.2. Reklamni oglas

Postoje različita mišljenja o nastanku prvog štampanog oglasa iako bi se na prvi pogled moglo reći da je to vremensko razdoblje lahko odrediti.

Govoreći o reklamama moramo spomenuti i termin oglas tj. reklamni oglas koji obuhvata neke od pojmova kao plakat, reklama, anonsa i sl. Tako bi anonse - francuski termin koji se također koristi u njemačkom jeziku (njem. Annonce) bile vrste malih oglasa, a plakati oblici štampanih poruka, često velikih dimenzija koji se u informativne, reklamne i slične svrhe obično ističu na vidnim, javnim mjestima, dok bi za reklamu mogli reći da su to poruke auditivnog, štampanog, audiovizuelnog ili vizuelnog sadržaja. Zavisno od medija koji ih prenosi možemo razlikovati radijske, novinske, televizijske ili ulične reklame. (Vasić 1995, 16)

U zavisnosti od predmeta oglašavanja razlikuju se službeni i privatni oglasi.

¹⁷ "Je kreativer und außergewöhnlicher eine Werbebotschaft gestaltet ist, desto kreativer, aber auch zbfremdlicher erscheint sie dem Adressaten, (...)" - Prijev. autora.

Ovdje možemo prikazati definiciju oglasa koju daje Vasić (1995, 15) u kojoj kaže:

“da se pod oglasom ne podrazumeva bilo kakav glas (=vest) o nekom ili nečem, već u najopštijem smislu službena ili privatna, najčešće medijem posredovana i plaćena pismena ili usmena verbalna, te likovna, pa čak i utvrđena i prepoznatljiva amblemska objava, uglavnom imenovanog adresata upućena po pravilu poznatom ili nepoznatom i neodređenom adresatu, čiji se sadržaj može svesti na ponudu ili davanje odnosno potražnju različitih proizvoda, usluga ili informacija.”

Janich (1999, 72) definiše reklamni oglas ističući da su reklamni oglasi kraći, samostalni tekstovi koji se javljaju u pisanim medijima izraženi raznim grafičkim sredstvima i koji informišu o proizvodima i uslugama, a koji se uopšteno nude potencijalno neograničenom krugu kupaca s ciljem da ih navedu na kupovinu ili korištenje ponuđene stvari.

Reklamni oglas je ujedno i sredstvo koje treba da u sebi objedini osnovne principe reklame koji pokazuju orijentaciju pošiljatelja poruka i djelovanje na primatelje poruka. Osnovni principi mogu se lahko prikazati pomoću engleske skraćenice koja navodi osnovne principe djelovanja reklame, a nju čine početna slova američkih riječi Attention - pažnja, Interest - interes/ interesovanje, Desire - želja i Action - akcija tj. AIDA. Prema toj formuli reklama treba znači prvo da kod kupaca izazove pažnju, da bi onda pridobila njegov interes koji zatim budi želju u kupcu koja na kraju treba da vodi do kupovine proizvoda.

6. Okvirni uslovi reklame

Uslovi pod kojima se odvija cijeli proces reklame podrazumijevajući okolnosti reklamiranja i faktore koji su neophodni smatraju se okvirnim uslovima reklame (njem. Rahmenbedingungen der Werbung). Tako se u okvirne uslove reklame obično ubrajaju okolnosti vezane za tržište i komunikaciju. Od velikog su značaja objekti reklamiranja, ciljevi reklame, reklamni učinak/ efekt reklame (na primatelje poruke, dakle kupce i klijente na tržištu), planiranje reklame i određivanje ciljnih grupa, reklamna sredstava - mediji reklame. (Janich 1999, 16 - 27)

Što se tiče današnjih okvirnih uslova reklamiranja treba napomenuti prije svega zasićenost/ preopterećenost konzumenata informacijama putem masovnih medija, zatim zasićenost tržišta, sve veći broj raznih potrošačkih grupa te slabu zainteresovanost konzumenata.

U današnjem vremenu najvažniji komunikacijski uslov je preopterećenost informacijama (njem. Informationsüberlastung/ Informationsüberschuss) odn. višak informacija kojima reklamne kompanije, prodajne tvrtke i tržišta zatrpavaju

i bukvalno bombarduju konzumente koji su bez ograničenja izloženi njihovim uticajima i time onemogućuju potpuno shvatanje reklamnih poruka kod potrošača. Pojava opterećenosti konzumenata informacijama raste iz godine u godinu jer se osniva sve više novih kompanija i društava, razvijaju se novi mediji, a interes konzumenata za medije i reklamu ne raste. (usp. Krieg 2005, 6)

Između ostalog Kroeber - Riel (1993, 14) navodi zanimljive podatke vezano za procenat zasićenosti informacijama za najvažnije medije: radio 99 %, televizija 97 %, 94 % magazini i 92 % novine. To bi značilo da informacije koje se konzumentima šalju putem navedenih medija skoro ne dopiru do konzumenata i time i ne mogu pokazati željeno djelovanje.¹⁸ Mali broj informacija zaista bude primijećen i konzumenti ih registruju. Izražen u postocima tj. broj bi se kretao za gore navedene medije između 1-8 %.

Ta svakidašnja prezasićenost konzumenata gomilom informacija je snažan razlog da se dobro osmisle i planiraju reklamni tekstovi te da se poduzmu razne mjere prilikom organizovanja i pisanja oglasa.

6.1. Djelovanje reklame na konzumente

Djelovanje reklame na (buduće/ potencijalne) konzumente je područje koje predstavlja zaseban predmet istraživanja. U literaturi nije jasno prikazano da li se uopšte i na koji način da izmjeriti ili ustanoviti djelovanje reklame. Od slučaja do slučaja mogući su mnogobrojni razlozi zašto je neko kupio određeni proizvod. To može da bude stvarno pozitivno djelovanje određene reklame na tog konzumenta ili su pak tuđe preporuke navele konzumenta na kupovinu. Ako se svi ti faktori uzmu u obzir onda je upitno koliko su pouzdani rezultati koji se dobiju istraživanjem djelovanja reklame.

Kako će pojedina reklama djelovati uveliko zavisi i od psihičkih procesa primjećivanja i usmjerenja pažnje. Iz psihologije znamo da se prvenstveno primjećuje ono što u tom momentu privlači našu pažnju. Mogućnost poklanjanja pažnje je ograničena te ne možemo da se skoncentrišemo istovremeno na više stvari. Budemo li obasuti sa više draži npr. iz različitih medija nećemo moći da primijetimo sve draži, nego samo one koje su najjače i koje se najviše ističu. Marketinške kompanije ciljano djeluju na pažnju tako što se koriste aktiviranjem određenih draži. Postoji podjela draži na unutrašnje i vanjske. Unutrašnje draži bi bili misaoni procesi dok bi vanjske bile slike, mirisi, tonovi, tekst i sl. (usp. Krieg 2005, 14-15)

“Za ciljano izazivanje aktiviranja vanjskim dražima postoji mnogo mogućnosti. Prema svom djelovanju razlikuju se tri vrste draži:

¹⁸ Preneseno prema Krieg 2005, 6.

- emocionalne,
- kognitivne i
- psihičke.”¹⁹ (Krieg 2005, 15)

Analizirajući reklamne oglase odmah ćemo primijetiti da su emocionalne draži te koje se tiču osjećaja ili motiva klasični instrumenti za privlačenje pažnje. Rado timovi koji izrađuju reklamne tekstove koriste sljedeće emocionalne draži kao ljubav, sloboda, individualnost, vjernost, zaštićenost, uspjeh ili užitak.

7. Reklamne strategije i tehnike

Marketinške kompanije koje se bave pisanjem i kreiranjem reklamnih poruka i slogana koriste se dobro smišljenim, strateškim postupcima i tehnikama zasnovanim na vlastitim metodama da bi neki proizvod ili uslugu prikazali u što boljem svjetlu. Dakle reklamni oglasi kao sredstvo marketinških kampanji doslovno trebaju da ubijede konzumente u najveći kvalitet reklamirane robe. Sam termin skriveni ubjeđivači ili nagovarači predstavlja u literaturi o reklamnoj propagandi kao komercijalnoj djelatnosti “osnovni i najznačajniji tip reklamnih strategija”. (Vasić 1995, 119) Termin se, kako autorica dalje navodi, pojavio i ustalio nakon objavljivanja knjige V. Packarda “The Hidden Persuaders” 1985. godine.

Tako su pojmovi reklamna strategija i reklamna tehnika neizbježni prilikom korištenja literature o marketingu. U novije vrijeme više nije bitno koje se osobine proizvoda ističu u poruci smišljenoj za konzumente niti da li one stvarno postoje ili su izmišljene da bi se proizvod sa istim osobinama po navedenim osobinama razlikovao od sličnih ili identičnih na tržištu. Reklamne strategije su važne i u marketinškom se smislu moraju koristiti u vremenima kao što su naša kada vlada slobodna tržišna ekonomija i kada je tržište bukvalno preplavljeno raznom robom. Doslovno reklamne strategije specijalnim tehnikama pomažu izdvajanju pojedine robe iz mnoštva slične robe.

To je razdoblje kada se proizvodi razna roba u velikim količinama, kada ne vlada oskudica, kada se na tržištu ne nalazi jedan ili dva proizvoda jedne vrste, nego je ta roba masovna produkcija i kada kao što vidimo velike svjetske kompanije nude skoro identične proizvode. Neporeciva je ogromna moć jezika reklame kao jednog od strateških sredstava marketinškog poslovanja.

¹⁹ “Für die gezielte Auslösung der Aktivierung durch äußere Reize gibt es eine Vielzahl von Möglichkeiten. Differenziert nach ihrer Wirkung stehen drei Reizarten zur Verfügung:

- emotionale,
- kognitive,
- psychische.“ -Prijev. autora.

Postoje mnoge greške u današnjem načinu oglašavanja. Tako konzumenti kao što to znamo iz vlastitog iskustva bivaju dnevno po nekoliko puta obasuti pričama o idealnosti proizvoda umjesto da dobiju osnovne i najvažnije informacije o recimo korištenju i djelovanju proizvoda što ustvari i jeste osnovni zadatak reklamnih poruka. Nakon pročitane poruke iz reklame konzument bi trebao da ima predstavu o proizvodima na tržištu, o njihovim koristima i manama kako bi se bez problema i loše savjesti između gomilu sličnih ili istih mogao da odluči za onaj proizvod koji najviše odgovara njegovim potrebama i željama.

U ovom kontekstu možemo ovdje da prepoznamo jednu od reklamnih strategija. To što smo mi kao konzumenti zasićeni mnogim reklamama, reklamnim sloganima i često sličnim sloganima i slikama jednog preduzeća ustvari samo govori o izgrađenom imidžu određenog proizvoda. Naime jedan od ciljeva reklame jeste da se stvore i učvrste predstave u glavama konzumenata i da se razvije specijalni i jedinstveni imidž nekog proizvoda. Kada je osigurana mogućnost identifikacije određene vrste ili marke proizvoda i kada konzument bez problema prepoznaje određenu robu, osigurana je njegova prepoznatljivost prilikom kupovine u odnosu na ostale slične proizvode, a time je prodaji i konzumiranju te robe data najbolja moguća šansa na tržištu. (Baumgart 1992, 28/29)

Janich (1999, 80) govori o nagovaračkoj funkciji jezika reklame (njem. *persuasive Funktionen*) i o tome da se namjerno djelovanje reklame može odvijati u nekoliko koraka. Pažnja konzumenta se treba skrenuti na određenu reklamu kako bi ona posebno bila uočena. Dalje se ta nagovaračka funkcija jezika reklame sastoji u razumijevanju reklame i u tome da reklama ostavi utisak na kupca kako bi on sebi stvorio sliku o imidžu proizvoda i na kraju krajeva i kupio taj proizvod. Što se tiče samog čina kupovine ona bi u najboljem slučaju trebala sa postane redovna i ponavljana radnja, mada su dosadašnja istraživanja pokazala da je višestruka kupovina istog proizvoda rezultat više dobrog iskustva sa određenim proizvodom, nego zapamćene i upečatljive reklame.

Rezime

Reklama, a posebno reklamna ekonomska propaganda za reklamiranje konzumnih artikala u našem modernom dobu u ogromnoj mjeri manipuliše svijest konzumenata. Moć reklame a u sklopu njega i moć jezika reklame ne treba nikako podcjenjivati. Ovdje se radi o detaljno razređenim mehanizmima manipulacije ljudske svijesti i načina razmišljanja, o jezičkim ali i kombinovanim jezičko-vizuelnim i jezičko-audutivnim faktorima koji vode do određenog komercijalnog cilja. Reklamni oglas se među drugim mogućnostima jezičkom oglašavanja ističe kao najčešći upotrebljavani oblik u časopisima i magazinima. U navedenom svijetu oglašavanja nije bitan samo jezik, slika ili pak zvuk oglasa, treba imati na umu da su psihološki aspekti odn. istraživanja od velike važnosti za uspjeh nekog oglasa.

Literatura

- Grosse, Siegfried. 1975. *Die Rhetorik der Anzeigenwerbung*. München: Wilhelm Fink Verlag, 76-95.
- Janich, Nina. 1999. *Werbesprache*. Ein Arbeitsbuch. Gunter Narr Verlag, Tübingen.
- Krieg, Ulrike. 2005. *Wortbildungsstrategien in der Werbung*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Kroeber - Riel, Werner. 1993. *Strategien und Technik der Werbung: verhaltenswissenschaftliche Ansätze*. Stuttgart: Kohlhammer - Edition Marketing.
- Römer, Ruth. 1975. *Die Sprache der Anzeigenwerbung*. Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann.
- Seeborn, Joachim. *Gabler Kompaktlexikon Werbung*. Wiesbaden: Gabler Verlag 2011.
- Sowinski, Bernhard. 1979. *Werbeanzeigen und Werbesendungen. Analysen zur deutschen Sprache und Literatur*. München: R. Oldenburger Verlag.
- Schweiger, Günter/ Schrattenecker, Gertraut. 1995. *Werbung, Eine Einführung*. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.
- Tietz, Bruno/ Zentes, Joachim. 1980. *Die Werbung der Unternehmung*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Verlag.
- Vasić, Vera. 1995. *Novinski reklamni diskurs: studija iz kontekstualne lingvistike*. Novi Sad: LDI.

Sintaksičke funkcije imeničkih fraza u njemačkom jeziku

Uvod

U prvom poglavlju ću na osnovu dosadašnjih naučnih spoznaja i rezultata utvrditi vlastite kriterije za definiranje imeničkih fraza koji će predstavljati teorijsku osnovu za empirijsku analizu. Budući da fraze mogu imati više značenja, potrebno je na ovome mjestu istaći da ću u svome radu pod frazom podrazumijevati rečenični dio / rečeničnu komponentu koja se sastoji od najmanje dvije leksičke jedinice odnosno od dva elementa. Također treba pomenuti da fraze sadržavaju jedan element na kojeg se ostali članovi fraze odnose, odnosno od kojega ostali članovi fraze ovise. Takav se element naziva nukleusom. Kada je riječ o imeničkim frazama, u literaturi se daju iskristalizirati dva različita načina analiziranja imeničkih fraza. Jedna grupa autora smatra da je fraza *die zwei kleinen Kinder* determinativna fraza u kojoj je nukleus fraze element *die*, dok druga grupa autora smatra da se kod pomenute fraze radi o imeničkoj frazi u kojoj je nukleus element *Kinder*. U prvom poglavlju ovoga rada ću detaljnije predstaviti ova dva različita pristupa analizi imeničkih fraza te ću definirati i obrazložiti svoje teorijsko polazište.

Budući da je pojam valetnosti presudan za analizu sintaksičkih funkcija ne samo imeničkih nego i svih drugih fraza, u drugom ću poglavlju objasniti termin *valentnost* te termine *dopuna* i *dodatak* koji su usko povezani s valentnošću.

Treće poglavlje predstavlja centralni dio ovoga rada u kojem ću izvršiti analizu sintaksičkih funkcija imeničkih fraza u njemačkom jeziku.

1. Fraze

Svaka se rečenica sastoji od rečeničnih dijelova:

Kinder essen gern Schokolade.

Prethodna se rečenica sastoji od dopune u nominativu *Kinder*, modalnog dodatka *gern* te dopune u akuzativu *Schokolade*. Ovi se rečenični dijelovi mogu proširiti tako da se onda ti rečenični dijelovi sastoje od dvije ili više riječi:

Die kleinen Kinder essen sehr gern leckere Schokolade.

Ova se rečenica sastoji od dopune u nominativu *die kleinen Kinder*, modalnog dodatka *sehr gern* te dopune u akuzativu *leckere Schokolade*. Ukoliko se rečenični dijelovi sastoje od najmanje dvije riječi, nazivamo ih frazama, odnosno sintagmama. Shodno tome rečenične dijelove *Die kleinen Kinder*, *sehr gern* i *leckere Schokolade* nazivamo frazama. Rečenične dijelove, dakle, ne možemo poistovijetiti sa frazama dok svaka fraza može biti rečenični dio.

Fraze se, dakle, sastoje od najmanje dva elementa. Sada ćemo se vratiti na naš prvi primjer iz ovoga poglavlja *Kinder essen gern Schokolade*. U ovom ću radu i rečenične djelove *Kinder* i *Schokolade* definirati kao fraze budući da se, kako je i Engel (2004:287) primijetio, imenice u rečenici nikada ne mogu pojaviti same nego uvijek sa članom. U našem su primjeru imenice *Kinder* i *Schokolade* upotrebljene s nultim članom. To se da primijetiti i na osnovu pridjeva koji se deklinira po jakoj pridjevskoj deklinaciji kada se nađe između nultog člana i imenice:

Kinder essen gern leckere Schokolade.

Kinder entsinnen sich oft leckerer Schokolade.

Same se imenice prema Engelu (2004:287) mogu pronaći jedino u rječnicima ili gramatikama.

U svakoj frazi postoji jedan element na koji se ostali dijelovi fraze odnose odnosno od kojeg ostali dijelovi fraze ovise. Takvu riječ unutar fraze Engel (1994/2004) naziva nukleusom. U frazi *die kleinen Kinder* nukleus je *Kinder*, u frazi *sehr gern* nukleus je *gern*, a u frazi *leckere Schokolade* nukleus je *Schokolade*. Onu riječ koja u frazi ovisi od nukleusa Engel (1994: 91) naziva dependensom. Tako je u frazi *leckere Schokolade* dependens *leckere*, u frazi *sehr gern* dependens je *sehr*. U frazama koje se sastoje od tri ili više riječi prema Engelu (1994) treba razlikovati između direktnoga i indirektnog dependensa. U frazi *die kleinen Kinder* je direktni dependens nukleusa *Kinder* određeni član *die* dok je pridjev *kleinen* direktni dependens određenog člana *die*, a indirektni dependens nukleusa *Kinder*. Pridjev je prema Engelu (2004) uvijek podređen članu budući da član određuje tip pridjevske deklinacije. Svaka fraza dobija ime na osnovu svog nukleusa odnosno vrste riječi kojoj njen nukleus pripada. Fraza *die kleinen Kinder* se na osnovu pripadnosti svog nukleusa vrsti riječi *imenica* naziva imenička fraza (NP). U gramatikama¹ se pored imeničkih i glagolskih fraza pominju još i sljedeće fraze:

- priložne / adverbijalne fraze; kod priložnih je fraza nukleus prilog:

Die kleinen Kinder essen unglaublich gern leckere Schokolade.

¹ Usp. Engel (1994 / 2004), Zifonun et al. (1997), Vater (2002) i dr.

- pridjevne / adjektivne fraze; kod pridjevnih je fraza nukleus pridjev; pridjevna se fraza u rečenici može pojaviti samostalno (primjer *a*), ali i kao dio drugih fraza (primjer *b*):

a) Die kleinen Kinder essen sehr schnell leckere Schokolade.

b) Die sehr schnellen Kinder sind mir entwischt.

- zamjeničke / pronominalne fraze; kod zamjeničkih je fraza nukleus zamjenica:

Die kleinen Kinder essen sehr gern etwas Leckeres.

- determinativne fraze; kod ovih je fraza nukleus determinativ. Ove se fraze sastoje od dva determinativa, nukleus je prema Zifonun et al. (1997) uvijek onaj determinativ koji čini desnu granicu fraze. Najčešće su sljedeće kombinacije; nukleus je boldiran:

<i>all die</i>	<i>welch ein</i>
<i>all diejenigen</i>	<i>manch ein</i>
<i>all diese</i>	<i>solch ein</i>
<i>all meine</i>	

- prijedložne / prepozicionalne fraze; kod prijedložnih je fraza nukleus prijedlog:

Die kleinen Kinder essen in der Schule sehr gern leckere Schokolade.

Prijedložne se fraze u rečenici mogu pojaviti samostalno (prethodni primjer), ali i kao dijelovi drugih fraza:

Die Wohnungen in dieser Stadt sind sehr teuer.

- adjunktorne fraze; pod ovim frazama Zifonun et al. (1997) podrazumijevaju fraze u kojima je nukleus adjunktor *als* ili *wie*. I ove se fraze mogu pojaviti samostalno (primjer *a*), ali i kao dijelovi drugih fraza (primjer *b*):

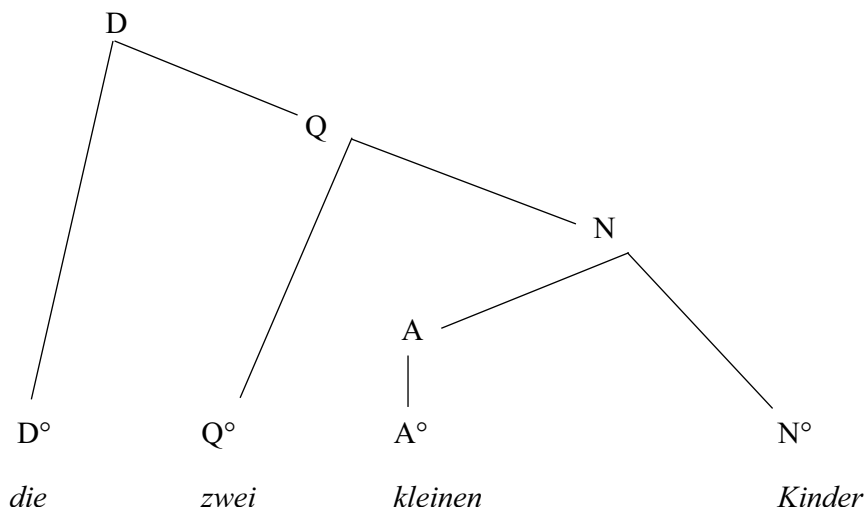
a) Er redet wie ein Therapeut.

b) Er ist schlau wie Oskar.

1.1. Imeničke fraze

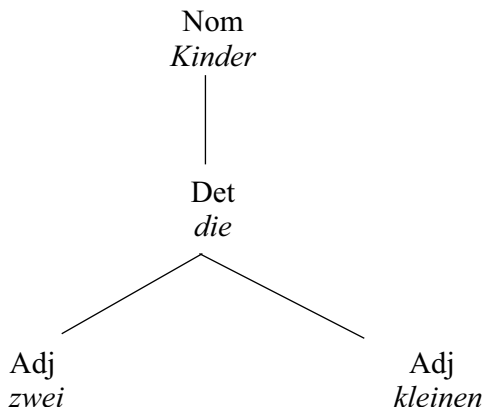
Predmet ovoga rada su imeničke fraze, stoga ostalim frazama u nastavku nećemo poklanjati pažnju. Kada je riječ o imeničkim frazama, primjetna su dva različita pristupa njihovoj analizi. Prva grupa autora frazu *die zwei kleinen Kinder* analizira kao determinativnu frazu u kojoj je nukleus determinativ *die*, a ne imenica *Kinder*. Abney (1987) je među prvim postulirao kategoriju D(ET) kao nukleus fraze koju je nazvao determinativna fraza (DP). Abneyevu su teoriju prihvatili i Haider (1988), Bhatt (1990), Olsen (1991), Vater (1991/ 2000/2002/2012) i

Zimmermann (1991) te su je primijenili i u njemačkom jeziku. Struktura fraze *die zwei kleinen Kinder* prema ovoj teoriji izgleda ovako:

Simboli D°, Q°, A°, N° označavaju realizaciju kategorija D (determinativ), Q (kvantor), A (pridjev), N (imenica) na površinskoj strukturi. Kvantor je kategorija koja se prvenstveno može pronaći kod Löbelove (1989), Bhattove (1990), Vater (2000) itd. Pod kvantom podrazumjevaju riječ koja izražava kvantitativne osobine imenice poput brojnog stanja itd.; ne kaže dakle ništa o njenim referencijalnim osobinama. Determinativ (D°) *die* je nukleus cijele fraze *die zwei kleinen Kinder*. D° regira kvantornu frazu *zwei kleinen Kinder*. Unutar fraze *zwei kleinen Kinder* je prema Löbelovoj (1989) i Bhattovoj (1990) kvantor (Q°) *zwei* nukleus fraze koja sadržava imeničku frazu *kleinen Kinder* kao konstituentu. Zimmermann (1991) s druge strane Q° ne smatra nukleusom, nego modifikatorom unutar imeničke fraze. Zimmermann (1991) dakle frazu *zwei kleinen Kinder* smatra imeničkom, Löbel (1989) i Bhatt (1990) je definiraju kao kvantornu. Zajedničko za sve tri autorice je da cijelu frazu *die zwei kleinen Kinder* smatraju determinativnom. Veoma bitan razlog, zbog čega je D° nukleus pomenute fraze, je prema Vateru (2012: 86) i činjenica da je D° nositelj morfoloških osobina cijele DP. To prema Olsenovoj (1989/1991) objašnjava i različite tipove deklinacije kod pridjeva koji se dekliniraju po slaboj pridjevskoj deklinaciji ukoliko su na poziciji D° realizirani determinativi *der, dieser, solcher* ..., a po jakoj deklinaciji ukoliko su kao D° realizirani determinativi *ø, solch, dessen, deren* ... itd.

Druga grupa autora frazu *die zwei kleinen Kinder* definira kao imeničku frazu u kojoj je nukleus imenica *Kinder*, a ne determinativ *die*. Prema ovoj teoriji struktura pomenute fraze izgleda ovako:

Ovdje je dakle imenica (Nom) nukleus fraze te se zbog toga nalazi na vrhu dijagrama. Na ovakav način imeničke fraze definiraju Engel (1994/2004), Zifonun et al. (1997) itd. Determinativ je ovdje podređen imenici iako i Engel (2004:287) i Zifonun et al. (1997:1929) naglašavaju veoma bitnu ulogu determinativa unutar imeničke fraze. Ta uloga se ogleda u njegovoj funkciji da od jedne imenice napravi imeničku frazu. On je, dakle, glavni pokazatelj da se kod nekog rečeničnog dijela radi o frazi. Već smo pomenuli da determinativ na površinskoj strukturi ne mora biti vidljiv jer postoji i nulti član. Shodno njegovoj bitnoj funkciji unutar fraze je opravdano što Vater (2012) i drugi kategoriju D smatraju nukleusom u pomenutoj frazi. Unatoč tome, smatram da je imenica u prethodnoj frazi “bitnija” od determinativa budući da imenica određuje strukturu cijele fraze. Ta bogata struktura se ogleda u mogućnosti proširenja imenice raznim satelitima. Pored determinativa ovdje se misli na pridjeve (= *die kleinen Kinder*), priloge (= *die Kinder dort*), atributivne imeničke fraze u genitivu (= *die Kinder meines Bruders*), prijedložne fraze (= *die Kinder auf dem Dach*), participe (= *die wartenden Kinder*) itd. Pored toga izbor determinativa odnosno njegovog oblika ovisi od imenice, a ne obrnuto. Tako se uz imenicu *Haus* mora upotrijebiti determinativ u srednjem rodu, npr. *das / dieses / solches Haus*; uz imenicu *Frau* se mora upotrijebiti determinativ u ženskom rodu, npr. *die / diese / solche Frau* itd. U ovom ću radu, dakle, fraze poput *die zwei kleinen Kinder* nazivati imeničkim, a ne determinativnim frazama.

2. Valentnost

Valentnost je termin koji se prvenstveno koristio u kemiji. Odnosio se na sposobnost pojedinih atoma da za sebe vežu druge atome. Ovaj su princip lingvisti primijenili u lingvistici. Kao i u kemiji, tako i u lingvistici neke vrste riječi mogu za sebe vezati druge riječi. Tu osobitost riječi Engel (1994:95) naziva rekcijom.

Rekcija je prije svega odlika glagola, ali i nekih drugih vrsta riječi poput imenica ili pridjeva. Poznato je da svi elementi jedne vrste riječi nemaju istu rekciju. Tako npr. glagol *schreiben* zahtijeva rečenični dio u nominativu i rečenični dio u akuzativu dok glagol *helfen* zahtijeva rečenični dio u nominativu, rečenični dio u dativu te prijedložnu frazu. Takvu rekciju koja je ograničena na jedan ili nekoliko elemenata jedne vrste riječi Engel (1994) naziva valentnost.

Uz pojam *valentnosti* usko su povezani i termini *dopuna* i *dodatak*. Svaka se rečenica sastoji od rečeničnih dijelova. Rečenica *Ich schreibe in meinem Zimmer einen Brief* se npr. sastoji od rečeničnih dijelova *ich*, *in meinem Zimmer* te *einen Brief*. Rečenični dijelovi *ich* i *einen Brief* su sadržani u rekciji glagola *schreiben* (drugim riječima oni su dio valentnosti glagola *schreiben*). Takvi se rečenični dijelovi nazivaju dopunama. Oni rečenični dijelovi koji nisu sadržani u rekciji glagola, poput rečeničnoga dijela *in meinem Zimmer* iz našega primjera, nazivaju se dodaci.

U gramatikama se pretežno govori o sljedećim dopunama:

- subjekt
- dopuna u akuzativu
- dopuna u genitivu
- dopuna u dativu
- prijedložna dopuna
- predikativ
- predikativni akuzativ
- modalna dopuna
- temporalna dopuna
- lokalna dopuna
 - situativna dopuna
 - direktivna dopuna
- kauzalna dopuna
- verbatimna dopuna
- ekspanzivna dopuna

U gramatikama se pretežno govori o sljedećim dodacima:

- modalni dodatak
- temporalni dodatak
- lokalni dodatak
- kausalni dodatak

Potrebno je istaći da smo ovdje naveli samo najbitnije dopune i dodatke. U nekim se gramatikama govori i o nekim drugim dopunama i dodacima o čemu ovdje nećemo govoriti.

3. Sintaksičke funkcije imeničkih fraza

U ovom ću poglavlju navesti primjere za sintaksičke funkcije koje imeničke fraze mogu imati na transfrastičkoj razini. Potrebno je na ovome mjestu istaći da će u ovom radu biti riječi samo o imeničkim frazama koje imaju funkciju dopuna i dodataka. Pored toga, imeničke fraze mogu naravno biti i dijelovi rečeničnih dijelova, odnosno atributi, kojima u ovom radu neću pokloniti pozornost.

3.1. Imeničke fraze u funkcije dopune

3.1.1. Subjekt

Subjekt je rečenični dio koji po pravilu stoji u nominativu i odgovara na pitanje *tko?* ili *što?*. Imeničke se fraze na transfrastičkoj razini najčešće pojavljuju upravo u funkciji subjekta:

Nach einer Pause kam ein langer schwarzer Junge etwa ihres Alters atemlos ums Haus herumgelaufen und (13)

Die Zwillinge verbeugten sich, gaben Scarlett die Hand und versprachen, morgen(14)

..., so wunderten sie sich stets, dass ihnen Scarletts Zauber bis dahin entgangen war.(16)

.... und seit ihrer Heirat vor sechs Monaten hatte Pork seinem Herrn Tag und Nacht in den Ohren gelegen, er möge doch Dilcey kaufen, damit sie auf derselben Plantage zusammen leben könnten. (23)

Du tust fromm und mütterlich, und dabei ist noch jede Katze eine bessere Mutter als du. (749)

3.1.2. Dopuna u akuzativu

Dopuna u akuzativu je najčešći objekt. Odgovara na pitanje *koga?* *šta?* (= *wen?* *was?*):

Ihrem Temperament war es unerträglich, irgendeinen Mann in irgendeine andere Frau als sich selbst verliebt zu sehen, und (16)

... und seit ihrer Heirat vor sechs Monaten hatte Pork seinem Herrn Tag und Nacht in den Ohren gelegen, er möge doch Dilcey kaufen, damit sie auf derselben Plantage zusammen leben könnten. (23)

..., dann linderte Gott ihren Schmerz und gab ihr Frieden. (751)

Sie verspürte den tollen Drang, sich den Hut vom Kopf zu reißen und ihn mit Jubelgeschrei in die Luft zu werfen. (729)

Potrebno je istaći da nije svaki rečenični dio koji odgovara na pitanje *koga? šta?* automatski i dopuna u akuzativu. Imeničke fraze u akuzativu mogu imati i adverbijalnu funkciju. Razlika između dopune u akuzativu i imeničke fraze u akuzativu koja ima adverbijalnu funkciju može se prikazati i na dvjema rečenicama među kojima na prvi pogled i nema velike razlike:

Wir haben jeden freien Tag eingesetzt.

Wir haben jeden freien Tag geschlafen.

Objekt rečenice sadrži imeničku frazu u akuzativu. Razlika među njima je da se u prvoj rečenici imenička fraza u akuzativu može zamijeniti zamjenicom, dok to u drugom primjeru nije moguće:

Wir haben ihn eingesetzt.

**Wir haben ihn geschlafen.*

Imenička fraza u drugom primjeru se zbog toga u većini gramatika naziva adverbijalnim akuzativom.

3.1.3. Dopuna u genitivu

Imeničke se fraze kao dopuna u genitivu ne pojavljuju često. Ova dopuna odgovara na pitanje *koga? čega?* (= *wessen?*):

Ich konnte mich des Gedankens nicht erwähnen, daß es ihr so auf die Nerven auffiel, daß sie zum Entsetzen ihrer Tante während eines formellen Besuchs den irdischen Dialekt Gerald's nachahmte. (115)

3.1.4. Dopuna u dativu

Dopuna u dativu se u tekstu može pronaći češće nego dopuna u genitivu. Ova dopuna odgovara na pitanje *kome? čemu?* (= *wem?*):

“Gib deinem allerliebsten Pappi einen Kuss, Bonnie – du auch, Ella!” (750)

In den Wochen, die auf ihre Gesellschaft folgten, gab sie, ..., Scarlett's Verleumdern keinen Pardon, selbst wenn es alte Freunde und Blutsverwandte waren. (754)

Ashley schickte India jede Woche Geld, ... (756)

“Du hast es nur Melly's Treue zu verdanken, dass du überhaupt eingeladen wirst. (727)

I ovdje treba voditi računa o tome da nije svaki rečenični dio u dativu dopuna u dativu. Imenička fraza *dem Mann* u rečenici *Er zog dem Mann einen Zahn* nije sadržana u rekaciji glagola *ziehen* budući da glagol *ziehen* zahtijeva subjekt te dopunu u akuzativu. Na osnovu toga rečenični dio *dem Mann* nije dopune te se ovakvi rečenični dijelovi u dativu nazivaju *freie Dative*.

3.1.5. Predikativ

Ovu dopunu regiraju glagoli *sein, werden, bleiben, sich dünken, heißen* i *scheinen*:

Sie kannten sich seit Jahren und in ihrer Kinderzeit war sie ihre beste Spielgefertin gewesen....(16)

Es war ein denkwürdiger Tag im Leben der Zwillinge. (16)

Mädchenhafte Scheu kann es nicht sein. (657)

Du tust fromm und mütterlich, und dabei ist noch jede Katze eine bessere Mutter als du. (749)

In den Wochen, die auf ihre Gesellschaft folgten, gab sie, ..., Scarletts Verleumdern keinen Pardon, selbst wenn es alte Freunde und Blutsverwandte waren. (754)

3.1.6. Predikativni akuzativ

Ova se dopuna u gramatikama naziva i *Gleichsetzungsakkusativ*. U promatranom je korpusu ova dopuna izrazito niske uporabne frekvencije. Ovu dopunu regiraju glagoli *nennen, heißen* (tranzitivni oblik), *schelten, schimpfen, schmähen*:

Sie nannte ihn oft ihren kleinen Jungen, wenn sein Blick sie traf. (148)

3.1.7. Adverbijalne dopune

U ove se dopune u gramatikama ubrajaju:

- temporalna dopuna
- lokalna dopuna
- modalna dopuna
- kauzalna dopuna

Kod lokalne dopune se razlikuju situativne i direktivne dopune. Situativne dopune označavaju mjesto gdje se vrši radnja i odgovaraju na pitanje *gdje?* (= *wo?*). Direktivne dopune označavaju cilj ili pravac kretanja i odgovaraju na pitanje *kamo?* (= *wohin?*). Imeničke se fraze jako rijetko pojavljuju kao adverbijalne dopune. U funkciji adverbijalnih dopuna se najčešće pojavljuju prijedložne fraze, priloz i zavisne rečenice. Imeničke fraze se mogu pojaviti u funkciji lokalne dopune, i to situativne dopune:

Rechter Hand ist die Tür.

ili direktivne dopune:

Ohne ihn zu beachten, ging ich meines Weges.²

² Usp. Zilić (2002: 98).

Adverbijalni genitiv se može pojaviti i u funkciji temporalne dopune. Glagoli koji zahtijevaju temporalnu dopunu su veoma rijetki.³ Temporalna se dopuna javlja kod glagola poput *passieren, sich ereignen, geschehen*:

Das Verbrechen ereignete sich eines Tages.

3.1.8. Ekspanzivna dopuna

Ova se dopuna javlja kod glagola poput *dauern, währen, abnehmen, wiegen, kürzen, hallen*.⁴ Prema Engelu (1994) se pretežno javlja kod glagola koji označavaju neku promjenu. Ova dopuna odgovara na pitanje *koliko?, koliko dugo?* (= *wie viel?, wie lange?, wie weit?*) i sl.:

Die Sitzung dauerte anderthalb Stunden.

*In einer Woche nahm unser Freund **sechs** Kilo ab.*

3.2. Imeničke fraze u funkciji dodatka

Već smo rekli da se u gramatikama dodaci dijele na:

- modalne dodatke
- temporalne dodatke
- lokalne dodatke
- kausalne dodatke⁵

Kao i kod adverbijalnih dopuna, tako se i ovdje u funkciji adverbijalnih dodataka najčešće pojavljuju prijedložne fraze, prilozi ili zavisne rečenice. Pored toga se u ovoj funkciji mogu pojaviti i pridjevi te infinitivne i participijalne konstrukcije. Imeničke fraze koje se mogu pojaviti u ovoj funkciji su adverbijalni genitiv i adverbijalni akuzativ koji se najčešće pojavljuju kao:

modalni dodatak:

- *Die ganze Zeit ging sie erhobenen Hauptes und wehen Herzens ihren Geschäften nach. (757)*

ili temporalni dodatak:

Ashley schickte India jede Woche Geld, ... (756)

³ Usp. Zilić (2002: 97).

⁴ Usp. Zilić (2002: 103).

⁵ Kausalni se dodaci u gramatikama dijele na kondicionalne, koncesivne, konzekutivne te finalne dodatke. Budući da se imeničke fraze ne pojavljuju u funkciji kausalnih dodataka, nećemo se detaljnije posvetiti ovoj podjeli.

... und seit ihrer Heirat vor sechs Monaten hatte Pork seinem Herrn Tag und Nacht in den Ohren gelegen, er möge doch Dilcey kaufen, damit sie auf derselben Plantage zusammen leben könnten. (23)

4. Zaključak

U prvom poglavlju ovoga rada sam na osnovu dosadašnjih znanstvenih spoznaja i rezultata utvrdila vlastite kriterije za definiranje imeničkih fraza koji su predstavljali teorijsku osnovu za empirijsku analizu. U svome sam radu pod frazom podrazumijevala rečenični dio/ rečeničnu komponentu koja se sastoji od najmanje dvije leksičke jedinice, odnosno od dva elementa. Pokazala sam da se, kada je riječ o imeničkim frazama, u literaturi daju iskristalizirati dva različita načina analiziranja imeničkih fraza. Jedna grupa autora smatra da je fraza *die zwei kleinen Kinder* determinativna fraza u kojoj je nukleus fraze element *die* dok druga grupa autora smatra da se kod pomenute fraze radi o imeničkoj frazi u kojoj je nukleus element *Kinder*. Smatram da su fraze poput *die zwei kleinen Kinder* imeničke fraze, a ne determinativne fraze kako ih se naziva u okviru generativne gramatike.

Fraze u rečenici mogu imati različite sintaksičke funkcije. Za određivanje sintaksičkih funkcija od odlučujućega je značaja pojam valentnosti. Pod valentnošću podrazumijevamo sposobnost riječi (u našem slučaju glagola) da za sebe vežu određene fraze. Uz svaki se glagol moraju realizirati određene fraze kako bi rečenica imala smisla. Tako se uz glagol *lesen* mora realizirati fraza u nominativu i fraza u akuzativu, tj. glagol *lesen* je dvovalentan. Fraze koje su takoreći dio valentnosti glagola nazivamo dopune (= *Ergänzungen*), one fraze koje nisu dio valentnosti nekog glagola nazivamo dodaci (= *Angaben*). Tako su u rečenici *Der Junge liest in seinem Zimmer ein Buch* fraze *Der Junge* i *ein Buch* dopune jer su dio valentnosti glagola *lesen*. Fraza *in seinem Zimmer* je dodatak.

U trećem dijelu rada sam prikazala koje sintaksičke funkcije mogu imati imeničke fraze u njemačkom jeziku. Vidjeli smo da se imeničke fraze kao dopune u tekstu mogu pojaviti kao:

- subjekt
- dopuna u akuzativu
- dopuna u genitivu
- dopuna u dativu
- predikativ
- predikativni akuzativ
- lokalna dopuna
- temporalna dopuna
- ekspanzivna dopuna

Imeničke fraze (točnije rečeno samo adverbijalni genitivi i adverbijalni akuzativi) mogu se u tekstu pojaviti i kao dodaci, i to:

- modalni dodatak
- temporalni dodatak.

Literatura

1. Abney, Steven (1987): The English Noun Phrase in its Sentential Aspect. Cambridge: MIT Press.
2. Bhatt, Christa (1990): Die syntaktische Struktur der Nominalphrase im Deutschen (= Studien zur deutschen Grammatik 38). Tübingen: Gunter Narr.
3. Engel, Ulrich (2004): Deutsche Grammatik (Neubearbeitung). München: Iudicium.
4. Engel, Ulrich (1994): Syntax der deutschen Gegenwartssprache. Berlin: Erich Schmidt.
5. Haider, Hubert (1988): Die Struktur der deutschen NP. U: Zeitschrift für Sprachwissenschaft 7. 32 – 59.
6. Löbel, Elisabeth (1989): Q as a functional category. U: Bhatt, Crista / Löbel, Elisabeth / Schmidt Claudia (izd.) (1989): Syntactic Phrase Structure Phenomena in Noun Phrase and Sentences. Amsterdam: Benjamins. 133 – 158.
7. Olsen, Susan (1989): Das Possessivum: Pronomen, Determinans oder Adjektiv? U: Linguistische Berichte 120. 133 – 153.
8. Olsen, Susan (1991): Die deutsche Nominalphrase als “Determinansphrase”. U: Olsen, Susan / Fanselow, Gisbert (izd.) (1991): >DET, COMP und INFL< Zur Syntax funktionaler Kategorien und grammatischer Funktionen. (= Linguistische Arbeiten 263). Tübingen: Max Niemeyer. 35 – 56.
9. Vater, Heinz (1991): Determinantien in der DP. U: Olsen, Susan / Fanselow, Gisbert (izd.) (1991): >DET, COMP und INFL< Zur Syntax funktionaler Kategorien und grammatischer Funktionen. (= Linguistische Arbeiten 263). Tübingen: Max Niemeyer. 15 – 34.
10. Vater, Heinz (2000): “Pronominantien” – oder: Pronomina sind Determinantien. U: Thieroff, Rolf / Tamrat, Matthias / Fuhrhop, Nanna / Teuber, Oliver (izd.) (2000): Deutsche Grammatik in Theorie und Praxis. Tübingen: Max Niemeyer. 185 – 199.
11. Vater, Heinz (2002): Einführung in die Sprachwissenschaft. München: Wilhelm Fink.
12. Vater, Heinz (2012): Referenz. Bezüge zwischen Sprache und Welt (= Fokus 38). Trier: Wissenschaftlicher Verlag.
13. Zifonun, Gisela / Hoffmann, Ludger / Strecker, Bruno (1997): Grammatik der deutschen Sprache. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
14. Zilić, Erminka (2002): Syntax der deutschen Gegenwartssprache. Zenica: Dom štampe.
15. Zimmermann, Ilse (1991): Die Syntax der Substantivgruppe: Weiterentwicklungen der X-Theorie. U: Zimmermann, Ilse (izd.) (1991). 1 – 32.

Izvori

1. Mitchell, Margaret (1964): Vom Winde verweht (preveo sa engleskoga Martin Beheim-Schwarzbach). Schweiz.

The Language of Information Technology: Figurative Use of Computer Terms

Abstract:

The rapidly emerging terminology associated with the Internet and its use result in highly figurative use of the terminology in this domain (the Internet), and its supporting technology (the computers). The present paper takes a look at the figurative use of computer terms from a cognitive linguistics point of view, arguing the vocabulary of the language of information technology is created in a number of ways, including neologisation, derivation, blending, conversion, analogy to general language vocabulary, compression, etc., with metaphor being highly used in the language of information technology. The paper introduces the language of information technology and its accompanying features in the context of Netspeak as a new online medium of communication.

Key words: information technology, metaphor, cognitive linguistics, Netspeak

1. Introduction

Computers have quickly become an important new industry and an everyday tool, having such an enormous impact on daily lives of most people that English has had to adapt to this new experience. In fact, rather than simply creating new words for each particular aspect of these discoveries, various existing domains have been mapped onto computers and cyberspace. The following is an illustration of how electronically produced language affects spoken language (Crystal, 2001: 19):

- a. It's my turn to *download* now. (i.e. I've heard all your gossip, now hear mine)
- b. I need more *bandwidth* to handle that point. (i.e. I can't take it all in at once)
- c. She's *multitasking*. (said of someone doing two or more things at once)
- d. Let's go *offline* for a few minutes (i.e. let's talk in private)
- e. Give me a *brain dump* on that. (i.e. tell me all you know)

- f. I'll *ping* you later. (i.e. get in touch to see if you're around)
- g. He's *404*. (i.e. he's not around)
- h. He started *flaming* me for no reason at all. (i.e. shouting at me)
- i. That's an *alt.dot* way of looking at things. (i.e. a cool way)
- j. Are you *wired*. (i.e. ready to handle this)
- k. I got a pile of *spam* in the post today. (i.e. junk-mail)
- l. He's living in *hypertext*. (i.e. he's got a lot to hide)
- m. *E* you later (said as a farewell)

The language of information technology (LIT) has made use of items in our surroundings and borrowed them figuratively into its own domain. According to Izwaini (2003), metaphor is generally known as being used in reflecting and developing scientific ideas (see Gross 1990, Rothbart 1984, Hesse 1980), while Dirven (1985) demonstrates the role of metaphor in extending the lexicon, recognising that these can be seen as two sides of the same coin.

Izwaini argues that the linguistic potential of metaphor has rendered it a very useful tool in providing description and clarification in various scientific domains. When it comes to scientific and technical vocabulary, lexical items of general language are figuratively used to form a special language vocabulary. Therefore, metaphor plays a significant role in scientific discourse and terminology and in transmitting scientific concepts especially in new fields. It is widely used in the field of information technology. It goes without saying that the type of metaphor and the tasks assigned to it in science and technology are fundamentally different from its role in literature. The figurative aspect of metaphor is employed to forward a model to understand scientific facts, theories and concepts. At this point, Izwaini concludes that metaphor in science and technology moves rather into terminology and specialised language.

2. Theoretical Framework

Metaphor in the world of computers has attracted the attention of researchers in the fields of technical writing and human-computer interaction. According to Izwaini (2003: 1), the first group discussed how metaphor is used to present this field and what the criteria are to choose metaphor (e.g. Chisholm 1986; Johnson 1991; Beck 1991; Mulder 1996). The second group discussed the use and significance of metaphorical representations in the graphical user interface (e.g. Constantine 2001; Coyne 1995; Microsoft 1993; Apple 1987). Other studies investigated the use of metaphor in different fields of information technology from a cognitive/linguistic perspective (e.g. Grevy 1999; Meyer et al. 1997; Öberg 1989).

Chisholm (1986: 198) calls computer terminology used metaphorically *metaphoric terminology*. He maintains that metaphoric terminology is a special kind

of metaphor and a sub-category of *catathresis*, a term used by Max Black and Colin Turbayne after Stanford to give a name to something that lacks a designation by borrowing it from another (ibid: 1986).

Johnson (1991) presents metaphors used in computer science as having paradigms: *Agent Paradigm* (the doer metaphor), *Engine Paradigm*, *Traffic Paradigm*, *Structure Paradigm* (e.g. *architecture*), and *Illusion Paradigm* (e.g. *virtual*). These are categorised on semantic sets of words used metaphorically in this field.

Meyer et al. (1997) studied metaphors of the Internet from a conceptual and structural point of view. They looked at English books and magazines as well as online and hard copy dictionaries and glossaries. They classify Internet metaphors into two main groups: fully metaphorical and partly metaphorical, where members of the latter have either a metaphorical modifier or a metaphorical base, e.g. *kill file* and *electronic mail* respectively (1997:14). Actually the metaphoric aspect does not lie in one element of these terms but rather from the combination of both. The constituent elements of these metaphorical expressions are not metaphorical when used on their own. Only when combined together do they give rise to the figurative meaning.

Izwaini further argues that metaphoric designations facilitate communication among field experts as well as presenting the components of the fields of computer and the Internet to the ordinary user. Information Technology (IT) makes use of metaphor by having a mental model for the user through linguistic representations. In addition to *vocabulary innovation*, e.g. *byte*, and derivation, e.g. *computer* and *server*, Izwaini claims (2003: 2) that metaphor is the most used method of creating new vocabulary in the language of information technology (LIT). Instead of trying to create new coinage, language users tend to make use of what is already available in the language by making figurative use of it. Metaphorical designations are said to be based on the correspondence to items that are found in the real world and have some other nature. As most IT entities are of electronic or magnetic nature, this takes us to the basic definition of metaphor: to describe one entity by the qualities of another. The difference in the material and nature of items is the basis on which this metaphor is created.

In the language of information technology (LIT), metaphor is used in single words, e.g. *mouse*, *chip*, *card* (depending on the shape), *file*, *hardware*, *traffic*, *surf*, *page* and *port*, and in compounds, e.g. *search engine*. LIT vocabulary draws its metaphoric character from general language and everyday experience. Izwaini concludes that LIT uses metaphor and assimilates its shaping boundaries in the terminology in that the figurative aspect is no longer felt.

Commenting on what it is like to be a regular citizen of the Internet, a *netizen*, Crystal states that those who already spend appreciable amounts of time online need only self-reflect, while for those who do not, he provides Shawn Wilbur's description of what a 'virtual community' means to him (2001: 5):

For me it is the work of a few hours a day, carved up into minutes and carried on from before dawn until long after dark. I venture out onto the Net when I wake in the night, while coffee water boils, or bath water runs, between manuscript sections or student appointments. Or I keep a network connection open in the background while I do other work. Once or twice a day, I log on for longer periods of time, mostly to engage in more demanding realtime communication, but I find that is not enough. My friends and colleagues express similar needs for frequent connection, either in conversation or through the covetous looks they cast at occupied terminals in the office. Virtual community is this work, this immersion, and also the connection it represents. Sometimes it is realtime communication. More often it is asynchronous and mostly solitary, a sort of textual flirtation that only occasionally aims at any direct confrontation of voices or bodies.

Evidently, the lexical items highlighted in the examples above, which belong to the language of information technology, are used highly figuratively to form a special language vocabulary. Metaphor clearly plays an important role in scientific discourse, including the realm of the cyberspace – the Internet discourse. It is worth highlighting here that the type of metaphor and the tasks assigned to it in science and technology are fundamentally different from its role in literature.

2.1. Conceptual Framework in the Field of IT

2.1.1. Brief History of the Metaphor - the Two Approaches

The phenomenon of metaphor has been studied for centuries, resulting in two approaches to it. On one hand, there is the traditional approach, and, on the other, the cognitive approach.

In the early stages of its emergence, metaphor was considered solely as a figure of speech used to enrich the works of literature. This is known as the traditional approach to metaphor. According to Evans and Green (2006), this is how Aristotle and other philosophers perceived the phenomenon of metaphor. Due to the fact that metaphor became more than just a figure of speech, this approach lost on its value.

In addition to the traditional approach, the cognitive approach to metaphor popularised metaphor and provided it with the place in the language it actually deserves. According to this approach, metaphor is not simply a figure of speech, a decorative device, but a part of everyday language. This approach was introduced by George Lakoff and Mark Johnson in their book *Metaphors We Live By* (1980). According to Lakoff and Johnson (2003: 5), metaphor is pervasive in everyday life, not just in language but in thought and action. Our ordinary conceptual system in terms of which we both think and act is fundamentally metaphoric in nature. The basic idea of conceptual metaphor proposed by Lakoff and Johnson is that concepts structure our entire lives, everything from most simple to most complicated things.

2.1.2. Metaphor: Definition and Understanding

Metaphor is defined by Lakoff and Johnson (2003) as understanding one conceptual domain, being the target domain, in terms of another conceptual domain, the source domain. As Kövecses points out (2002: viii), Lakoff and Johnson's new view of metaphor that challenged all of the aspects of the powerful traditional theory in a coherent and systematic way was a conception that has become known as the "cognitive linguistic view of metaphor". Lakoff and Johnson challenged the traditional view of metaphor by claiming that:

- 1) metaphor is a property of concepts, and not of words
- 2) the function of metaphor is to better understand certain concepts, and not just some artistic or esthetic purpose
- 3) metaphor is often *not* based on similarity
- 4) metaphor is used effortlessly in everyday life by ordinary people, not just by special talented people
- 5) metaphor, far from being a superfluous though pleasing linguistic ornament, is an inevitable process of human thought and reasoning

Kövecses argues (2002: viii) that Lakoff and Johnson showed convincingly that metaphor is pervasive both in thought and everyday language, adding that their insight has been taken up by recent dictionary preparers as well.

Metaphor is used to express different aspects of life and everyday activities in a systematic way. As introduced above, Lakoff and Johnson (1980) present a conceptual account of the metaphoric system and how it is embodied in language. The conceptual framework is based on the classification of words used in IT (computer-related terms), which results in categories or themes of metaphors. Taking two main components of information technology, i.e. *the computer* and *the internet*, they can be seen metaphorically by grouping LIT vocabulary in categories of a cognitive character. Words that are used metaphorically and now are part of LIT are organised in semantic sets that result in *principal LIT metaphors*. The two main categories of *computer* and *internet* are as follows (Izwanini, 2003: 2):

The Computer

- THE COMPUTER IS A LIVING BEING: *client, conflict, dialogue* (conversation between the computer and the user), *generation, language, memory, protocol, syntax, widow/orphan*, and *virus* and *bug* (it can get ill);
- THE COMPUTER IS A WORKSHOP: *download, equipment, hardware, install, load, template*, and *tools*;
- THE COMPUTER IS AN OFFICE: *attachment, desktop, directory, document, file, folder, mail, trash can*, and *wastebasket*;
- THE COMPUTER IS A BUILDING/PLACE: *architecture, library, sign in/log in, sign out/log out, platform, port, window*, and *workstation*;
- THE COMPUTER IS A SOLDIER: *combat, command*, and *instructions*.

The Internet

- THE INTERNET IS IN A STATE OF WAR: *password, security, war, and warfare*;
- THE INTERNET IS A ROAD: *bus, highway, map, path, and traffic*;
- THE INTERNET IS A BUILDING/PLACE: *access, address, firewall, gateway, sign in/log in, sign out/log out, site, visit, and wallpaper*;
- THE INTERNET IS A BOOK: *bookmark, browse, browser, and page*;
- THE INTERNET IS A SEA: *navigate, pirates, and surf*;
- THE INTERNET IS A MARKETPLACE: *ecommerce, emarketing, and eshopping*.

2.1.3. General Features of LIT Vocabulary

The vocabulary of LIT is created in a number of ways, as follows:

- by neologisation: *byte*;
- derivation: *browser*;
- metaphor: *menu*;
- blending: *emoticon* (emotion + icon),
- conversion: *access* and *install*,
- analogy to general language vocabulary: *software*, and
- compression (acronymy and abbreviation): *RAM* and *HTML*.

Some interesting LIT words are created in a special way including abbreviating and compounding: *DbIClick* (double click), and in the case of *applet* (application-et) abbreviating and suffixing. The latter uses the diminutive *-et* suffix to refer to some kind of small programs. Izwaini (2003: 53) argues that LIT uses classic prefixes in somehow different meaning. For example, *hyper* in *hyper-text* and *hyperlink*, means rather ‘branched’, ‘jumper’, or ‘bridging’ roughly (see Marchand, 1969: 167, regarding the original meaning). LIT also introduced new compounds, e.g. *add-in*. Finally, using e-mail messages with one addressee is in the ‘cc’ field, a verb has been coined from this abbreviation meaning to send a copy of the message to X or Y. Sometimes it is in the *ing* form, for example, *I am ccing Mr. X*.

The linguistic element of the graphical interface, commands, and error messages has assumed a different character than that of the general language. Words are used across classes; verbs function as nouns in LIT, e.g. *click Save*, where ‘save’ has become an object of the action. Capitalisation is used in LIT to indicate that these are menu entries and submenus. *Save* is actually not the verb ‘save’ but rather the entry, heading, button or submenu that appears in the drop menu, dialog box and the like. As *save* has lost the character of a word between inverted commas, and as it occurs next to the verb, a fixed phrase has been generated. A unique and frequent combination of the two has emerged in the language. Other verbs that are ‘objects’ of *click* also demonstrate this usage: *Browse, Finish,*

Customize, Cancel, Paste, Save and Refresh. Collocates of *box* are also found to be examples of this usage. Verbs have become ‘modifiers’ in compounds:

To open the *Add dialog box*

Lexicalisation in LIT is exemplified by *readme* which is a whole sentence that is used as noun. The original sentence ‘read me’ is a special IT formulation on two levels. On one level, it is a sentence which became a compound verb that does not comply with the English word formation rules for compound verbs (see Bauer, 1983). On the second level, it is a verb that became a noun. Both processes occurred simultaneously. Thus LIT introduces a new word formation pattern that comprises verb + pronoun.

3. On the Corpus

The corpus in this study incorporates a total of 10,491 words, collected from the Internet. online chat data were collected from four sources: the chatrooms available at www.esctoday.com, and the Internet Relay Chat (IRC) on one hand, and www.doteurovision.com, and www.escnation.com, on the other. Collecting the data meant joining the given chat group while chat was in progress. This is deemed particularly important as it allows the researcher to have access to the electronic discourse, and consequently copying the text by marking it with a mouse and then copying. The copied text was then pasted in a Microsoft Word document and saved into own computer.

Following this, the texts were printed out in order for frequency counts to be made. This was followed by an analysis of the linguistic elements, and, subsequently, their presentation.

The table below shows the numbers resulting from my count:

No.	Source of Internet data	Number of samples	Number of words
1	Internet Relay Chat (IRC)	5	1,009
2	www.esctoday.com	24	3,004
3	www.escnation.com and www.doteurovision.com	32	6,478
	Total	61	10,491

Table 1: Number of words by Internet source

4. Analysis and Discussion of the Findings

This section presents the results of the analysis of the rapidly emerging terminology associated with the Internet and its use result in highly figurative use of the terminology in this domain (the Internet), and its supporting technology (the computers). More specifically, it presents the main features of the language of information technology, with the supporting examples. The section ends with the summary of the data and the concluding comments.

The two main LIT categories – *computer* and *internet* – yield the following two principal LIT metaphors (Izwaini, 2003: 2):

The Computer

- THE COMPUTER IS A LIVING BEING: *client*, *conflict*, *dialogue* (conversation between the computer and the user), *generation*, *language*, *memory*, *protocol*, *syntax*, *widow/orphan*, and *virus* and *bug* (it can get ill);
- THE COMPUTER IS A WORKSHOP: *download*, *equipment*, *hardware*, *install*, *load*, *template*, and *tools*;
- THE COMPUTER IS AN OFFICE: *attachment*, *desktop*, *directory*, *document*, *file*, *folder*, *mail*, *trash can*, and *wastebasket*;
- THE COMPUTER IS A BUILDING/PLACE: *architecture*, *library*, *sign in/log in*, *sign out/log out*, *platform*, *port*, *window*, and *workstation*;
- THE COMPUTER IS A SOLDIER: *combat*, *command*, and *instructions*.

The Internet

- THE INTERNET IS IN A STATE OF WAR: *password*, *security*, *war*, and *warfare*;
- THE INTERNET IS A ROAD: *bus*, *highway*, *map*, *path*, and *traffic*;
- THE INTERNET IS A BUILDING/PLACE: *access*, *address*, *firewall*, *gateway*, *sign in/log in*, *sign out/log out*, *site*, *visit*, and *wallpaper*;
- THE INTERNET IS A BOOK: *bookmark*, *browse*, *browser*, and *page*;
- THE INTERNET IS A SEA: *navigate*, *pirates*, and *surf*;
- THE INTERNET IS A MARKETPLACE: *ecommerce*, *emarketing*, and *eshopping*.

Metaphoric vocabulary was classified within categories based on the above metaphors. In addition, frequency counts were made of the key words selected for the corpus in this part of the present study (collected from Crystal's *A Glossary of Netspeak and Textspeak*, and shown in Table 2 below). Frequency counts were produced in two different ways:

- a) through Google search engine
- b) through the British National Corpus (BNC)

The starting point is the conceptual categories of metaphors in LIT. First, conceptual metaphors are outlined for two fundamental elements in IT: *the computer*

and *the Internet*. Words that are used metaphorically in this field to create its terminology are accounted for by using simple statistical methods - producing simple frequency lists of key words. For the purposes of the present study, a key word is a word that was collected from Crystal's *A Glossary of Netspeak and Textspeak* in view of its LIT properties (belonging to the language of computers and the Internet).

The following is a list of computer terms and computer-related terms collected from Crystal's *A Glossary of Netspeak and Textspeak*, which served as the corpus for this study. The words are listed in the alphabetical order and sorted by A-Z categories:

A-words: *abort, access, ack, alpha, alpha geek, alt., analog, atto-*

B-words: *background, backspace, bagbiter, bandwidth (brainwidth), bandwidth, hog, bang, barney, batch, beta, bit, bitloss, blog, bogon, bookmark, bot, bounce, braindump, brute force, buffer, buffer overflow, bug*

C-words: *chip, click, client/server, cookie, coredump, crash, crunch, cuspy*

D-words: *dead link, dot, down, download*

E-words: *eye candy*

F-words: *firewall, firmware, flamage, flame, flamebait, flamer, flame war, flaming, flush, four-oh-four (404), fried, front end*

G-words: *geek (geezer), gigabyte (abbreviated in writing as Gb and in colloquial speech as gig), glitch, gronked*

H-words: *hack, handshaking, hardwired, hotlist, hypertext*

L-words: *log on, lose, sometimes loss*

M-words: *menu, multitasking*

N-words: *nano, non-linear, no-op*

O-words: *offline, off-line, online, on-line*

P-words: *ping, poll, protocol*

R-words: *readme, README, reboot, ROM*

S-words: *sanity check, spam, spammer, stack, state*

U-words: *upload*

W-words: *wired*

Frequency counts produced the following data:

No.	KEY WORD	Number of Instances (Google)	British National Corpus
1	on-line	4,490,000,000	3
2	online	3,890,000,000	585
3	blog	2,950,000,000	0
4	click	2,670,000,000	619
5	download	1,770,000,000	33
6	down	1,280,000,000	92116
7	state	1,270,000,000	38627
8	menu	1,250,000,000	1560
9	log on	1,230,000,000	47
10	offline, off-line	1,180,000,000	557 (0)
11	access	844,000,000	10789
12	bookmark	792,000,000	45
13	bit	523,000,000	26488
14	alt.	496,000,000	6
15	beta	447,000,000	657
16	upload	442,000,000	6
17	background	379,000,000	6064
18	spam	279,000,000	61
19	ROM	215,000,000	178
20	lose, sometimes loss	195,000,000	11466
21	bug	190,000,000	360
22	poll	178,000,000	2832
23	alpha	176,000,000	1123
24	dot	166,000,000	1262
25	crash	150,000,000	2427
26	four-oh-four (404)	146,000,000	75
27	chip	141,000,000	1829
28	bang	132,000,000	1254
29	bot	122,000,000	52
30	cookie	108,000,000	84

31	ping	98,100,000	141
32	front end	94,800,000	117
33	hack	92,100,000	261
34	analog (analogue)	88,300,000	18 (470)
35	protocol	80,200,000	1030
36	nano	76,300,000	30
37	flame	72,600,000	1020
38	firewall	67,500,000	4
39	no-op	63,300,000	0
40	geek (geezer)	60,200,000	18 (111)
41	wired	54,400,000	290
42	dead link	53,900,000	0
43	gigabyte (abbreviated in writing as Gb and in colloquial speech as gig)	52,700,000	3
44	stack	52,700,000	689
45	batch	51,500,000	790
46	firmware	49,400,000	23
47	bandwidth (brainwidth)	46,400,000	99
48	non-linear	40,900,000	87
49	buffer	39,700,000	698
50	client/server	39,000,000	0
51	readme, README	37,700,000	1
52	bounce	37,500,000	494
53	fried	33,000,000	405
54	flush	32,900,000	650
55	crunch	26,600,000	365
56	barney	23,600,000	317
57	atto-	18,000,000	4
58	flaming	18,000,000	264
59	reboot	18,000,000	25
60	eye candy	14,100,000	0
61	hotlist	13,600,000	0

62	glitch	12,500,000	32
63	ack	9,310,000	22
64	spammer	8,440,000	0
65	hypertext	8,200,000	163
66	abort	6,960,000	102
67	backspace	4,110,000	76
68	multitasking	4,010,000	23
69	hardwired	3,540,000	9
70	flame war	2,840,000	0
71	brute force	2,270,000	56
72	buffer overflow	2,030,000	0
73	coredump	1,950,000	2
74	brindump	1,200,000	0
75	flamer	1,010,000	15
76	sanity check	843,000	1
77	handshaking	789,000	16
78	flamebait	678,000	0
79	alpha geek	366,000	0
80	bogon	122,000	3
81	bandwidth hog	72,100	0
82	flamage	26,800	0
83	cuspy	26,000	0
84	gronked	9,630	0
85	bagbiter	7,560	0
86	bitloss	571	0

Table 2: Key words frequency, compared (Google vs. British National Corpus)

The figures shown in the table above reveal some interesting facts. For instance, the top Google search word *on-line* has only 3 occurrences in the British National Corpus (*On-line catalogues*, *On-line bibliographic searching*, *On-line Online library catalogs*), while the non-hyphenated variant of the same word was found in 585 examples.

Interestingly enough, BNC makes no record of one of the most frequently used and most popular words – (we)blog. While the Google search resulted in

almost 3 billion instances, BNC produced none. Following the top 20 Google word search, the word *click*, which also dominates the LIT was found in 619 instances in BNC, including the following examples:

- (1) *Click* on UNDO LAST STEP to return to your original design and make any corrections if necessary.
- (2) *Click* on the edge of a cell and you can drag it to its new position.
Some of the relatively few BNC examples (a total of 33) of the word *download* include the following:
- (3) A similar process can be used to *download* soft fonts, which means that a bit mapped printer can be programmed to handle any font, including fonts designed by the user.
- (4) The adaptors will allow schools equipped with BBC microcomputers – which Acorn also makes – to ‘*download*’ programs provided free via Ceefax.
- (5) The debuggers allow users to *download* and debug source code in real-time
The high figures relating to Google search words ranking 6 and 7 (down and state, 92.116 and 38.627 respectively) partly have to do with the fact that these two words are commonly used in everyday English. However, some of the LIT-specific examples include:
- (6) With a parallel interface all eight can be sent together with one bit going *down* each of the eight wires.
- (7) The output of IC6 may, when the VCO oscillations cease, settle randomly in either the ‘high’ or ‘low’*state*.
The word *menu*, used figuratively, was found to be used quite frequently in both cases, with one of the BNC examples, closely related to LIT as follows:
- (8) If a *menu* option is to load a program (such as Phantasm on the Mega Disk) then the file details that you input are turned into a batch file.

Generally speaking, it can be argued that the vocabulary of LIT is created by:

- neologisation: *byte*
- derivation: *browser*
- metaphor: *menu*; *browse*, *install*, *download* (when used metaphorically)
- blending: *emoticon* (emotion + icon)
- conversion: *access*, *install*, *click Save* (where *Save* has become the object of an action)
- analogy to general language vocabulary: *software*, *malware*
- compression (acronymy and abbreviation): *RAM*, *ROM*, *HTML*
- innovation: introducing new compounds, e.g. *add-in*
- capitalisation: used to indicate that these are menu entries and submenus
- lexicalisation: *readme*¹, which is a whole sentence used as a noun
- use of verbs: many are used figuratively, e.g. *browse*, *install*, *download*

¹ According to Dirven (1999), metonymies underlie conversions. *Readme* could also be considered a type of conversion.

Additionally, some interesting LIT words are created in a special way including *abbreviating* and *compounding*: *DbIClick* (double click), and in the case of *applet* (application-et) *abbreviating* and *suffixing*.

The following overview presents the correspondence between the computer terms that were selected as the corpus for the present study and the two major domains – the computer and the Internet, and the corresponding conceptual metaphors:

The Computer

- THE COMPUTER IS A LIVING BEING: *bagbiter, bandwidth, bandwidth hog, barney, bounce, bounce back, braindump, bug, coredump, cuspy, dead link, down, eye candy, flamebait, geek (geezer), gronked, handshaking, multitasking, protocol, reboot, ROM, sanity check, stack, state, wired*
- THE COMPUTER IS A WORKSHOP: *ack, alpha, alpha geek, analog, beta, bit, bitloss, buffer, buffer overflow, buffer overload, chip, cookie, crunch, download, firmware, fried, glitch, hardwired*
- THE COMPUTER IS AN OFFICE: *background, batch, poll*
- THE COMPUTER IS A BUILDING/PLACE: *hypertext*
- THE COMPUTER IS A SOLDIER: *abort, brute force, flamage, flame, flamer, flush*

The Internet

- THE INTERNET IS IN A STATE OF WAR: *bang*
- THE INTERNET IS A ROAD: *backspace, click, crash, front end, non-linear*
- THE INTERNET IS A BUILDING/PLACE: *access, firewall, hack, hot-list, log on, offline (off-line), online (on-line)*
- THE INTERNET IS A BOOK: *alt., blog, bookmark*
- THE INTERNET IS A SEA: no examples found
- THE INTERNET IS A MARKETPLACE: *spam, spammer*

5. Conclusions

In the preceding sections of this study, I attempted to address the following questions:

- What are the basic features of the language of information technology?
- What is the connection between the rapidly emerging terminology associated with the Internet and the figurative use of computer terms?
- In what ways is the vocabulary of the language of information technology created?

Within the broad context of Netspeak as a new online medium of communication, and English as a global language, in examining the figurative use of

computer terms, I focused on the terminology associated with the Internet and its use, definitions and examples of the way this terminology has been adopted by young (or young-minded) Internet users and adapted for use in non-Internet settings.

In doing so, I collected the data from David Crystal's *A Glossary of Netspeak and Textspeak* (2004), concentrating primarily on the terms often heard or seen onscreen (in online communication). The examples reflect what was found on the Internet (in search-engine site, such as Google), including frequency counts and examples of use, as I collected data from naturally occurring sources available from several Internet sites chosen for this study's corpus. As stated previously, all of the terms were collected from Crystal's *A Glossary of Netspeak and Textspeak*, as they are closely associated with two major categories of principal LIT metaphors: *computer* and *internet*.

In terms of the language of information technology, and its main features, it can be concluded overall that the rapidly emerging terminology associated with the Internet and its use result in highly figurative use of the terminology in this domain (the Internet), and its supporting technology (the computers).

Based on the corpus findings analysis, it can be argued that the vocabulary of the language of information technology is created in a number of ways, as follows: neologisation, derivation, metaphor, blending, conversion, analogy to general language vocabulary, compression, innovation, capitalisation, lexicalisation, use of verbs etc.

Additionally, some interesting LIT words are created in a special way including abbreviating and compounding: *DbIClick* (double click), and in the case of *applet* (application-et) abbreviating and suffixing.

I wish to conclude this work by quoting David Crystal on the emergence and future of Netspeak (2001: 242):

'I see the arrival of Netspeak as similarly enriching the range of communicative options available to us. And the Internet is going to record this linguistic diversity more fully and accurately than was ever possible before. What is truly remarkable is that so many people have learned so quickly to adapt their language to meet the demands of the new situations, and to exploit the potential of the new medium so creatively to form new areas of expression.'

6. References

- Bauer, L. (1983). *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press
- Chisholm, R. (1986). Selecting metaphoric terminology for the computer industry. *Technical Writing and Communication* 16(3) 195-220.
- Crystal, D. (2001). *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press

- Crystal, D. (2004). *A Glossary of Netspeak and Textspeak*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Dirven, R. (1985). *Metaphor as a basic means for extending the lexicon*. Amsterdam. John Benjamins
- Diven, R. (1999). Conversion as a Conceptual Metonymy of Event Schemata. In Panther and Radden (ed.) *Metonymy in Language and Thought*
- Evans, V. and Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Izwaini, S. (2003). A corpus-based study of metaphor in information technology. Available at <http://www.cs.bham.ac.uk/mgl/cl2003/papers/izwaini.pdf>
- Johnson, G. (1991). Agents, engines, traffic, objects and illusions, paradigms of computer science. *Technical Writing and Communication* 21(3) 271-283.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. New York. Oxford University Press
- Lakoff G. and Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. London: The University of Chicago Press
- Meyer et al. (1997). Metaphorical internet terms: a conceptual and structural analysis. *Terminology* 4 (1): 1-33
- Wilbur, S. (1996). An archaeology of cyberspaces: virtuality, community, identity. In Porter (ed.), 5-22.

Electronic sources of data

www.esctoday.com
www.escnation.com
www.doteurovision.com

Jezik informacijskih tehnologija: figurativna upotreba kompjuterskih termina

Sažetak:

Veliki broj novonastalih termina povezanih s Internetom i njihova upotreba rezultiraju izrazito figurativnom upotrebom terminologije u ovoj domeni (Internet), kao i u samoj tehnologiji koja joj služi kao podloga (kompjuteri). U ovom se radu daje pregled određenog broja kompjuterskih termina i njihove figurativne upotrebe iz perspektive kognitivne lingvistike, gdje se vokabular jezika informacijske tehnologije kreira na više načina, uključujući neologizme, izvedenice, stapanje riječi, konverziju, analogiju s općim jezičnim vokabularom, kompresiju itd., s tim da metaforičko izražavanje zauzima vrlo važnu poziciju u jeziku informacijskih tehnologija. Rad daje uvod u taj jezik i njegova obilježja u kontekstu *Netspeak*-a kao novog medija *online* komunikacije.

Ključne riječi: informacijske tehnologije, metafora, kognitivna lingvistika, *Netspeak*

The Place of the English Language in Post-Colonial Caribbean Literature

Abstract: This paper examines how selected Caribbean writers use the English language to represent their nations' cultural and social contexts. The political and sociolinguistic transmutations the English language undergoes in post-colonial literary contexts and societies have engaged the attention of both literary and linguistic scholars over the years. As conceptualized in my paper, language as a synecdoche of cultural identity counter-identifies with the language and culture of the metropolitan centre; language as a marker of cultural identity challenges the hegemonic territoriality of the dominant code of the so-called standard English. The writings to be examined in this paper epitomize how post-colonial writers adapt and modify the English language to fit their own cultural, social, and political exigencies.

Key words: Post-colonial literature, Caribbean writers, language, identity.

1. Introduction

Every postcolonial writer using English as an additional or complementary language to their mother tongue must come to terms with the politics of the language as a powerful medium for literary creativity. This paper critically examines the attitudes of some prominent Caribbean writers towards the English language, attitudes that would shed light on the larger question of the central place of English in postcolonial literatures. Diana Brydon and Helen Tiffin aver that

[F]or the majority of writers in Canada, Australia and the Caribbean who (with the exception of indigenous peoples, some immigrants and in Canada, the Quebecois) do not have another language available to them, there is no alternative to English. For these writers, the challenge is how to make English their own, how to strip it of its implicit class, racial, and gender bias, and how to make it register the specifics of their own experiences. (30)

So, Diana Brydon and Helen Tiffin argue that for the majority of writers in the Caribbean who do not have another language available to them, there is no alternative to English. Consequently, in the post-colonial literary context, the most advanced exponents of the subversion, reterritorialization, and subsequent creolization of English are writers from the Caribbean who “have always been intensely involved in the ‘struggle over the word’ in making the only language available ‘native’ to Caribbean person and place” (Ashcroft 1989, 29). In their incessant struggle over the word, Caribbean writers thus “startle the reader by interrogating standard English and substituting new usages, often in the Caribbean demotic, for old ones” (Morrell, 10). Nevertheless, the decision by a writer to write in creole or the juxtaposition of standard English and creole in literature presents a dilemma, because the writer has to do a delicate balancing act. According to Marlene Nourbese Philip,

One can never be less than self-conscious as an African Caribbean writer working in any of the demotic variants of English, whether the demotic variant be a form of standard English or Caribbean English. And for the writer from the Caribbean, language must always present a dilemma. At its most simple, the dilemma can be resolved to an either/or dichotomy: either one writes in a demotic variant of English, or one writes in straight English...It is not sufficient, however, to write only in dialect for too often that remains a parallel and closed experience, although a part of the same language. Neither is it sufficient to write only in what we have come to call standard English. The language as we know it has to be dislocated and acted upon - even destroyed - so that it begins to serve our purposes. (Philip 1989, 18-19)

The sociolinguistic vitality in the West Indies brought about by the constant negotiation of the continuum of expression from standard English to Caribbean Creole thus negates V.S. Naipaul’s nihilistic statement in 1962 that “History is built around achievement and creation; and nothing was created in the West Indies” (Naipaul 1989, 29). Naipaul’s ambivalence in claiming the English language but feeling alienated from the tradition is further revealed in the following statement: “Every writer is, in the long run, on his own; but it helps, in the most practical way, to have a tradition. The English language was mine; the tradition was not” (Naipaul 1977, 19). Implicit in this remark, as Thorell Tsomondo points out, is “on the one hand, Naipaul’s sense of loss in having to write in a tradition to which he feels alien, and, on the other hand, a sense of fulfilment through that very tradition” (18).

2. “We must christen Language afresh”: George Lamming, Samuel Selvon, Kamau Brathwaite, and Derek Walcott

In contrast to Naipaul’s nihilistic judgement is the view of other Caribbean writers built on the credo that “we must christen Language afresh” (Lamming, 118).

This creating of language afresh could be achieved “by disrupting the colonial language with its claims to linguistic and cultural superiority” (Wilentz, 263). In this direction, George Lamming asserts:

I am not much interested in what the West Indian has brought to the English language, for English is no longer the exclusive language of the men who live in England. That stopped a long time ago; and it is today, among other things, a West Indian language. What the West Indians do with it is their own business. (36)

Samuel Selvon is a self-conscious craftsman in his use of English Creole as part of his literary style (Wyke, 124). In fact, Selvon offers no apology whatsoever in privileging creole over standard English in his fictional writings:

I think I can say without a trace of modesty that I was the first Caribbean writer to explore and employ dialect...in both narrative and dialogue. I was boldfaced enough to write a complete chapter in a stream-of-consciousness style (I think that's what it is called) without punctuation and seemingly disconnected, a style difficult enough for the average reader with 'straight' English. It was after the success of this novel, *The Lonely Londoners*, that I did several stories in dialect 'by request.' Later, after two 'straight' novels, *Turn Again Tiger* and *I Hear Thunder*, I lambasted them with another dialect novel, *The Housing Lark*. By then critics and reviewers were not even bothered about the dialect -- they were more concerned with the content of the book. (Selvon 1988, 63)

The language practice of Kamau Brathwaite and Derek Walcott often provides the focal point for investigating the attitudes of Caribbean writers towards the English language. Brathwaite's childhood and background were similar to Walcott's in many ways: both were born in the same year, 1930, in islands very close to each other -- Brathwaite in Barbados, and Walcott in St. Lucia; Brathwaite's family was respectable black middle class while Walcott is “Racially a mulatto...born into an educated and cultured Methodist family of the ‘brown bourgeoisie’” (Beckmann, 71); while Brathwaite won a coveted Barbados scholarship to study history at Cambridge, Walcott stayed in Saint Lucia before taking up a scholarship to study at the University College of the West Indies. The paradox, however, is that

Walcott, the poet who stayed in the Caribbean, writes, in his early verse particularly, in an English that was very much of the centre, the metropole. Brathwaite, on the other hand, who travels away from the Caribbean to the metropole, becomes the poet of ‘nation language,’ his work rich with the voices of the folk, of the ways of saying of West Indian people. The crucial difference between the two men's early experience, which to some extent at least explains that divide in terms of their literary language, is to do with the linguistic circumstances of their respective islands. For although Brathwaite's middle class/scholarship boy orientation inevitably created a gulf between himself and the *folk* of his island, the language of the *folk* and the language of his education were not so

much at odds as they were in Walcott's St. Lucia, where French-creole was/is the language of 'life' but a very formal English was the language of education and government. (Brown, 8, original emphasis)

Consequently, Walcott's triple linguistic heritage -- French Creole, English Creole, and acrolectal English -- created in him a linguistic and cultural schizophrenia. Given this multiplicity of linguistic heritages, Walcott's writing "reflects in language and style a mulatto blend of the languages and artistic heritages that have contributed to the creation of contemporary West Indian man [sic]" (Beckmann, 87). The following famous lines from the poem, 'A Far Cry From Africa,' epitomize Walcott's cultural and linguistic schizophrenia:

I who am poisoned with the blood of both,
Where shall I turn, divided to the vein?
I who have cursed
The drunken officer of British rule, how choose
Between this Africa and the English tongue I love? (Walcott 1964, 4)

However, the early Walcott has been accused of speaking away from Caribbean audience because of the formality of his language, the English the colonizer forced on his slaves and their only partially liberated descendants. Walcott opposes the idea of English as the residue and detritus of a demeaning past; he refutes the notion that to have mastery of the English language is still to be a victim of the history which the language, as received, bears and signifies (Thieme, 100).

Over the years, Walcott has striven for an English which echoes the essential and characteristic tones of West Indian speech, which is "fertilized by dialect," as he puts it (Walcott 1972, 9). The poet's function, he maintains, is to be "filter and purifier, never losing the tone and strength of the common speech as he or she uses the hieroglyphs, symbols or alphabet of the official language" (Walcott 1972, 9). He has striven, then, to make English speak his language. Rei Tarada conceptualizes Walcott's 'betweenness' and polyglotism in the following manner:

Although Walcott has always used traces of dialects and creoles, he intermingles languages and idiolects more freely and effectively as his career develops. From *Another Life* onward, especially, Walcott shows that languages do not possess strict borders and that every language owes something to others. As each author's poetry must be mimicry, each language, too, must finally be viewed as a creole -- each American language, but also European ones, for creolization is the very model of language formation. (Tarada, 5)

Walcott's "perceptual polyglotism" (Beaujour, 104) comes alive in his insistence on "using syntaxes from various dialects" to forge a "form that would be comprehensible not only to all the people in the region that speak in that tone of voice, but to people everywhere" (Ciccarelli, 303). In 'What the Twilight Says,' Walcott argues that

Pastoralists of the African revival should know that what is needed is not new names for old things, or old names for old things, but the faith of using the old names anew, so that mongrel as I am, something prickles in me when I see the word Ashanti as with the word Warwickshire, both separately intimating my grandfathers' roots, both baptising this neither proud nor ashamed bastard, this hybrid, this West Indian. (Walcott 1972, 10)

Unlike Walcott who is torn "Between this Africa and the English tongue I love," Brathwaite advocates a "literature of reconnection" which emphasizes "a recognition of the African presence in our society not as a static quality, but as root -- living, creative, and still part of the main" (Brathwaite 1984b, 133). And unlike Walcott who insists that "one works within a language," arguing that it is "a futile, stupid and political exercise to insist on 'creating' language" (Ciccarelli, 306-307), Brathwaite "begins with speech" (Chamberlin, 34) located in the linguistic regime of African cultural survivals. Brathwaite states in an interview that

creolization, that interlapping of experience -- to me that has been the big thing. So that when Africans come into the Caribbean one is very much aware that they have not only brought their own culture with them -- they have not come naked, as people usually say -- but that the culture begins to relate to the culture of the European, the conquistador, the Amerindian, and right away we are at the threshold of a new kind of social structure, a new kind of cultural imagination. (Mackey, 24).

Brathwaite's linguistic Afrocentrism crystallizes into what he terms 'nation language'. According to Glyne Griffith, Brathwaite locates the particularity of nation language "in the complexity of West Indian registers and dialects, and [fixes] the commonality of it in regional resistance to colonialism's imperatives. He concentrates on 'folk,' drawing upon the ex-African cultural vestiges which infuse their West Indian reality" (84). Brathwaite conceptualizes nation language thus:

English it may be in terms of some of its lexical features. But in its contours, its rhythm and timbre, its sound explosions, it is not English...Nation language... may be in English: but often it is an English which is like a howl, or a shout or a machine-gun or the wind or a wave. It is also like the blues. And sometimes it is English and African together. (Brathwaite 1984a, 13)

3. Caribbean Women Writers: *Marlene Nourbese Philip and Merle Hodge*

In the 1980s and 1990s Caribbean women writers have asserted their ability to function as more than symbolic keepers of culture and nurturers of Creole and are experimenting with the Caribbean language continuum in interesting and innovative ways. This experimentation with language and 'voice' in Caribbean women's poetry and prose links into larger, thematic questions of (quests for)

‘identity,’ a holistic sense of self, which have always been central to Caribbean literature (Narain and O’Callaghan, 627).

The conceptions of Marlene Nourbese Philip and Merle Hodge, for example, corroborate the foregoing observation. Philip has always insisted that standard English as we know it “must be subverted, turned upside down, inside out, and even sometimes erased” (Philip 1989, 17). According to her:

The linguistic rape and subsequent forced marriage between African and English tongues has resulted in a language capable of great rhythms and musicality; one that is and is not English, and one which is among the most vital in the English-speaking world today. The continuing challenge for me as a writer/poet is to find some deeper patterning -- a deep structure, as Chomsky puts it -- of my language, the Caribbean demotic. The challenge is to find the literary form of the demotic language. (Philip 1989, 23)

Elsewhere Philip argues that “The challenge for me was to use that language, albeit the language of my oppression, but the only one I had, to subvert the inner and hidden discourse -- the discourse of my non-being,” concluding that “For those of us who use the demotic languages of the Caribbean -- dialect -- to express our reality in writing or in speech, an understanding of the underpinnings of power enables us to challenge what has been until very recently the linguistic hegemony of Western Europe in the Caribbean” (Philip 1990, 296, 300).

Merle Hodge calls for a revaluation of Creole as a part of the cultural sovereignty which forms the crux of the larger issue of Caribbean liberation. For Hodge, Creole is the quintessence of the Caribbean culture, given the fact that “Ninety-nine percent of Caribbean people, for 99 percent of their waking hours, communicate in a Creole language that is a fusion of West African syntax and the modified vocabulary of one or another European tongue” (Hodge, 204). Hodge further insists on the place of Creole in the continuing struggle to liberate Caribbean cultures and literatures from the stranglehold of foreign cultural domination:

Caribbean Creole languages have been fashioned to fit our communication needs, and they have not only survived but developed -- and they continue to develop as our communication needs become, perhaps, more complex. In the “English-speaking” Caribbean, statistics from the education system show that only a very small proportion of the population may be said to possess English... Creole is the main medium of communication in the Caribbean. Almost everybody uses Creole...Caribbean people can be armed with both standard English and their mother tongue, Creole -- we speak Creole, we need Creole, we cannot function without Creole, for our deepest thought processes are bound up in the structure of Creole. (Hodge, 2010, original emphasis)

Hodge’s contention that Creole is the mother tongue of Caribbean people thus contradicts Diana Brydon and Helen Tiffin’s claim that “West Indian writing in English is not, in general, second language writing by those who have access

to an alternative “mother” tongue, but is, as in the case of English Canada and Australia a *de facto* first language” (36).

4. Conclusion

The conclusion one can draw from the foregoing discussions on the status of English in post-colonial literatures and the attitudes of certain Caribbean writers to the language is that the English language will not only continue to play a crucial role in the creative imagination of post-colonial writers, but will also continue to engage in a dialectical and dialogical relationship with Caribbean languages and cultures. However, it will have to be a new English, still in full communion with its ancestral home but altered to suit new Caribbean surroundings.

Works Cited

1. Ashcroft, Bill. “Intersecting Marginalities: Post-Colonialism and Feminism.” *Kunapipi* 1.2 (1989): 23-35.
2. Beaujour, Elizabeth Kersky. *Alien Tongues: Bilingual Russian Writers of the “First” Generation*. Ithaca: Cornell University Press, 1989.
3. Beckmann, Susan. “The Mulatto of Style: Language in Derek Walcott’s Drama.” *Canadian Drama* 6.1 (1980): 71-89.
4. Brathwaite, Edward Kamau. *History of the Voice: The Development of Nation Language in Anglophone Caribbean Poem*. London: New Beacon Books, 1984.
5. Brathwaite, Edward Kamau. “The African Presence in Caribbean Literature.” in *Africa in Latin America: Essays in History, Culture, and Socialization*. Ed. Manuel M. Fraginals. Trans. Leonor Blum. New York: Holmes & Meier, 1984. 103-144.
6. Brown, Stewart. “Introduction.” *The Art of Kamau Brathwaite*. Ed. Stewart Brown. Mid Glamorgan: seven, 1995. 7- 12.
7. Brydon, Diana, and Helen Tiffin. *Decolonising Fictions*. Sydney: Dangaroo, 1993.
8. Chamberlin, J. Edward. *Come Back to Me My Language: Poetry and the West Indies*. Toronto: McClelland and Stewart, 1993.
9. Ciccarelli, Sharon L. “Reflections Before and After Carnival: An Interview with Derek Walcott.” *Chant of Saints: A Gathering of Afro-American Literature, Art, and Scholarship*. Ed. M.S. Harper and R. Stepto. Urbana: University of Illinois Press, 1979. 296-309.
10. Griffith, Glyne A. “Kamau Brathwaite as Cultural Critic.” *The Art of Kamau Brathwaite*. Ed. Stewart Brown. Mid Glamorgan: seven, 1995. 75-85.
11. Hodge, Merle. “Challenges of the Struggle for Sovereignty: Changing the World Versus Writing Stories.” in *Caribbean Women Writers: Essays from the First International Conference*. Ed. Selwyn R. Cudjoe. Wellesley: Calaloux, 1990. 202-208.
12. Lamming, George. *The Pleasures of Exile*. London and New York: Allison and Busby, 1984.

13. Mackey, Nathaniel. "An Interview with Kamau Brathwaite." *The Art of Kamau Brathwaite*. Ed. Stewart Brown. Mid Glamorgan: seven, 1995. 13-32.
14. Morrell, Carol, comp. and ed. *Grammar of Dissent: Poetry and Prose by Claire Hams, M. Nourbese Philip, and Diome Brand*. Fredericton: Goose Lane, 1994.
15. Naipaul, V.S. *The Middle Passage: Impressions of Five Societies -- British, French and Dutch -- in the West Indies and South America*. London: Andre Deutsch, 1962.
16. Naipaul, V.S. "Jasmine." *Critical Perspectives on V.S. Naipaul*. Ed. Robert D. Hamner. Washington, D.C.: Three Continents Press, 1977. 16-22.
17. Narain, Denise deCaires, and Evelyn O'Callaghan. "Anglophone Caribbean Women Writers." *Kunapipi* 16.1 (1994): 625-631.
18. Philip, Marlene Nourbese. *She Tries Her Tongue, Her Silence Softly Breaks*. Charlotte-town: Ragweed, 1989.
19. Philip, Marlene Nourbese. "Managing the Unmanageable." *Caribbean Women Writers: Essays from the First International Conference*. Ed. Selwyn R. Cudjoe. Wellesley: Calaloux, 1990. 295-300.
20. Selvon, Samuel. "A Note on Dialect." *Critical Perspectives on Sam Selvon*. Ed. Susheila Nasta. Washington, D.C.: Three Continents Press, 1988. 63.
21. Tarada, Rei. *Derek Walcott's Poetry: American Mimicry*. Boston: Northeastern University Press, 1992.
22. Thieme, John. "Derek Walcott: *Ti-Jean and His Brothers* and *Dream on Monkey Mountain*." *A Handbook for Teaching Caribbean Literature*. Ed. David Dabydeen. London: Heinemann, 1988. 86-95.
23. Tsomondo, Thorell. "Speech and Writing: A Matter of Presence and Absence in *A House for Mr. Biswas*." *Kunapipi* 10.3 (1983): 18-29.
24. Walcott, Derek. *Selected Poems*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1964.
25. Walcott, Derek. "What the Twilight Says: An Overture." *Dream on Monkey Mountain and other plays*. London: Jonathan Cape, 1972.
26. Wilentz, Gay. "English is a Foreign Anguish: Caribbean Writers and the Disruption of the Colonial Canon." *Decolonizing Tradition: New Views of Twentieth-Century 'British' Literary Canon*. Ed. Karen R. Lawrence. Urbana: University of Illinois Press, 1992. 261-278.
27. Wyke, Clement H. *Sam Selvon's Dialectal Style and Fictional Strategy*. Vancouver: University of British Columbia Press, 1991.

ГРЯДОВИ

MUZIKOLOGJA

Kurzer Ausschnitt aus der wissenschaftlichen Arbeit zum Thema Musik und Gender - Über die Frauenrolle in den Massenmedien

Schlüsselwörter: Geschlecht, Medienwirkung, Frauenrolle, Männerrolle, Gender-Wahrnehmung

Ključne riječi: spol, djelovanje medija, ženska uloga, muška uloga, gender – opažanje

Das Geschlecht und die Medien

Der Begriff “Geschlecht” umfasst mehrere Bedeutungsschichten. Er bezeichnet das grammatische Geschlecht, enthält die binäre Klassifikation weiblich und männlich (z.B. in Form von Kleidung, Styling, Mimik, Stimme,...), ist mit Sexualität konnotiert sowie mit geschlechtsspezifischen sozialen Identitäten.¹

Geschlecht wird im Englischen mit “Sex” und “Gender” unterschieden. “Sex” beschreibt das Geschlecht bzw. den Unterschied zwischen den Geschlechtern in einem biologischen Sinn. “Gender” bedeutet, dass die Festlegung eines biologischen Unterschieds zur Einteilung der Geschlechter eine bedeutungsvolle und kulturelle Handlung (Konstruktion) ist.

Indem wir feststellen [...], so Seifert, was “männlich” und “weiblich” ist, stellen wir die Kategorien “männlich” und “weiblich” in einem Prozess des Einordnens, Klassifizierens und Bewertens her. Männlichkeit und Weiblichkeit konstituieren sich also im Prozess ihrer Herstellung.²

¹ Klaus, Röser: Wischermann, S.7, 2001.

² Seifert, Ruth: *Machtvolle Blicke. Genderkonstruktion und Film*, S. 39-56, München 1995.

Aufbauend auf den Begriffen *Sex* und *Gender* entwickeln sich ganze Forschungszweige. Durch diese Unterscheidung wird es möglich, den Herrschaftscharakter einer Gesellschaft zu analysieren. Damit wird auch klar, dass eine hierarchische Gesellschaftsordnung kein “zufälliges” Produkt natürlicher Prozesse ist, sondern das Resultat eines politisch,sozio-kulturellen konstruierten Verhältnisses. So wie Hautfarbe bzw. Rasse, Alter, Herkunft bzw. Milieu, Sozialisation, usw. strukturiert also auch Gender die soziale Organisation der Gesellschaft.³

Genderkategorien sind durch bipolare Eigenschaften kategorisiert, z. B. “aktiv-passiv”, “stark-schwach”. Bereits nach der Geburt werden Menschen ins System der Zweigeschlechtlichkeit eingeordnet. Im Prozess der Entwicklung der Geschlechtsidentität kommen Frauen wie Männer mit diesen polarisierenden Konzepten in Kontakt, verinnerlichen die ihnen zugedachten Attribuierungen und identifizieren sich mit der passenden “Genderkategorie”. Je mehr Mitglieder einer Gesellschaft dieses Konzept der bipolaren Geschlechter in ihrem Fühlen, Denken und Handeln produzieren und reproduzieren, desto klarer wird das soziale Programm von der (Un)-Gleichheit der Geschlechter zur Realität.⁴

*Geschlechterrollen sind normative Erwartungen über die Arbeitsteilung zwischen den Geschlechtern und über geschlechtsbezogene Regeln für soziale Interaktionen im Rahmen eines bestimmten kulturellen und historischen Zusammenhangs.*⁵

Medien stellen Männer und Frauen nicht bloß dar, sondern sie produzieren auch Vorstellungen darüber, wie Männer und Frauen *sind*. Sie liefern Bilder von *richtigen* Männern und *attraktiven* Frauen, von *neuen Vätern* und *Karrierefrauen*, von *guten* und *schlechten* Beziehungen, von *wahrer* Liebe, von Idealen und so genannten Abnormitäten, usw.. Auf unterschiedliche Weise arbeiten die Medien daran mit, die Beziehungen der Geschlechter zueinander und untereinander darzustellen, zu reglementieren, zu verändern, zu stabilisieren oder zu idealisieren.⁶

So wie homosexuelle MusikerInnen eine lange Zeit verdeckt gearbeitet haben, ist auch homosexuelles Begehren in Musikvideos kaum ein Thema in vielen heutigen Gesellschaften– weder zwischen Frauen noch zwischen Männern.⁷ Je deutlicher ein gleichgeschlechtliches Begehren in Musikvideos sichtbar wird und je mehr spezifische, visuelle und auditive Codes die Ästhetik, und damit auch die Rezeptionspotenziale, beeinflussen, desto eher können die Repräsentationen als

³ Mühlen Achs, Gitta: *Frauenbilder. Konstruktion des anderen Geschlecht*, S. 13-37, München 1995.

⁴ Mead, George Herbert, Geist: *Identität und Gesellschaft aus der Sicht des Sozialbehaviorismus*, S.81ff., Frankfurt am Main 1995.

⁵ Prisching, Manfred: *Soziologie. Themen. Theorien. Perspektiven*, S. 143, Wien 1995.

⁶ Forster, Edgar J.: *Die unsichtbare Allgegenwart des Männlichen in den Medien*, S.57-69, München 1995.

⁷ Bechdolf, S.126, 1999.

Kritik an der Zwangsheterosexualität und am Dispositiv der Zweigeschlechtlichkeit gewertet werden.

Kommen identitäts- und binaritätsauflösende Merkmale, deutliche Ironisierungen oder Selbstreferenzialität hinzu, kann durchaus von einer "queer strategy"⁸, einer Ausdehnung des Dispositivs der Zweigeschlechtlichkeit, gesprochen werden. Auch Androgynität, kurzfristiges Verkleidungsspiel, Travestie, permanenter Transvestismus und Transsexualität leisten dafür ihr übriges.⁹

*Die Bedeutung der Medien im Hinblick auf die Verbreitung und Verfestigung gesellschaftlich geprägter Vorstellungen, Bewertungen und Leitbilder ist weithin unbestritten.*¹⁰

Monika Weiderer und Christiane Faltenmacher schreiben darüber, dass das Fernsehen – besonders Kindern – vermittelt, welche Ansichten über das "Wesen" des eigenen und des anderen Geschlechts in der Gesellschaft vorherrschen. Die beiden Forscherinnen beschreiben eine - mehr oder weniger – subtil vermittelte Frauenfeindlichkeit der Medien. Sie sehen darin die Gefahr, dass Kinder diese von den Medien vermittelten, traditionellen und stereotypischen Rollenbildern unreflektiert übernehmen, insbesondere, wenn sie dies zusätzlich in ihrem privaten Umfeld auch erleben.¹¹ Die beiden Autorinnen meinen, dass weibliche Zuschauer durch die einseitige Darstellung der medialen Frauenrollen nur schwer die Möglichkeit haben, ein positives und selbstbewusstes Bild von sich zu entwickeln. Sie waren daher bei der Entwicklung ihrer "weiblichen Subjektivität" behindert. Auf Grund der unterrepräsentierten starken, selbstbestimmten Frauenmodelle haben sie lediglich die Möglichkeit, sich mit einer abhängigen, gesellschaftlich unbedeutenden Frau, die ihre Erfüllung vorrangig in der Familie findet, zu identifizieren.¹² Auch das Bild von der Männlichkeit wirkt stereotypisch und bietet für die Entwicklung von männlicher Identität wenig Material, um zu einer erweiterten männlichen Rolle zu gelangen.

Es scheint, als ob Weiderer und Faltenmacher von einem eher monokausalen Ansatz der Medienwirkung¹³ ausgehen würden. Im Kontext von

⁸ "Queer" (sonderbar, gefälscht) ist ein durch die feministische Theorie positiv gewendeter Begriff aus der amerikanischen Umgangssprache, der die abwertende Bezeichnung für Schwule/Lesben positiv wendet und auf die Dekonstruktion sämtlicher Repräsentationen von Geschlecht und Sexualität verweist.

⁹ Bechdolf, S.129, 1999.

¹⁰ Mühlen Achs, Gitta: *Frauenbilder: Konstruktion des anderen Geschlechts*, München 1995.

¹¹ Weiderer, Monika, Faltenmacher, Christine: *Das Frauen- und Männerbild in Familienserien des deutschen Fernsehens. Inhaltsanalytische Untersuchung und Folgerungen für die Pädagogik*, Heft 4, S. 208-214, 1994.

¹² Weiderer, Faltenmacher, S. 212f., 1994.

¹³ Medienwirkungen:

Burkart schreibt, dass die Frage nach den Wirkungen der Medien einem Fass ohne Boden gleicht. Die Wirkungsfrage ist immer wieder aus verschiedenen Perspektiven und

Stimulus-Response-Theorien wird davon ausgegangen, dass sorgfältig gestaltete Stimuli jedes Individuum der Gesellschaft über die Massenmedien auf gleiche Weise erreichen, dass jedes Gesellschaftsmitglied die Stimuli in der gleichen Art wahrnimmt und als Ergebnis eine bei allen Individuen ähnliche Reaktion erzielt wird. Diese einfache Vorstellung konnte sich nicht halten.

Kinder und Jugendliche, so Theunert¹⁴, sind also nicht hilflos und passiv irgendwelchen Einflüssen ausgesetzt, die an oder in ihnen Veränderungen hervorrufen. Der Mediennutzer wählt aus dem Informationsangebot seiner Lebenswelt aktiv aus, wendet seine Aufmerksamkeit den Dingen zu, die für es von Bedeutung sind, und verarbeitet diese Informationen in Abhängigkeit von dem, was es in kognitiver, emotionaler und sozialer Hinsicht schon gelernt hat. Die in den Medien angebotenen Orientierungen werden also von Kindern und Jugendlichen in Bezug zu sich, den bereits von ihnen gemachten Erfahrungen, generierten Bildern, Idealvorstellungen und Wissen gesetzt. Buschmeyer und Kocot sprechen sogar von einer Wechselwirkung zwischen den Bildern aus den Medien und jenen der eigenen Biographie.¹⁵

Mit Beginn der 90er Jahre lässt sich ein neuer Trend und erweiterter Forschungsansatz erkennen, in dem Geschlecht als ein *kulturelles Konstrukt* verstanden wird. Es geht darum, dass Menschen nicht Mann und Frau sind, sie haben keine Geschlechtsidentität, diese wird erst durch Denken und Handeln hergestellt. Judith Butler meint, dass bereits die Festlegung, Beobachtung und Benennung eines biologischen Unterschieds zur Einteilung in Mann und Frau eine bedeutungsvolle und kulturelle Handlung, ja eine Konstruktion ist.

*Akte, Gesten, artikulierte und inszenierte Begehren schaffen die Illusion eines inneren Organisationskerns der Geschlechtsidentität.*¹⁶

Im Kontext dieser Strömung steht die Konstruktionshypothese. Es wird davon ausgegangen, dass Medien ihre eigene Wirklichkeit erschaffen, die nur teilweise mit tatsächlichen Ereignissen, Handlungen und Erfahrungen der Rezipienten verknüpft sind.

unterschiedlichen Erkenntniszielen gestellt worden, dementsprechend liegt auch eine Vielzahl an – mehr oder weniger “richtigen” – Befunden vor.

Nach Meletzke können Medienwirkungen im engeren Sinn als Resultate von Massenkommunikationsprozessen verstanden werden, als Verhaltensweisen, die aus der Zuwendung des/der Menschen zu massenmedial vermittelten Inhalten resultieren.

¹⁴ Theuner, Helga: “Mädchen haben sich total daran gewöhnt, dass sie sowieso eine Nebenrolle spielen”, S. 119-138, München, 1995.

¹⁵ Buschmeyer, Hermann, Kocot, Sabina: *Wahrnehmen und reflektieren. Bilder von Männern und Frauen in den Medien und in der eigenen Biographie*, Heft1, S. 9-15, 1999.

¹⁶ Butler, Judith: *Das Unbehagen der Geschlechter*, S. 200, Frankfurt am Main, 1991.

Das Wissen um diese Konstruktion und die Frage, wie Medien diese zweigeteilte Gesellschaft und Kultur mitreproduzieren, kennzeichnen die neuere kommunikationswissenschaftliche Geschlechterforschung.

Medieninhalte stellen sich unter der Blickrichtung des Dekonstruktivismus als Angebote dar, die sich auf bestimmte Geschlechterdefinitionen, -positionierungen und -identifikationen beziehen, damit aber keine allumfassende bindende Richtschnur für das Handeln der Individuen liefern. Medieninhalte und Rezeption können deshalb nicht länger getrennt voneinander untersucht werden, sondern bilden zwei zentrale Elemente im Kreislauf der medialen Bedeutungsproduktion.¹⁷

Die Forschung ist bemüht Gendering-Prozesse zu beobachten, zu beschreiben und aufzudecken, wie Menschen mit der zweigeschlechtlich konstruierten und codierten Welt umgehen.

In den so genannten Gender Studies wird neben dem Frauenbild das Männerbild miteinbezogen, ebenso wie das gesellschaftliche Kontext und die Besonderheiten eines medialen Produkts.¹⁸ Frauen werden nun nicht mehr isoliert betrachtet, Weiblichkeit also nicht mehr nur als Ausnahme gesehen, sondern als eine mögliche Ausprägung des variablen Geschlechts.

Die bisherigen Forschungsergebnisse, meint Klaus, können als Erweiterung der Frauen- bzw. Geschlechterforschung angesehen werden. Kein Ansatz¹⁹ kann als der einzig richtige (oder falsche) angenommen werden.²⁰

Literaturverzeichnis

Bechdolf, Ute: *Puzzling Gender: Re- und Dekonstruktionen von Geschlechterverhältnissen in und beim Musikfernsehen*, Weinheim 1999.

Buschmeyer, Hermann, Kocot, Sabina: *Wahrnehmen und reflektieren. Bilder von Männern und Frauen in den Medien und in der eigenen Biographie*, Heft1, S. 9-15, 1999.

Butler, Judith: *Das Unbehagen der Geschlechter*, S. 200, Frankfurt am Main 1991.

Dürr, Christian : *Der Erscheinungsraum der Geschlechter : Macht, Diskurs und Identität bei Michel Foucault und deren Relevanz für die feministische Kritik am Geschlechterbegriff*, Wien 1995.

¹⁷ Klaus, Elizabeth: *Die Konstruktion von Geschlecht im medialen Diskurs*, Innsbruck, 2002, S. 75.

¹⁸ Raschke, Petra: *Frauen im Fernsehen: Dekorative Opfer, Opladen*, 1997 S.78.

¹⁹ Dekonstruktivismus: Aufzeigen und Hinterfragen von selbstverständlichen Dualismen, sei es auf der Ebene des Geschlechts, bei Mediengattungen, etc., siehe Klaus, 2001, S. 35f.

²⁰ Die wissenschaftliche Arbeit "Musik und die Frauenrolle in den Massenmedien" ist von der Magistratsabteilung für Kultur in Wien, Österreich, anerkannt und wird von dieser Institution (MA 7) gefördert.

- Forster, Edgar J.: *Die unsichtbare Allgegenwart des Männlichen in den Medien*, S.57-69, München 1995.
- Foucault, Michael: *The history of sexuality: An Introduction*, New York, 1980.
- Klaus, Elizabeth: *Die Konstruktion von Geschlecht im medialen Diskurs*, S. 75, Innsbruck, 2002.
- Leonard, Marion: *Gender in the music industry*, S.65-112, Hampshire 2007.
- Mead, George Herbert, Geist: *Identität und Gesellschaft aus der Sicht des Sozialbehaviorismus*, S.81ff. Frankfurt am Main 1995.
- McClary, Susan: *Feminine Endings: Music, gender and sexuality*, S. 53, Minnesota/Oxford, 1991.
- Mühlen Achs, Gitta: *Frauenbilder. Konstruktion des anderen Geschlechts*, S. 13-37, München 1995.
- Prisching, Manfred: *Soziologie. Themen. Theorien. Perspektiven*, S. 143, Wien 1995.
- Raschke, Petra: *Frauen im Fernsehen: Dekorative Opfer*, S.78, Opladen 1997.
- Seifert, Margit: *Geschlecht im Bild: Zur Wahrnehmung von und Umgang mit Frauen –und Männerbildern in Musikvideos aus Sicht von Jugendlichen*, S. 12-40, Wien 2005.
- Seifert, Ruth: *Machtvolle Blicke. Genderkonstruktion und Film*, S. 39-56, München 1995.
- Theuner, Helga: “Mädchen haben sich total daran gewöhnt, dass sie sowieso eine Nebenrolle spielen”, S. 119-138, München 1995.
- Weiderer, Monika, Faltenmacher, Christine: *Das Frauen- und Männerbild in Familienserien des deutschen Fernsehens. Inhaltsanalytische Untersuchung und Folgerungen für die Pädagogik*, Heft 4, S. 208-214, 1994.

(Un-)Möglichkeiten einer musikalischen Karriere für Frauen im 19. Jahrhundert:

Mathilde Wesendonck: Muse, Kritikerin, Partnerin und ihre Wesendonck – Lieder

Schlüsselwörter: Mathilde Wesendonck, Richard Wagner, 19. Jahrhundert, Vokalmusik, Bildung im 19. Jahrhundert, Lied

Ključne riječi: Mathilde Wesendonck, Richard Wagner, 19. stoljeće, vokalna glazba, obrazovanje u 19. stoljeću, pjesma

Mathilde Wesendonck

Agnes Mathilde Wesendonck, geboren Luckemeyer, wurde am 23. Dezember 1828 in Elberfeld (heute Wuppertal) geboren. Sie war eine deutsche Schriftstellerin.

Mathilde Wesendonck wuchs in Elberfeld und Düsseldorf auf, als Tochter des kgl. Kommerzienrates Karl Luckemeyer und seiner Frau Johanna, geboren Stein.

Nach ihrer Heirat mit dem Kaufmann Otto Wesendonck lebte Mathilde in New York und Zürich. Dort lernte das Ehepaar 1852 Richard Wagner kennen und es entstand eine enge Freundschaft. Otto Wesendonck unterstützte Richard Wagner finanziell grosszügig und ermöglichte ihm, bis 1858, in Zürich zu leben und zu arbeiten. Zuletzt bewohnte er ein einfaches Fachwerkhäus, von Richard Wagner als sein *Asyl* bezeichnet, im Park neben der neu erbauten Villa Wesendonck.

Zwischen Mathilde und Richard Wagner entwickelte sich eine tiefe „Seelenfreundschaft“, sie war seine Muse und bei ihr fand er Verständnis für sein Künstlertum. Mathilde, sowie die Dreieckssituation zwischen ihm und dem Ehepaar Wesendonck, inspirierte ihn zu seiner Oper *Tristan und Isolde*.

Wagner vertonte auch fünf von Mathildes Gedichten, heute als *Wesendonck-Lieder* bekannt. Zwei davon bilden musikalische Vorstudien zu *Tristan und Isolde*.

Mit diesem Werk setzte Wagner seiner Liebe zu Mathilde Wesendonck ein musikalisches Denkmal: Sie war seine „Isolde“. Das Vorspiel zur *Walküre* widmete er auch ihr, mit den Initialen *G.S.M.* - „*Gesegnet sei Mathilde*“. Die enge und wahrscheinlich platonische Beziehung zwischen Wagner und Mathilde Wesendonck endete schnell, im Sommer 1858, als Wagners Ehefrau Minna in die Schweiz einbrach. Diese Begegnung führte zur Trennung zwischen Wagner und Minna sowie zwischen Wagner und Mathilde. Wagner verliess Zürich, um in Venedig alleine weiter an *Tristan und Isolde* zu komponieren und damit den Konflikt zu verarbeiten.

1872 zog Mathilde mit ihrem Mann nach Dresden und 1882 nach Berlin.

Da ihr Sohn Hans 1882 während seines Studiums in Bonn verstarb, und zur gleichen Zeit ihr Schwiegersohn, der spätere Generaloberst Moritz Freiherr von Bissing und seit ca. 1872 Ehemann ihrer Tochter Myrrha (1851–1888), als Rittmeister im Regiment der Königshusaren in Bonn diente, erwarben sie ein Familiengrab auf dem alten Friedhof in Bonn. Sie starb am 31. August 1902 in Traumblick am Traunsee.

Kurzer Überblick über die Geschichte der Bildung und des Kulturlebens im 19. Jahrhundert

Als musikgeschichtliche Epoche erstreckt sich das 19. Jahrhundert vom Spätwerk Beethovens, den Opern Rossinis und Schuberts Liedern bis zu Schönbergs *Emanzipation der Dissonanz*.¹

Das Verhältnis zur Vergangenheit, das für eine Epoche charakteristisch ist, hängt einerseits von dem Ausmaß ab, in dem Traditionen zu den Selbstverständlichkeiten gehören, über die man kaum zu reden braucht, andererseits von den Rezeptionsformen, in denen sich eine spätere Zeit die Hinterlassenschaft einer früheren zu eigen macht.²

Der *Nationalismus*, als ein Stück des romantischen Weltgefühls, hat sich als Triebkraft künstlerischer Inspiration weit glücklicher bewährt als in der Politik. Ähnlich wie er politisch aus dem Zusammenbruch einer übernationalen Weltordnung, des ancien régime, entsprang, so erscheint er auch in der Kunst des 19. Jahrhunderts als ein neuer, nach einer individuellen Ausdrucks- und Formensprache strebender geistig-ästhetischer Impuls, der sich als eine Folgeerscheinung des Niedergangs des übernationalen Klassizismus ergab. In der Politik hat der Nationalismus die Idee der Völkerversöhnung und Verbrüderung verzögert,

¹ Dahlhaus, C., Musik des 19. Jahrhunderts, S. 1.

² ebd., S. 21.

wenn nicht überhaupt einer utopischen Zukunft überantwortet, und im Künstlerischen erweist sich die nationale Note, eher als Einengung und Schmälerung des allmenschlichen, weltumfassenden Idealismus der klassischen Kunst. Musiker wie Chopin, Liszt, Dvorak, Grieg, Verdi, Tschaikowsky und andere waren durch ihre nationalen Bindungen so sehr spezialisiert, dass ihnen die Ausblicke ins Zeitlose versagt geblieben sind.

Die Trennung des ästhetischen Aspekts vom liturgischen ist eine der für das Zeitalter fundamentalen Tatsachen, die eine nicht bloß registrierende Historiographie erklären müsste. Die Zeit zwischen der französischen Revolution und dem Ersten Weltkrieg war eine bürgerliche Epoche. So wenig die Kirche als bürgerliche Institution bestimmt werden kann, so entschieden sind die Prinzipien, die man der Komposition und der Rezeption von Kirchenmusik zugrunde legte, von einem bürgerlichen Geist geprägt, den das Zeitalter als so selbstverständlich empfand, dass es ihn nicht einmal als bürgerlich erkannte.

Der zentrale Begriff der bürgerlichen Gesinnung, die sich seit der Mitte des 18. Jahrhunderts in der Kirchenmusik durchsetzte, war *Erbaulichkeit*. Kirchenmusik wurde, statt wie bisher vor allem als Gotteslob gerechtfertigt zu werden, primär auf die Gemeinde bezogen, die zur Andacht bewegt werden sollte. Die Wiederbelebung der Kirchenmusik im 19. Jahrhundert, die Palestrina-Renaissance, die Restauration des gregorianischen Chorals, war in sämtlichen Teilen eine Rückkehr zur alten Musik, in dessen Schutz man sich, befremdet von der eigenen Gegenwart, zurückzog.

Die politische Umstrukturierung im 19. Jahrhundert ist einer unter vielen Faktoren, durch die die Menschen selbst, ihr Verhalten und ihre kulturellen Äußerungen geprägt wurden.

Die Demokratisierungstendenzen, die allmählich in allen Lebensbereichen spürbar wurden, hatten besonders im Bereich der Bildung weittragende Auswirkungen auf die allgemeine kulturelle Weiterentwicklung: War bisher die Kirche der Träger der Bildungsübermittlung, so vollzog sich im 19. Jahrhundert eine allmähliche Verweltlichung und Verstaatlichung der Bildung und Bildungsfürsorge, die nach Demokratisierung und Popularisierung tendierte.

Diese Tendenzen brachten erste Ansätze zur Auflösung des Bildungsprivileges der oberen Schichten und ermöglichten den unteren Schichten eine bedeutend grössere Mobilität, die den Zugang zu den wirtschaftlichen und kulturellen Gegebenheiten der Gesellschaft erleichterte.

Die Ausbreitung von Bildung vollzog sich auf verschiedenen Ebenen. Einerseits auf der Ebene der institutionalisierten Bildungsfürsorge wie, u.a., Schulwesen und Universitäten, andererseits auf der Ebene der freien Bildung sowie zum Beispiel der Presse oder der Literatur. Auf beiden Ebenen nahm der Staat im Laufe des Jahrhunderts vermehrten Einfluss.

Das Schulwesen, das bisher der kirchlichen Organisation oblag, wurde ein Instrument des Staates, mittels dessen er direkten Einfluss auf die Bürger ausüben konnte. Diese neue Kompetenz die sich allmählich durchsetzte, manifestierte sich zunächst in der Formulierung eines neuen Bildungszieles, das unter dem Zeichen einer *allgemeinen Bildung* stand, die von der Berufs- und Standeslage unabhängig, jedem Bürger des Staates vermittelt werden sollte. Dienten unter der kirchlichen Organisation die Schulen hauptsächlich zur Ausbildung des Klerus, zur religiösen Volkserziehung und zum Kirchendienst, so war das neue vom Staat intendierte Ziel die allgemeine Volksbildung. Das pädagogische Leitmotiv dieser Volksbildung war die Erziehung des Menschen zum wahren Menschentum. Das neue Bildungsideal war nicht die Abrichtung zum gehorsamen Untertan, zum korrekten Gesellschaftsmenschen, zum blinden Anhänger eines kirchlichen Systems, sondern Bildung zum Menschen, Bildung zur vollen freien Persönlichkeit und Bildung zur Humanität. Es sollte nicht nur Wissensstoff vermittelt werden, der auf den späteren Beruf abgestimmt war, sondern es sollten vielmehr die individuellen Anlagen des einzelnen Menschen gefördert und ausgebildet werden.³

Eine wichtige Rolle innerhalb dieses für das 19. Jahrhundert bezeichnenden geistigen Wandels spielte die *Presse*. Schon im 18. Jahrhundert gab es Zeitungen und Zeitschriften, ihr Wirkungskreis aber war eng umgrenzt. Im 19. Jahrhundert wurde die Presse zur geistigen und wirtschaftlichen Grossmacht. Ihr zentrales Wirkungsfeld waren die Städte und Grossstädte, aber auch auf dem Land nahm ihre Bedeutung zu. Die beschleunigte Nachrichtenübermittlung, die Zunahme des lesenden Publikums und die allgemeine Teilnahme und das Interesse an öffentlichen Angelegenheiten machten sie zum zentralen Kommunikationsmittel im 19. Jahrhundert. Die Pressefreiheit war während des ganzen 19. Jahrhunderts ein Politikum von zentraler Bedeutung. Neben den Tages- und Wochenzeitungen erschien eine Fülle von Zeitschriften und Blättern, die jeden Stand, jeden Beruf und jeden Bildungsgrad bedienten.⁴

Das städtische Leben, das durch sein ausgeprägtes und dicht verzweigtes Kommunikationsnetz die verschiedensten Intelligenz- und Bildungsstufen, Interessenbereiche, Berufsrichtungen und wirtschaftlichen Niveaus aufs engste miteinander verbindet, war der Nährboden für die Herausbildung neuer Ordnungen, Lebensformen, Gewohnheiten, Traditionen und Wertbegriffen, die in den Äusserungen der städtischen Volkskultur, zu denen auch die Musik zählt, zum Ausdruck kamen. Durch die Assimilation der neuen Lebensbedingungen strukturierte sich die Gesellschaft in neue Gemeinschaften und Gruppen, deren Äusserungsformen eine Synthese aus eigenen Traditionen, aus der Nachahmung von Vorbildern der Umwelt und neuen Ideen bildeten. Wie der Lebensraum und die

³ Keldany-Mohr, Irmgard, "Unterhaltungsmusik" als soziokulturelles Phänomen des 19. Jahrhunderts, S. 30-31.

⁴ ebd., S. 32.

Lebensweise so wurden auch die Ansprüche zur individuellen Lebensgestaltung entscheidend umstrukturiert.

Zu den wichtigsten Kulturererscheinungen des 19. Jahrhunderts gehörte die durchsetzende *Kommerzialisierung*. Die Kommerzialisierung zielte auf einen Massenabsatz in allen erdenklichen Gebieten, der mit der Massenproduktion und der Massenverbreitung Hand in Hand ging. Massenproduktion und –verbreitung wurden einerseits durch die neuen und rationellen Produktionsmethoden, durch die billige Produkte in grosser Zahl hergestellt werden konnten, ermöglicht und andererseits durch die neuen Werbe- und Reklamemöglichkeiten der Kommunikationsmittel in den Städten angeregt und gesteuert.

In diesem Kommerzialisierungsprozess wurden nicht nur allgemeine Kulturgüter wie Kleidung, Wohneinrichtungen oder Gegenstände des täglichen Lebens einbezogen, sondern auch die geistige Kultur. Sei es die bildende Kunst, die in unzähligen Varianten der Reproduktion und Vervielfältigung Gegenstand des Massenabsatzes wurde, die Literatur, die in zahllosen Druckwerken und Ausgaben Absatz fand, die Musik die über Agenturen und Konzertgesellschaften verkauft und dem Publikum zugeführt wurde oder andere Gegenstände der Bildung, die als populärwissenschaftliche Produkte gehandelt wurden. Das Wirtschaftsdenken der Verlage, Agenturen und sonstiger Unternehmungen wurde zur Triebfeder sowohl für die Quantität als auch für die Qualität der Erzeugnisse geistiger Kultur, die in Massen über die Bevölkerung ausgegossen wurden.⁵

Im Rahmen der Sozialisationsprozesse der bürgerlichen und kleinbürgerlichen Schichten im Laufe des 19. Jahrhunderts wurde das Element des Musizierens oder der Beschäftigung mit Musik im allgemeinen als fester Bestandteil des Lebensstils integriert, wobei dieser Vorgang weitgehend erst durch die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Umstrukturierungen innerhalb des Jahrhunderts auf breiter Ebene möglich wurde.⁶

Vokalmusik im 19. Jahrhundert

Was bei dem Lied oder Gesang wie bei dem Klavierstück des 19. Jahrhunderts die einzelnen Gattungen, von der Ballade, der Romanze und der Rhapsodie bis zur Elegie und Nocturne voneinander unterscheidet, ist weniger deren Form, die unbestimmt bleibt, als vielmehr der eigentümliche *Ton*, den sie anschlagen. Das es überhaupt gelingen konnte, Balladen, also Erzähllieder, instrumental zu realisieren, und zwar ohne den Rückhalt eines Programms, setzte voraus, dass die *Töne*, die in der Ballade gemischt erscheinen, der lyrische, epische und dramatische Ton, längst zu festen Kategorien der musikalischen Sprache geworden

⁵ ebd., S. 36-37.

⁶ ebd., S. 39.

waren, dass also der Anfang von Chopins *g-Moll Ballade* (1831-1835) unmittelbar als musikalische Darstellung einer *Erzählhaltung* kenntlich war. Auch in der gesungenen Ballade ist das umstrittene Formproblem nur die *Aussenseite* der entscheidenden Ästhetik.

Mit dem *Ton*, der einer Gattung eigentümlich ist, hängt die *Darstellungsweise*, das Verhältnis zum Publikum oder den Zuhörern, eng zusammen, ein Aspekt, der nicht unberücksichtigt bleiben darf, wenn die Gattungsunterschiede zwischen Ballade, Lied (im engeren Sinne des Wortes) und Arie deutlich werden sollen. Eine Ballade (Romanze) ist eine gesungene Erzählung und ihre eigentliche Darstellungsweise ist die unmittelbare Anrede des Autors an ein Publikum. Der Balladensänger ist ein Rezitator oder Rhapsode, der einem Kreis von Zuhörern eine Geschichte vorträgt und durch die Abspaltung des Komponisten vom Sänger wird die tragende Idee der Gattung, die Vorstellung, dass der Autor ein musikalischer Erzähler angesichts eines Publikums ist, zwar modifiziert, aber nicht aufgehoben.

Im Unterschied zur Ballade bleibt bei einer Arie der Komponist dem Publikum prinzipiell verborgen; sich bei einer Opern-oder Solokantaten-Aufführung den Autor redend vorzustellen, entspricht nicht den ästhetischen Erwartungen. Eine Arie ist stets, und das unterscheidet sie von der gesungenen Erzählung, ein *Rollengedicht*, dass aus einer Situation erwächst, die das einleitende Rezitativ oder die *Scena* umreisst. Dagegen redet in einem Lied der Autor selbst, wenn auch nicht als empirische Person, sondern als „lyrisches Ich“, das sich dem Zugriff biographischer Neugier entzieht. Ein Lied ist eine Äusserung, die sich, im Unterschied zu einer gesungenen Erzählung, nicht an ein Publikum richtet, sondern vom Publikum gleichsam nur mitgehört wird. Die Zuhörer, bei der Ballade essentiell, sind bei dem Lied akzidentell.⁷

Das von den Liedgattungen des 19. Jahrhunderts einzig der Sologesang im modernen Konzert- und Hausmusik-Repertoire überlebt, darf nicht über die Tatsache hinwegtäuschen, dass daneben eine reiche Duett-, Terzett- und Quartett-Literatur existierte, die nicht wegen ästhetischer Mängel sondern aus institutionellen Gründen aus der Praxis und dem historischen Gedächtnis verschwunden ist: Vokale Ensemblesmusik ist eher eine gesellige Tätigkeit, als dass sie zum „Vortrag“ geeignet wäre. Sie konnte darum eine bürgerliche Kultur, in der Musik zwanglos mit Konversation und gemeinsamer Lektüre abwechselte, nicht überdauern.⁸

Goethe über das Strophenlied, dessen Simplizität er mit dem Argument gerechtfertigt hatte, dass die Differenzierung des Ausdrucks von Strophe zu Strophe eine Sache des Vortrags und nicht der Komposition sei. (*Tag- und Jahreshefte*, 1801):

⁷ Dahlhaus, C., S. 80.

⁸ ebd., S. 85-87.

„Er (der Schauspieler, der Sänger) war unermüdet im Studieren des eigentlichsten Ausdrucks, der darin besteht, dass der Sänger nach einer Melodie die verschiedenste Bedeutung der einzelnen Strophen hervorzuheben, und so die Pflicht des Lyrikers und Epikers zugleich zu erfüllen weiss. Hiervor durchdrungen, liess er sich's gern gefallen, wenn ich ihm zumutete, mehrere Abendstunden, ja bis tief in die Nacht hinein dasselbe Lied mit allen Schattierungen aufs pünktlichste zu wiederholen; denn bei der gelungenen Praxis überzeuete er sich, wie verwerflich alles sogenannte Durch-Komponieren der Lieder sei, wodurch der allgemein lyrische Charakter ganz aufgehoben und eine falsche Teilnahme am einzelnen gefordert und erregt wird.“⁹

Im 19. Jahrhundert wird die Musik als Ausdruck des seelischen Lebens betont. Sie macht mit den sinnlichen Mitteln der musikalischen Gestalt einen psychischen Inhalt darstellbar. Diese Zeichen sind im Sinne der Tonmalerei und Programmmusik in einer bewussten oder unbewussten Konvention festgelegt und können in Erfahrung oder Assoziation, in Intuition oder Analogie schöpferisch gestaltet und erfasst werden. Das unmittelbare Erlebnis dieses musikalischen Ausdrucks steht über dem sprachlich-begrifflich Erfassbaren und Darstellbaren. Im Musikerlebnis liegt die Realität der Empfindung des akustischen Eindrucks, bestimmt von der geistigen Situation des Individuums, gleichgültig, ob sie mit der des Komponisten und Interpreten übereinstimmt oder nicht.¹⁰

Die Wesendonck – Lieder

Es ist bemerkenswert, dass der Begriff *Liederzyklen* in der Liedkomposition, weder zu Beginn des Jahrhunderts, noch an dessen Ende, kaum eine Rolle spielt. Das mag seinen Grund darin haben, dass die Liedtheorie grundsätzlich von der Poetik ausgeht. Der Gedichtzyklus ist eher in noch höherem Maße eine Ausnahmerecheinung gewesen als der Liederzyklus.

Gedichte, Lieder miteinander verbinden heisst: sie aufeinander beziehen, ein Lied im anderen formal und inhaltlich fortwirken lassen. Es heisst aber auch: in der Anordnung der Lieder Proportionen, Steigerungen, Abläufe beachten, also Elemente in die Lyrik tragen, die aus anderen Gattungen wie der Literatur, dem Drama oder dem Roman abgeleitet sind.¹¹

Richard Wagners 1857/58 entstandene „*Wesendonck-Lieder*“ sind ein Beispiel für eine Liedergruppe, die eigens für den Widmungsträger zusammengestellt sind.

⁹ Dahlhaus, C., S. 81.

¹⁰ Fellerer, K.G., Studien zur Musik des 19. Jahrhunderts, S.18-19.

¹¹ Dürr, S. 245.

Mathilde Wesendonck, der die fünf Lieder zugeeignet sind, hat hierfür nicht nur die Texte selbst geschrieben - diese Texte und ihre Vertonungen sind zugleich Ausdruck der engen Beziehung zwischen Wagner und Mathilde.

„Daß in selig süßem Vergessen ich mög alle Wonnen ermessen! Wenn Aug' in Auge wonnig trinken, Seele ganz in Seele versinken; Wesen in Wesen sich wieder findet, und alles Hoffens Ende sich kündet...“ - diese Verse aus dem zweiten der Lieder (*Stehe still!*) könnte auch Wagner selbst geschrieben haben.

„Beseres als diese Lieder habe ich nie gemacht, und nur sehr wenig von meinen Werken wird ihnen zur Seite gestellt werden können.“, schrieb Wagner in seinen Tagebuchblättern für Mathilde.

Einen Zyklus im engeren Sinne bilden diese Lieder nicht. Zwar hat auch Wagner die Lieder nicht in derselben Reihenfolge zum Druck gegeben, in der sie entstanden sind, doch die neue Ordnung ist wieder keine zyklische: weder der Inhalt der Gedichte, noch etwa die tonale Folge macht sie zu einem Liederzyklus. Maßgebend für Wagner war dabei wahrscheinlich nur, dass das entscheidende Lied *Träume* (das er auch selbst für Orchester gesetzt hat) nunmehr am Ende stand und im übrigen ein befriedigender Wechsel der musikalischen Affekte erreicht wurde. Was die Lieder hingegen verbindet, ist ein gemeinsamer musikalischer Ton, eine Hochspannung der musikalischen Sprache: nicht nur die beiden ausdrücklich so bezeichneten Lieder sind Studien zu *Tristan und Isolde* (*Im Treibhaus* und *Träume*). Aus diesen beiden Liedern hat Wagner musikalisches Material unmittelbar für den Tristan verwendet, und zwar für das Duett im Zweiten Akt (*Träume*) und für den Beginn des dritten Aktes (*Im Treibhaus*). Auch in den übrigen Liedern ist die Nähe zum Tristan- die auch von der Dichtung her gegeben ist- überall spürbar.

Mathilde Wesendonck stellte 1856/57 Richard Wagner seinen reichlich fließenden Kompositionen fünf ihrer Gedichte zur Seite, „*allesamt jener süßer Hölle der Sehnsucht gewidmet*“.¹² Obwohl Wagner kein Liederkomponist war (er hat insgesamt 24 Kompositionen an Liedern und liedhaften Stücken hinterlassen), vertonte er damals die Gedichte seiner geliebten Muse. Bei seinen sonstigen Liedvertonungen handelt es sich fast ausschließlich um periphere Gelegenheitskompositionen, oft bezogen auf bestimmte Anlässe oder Personen.

Die einzige Ausnahme bilden die Gedichte von Mathilde Wesendonck, auf die keines der für die übrigen Stücke gültigen Kriterien zutrifft.¹³

An Franz Liszt hatte Wagner geschrieben:

„Gewisse hübsche Verse, die mir herübergeschickt wurden, (*habe ich*) in Musik gesetzt, was mir sonst nie passiert ist.“¹⁴

¹² Köhler, Joachim: *Der letzte der Titanen*, S. 535, München 2001.

¹³ Schad, S. 43.

¹⁴ Schwabe, G.: *Mathilde Wesendonck*, S. 254, Köln 1988.

Das erste der fünf Lieder, *Der Engel*, wurde am 30. November 1857 komponiert. Darin klingt zweimal bedeutsam das Motiv aus Loges Erzählung „*von Weibes Wonne und Wert*“ an:

Im Nachspiel und zu den Worten „*da der Engel niederschwebt*“. Das Lied endet mit einem Anklang an den Schluss von Wolframs „*Lied an den Abendstern*“, eine zarte Huldigung für Mathilde Wesendonck:

*Ja, es stieg auch mir ein Engel nieder,
und mit strahlendem Gefieder
führt er, ferne jedem Schmerz
meinen Geist nun himmelwärts.*

Wie ein milder Engel erschien ihm die Freundin oft in den Nöten und Stürmen des Lebens. Als „*Engel*“ wurde sie oft von ihm angerufen.¹⁵

Nach dem Gedicht *Der Engel* komponierte Wagner das Gedicht *Träume*, das im Autograph der ersten Fassung das Schlussdatum des 4. Dezember 1857 trägt. Im Lied *Träume* gibt es die aus der Mystik ins Buddhistische eingefärbte, Wagner einfallsreich nachempfundene Zeile: „*Allvergessen-Eingedenken*“, eine seltene Wortwahl, die ein Hindenken zum Wesentlichen meint. „*Sich-Verbinden mit dem Weltgrund*“ nennt es Ernst Bloch.¹⁶

Die Komposition für das dritte der Wesendonckschen Gedichte *Schmerzen* entstand am 17. Dezember 1857 mit einem zweiten etwas verlängerten Schluss. Hierauf folgte bald ein dritter Schluss und darunter standen die Worte: „*Es muss immer schöner werden!*“

Dazu schrieb Wagner:

„*Nach einer schönen, erquickenden Nacht war beim Erwachen mein erster Gedanke diess verbesserte Nachspiel: wir wollen sehen, ob es Frau Calderon gefällt, wenn ich es heute einmal in der Tiefe hören lasse.*“¹⁷

Etwa um die gleiche Zeit, am 18. Dezember 1857, instrumentierte Wagner das Lied *Träume* für Solovioline und ein kleines Orchester von 13 Instrumenten (Zwei Klarinetten, zwei Fagotte, zwei Hörner, vier Violinen, zwei Bratschen und ein Violoncello). Am 23. Dezember, an Mathildes Geburtstag, brachte Richard Wagner seine Glückwünsche der verehrten Frau als Morgengruß dar. Es musizierten acht Musiker im Treppenhaus der Villa Wesendonck, der Meister dirigierte zu Mathildes grösster Freude höchstpersönlich. *Träume* und im *Treibhaus* bezeichnete Wagner als „*Studie für Tristan und Isolde*“. Nur Mathilde konnte

¹⁵ Schad, S. 44.

¹⁶ Gregor – Delin, M.: *Richard Wagner*, S. 430.

¹⁷ Schad, S. 44.

wissen, dass dieses Lied mit der stummen Aufforderung aus *Tristan und Isolde* begann:

„*O sink hernieder, Nacht der Liebe*“ im zweiten Akt. *Im Treibhaus* wurde von d-moll nach f-moll transponiert - zur Vorlage für den Beginn des dritten Akts.¹⁸

Die Instrumentalfassung der *Träume* übernahm später, nach Wagners Tod, der österreichische Dirigent und Komponist Felix Mottl in seine Version der *Wesendonck-Lieder* für Singstimme und grosses Orchester, die verbreiteter ist als Wagners originale Klavierfassung und darüber hinaus von vielen für die Originalfassung Wagners gehalten wird.

1983 kam die Originalfassung für Stimme und Klavier von Hans Werner Henze raus.

Im selben Jahr konstatiert Egon Voss in „*Neue Zeitung für Musik*“:¹⁹

„*Dass Wagners Klaviersatz seine Schwäche hat und dazu angetan ist, manchen Aspekt der Komposition eher zu verdecken als zu erhellen, steht ausser Frage.*“

Zwischen der Beendigung der Instrumentalfassung der *Träume* und der Entstehung des vierten Wesendonck-Liedes *Stehe still!* vergingen zwei Monate, denn Wagner hielt sich damals in Paris auf. Nach seiner Rückkehr Anfang Februar 1858 setzte er zunächst die Arbeit am *Tristan* fort, unterbrach sie jedoch in der zweiten Februarhälfte, um Mathildes Gedicht *Stehe still!* zu vertonen, das am 22. Februar fertig gestellt wurde.

Das Gedicht enthält das Zitat des schweren Schicksalsmotivs aus dem damals schon vollendeten ersten Aufzug aus *Tristan*:

„*Wenn Aug' in Auge wonnig trinken, Seele ganz in Seele versinken.*“²⁰

Als Wagner im Oktober 1858 in Venedig die skizzierte Vertonung der fünf Gedichte seiner Freundin niederschrieb, bemerkte er zu dem Gedicht *Stehe still!*:

„... und löst dein Rätsel – heil'ge Natur – die „heil'ge Natur“ hatte ich grosse Lust umzutaufen: der Gedanke ist richtig, aber nicht der Ausdruck: Heilig ist die Natur nirgends, ausser da, wo sie sich aufhebt, und verleugnet. Aber – ich hab's Dir zu lieb doch stehen gelassen...“²¹

Am Vorabend seines 45. Geburtstags vertonte Richard Wagner das letzte der fünf Gedichte, *Im Treibhaus*, mit seiner schwülen, trauerschweren Stimmung.

¹⁸ Schad, S. 44.

¹⁹ Neue Zeitschrift für Musik, Heft 1, S. 25, Januar 1983.

²⁰ Schad, S. 45.

²¹ Wagners Venedig – Tagebuch. 9. Oktober 1858.

„Aus seinem leitenden Thema klingt ein in schmerzlichem Banne gefesseltes, hoffnungsloses Sehnen der Pflanze aus dem dumpfen Raum nach ihrer fernen sonnigen Heimat, das Sehnen des todwunden Tristan aus dem Vorspiel des dritten Aufzugs.“²²

Das Manuskript ist von 1. Mai 1858.

Es gibt noch einen weiteren Hinweis auf Mathildes Gedicht, im Zusammenhang mit Parsifals Refrain, Worte und Vertonung in den aufsteigenden Sexten des Gralthemas am Schluss, und zwar in einem Notenbriefchen an Mathilde Wesendonck:

„Wo find' ich dich, du heil'ger Gral, dich sucht voll Sehnsucht mein Herze.

Du liebes irrendes Kind! Sieh, das wollte ich eben aufschreiben, als ich Deine schönen, edlen Verse fand!“²³

Die Handschriften der Lieder schenkte Richard Wagner Mathilde Wesendonck. Als er im Herbst 1858 – inzwischen nach Venedig übersiedelt – sich die Lieder vergegenwärtigen wollte, verfügte er nur mehr über die Skizzen dazu. Da er die Stücke jedoch auch vollständig ausgeführt besitzen wollte, andererseits die bereits ausgeführten Handschriften offensichtlich nicht von Mathilde zurückverlangen mochte, ereignete sich der in Wagners Schaffen einzigartige Fall, dass die Kompositionen anhand der Skizzen, unabhängig von der ersten Ausführung, ein zweites Mal ausgearbeitet wurden. Wagner fertigte von jedem der Lieder ein zweites, von einigen sogar ein drittes Manuskript an, so dass *Der Engel* und *Stehe still!* in zwei, *Im Treibhaus*, *Schmerzen* und *Träume* sogar in drei Fassungen überliefert sind.²⁴

Nach der Fertigstellung der neuerlichen Ausführung der Lieder schrieb Wagner am 9. Oktober 1858 an Mathilde:

„Das war denn meine erste Arbeit. Somit sind die Schwingen geprüft. – Besseres, als diese Lieder, habe ich nie gemacht, und nur sehr wenig von meinen Werken wird Ihnen zur Seite gestellt werden können.“²⁵

Die entgeltliche Ordnung der Lieder war: *Der Engel*, *Stehe Still!*, *Im Treibhaus*, *Schmerzen* und *Träume*.

Wagner war damals übergücklich, dass er den am 6. Oktober aus Zürich nachgeschickten Érard-Flügel im rot ausgestaffierten Saal des Palazzo Giustiniani aufstellen lassen konnte. Das erste, was er dann auf dem Flügel wieder zum Erklängen brachte, waren die Kompositionen der Wesendonck-Lieder.

²² Glasenapp, C.F.: *Das Leben Richard Wagners*, Bd. II, S. 179, Leipzig 1905.

²³ Schad, S. 45.

²⁴ Schad, S. 46.

²⁵ Venedig, 9. Oktober 1858.

Am 28. September 1861, Jahre später, erwähnte er, von Erinnerung überwältigt, in einem Brief aus Wien an Mathilde:

*„Auch das Bleistiftblatt des Liedes fand ich, aus dem die Nachtszene entstand. Weiss Gott! Mir gefiel dieses Lied besser als die stolze Szene! Himmel, das ist schöner als Alles, was ich gemacht! Ich erbebe bis in den tiefsten Nerv, wenn ich's höre!“*²⁶

Als Wagner im folgenden Jahr die fünf *Wesendonck* - Lieder seinem Verleger Franz Schott zur Veröffentlichung übergab, sagte er von ihnen, er zähle sie „zu seinen besten Arbeiten“.²⁷

Bei der Veröffentlichung 1862, für die Wagner seine Niederschriften vom Oktober 1858 verwendete, ordnete er die Abfolge der Lieder nicht nach ihrer Entstehung, sondern im Sinne einer inneren Dramaturgie der Texte und gemäß der Kunst des Übergangs in Bezug auf die musikalischen Charaktere und vor allem die Tonarten.

Die neue Abfolge *Der Engel, Stehe still!, Im Treibhaus, Schmerzen, Träume* suggeriert zumindest einen Liederzyklus, wie auch zumindest andeutungsweise der Veröffentlichungstitel:

*„Fünf Gedichte für eine Frauenstimme mit Pianoforte – Begleitung in Musik gesetzt von Richard Wagner.“*²⁸

Ursprünglich wollte Wagner die Publikation *„Fünf Dilettanten – Gedichte ...“* nennen, eine Überschrift, die eine gehörige Portion Skepsis gegenüber dem poetischen Rang der Gedichte zum Ausdruck gebracht hätte. Das Wort *Dilettantismus* hatte bereits im 19. Jahrhundert eine negative Komponente. Der Verzicht auf den Zusatz „Dilettanten-“ – vermutlich vom Verleger durchgesetzt – führte kurioserweise dazu, dass man lange Zeit Wagner selbst für den Verfasser der Texte hielt, wie dies der Komponist Wendelin Weißheimer und der Tristan-Sänger Ludwig Schnorr von Carolsfeld überlieferten.²⁹ Heute wissen wir, dass sich Mathilde darüber freute.

In Mainz – Laubenheim, wo die Verlegerin Betty Schott den Sommer in ihrer Villa verbrachte, fand am 30. Juli 1862 die erste Aufführung der *Wesendonck* – Lieder statt. Vor nur wenigen Gästen, darunter Wendelin Weißheimer, sang Emilie Genast, am Klavier begleitet von Hans von Bülow, die *„Fünf Gedichte“*. Die Gedichte waren ein Erfolg.

Am 21. August 1869 schrieb Wagner an Otto Wesendonck, dem verehrten, lieben Freund:

²⁶ Schad, S. 46.

²⁷ Altmann, W.: *Richard Wagners Briefe in Originalausgaben*, Bd. VIII, S. 49, Mainz 1911.

²⁸ Schad, S. 46.

²⁹ Schad, S. 47.

„Es ist Zeit, dass ich Ihnen einmal wieder ein Lebenszeichen vom Demjenigen gebe, in dessen Leben Sie sich zu steter dankbarer Erinnerung eingeschrieben haben.“³⁰

Wagner übersandte ihm seine frühen Opern in französischer Übersetzung.

„Wenn ich diesen nun noch die *cinque canti* hinzufüge, so geschieht diess namentlich, um einiges Lächeln auf dem grünen Hügel zu verbreiten.“³¹

Es waren die Wesendonck-Lieder die französische Übersetzung hatten, was Wagner offensichtlich gut gefiel. *Träume* dirigierte Richard Wagner persönlich am 22. Mai 1873 bei der Feier zur Grundsteinlegung des Festspielhauses im Markgräflichen Opernhaus in Bayreuth.

„*Träume sind treu*“, hielt Mathilde Wesendonck einmal fest. „Je mehr die Wirklichkeit sich entzieht, je wacher wird der Traum.“³²

Damals erfüllte sich Richard Wagners grosser Traum mit dem Festspielhaus auf dem „grünen Hügel“ in Bayreuth.

Mathilde Wesendonck ist eine Künstlerin des 19. Jahrhunderts, eine Lyrikerin.

Nicht der Quantität nach, - ein einziger Band Gedichte und zwei schmale Bände Kinderlieder sind ihre ganze, in Buchform erschienene Lyrik – sondern vor allem qualitativ. In diesen Liedern, Gedankendichtungen und erzählenden Gedichten, träumt sie ihr Leben aus. Ein Teil dieser Gedichte ist bereits von dem Gefühl der Resignation getragen, das der Grundton ihrer späteren dramatischen Werke darstellen wird und dort ist bereits Entsagung das Leitmotiv ihrer Klänge. Die Zeit der „l'art pour l'art“ Künstler war noch weit entfernt und die Dichtung hatte noch etwas Grobschlachtiges an sich,³³ soweit nicht der formale Nachhall der Romantik eine Verfeinerung der Form begünstigte, oder der Klassizismus, wie er um die Mitte des Jahrhunderts im Rahmen des Münchner Dichterkreises wieder zur Geltung kam, eine erhabene, klangvolle Sprache schuf.

Mathilde Wesendoncks Lyrik ist einfach, kommt ideenmässig aus der Romantik und erlebt in ihr das Glücksgefühl der Unendlichkeit. Die Lyrik geht durch die entsagende Grundhaltung des Biedermeiers hindurch und streift hart an den *Weltschmerz*. Die Dichterin pflegt ihre Werke weiter, allmählich, zu einem klareren poetischen Realismus im Fahrwasser der Münchner Schule.³⁴ Wer heute die Dichterin Mathilde Wesendonck überhaupt kennt, für den ist sie vor allem die Verfasserin der Texte zu den „Fünf Gedichten für eine Frauenstimme“,

³⁰ Schad, S. 47.

³¹ Schad, S. 47.

³² Schad, S. 47.

³³ Rasp, S. 243.

³⁴ Rasp, Doris: *Mathilde Wesendonck: Eine Monographie ihrer Werke*, S. 243, Wien 1934.

die Richard Wagner für die Freundin komponiert hat. Diese „Fünf Gedichte“ zählen zu dem Besten, was Mathilde je an Lyrik geschrieben hat.

Die Lieder sind von seltsam – lyrischem Klang, durchwegs von tiefer Stimmung getragen.³⁵

Dazu tritt der Hang der Verfasserin zur Besinnlichkeit, der sich namentlich in einer Gedankendichtung, wie „Stehe still!“ ganz besonders uns stark offenbart. Es soll ein Blick in unendliche Räume gegeben werden. Mathilde findet auch die richtigen Ausdrucksmöglichkeiten. Der romantische Mensch, der Einhalt tun möchte dem ewigen Werden und Vergehen der Schöpfung, um einen Hauch der Ewigkeit und Beständigkeit zu verspüren, heisst hier:

*Urewige Schöpfung, halte doch ein,
Genug des Werdens, lass mich sein!*³⁶

Hierin liegt die innere Qual des romantischen Menschen: dieses ewige Unvollendetsein, das rastlose Stürmen in die Unendlichkeit. Was für eine Freude wäre es darum, einen Augenblick nur stehenbleiben zu können, vollwertig zu werden und einmal seinen inneren Menschen ausreifen zu dürfen.³⁷

„Im süßen Vergessen alle Wonnen ermessen,“: Wer fühlte hier nicht das Schopenhauer'sche Prinzip durchklingen, der Wille sei der Urgrund alles Unglücks, Entsagung aber, Willensentäusserung, bringe das Glück? Hier ist das Gedankliche des Gedichtes allerdings leise in eine Liebesdichtung umgebogen:

*Wenn Aug' in Auge wonnig trinken,
Seele ganz in Seele versinken,
Wesen in Wesen sich wiederfindet...*³⁸

Ein anderer romantischer Gedanke, der der fernen, über den Sternen zu suchenden eigentlichen Heimat, ein zutiefst christlicher Gedanke, spricht aus dem Gedicht „Im Treibhaus“.

Sowie die tropische Pflanze, die im Treibhaus die heimische Erde vermisst, genauso ist der Mensch, so glänzend sein Geschick auch sein mag. Darum hüllt sich der Leidende ins Dunkel des Schweigens. Sehr gelungen ist die Schilderung des dunklen, lebensvollen Raumes in diesem Gedicht, das eine einfache Stophe von vier Zeilen mit vier füssigen Jamben darstellt.³⁹

³⁵ Rasp, S. 245.

³⁶ Rasp, S. 245.

³⁷ Rasp, S. 245.

³⁸ Rasp, Doris: *Mathilde Wesendonck: Eine Monographie ihrer Werke*, S. 246, Wien 1934.

³⁹ Rasp, S. 246.

*Stille wird's, ein säuselnd Weben
Hüllet bang den dunklen Raum
Schwere Tropfen seh' ich schweben
An der Blätter grünem Saum.*

Doch nicht undankbar steht der Mensch dem Schmerz gegenüber, denn der Schmerz verbindet ihn der Natur; darum heisst es im Gedicht „Schmerzen“:

*Ach, wie sollte ich da klagen,
Wie, mein Herz, so schwer Dich sehn,
Muss die Sonne selbst verzagen,
Muss die Sonne untergehn?
Und gebietet Tod nur Leben,
Geben Schmerzen, Wonnen nur.*

Der Schmerz als Spender „süsser Trauer“, vielleicht ein Biedermeiermotiv, das dies drückende Leid mit dem Schimmer leidseiger Resignation verklärt.⁴⁰

So flüchtet sich Mathilde aus der rauen Wirklichkeit in die Welt ihrer stillen, versonnenen „Träume“, die „in jeder Stunde, jedem Tage schöner blühen.“

Die romantische hatte die weite Welt des Traumes und seiner unbewussten Mächte der deutschen Literatur erschlossen. In der Biedermeierzeit aber, und auch bei Mathilde, wird aber der Traum immer mehr Ersatz für die Wirklichkeit, die den Menschen entäuscht und anwidert. Den ehrlichen Mut zur Wirklichkeit hat weder der romantische noch der pseudoromantische Mensch.⁴¹

Ein solcher Traum pseudoromantischer Prägung ist schliesslich auch das Gedicht „Der Engel“. Bezeichnend ist die Erinnerung an den Kinderglauben, die Verknüpfung mit dem Religiösen, die in der Pseudoromantik noch ungleich stärker betont ist, als in der Romantik selbst. Dieses Gedicht ist das einzige der „Fünf Gedichte“, aus dem die volle innere Freude des gleichzeitigen Seelenerlebnisses Mathildes spricht.⁴²

Richard Wagner, der die entgültige Anordnung der „Fünf Gedichte“ bestimmte, hat dieses Gedicht an den Anfang gestellt. Es bietet eine Art glückseligen Auftaktes zu den drei besinnlich-wehmütigen Gedichten: „Stehe still!“, „Im Treibhaus“ und „Schmerzen“, die darauf folgen. Die am Schluss stehenden „Träume“ gewähren zwar wieder einen Ausblick ins Glücksland, führen aber daneben das Hinfällige des Glücksgefühles, seine Kurzlebigkeit und Illusionshaftigkeit vor Augen.

⁴⁰ Rasp, S. 247.

⁴¹ Rasp, S.248.

⁴² Rasp, S. 249.

Auf diese Art erzielt Wagner eine geschlossene innere Komposition der Gedichtsammlung. Ob Mathilde irgendwelchen Einfluss auf diese Anordnung ausgeübt hat, ist nicht nachzuweisen und mit nur geringer Wahrscheinlichkeit anzunehmen, da Wagner erst viel später die Gedichte für den Druck bestimmte.⁴³

Die „Fünf Gedichte“ stellen, obwohl am Anfang ihres Schaffens, einen Gipfelpunkt in der Dichtung Mathildes dar. Ihre stimmungsvolle Lyrik wird in der Sammlung der „Gedichte“ nur sehr selten überboten, meist aber überhaupt nicht mehr erreicht.⁴⁴

Die „Fünf Gedichte“ wurden von Wagner in den Monaten November und Dezember 1857 und Februar und März 1858 komponiert. Er schreibt darüber am 1. Januar 1858 an Liszt:

„Vor acht Tagen brachte ich meiner Nachbarin mit einem ganz passablen Orchester eine Morgenmusik, die sich im geräumigen Vestibül ihres Hauses recht gut ausnahm. Dazu hatte ich auch etwas komponiert⁴⁵, wie ich denn dann und wann etwas Allotria getrieben und gewisse hübsche Verse, die mir herüberschickt wurden, in Musik gesetzt habe, was mir sonst nie passiert ist.“⁴⁶

Richard Wagner komponierte die Gedichte nicht in der Reihenfolge, in der sie jetzt stehen.

Am 30. November 1857 vertonte er den „Engel“ (Nr. 1), am 4. Und 5. Dezember die „Träume“ (Nr. 5), am 17. Dezember die „Schmerzen“ (Nr. 4), und später, am 22. Februar 1858 das Gedicht „Stehe still!“ (Nr. 2) und am 1. Mai desselben Jahres „Im Treibhaus“ (Nr. 3).⁴⁷

Wagners Bedeutung für Mathilde Wesendonck

Die Auswirkung der Liebestragödie musste sich für die beider Hauptbeteiligten, Mathilde und Richard, durchaus verschieden gestalten.

Für Richard Wagner, den Mann und schaffenden Künstler, bedeutete die Liebe zur Mathilde Wesendonck nur eine Episode auf seinem Lebensweg, wenn auch keine der übrigen Frauen, die den Meister zu künstlerischem Schaffen inspirierten, eine ähnlich hervorragende Stellung einnimmt, wie Mathilde Wesendonck. Weder Jessie Laussot, Mathilde Mayer, noch Judith Gauthier wurden mit der gleichen Leidenschaft, demselben jugendlichen Feuer geliebt wie Mathilde.

⁴³ Rasp, S. 249.

⁴⁴ Rasp, S. 249.

⁴⁵ Gemeint sind die „Träume“.

⁴⁶ Rasp, S. 244.

⁴⁷ Heintz, A.: *Mathilde Wesendonck: Erinnerungen*, Allg. Musikzeitung, 1896.

Dennoch bedeutet das Tristan – Erlebnis für Wagner bloss eine Episode in seinem Schaffen; die leidenschaftliche Liebe des „Tristan“ ist in den „Meistersingern“ bereits milder Entsagung gewichen.⁴⁸

Dieselbe Linie von Liebe zu Verzicht kommt auch in den Werken Mathildes zum Ausdruck, allerdings erstreckt sie sich auf eine viel längere Zeit, ein Umstand, der aus der durchaus verschiedenartigen Auswirkung des Liebeserlebnisses auf den Künstler und auf seine „Muse“ zu erklären ist.⁴⁹

Für Mathilde als Frau bedeutete die Liebe zu dem genialen Meister den Inhalt ihres Lebens.

Wenngleich auch bei ihr mit der Zeit die leidenschaftlichen Gefühle in sanftere Bahnen gelenkt wurden, sich in reine Freundschaft umwandelten, so übte doch Wagners Anziehungskraft auch in der Erinnerung den alten Reiz auf diese empfängliche „Frauenseele“ aus. Wagner bezeichnet die Zeit seiner Liebe zu Mathilde als den „Höhepunkt seines Lebens“. Heute wissen wir das. Die Macht der Persönlichkeit Richard Wagners wirkte aber auch auf Mathilde und noch lange nach der Trennung von Wagner war ihr Seelenleben erfüllt von seinem Wesen und seiner Gedankenwelt.⁵⁰

Durch die äusseren Umstände war sie gezwungen, die Gefühle, die ihr Innerstes aufwühlten, in sich zu verschliessen: ausser der Freundin Eliza Wille hatte sie kaum in jemanden Vertrauen.⁵¹

Es ist anzunehmen, dass sich Mathilde ohne die Anregung, die sie durch die Beziehung zu Wagner empfing, niemals der Schriftstellerei zugewandt hätte. Daraus ergibt sich eine persönliche und psychologische Betrachtung ihrer Dichtungen. Die Frage nach der seelischen Verfassung der Künstlerin, zur Zeit der Niederschrift ihrer Werke, sollte in den Vordergrund gestellt werden.⁵²

„*Gut sein ist wahr sein / Sein ohne Schein / Scheinloses Sein*“, begann sie eines ihrer Gedichte. Mathilde Wesendonck war eine Schriftstellerin mit einer Vorliebe für erbauliche Historienspiele. Namen wie „Gudrun“, „Edith oder die Schlacht bei Hastings“ oder „Friedrich der Grosse“. „Dramatische Bilder“ gab sie ihren Dramen, deren Haupt-Eigenart darin besteht, dass sie grösstenteils aus der Perspektive weiblicher Figuren erzählt sind.

Das ist eine Eigenart im 19. Jahrhundert, die ihre (männlichen) Zeitgenossen wohl eher befremdete als entzückte: keines der „Trauerspiele“ kam je zur Aufführung.

⁴⁸ Rasp, S. 40.

⁴⁹ Rasp, S. 41.

⁵⁰ Rasp, S. 41.

⁵¹ Rasp, S. 42.

⁵² Rasp, S. 42.

Vergessen wäre Mathilde, das können wir heute mit gewisser Sicherheit behaupten, wenn sich ihr Weg nicht Anfang der 1850er Jahre mit dem Richard Wagners gekreuzt hätte.⁵³

Literaturverzeichnis

- Albert, Claudia: *Tönende Bilderschrift: Musik in der deutschen und französischen Erzählprousa des 18. und 19. Jahrhunderts*, Heidelberg 2002.
- Altmann, W.: *Richard Wagners Briefe in Originalausgaben*, Bd. VIII, S. 49, Mainz 1911.
- Bissing, Friedrich Willhelm von: *Mathilde Wesendonck: Die Frau und die Dichterin: Die Briefe C.F.Meyers an Mathilde Wesendonck*, Wien 1942.
- Dahlhaus, Carl: *Die Musik des 19. Jahrhundert*, Wiesbaden 1980.
- Dürr, Walter: *Das deutsche Sololied im 19. Jahrhundert*, S. 245, Wilhelmshaven 1984.
- Fellerer, Karl, Gustav: *Studien zur Musik des 19. Jahrhunderts: Musik und Musikleben im 19. Jahrhundert*. Band 1. Regensburg 1984.
- Fellerer, Karl, Gustav: *Studien zur Musik des 19. Jahrhunderts: Kirchenmusik im 19. Jahrhundert*, Band 2. Regensburg 1985.
- Finscher, Ludwig: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Band 3, S. 755-774, Kassel, Stuttgart 1996.
- Finscher, Ludwig: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*. Band 4, S.526-534, Kassel, Stuttgart 1996.
- Glaserapp, C.F.: *Das Leben Richard Wagners*, Bd. II, S. 179, Leipzig 1905.
- Gregor – Dellin, Martin: *Richard Wagner: Sein Leben. Sein Werk. Sein Jahrhundert*, S. 431, München/Zürich 1980.
- Heintz, A.: *Mathilde Wesendonck: Erinnerungen*, Allg. Musikzeitung, 1896.
- Hollander, Hans: *Die Musik in der Kulturgeschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*, Köln 1967.
- Keldany – Mohr, Irmgard: *„Unterhaltungsmusik“ als soziokulturelles Phänomen des 19. Jahrhunderts*, Regensburg 1977.
- Köhler, Joachim: *Der letzte der Titanen*, S. 535, München 2001.
- Kross, Siegfried: *Geschichte des deutschen Liedes*, S. 151 – 156, Darmstadt 1989.
- Rasp, Doris: *Mathilde Wesendonck: Eine Monographie ihrer Werke*, S. 40 – 47, S. 242 – 250, Wien 1934.
- Schad, Martha: *„Meine erste und einzige Liebe“: Richard Wagner und Mathilde Wesendonck*, S. 43 – 50, München 2002.
- Schwabe, G.: *Mathilde Wesendonck*, S. 254, Köln 1988.
- Wagner, Richard: *Venedig – Tagebuch*, 9. Oktober 1858.

⁵³ Die wissenschaftliche Arbeit „Musik und die Frauenrolle in den Massenmedien“ ist von der Magistratsabteilung für Kultur in Wien, Österreich, anerkannt und wird von dieser Institution (MA 7) gefördert.

Struggles Against Global Racism in Selected American Music Production (Blues) in The Period of The 1960s - 1990s

1. The Introduction

The art has always been destroying artificially constructed boundaries between people. Music as an essential part of an artistic world has always been a crucial segment of human lives. With the presence of music, people celebrate, rejoice, enjoy, make love, get married, think, write, grieve, go to wars, fight, and get buried. So, the music has totally been intertwined into the lives of humans since the ancient times and since the first day of one's birth. Out of the music of African slaves from the delta of the Mississippi River, the blues has become the music style played by musicians and enjoyed by listeners worldwide, regardless of race, ethnic, national, sex, age or any other affiliation. Through the cooperation amongst musicians of all races it has fought against the global racism and foreshadowed great political victories against this illogical and nonsensical evil.

2. The Roots of The Blues

The blues music started as the music of African slaves who worked on cotton plantations in the American South. Sorrow songs, work songs, spirituals, shouts, were their way of expressing hope for future, desire for freedom, a call of love, and a search for easiness – simple, all those kinds of their music were the sign that they were artistically and creatively capable despite of brutal and nonsensical racial segregation, humiliation and oppression. With the help of music black slaves were diluting their suffer and pain that were coming from hard work and inhumane life conditions. The blues music is the fusion of all those aforementioned styles. But, the blues was not just the music. It was a way of life and the

life itself. It became the so-called “alternative channel” through which the slaves were sending their “secret messages” for other slaves, because in the domain of lyrics the blues songs contained “the special language.” Together with story telling and slave narratives, the blues is essential African American heritage from which the big portion of painful history of African American nation is being reflected. Even after the Civil War when slavery was abolished, African Americans felt disappointment and tried to find the comfort – again in the blues.

Just when the blues emerged is the subject of dispute, but certainly after the Civil War intimations of what we call the blues were heard from slaves and from newly emancipated blacks, who often found their lives more rather than less difficult than before they received their freedom. Away from their familiar plantation environment, lonely and in desperate need of money, some became migrants, some went to prison, others held backbreaking, unrewarding jobs such as digging ditches or laying railroad lines. In their new distress, they sometimes expanded field hollers into simple solo songs, laden with emotional content and highly expressive of their loneliness and pain. In effect, they were singing the blues. This new kind of solo song, introduced by blacks, was folk like in sound but highly distinctive in character and form. The texts of the early, rural blues addressed every aspect of life, but most concerned work or especially, love – unrequited, betrayed, or gone wrong.¹

3. The Blues Becomes Popular Amongst The White in The USA

The destiny of the blues has not been to remain just regional music style. Its powerful emotion that is situated in the core of melodies and lyrics, its spiritual wideness, passion and sorrow, eroticized atmosphere during performing blues songs (connected also with the wild energy and indigenous strength of Africa that could be felt in blues songs), destined it to succeed in sending message towards the cosmopolitan and egalitarian oriented people of all races but particularly to the white. In the 1950's white musicians and the audience that was consisted of white people in the United sates of America were crucial for the launching of the blues into the artistic and media space – the space of immortal domains. The white embraced the blues sincerely just like the first white abolitionists had embraced the idea of equality with African Americans – the idea that changed this civilization step by step. White teenagers were the most important audience due to the fact that teenagers liked something that was shocking and unacceptable to their parents. The blues had that energy, rhythm, sexuality, primitive purity and openness; it had the power of rebellion - the power of refusing artificially imposed hypocrisy by the world of adults (whites), the hypocrisy that has always been felt instinctively by young people. That was the first victory that the blues won against the monster of racism:

¹ Jean Ferris, “America’s Musical Landscape.” 152, 4th edition (1990).

the music of the black slaves was accepted, sang and played by white people. If the music (art) of one oppressed and humiliated part of the nation was accepted there was no basis for segregation to survive any more.

Although performed in an idiom deemed unacceptable for mainstream markets, black popular music steadily developed an enthusiastic audience among young white listeners. Convinced that white listeners would reject the raucous sound, producers and directors generally refused to program rhythm – and – blues hits on mainstream radio. But a disc jockey in Cleveland, Ohio named Alan Freed soon realized that many white teens preferred r & b hits to mainstream popular music, and beginning in 1951 he played increasing numbers of rhythm – and – blues records on his radio programs, which reached a broad general audience. Freed also promoted live stage performances of music in r & b style, with both blacks and whites present on the stage and in the audience. Then two young white country singers with black delivery styles entered and forever altered the popular music picture. The terms “rock” and “roll” had long been familiar, and sexually suggestive, in black popular music; but Alan Freed is credited with coining the term rock and roll for the new style with which Bill Haley and Elvis Presley revolutionized the popular music world.²

4. The Branching And The Global Influence of The Blues

Everything was ready for the global expansion of the blues – support at “home”, the aura of “something new”, wild energy of its performers and music fans’ great interest for the music that was “hidden” for a long time. The blues started uniting the nation racially divided bellow the surface of federal and state laws.

Spun out of the grooves of a hundred million records and spread across the country by a hundred million speakers, the Memphis Soul Sound enfolds the nation now like an evangelical tent, rocking with hymns to the newly proclaimed brotherhood of black men and white men in modern America.³

Many educated people tried to explain what was going on. The blues started capturing attention of different cultural and science institutions. Journalists began researching about the roots of blues and writing on daily basis about blues musicians. Very interesting and striking phenomenon was the fact that the blues “went” across the ocean to Great Britain and got unsurpassed attention when musicians, fans and media were in question.

The rock critic Albert Goldman, who was later to become notorious for his biographies of Elvis Presley and John Lennon, wrote an essay in 1969 for the

² Jean Ferris, “America’s Musical Landscape.” 215,216, 4th edition (1990).

³ Albert Goldman, “Why Do Whites Sing Black?” *New York Times*, 14 Dec. 1969: D25, 46.

New York Times called “Why Do Whites Sing Black?” This essay provides a classic framework of essentialism and selective representation in discussing white appropriations of the blues. In the present article, I use Goldman’s piece as a framework for a discussion of the 1960s blues revival. I argue that the blues revival depended on a stereotyped representation of black culture, and that this in turn was used to remedy a perceived lack of authenticity in white rock music. This colonization of black music involves a process of “Othering,” where the dominant culture renders the subordinate culture in terms of difference, and that difference allows the dominant culture to define itself. The Other—coded as low culture—is used as a counterbalance to the high culture.⁴

Two bands were the most important (although there were many talented and successful blues musicians at the time) : the Rolling Stones and the Beatles. They used the African American blues sources to the last instance: guitar solos, hoarse vocals and lyrics were just some of many characteristics that connected these two bands with their black models. The Rolling Stones had that necessary “ingredient” in their music – rebellion, so attractive for teenagers and so shocking for their parents.

Although the Stones’ high – speed decibels were rock and roll, not rhythm and blues, they did appropriate many of the essential trappings of their music, like hooks and solos, from black sources. But despite his rhythmic canniness and cheerful willingness to ape a drawl, Jagger was no more a blues stylist or a blues thief than Bob Dylan or Paul McCartney. He simply customized certain details of blues phrasing and enunciation for a vocal style of protean originality.⁵

But this also means that the blues successfully started branching and “making” other music styles – it served as the perfect source for rock and roll, hard rock, soul, and later for r’n’b and heavy metal. Another interesting phenomenon is that the blues had “colonized” the artistic and media space in the United Kingdom at the beginning of the 1960’s and later “came back” to the United States as branched, mixed, distorted, widened and deepened music style that contained inexhaustible dimension for exploring. After capturing the attention of media and fans in the united States of America and in Great Britain it became a logical fact that the blues music emerged as a global cultural phenomenon with supporters (musicians and fans) in every corner of the planet.

The late sixties produced several American groups inspired by the wild, frenzied performances and distorted guitar sounds of the British Led Zeppelin (which developed a huge and nearly fanatical following in the United States) and by the explosive innovations of Jimi Hendrix, whose style became identified as

⁴ Mike Daley, “Why Do Whites Sing Black?": The Blues, Whiteness and Early Histories of Rock. *Popular Music and Society*, Vol. 26, No. 2, 2003.

⁵ Robert Christgau, “Grown Up All Wrong.” 72, Second printing (1990).

heavy metal. The new sound, extremely loud and often electronically distorted, achieved American identity through Blue Cheer, formed in 1966, and Iron Butterfly, whose recording of “In – A – Gadda – Da – Vida” (In a Garden of Eden”) added distorted guitar to the sound of an electric organ.⁶

Two blues musicians are especially interesting if this phenomenon of cross – cultural cooperation and artistic “colonization” is in question: Jimi Hendrix and Eric Clapton. Jimi Hendrix was an African American who had been born and raised in the United States and later went to Great Britain (just like the blues music) to play some of his most important concerts and to record some of his most important LPs. He was the symbol of blues and rock and roll. Deeply rooted in blues but already “branched” into rock and roll and heavy metal, he has remained the never-ending inspiration for the generations of young musicians worldwide.

A poor, half African American, half Native American left – handed guitarist from Seattle, Jimi Hendrix (1942 – 1970, Figure 99) captured the spirit of despair and frustration of late-sixties American (and British) youth with his scorching electric guitar. Indulging freely in the drugs he believed enhanced his passion and performance skills, he delivered all the anger and violence of the era in this thunderous electric blues, famously dousing his guitar with lighter fluid and setting it on fire at the 1967 Monterey Pop Festival. Gifted beyond verbal description, Hendrix used his enormous talent to develop guitar techniques beyond the imagination, and the ability, of fellow guitarists. Although solidly rooted in the blues, which Hendrix played to masterful effect, his music forged a new world of previously unheard sounds. To the extreme electronic feedback and distortion being used by other likeminded guitarists, he added his own distinctive vocabulary of riffs, bent notes, scales, and electronic effects, making his music truly personal and in fact inimitable.⁷

Even today, tens of thousands beginners and experienced guitarists as well as those who are already professionals try to find out the dimensions that Jimi Hendrix explored in his musical journeys – from weird chord progressions and crazy solos to exotic pedals and electronic guitar effects.

It remains almost impossible to pin down this vague, gawky, and reticent genius, showman, and stud: his peace and love ideals, derived primarily from the freedom, beauty, and power he discovered in the electric guitar, mean too much and too little. And in the most obvious anomaly, he was African – American. There’s no way to recount rock history intelligently without reference to Chuck Berry and James Brown and Prince. But the counterculture Hendrix represents so indelibly was white.⁸

⁶ Jean Ferris, “America’s Musical Landscape.” 231, 4th edition (1990).

⁷ Jean Ferris, “America’s Musical Landscape.” 230, 231, 4th edition (1990).

⁸ Robert Christgau, “Grown Up All Wrong.” 92, Second printing (1990).

Eric Clapton is an Englishman who went to the United States of America to play and live blues. In the 1960s, he invented the blues – rock or rock – blues style with his band the Cream, giving to the blues necessary dimension, support and wideness in order for the blues to survive amongst different commercial music styles.

As Eric Clapton advanced through his Nothing but the Blues set at Madison Square Garden October 10, the paradox of the man was manifest to anyone with the wit to see – which didn't mean many of the sixteen thousand souls who'd paid up to sixty – five bucks to attend the last of three notably tough – ticket shows. Its median age over thirty, with more Asians than blacks and damn few of other, this crowd was clearly there to pay tribute, hailing a full-grown hero who'd outlasted his unfair share of hardship and now proposed to honor his debt to America's great music of suffering and survival.⁹

This branching, “artistic colonization” and “reversed artistic colonization” could be considered as the second great victory of the blues music against the global racism.

5. Live Aid, Mandela Day (The Concert) and The Fall of Apartheid

It was a long way from the position of the music of the slaves to the moment when blues musicians became powerful to help and send their message of love, peace and mutual understanding. The beginning of 1980s was utterly painful and unbearable for people in Ethiopia (Africa). In 1983 the condition in that region regarding famine became severe and serious. Bob Geldof, the British musician, organized a spectacular concert at the Wembley Arena and JFK Stadium in Philadelphia. The musicians that were closely connected with the blues music were in the limelight of attention: Eric Clapton, U2, Paul McCartney, Phil Collins, Queen and David Bowie. This basic report from BBC shows what kind of event was the Live Aid and what kind of financial and political significance it accomplished at the time.

When: 13 July 1985 Where: Wembley Stadium, London, and JFK Stadium, Philadelphia. Raising money for: Famine relief in Africa. Key performers: Queen, Eric Clapton, David Bowie, George Michael, Sir Elton John, U2, Madonna, Sting, Duran Duran, Bryan Adams, Sir Paul McCartney, Phil Collins, Status Quo, Paul Young, Alison Moyet. On-site audience: 72,000 at Wembley Stadium, 90,000 at JFK Stadium. Global audience: Broadcast live on TV and radio to more than 1.5 billion people in 160 countries. Raised: £30m by the end of the concert, an estimated £55m with subsequent donations. Highlights: Phil Collins played with Sting at Wembley Stadium before flying to the US on Concorde to play with Eric Clapton and Led Zeppelin at JFK Stadium.¹⁰

⁹ Robert Christgau, “Grown Up All Wrong.” 84, Second printing (1990).

¹⁰ <http://www.bbc.co.uk/> (22th April 2011 at 09:00 a.m.).

But it was just the beginning for the things that would happen in the near future. The Live Aid was the victory regarding collected money for the hungry and ill children in Africa, and that event showed that music and musicians are powerful combination with media regarding capturing support for serious political struggles and aims. In 1988, Apartheid in South Africa was at the heights of its reign and Nelson Mandela, anti – apartheid activist and the leader of the African National Congress was in prison as well as thousands of others political prisoners (mostly black people). The concert at Wembley Arena was organized in honour for Mandela's 70th birthday in order to indicate severe conditions in which black people in South Africa live and the inhumane character of the Apartheid establishment. Again, the musicians whose roots had been deeply connected with the blues music were the main stars of the event. This basic report from BBC shows that the event had great political and financial significance.

When: 11 June 1988 Where: Wembley Stadium, London. In honour of: Former South African president Nelson Mandela, in Pollsmoor Prison at the time. Raising money for: South Africa's Anti-Apartheid Movement and seven children's charities. Key performers: Eurythmics, Sting, Whitney Houston, Simple Minds, Tracy Chapman, Dire Straits, the Midge Ure Band. On-site audience: 74,000 Global audience: Broadcast live on TV and radio to 72 countries. Raised: An estimated £1.2m.¹¹

Just naïve and ignorant people would not believe that the political actions and events that happened in the years that came after The Mandela Day Concert were not also the consequence of this artistic event. Nelson Mandela had been freed in 1990 and won the presidential elections in 1994.

When F. W. de Klerk became President in 1989, he knew it was essential that negotiations begin soon, and in February 1990, he made his dramatic speech, removing the ban on the ANC and releasing Mandela and others from prison. Despite the fact that 1990 was the most violent year in South African history, the next four years saw a painfully negotiated settlement eventually reached in 1994. De Klerk and Mandela, who immediately became key figures in the protracted negotiations, first met in 1989, and both men realized that they "could do business" despite the many obstacles they faced.¹²

It was another great victory of the blues music and the music in general. Live Aid and the Mandela Day tribute has showed that it is absolutely possible to change the world with a word and music.

¹¹ <http://www.bbc.co.uk/> (22th April 2011 at 11:00).

¹² David Brokensha, "The Rise and fall of Apartheid." *Journal of International and Global Studies*, Nov 2010, Vol. 2 Issue 1, p146-148, 3p.

6. The Conclusion

From the time of Robert Johnson, Bessie Smith, Lead Belly, Muddy Waters, Willie Dixon and Sony Boy Williamson, through the time of Elvis Presley, Karl Perkins, Bo Diddley, Chuck Barry and B. B. King, all the way to the time of Joe Satriani, Steve Vai, Eric Johnson and Joe Bonamassa, the blues music has kept its artistic and spiritual width, emotional strength and persuasiveness. The blues has kept its solidarity with all oppressed, humiliated and downtrodden people. It has always had the gentle hand that kept at its palm hope and love that has caressed those in distress. On the other hand, the blues has possessed an abstract sword that has delivered decisive blows to the a-hundred-head beast of global racism. The abstract sword has been made of positive ideas: love and natural sexuality, artistic width, spiritual exploration and creative adventurism. The beast of global racism has had its roots in the cradle that has been made of ignorance, hatred, violence and mental shallowness. Also, the blues has grown into the artistic – intellectual revenge but without violence and bloodshed, because it has showed that the music of the unjustly enslaved people has become the music in which enjoy billions of music epicures worldwide regardless of race. In this way, the blues has proved that there are no more important and more intelligent races or less important and less intelligent races (identities).

Works Cited

- Brokensha, David. *"The Rise and fall of Apartheid."* *Journal of International and Global Studies*, Nov2010, Vol. 2 Issue 1, p146-148, 3p.
- Christgau, Robert. "Grown Up All Wrong", Second Printing, Cambridge, Massachusetts – London, England, 1990. 72, 84, 92 .Print.
- Daley, Mike. "Why Do Whites Sing Black?": The Blues, Whiteness and Early Histories of Rock. *Popular Music and Society*, Vol. 26, No. 2, 2003.
- Ferris, Jean. "America's Musical Landscape." 4th Edition, Eds. Phillip A. Butcher, Christopher Freitag, Nadia Bidwell, Library of Congress Cataloging-in-Publication data, Arizona State University, Mc Graw Hill, 1990. 152,215,216, 230, 231. Print .
- Goldman, Albert. *"Why Do Whites Sing Black?"* *New York Times*, 14 Dec. 1969: D25, 46. <http://www.bbc.co.uk/> (22th April 2011 at 09:00 and 11:00 a.m.)

ГРЯДОВИ

ПРЕВОДИ

Marko Tulije Ciceron: Drugi govor protiv Gaja Vera, V, 41–100

Ciceron pobija tvrdnju Verove obrane da se on istaknuo u borbi protiv pirata. Čak se u zamjenu za novac odrekao obveza koje su neki Sicilijanski gradovi po savezničkom ugovoru bili dužni ispuniti. Tako je oslabio brodovlje te izravno doveo u opasnost provinciju i republiku. (41–62)

Unatoč svemu zarobljen je jedan plijenom pretovaren piratski brod. Ver je sav skupocjeni teret prisvojio te je pritom počinio mnoštvo zločina i prema Sicilijancima i prema rimskim građanima. (63–79)

Dosad se Ciceron fokusirao na to kako se Ver besramno bogatio zloupotrebjavajući svoj položaj. Sad je u središtu pozornosti događaj koji se tiče izravnog ugrožavanja sigurnosti provincije. Pirati su, naime, zauzeli rimsku flotu te njome uplovili sirakušku luku. Samo ludom srećom i stjecajem okolnosti, izbjegnuta je veća nesreća. (80–100)

(41) O, blaženog li onog mrmljanja u velikom broju okupljenih senatora na zasjedanju u Beloninu¹ hramu! Suci, sjećate li se još? Već je bila večer, a u senat je upravo stigla vijest o incidentu iz Temeze. Budući da se nije mogao pronaći nitko tko bi kao zapovjednik bio onamo poslan, spomenuto je da je Ver trenutno blizu toga grada. Sjetite se kako su svi s negodovanjem mrmljali, a prvaci senata otvoreno se usprotivili tome prijedlogu. Nakon što je optužen za tolika zlodjela, što je potvrđeno izjavama brojnih svjedoka, nada li se on još uvijek ikakvoj oslobađajućoj presudi od strane onih koji su ga javno osudili već i prije nego što je njegov slučaj otvoren.

(42) Ali, neka! Nije se, dakle, dokopao ratne slave iz okršaja u ustanku odbjeglih robova, a izjalovile su se i njegove sumnje na pobunu! Naime, na Siciliji

¹ Belona je u rimskoj mitologiji bila božica rata. U njenu hramu na Marsovu polju često je zasjedao senat.

nije bilo ni takvog rata ni opasnosti da će ga biti. Također, Ver nije poduzeo ništa ni da spriječi eventualne nemire. “Ali protiv gusarskih napada na raspolaganju mu je bilo sjajno opremljeno brodovlje” kazat će njegova obrana, “a on je u tom polju pokazao posebnu sposobnost obranivši vješto pokrajinu!” Ja bih, suci, o ratu s piratima i sicilskoj floti prije rekao da mogu odmah ustvrditi da je samo u tom polju najviše njegovih mana došlo do izražaja: lakomost, sebičnost, ludost, sklonost bludu, okrutnost. Molim vas da, kao i dosad, pažljivo poslušate kratko izlaganje o tijeku ovih događaja.

(43) Prvenstveno tvrdim da su pomorski poslovi vođeni bez obaziranja na obranu pokrajine, nego da se pod izlikom održavanja brodovlja namakne novac. I dok su prethodni pretori u Siciliji imali običaj osobno određivati broj brodova, vojnika i mornara koji svaki grad mora osigurati, ti si od te obveze izuzeo vrlo značajnu i bogatu Mesanu². Koliko su ti za tu olakšicu Mamertinci³ mimo očiju javnosti platili, doznat ćemo kasnije iz njihovih pisama i svjedočanstava.

(44) Tako, jedan trgovački brod vrlo velikih dimenzija, poput onih s tri kata vesala, vrlo lijep i sav ukrašen, na gradski je trošak i bez ikakvog skrivanja izgrađen za tebe osobno, cijela je Sicilija bila uponata s tim; na kraju su ga mamertinski zvaničnici i senat i službeno posvetili tebi na dar. Kad je taj brod natovaren tvojim plijenom sa Sicilije, i sam dio toga plijena, usidren je pred Velijom⁴, sa svim tim stvarima i onima, koje nije htio s ostalim plijenom prije poslati u Rim, zato što su bile najskupocjenije i njemu najdraže. Taj sam brod nedavno pred Velijom vidio i ja, kao i mnogi drugi, stvarno prelijep i vrlo fine izrade. Svima nama, koji smo ga vidjeli, činilo se, suci, da je pripremljen za bijeg i da samo čeka gospodara da se pojavi.

(45) Što ćeš mi na to odgovoriti? Osim što ćeš možda reći da si brod dao izgraditi od vlastitih sredstava. Iako se to nikako ne može dokazati, ipak valja očekivati da ćeš pod pritiskom optužbe za iznuđivanje novca, potegnuti i za tim argumentom. Samo se ti usudi reći ono što moraš! Ne plaši se da ću pitati otkad je to senatoru dopušteno graditi brodove! Znam da i na to imaš pripremljen odgovor: izliku da su zakoni koji to zabranjuju prastari i mrtvi. Nekada je država bila takva, sudištima je vladala ozbiljnost te bi tužitelj takvu transakciju svrstao među najteže prijestupe. A i što bi ti s brodom? Ako si trebao na neki službeni put, imao si kao državni službenik pravo i na brodski prijevoz i na osobno osiguranje o državnom trošku. Privatno ne bi ni smio putovati nikamo niti slati po robu u prekomorske zemlje, gdje ni ne smiješ imati posjede niti ikakvo vlasništvo.

(46) Onda, zašto si uopće poslovao protivno zakonima? Ova bi optužba imala težinu da je na snazi onaj stari ugled i strogost, a sad ne samo da te ne tužim za

² Mesana, grad na krajnjem sjeveroistoku Sicilije, na Pelorskom rtu, danas Messina.

³ Stanovnici Mesane.

⁴ Velija (grč. *Elea*), antički grad u staroj pokrajini Lukaniji, arheološke iskopine nalaze se na teritoriju općine Ascea u kampanskoj pokrajini Salerno.

taj prijestup, nego ti po toj točki opraštam i najobičniji ukor! Zar ti nisi nikad pomislio da bi to moglo biti opasno za tebe, da bi moglo biti temelj za optužnicu i opću nepopularnost? Da na vrlo prometnom mjestu sasvim javno za sebe daš izgraditi teretni brod, i to u pokrajini koja ti je povjerena na upravljanje? Što si mislio da će reći oni koji su bili svjedoci i oni koji su čuli za taj tvoj čin? Da si onakvu lađu kanio praznu otpremiti u Italiju!? Da će ti, kad se vratiš u Rim, služiti za pomorsku trgovinu? Nitko ne bi mogao vjerovati da u Italiji imaš imanje na obali i da si teretni brod nabavio da prevoziš urod poslije žetve! Ti si ustvari htio da svi otvoreno govore da si nabavio taj brod za transport svog plijena sa Sicilije; i, svakako, da se poslije može vratiti po ostatak robe, ono što nije mogao prevesti najednom.

(47) No, ako ti tvrdiš da je brod izgrađen od tvojih vlastitih sredstava, ni o tome neću podrobnije govoriti. Pa zar ne shvaćaš, najbezumniji čoveče, da su te već u prvom dijelu procesa pokazali upravo tvoji laskavci Mamertinci⁵? Tako je Hej, gradski prvak, vođa onoga poslanstva, koje je imalo zadatak da iznese hvalospjeve, izjavio da je brod na tvoje ime izgrađen, ali na račun samih Mamertinaca, dok je za nadgledanje izgradnje službeno bio postavljen mamertinski senator. Još da samo razjasnimo pitanje gradivnog materijala. Regijcima⁶ si, kako sami svjedoče, pa ne možeš poreći, službeno naložio da pribave građu o svom trošku. Ako su, onda, građa i graditelji na taj način bili osigurani, ne tvojim novcem, nego službenim nalogima, što je još preostalo, za što možeš reći da si sam odriješio kesu?!

(48) Reći ćeš, da Mamertinci ništa od toga nemaju u službenim spisima. Kao prvo, mislim da bi moglo biti da novac za gradnju broda ni nisu dali iz gradskog proračuna. Naime, kao i Kapitolij, kako je bio običaj u predaka, mogao je biti izgrađen tako što je određen broj radnika i inženjera bio zadužen da radi bez naknade. Zatim, jasno se može iščitati iz zapisa svjedoka, što ću i pokazati kad ih izvedem, da su mnogi novčani iznosi, koji su njemu izdati, u službene papire zavedeni kroz lažne i fiktivne poslovne ugovore. A ni najmanje nije čudno što su Mamertinci učinili taj ustupak, jer se Ver pokazao njihovim velikim dobročiniteljem te je bio bliskiji njima, nego rimskom narodu. I, ako ti je dokaz da ti Mamertinci nisu dali nikakav novac, to što te transakcije nema u službenim

⁵ Mamertinci (lat. *Mamertini* 'sinovi Marsa') su bili plaćenici iz Kampanije, koje je unajmio kralj Sirakuze, Agatoklo. Nakon što je Sirakuza izgubila treći sicilijški rat, grad Messina predan je Kartagi 307. p. n. e. Kada je umro Agatoklo 289. pr. Kr. mnogi plaćenici ostali su bez posla na Siciliji. Većina njih se vratila kućama, ali je dio ostao na stranom otoku tražeći pustolovine i prilike. Mamertinci su imali važnu ulogu u uvodu prvog punskog rata. Mala skupina razbojnika došla je u Mesanu. Plaćenici su izdali stanovnike koji su im pružili smještaj i osvojili grad za sebe. Veći dio stanovnika su pobili, a njihovo vlasništvo i žene međusobno podijelili. Nakon pobjede plaćenici su se nazvali Mamertinci. Mamertinci su držali grad preko 20 godina. Grad ratara i trgovaca, pretvorili su u bazu za pljačkaše pohode. Mamertinci su pljačkali na kopnu miroljubive ratare, a na moru nebranjene trgovačke brodove.

⁶ Regijci su bili stanovnici grad Regija (lat. *Rhegium*, današnji *Reggio Calabria*).

računovodstvenim papirima, onda kao dokaz da te brod nije ništa koštao, mora služiti činjenica da ni ti ne možeš predložiti nikakav papir o tome što si kupio ili bez plaćanja dobio na služenje!

(49) Onda ćeš reći da im nisi mogao naložiti da ti izgrade brod, zato što oni imaju status saveznika, tj. nisu nam izravno podređeni. Bogovima hvala što imamo čovjeka kojega su obrazovali fecijali⁷, koji je više od ostalih pobožan i veliki znalac kad su u pitanju obveze proistekle iz državnih ugovora! Predajmo Mamertincima sve prethodne pretore, koji su im protivno državnom ugovoru naložili da izgrade brod! Zašto si ti, pobožni i čestiti čovječe, onda i Tauromenijcima⁸, također saveznicima, naložio da ti izgrade brod?! Zar hoćeš reći da, iako oba grada imaju isti status, zapravo za njih vrijede različiti zakoni i uvjeti darivanja?!

(50) A što da su ova dva savezništva s ovim gradovima takva da su Tauromenijci izrijeckom i klauzulama u ugovoru o savezništvu oslobođeni od obveze da sagrađe brod, a da u savezničkom ugovoru s Mamertincima stoji nepovredivo zapisano da su oni obvezni isporučiti taj brod; a Ver je onda protivno tim ugovorima naložio Tauromenijcima da ga sagrađe, dok je Mamertincima to oprostio? Pa tko onda može još dvojiti oko toga da je Mamertincima pod Verovom preturom taj trgovački brod više koristio, nego Tauromenijcima ugovor?! Neka se pročitaju saveznički ugovori! [*čitanje ugovorā*] Tim svojim, kako ga zoveš, dobroćinstvom, a kako u stvarnosti stvari stoje, svojim nemoralom i potkupljivošću – ti si umanjio dostojanstvo republike, oslabio savezničke snage rimskog naroda, umanjio si moć, koju su naši preci stekli hrabrošću i razboritošću, doveo si u pitanje pravo upravljanja saveznicima, uvjete savezništva i svijest o ugovoru! Oni – koji bi po samom ugovoru, da smo mi to naložili, bili dužni dopremiti dobro opremljen brod s posadom, ako treba i do Atlantika, sve o svom trošku i unatoč opasnosti – oni su lijepo za novac kupili od tebe slobodu da ne moraju isploviti ni u zaljev ispred svojih kuća, da ne moraju braniti ni svoje domove ni luku.

(51) Što mislite, u ono vrijeme kad je savez sklopljen, koliko bi Mamertinci truda, rada i novca dali, samo da se u ugovor o savezništvu ne ubaci klauzula o dvoveslarci, da su imali ikakvih izgleda tako nešto isposlovati kod naših predaka?! Naime, kad je tako mučno breme natovareno jednom gradu, kao da je u taj ugovor o savezništvu uvrštena klauzula o ropskoj potčinjenosti. Ono što onda, kad su njihove obveze tek određene, dok je naša moć bila u naponu snage, a Rim nije bio u krizi, ono što ni tad nisu mogli isposlovati kod naših predaka, to su mnogo godina poslije – nakon što je skoro svake godine ta klauzula dolazila na razmatranje i nikad se nije popustilo – uspjeli isposlovati kod Gaja Vera pomoću novca, i to u vrijeme kad se rimsko ratno brodogradništvo nalazi u krizi! I ne samo da su

⁷ fecijali (lat. *fetiales*), rimski svećenički kolegij od 20 članova. U starije doba posebnim obredom navješćivali su rat i sklapali saveze, mir ili primirje (lat. *ius fetiale*). Poslije prestaju obavljati tu dužnost, ali ih se bira još i u carsko doba.

⁸ Tauromenijci su bili stanovnici Tauromenija (lat. *Tauromenium*, danas Taormina).

se oslobodili obveze gradnje broda, nego su uspjeli dogovoriti da ne moraju dati nijednog mornara u posadu na kakav brod ili vojnika za obranu – i to na period od tri godine, cijelo vrijeme tvog upravljanja!

(52) I još jedna stvar. Na osnovu senatske odluke i po Terencijevu i Kasijevu zakonu⁹ žito se trebalo proporcionalno otkupljivati od svih sicilskih gradova. Čak i tom, ne tako teškom zahtjevu, Mamertinci s tvojim dopuštenjem nisu morali udovoljiti. Reći ćeš da oni toga nisu bili ni obvezni pridržavati. Obvezni?! Da ne prodaju žito? Pa nije tu riječ ni o kakvom porezu, nego o robi, za koju bi im bilo uredno plaćeno! Po tvom nalogu i tumačenju zakona Mamertinci nisu morali, dakle, rimskom narodu pomagati čak ni opskrbljivanjem njihovih tržnica ili sudjelovanjem na tržištu.

(53) Koji su onda gradovi bili obvezani na to? Onima koji obrađuju cenzorskim je zakonom točno određeno, koje su im obveze. Zašto si im natovarao još i dodatne? Oni koji rade pod ugovorom da isplate desetinu po Hijeronovom zakonu¹⁰, koji za njih važi, što moraju dati osim desetine uroda? Zašto si im odredio i točnu količinu koju moraju prodati? Oni gradovi koji su bili izuzeti od tog zakona, koji za njih važi, svakako nisu bili ništa dužni. Njima si naložio da za prodaju osiguraju, ne samo više nego što su uopće u stanju ponuditi, nego i na to još 60.000 modija¹¹, koje si oprostio Mamertincima. I ne tvrdim da ostalim nisi dobro naložio, samo hoću reći da nije ispravno, što si Mamertincima oprostio, a imali su isti status kao i drugi, te su im i prethodni pretori izdavali naloge kao i ostalima te im za žito plaćali na temelju važeće senatske odluke i zakona. A da dobro učvrsti ovu privilegiju, upozna svoje vijećnike s tim slučajem te objavi da je na prijedlog vijeća donio tu odluku.

(54) poslušajte tu odluku vlastitim riječima podmićenog pretora i obratite pozornost na ozbiljnost stila i dostojanstvo u izricanju pravnih odluka. Čitajte! [*čitajte*] Kaže, učinit će to po odluci vijeća, i to rado! Tako je dao da se pribilježi u zapisnik. Da nisi upotrijebio riječ *rado*, kao da bismo mi mislili da si novac od mita *nerado* strpao u džep? A tvrdnja *po odluci vijeća*? Sjajnog li vijeća, suci! Sad ste čuli imena članova! Je li vam se više činilo da slušate imena članova uglednog vijeća savjetnikā jednog pretora ili imena družbe i pratnje najdrskijeg razbojnika?!

(55) Eto pravih tumača zakonskih akata, savezničkih ugovora, trgovačkih nagodbi i vjerskih svetih obveza! Nikad se u ime države nije na Siciliji nabavljalo žito, a da se od Mamertina ne uzme srazmjeran dio, sve dok ovaj nije okupio

⁹ Terencijev i Kasijev zakon o nabavci žita (lat. *Lex Terentia et Cassia frumentaria*), donesen 73. p. n. e. od strane konzulā Gaja Kasija Longina i Marka Terencija Varona, koji je uređivao uvjete, po kojima je država na Siciliji kupovala žito te ga u Rimu prodavala po niskoj cijeni.

¹⁰ Hijeronov zakon (lat. *Lex Hieronica*) je bio rimski pravni kodeks, koji je bio ustanovlje još od strane Hijerona II. Sirakuškog. S njim je započeo pedesetogodišnji period mira i blagostanja, u kojem je Sirakuza postala jedan od najvažnijih gradova u regiji. Taj su pravni sustav poslije usvojili i Rimljani u svrhu njihova upravljanja Sicilijom.

¹¹ Modij (lat. *modium*) je bila mjera za zapreminu. Iznosila je oko 8,7 litara.

sjajno i dično vijeće, da može biti svoj među svojim i da ovima može iznuditi novac za sebe! Ta odluka je valjana utoliko što je čovjek oslobođenje od obveza prodao onima, od kojih je trebao otkupiti žito! Naime, Lucije Metel, čim je ova ga naslijedio na pretorskom mjestu, odmah je od Mamertinaca naručio žito, sve u skladu s važećom uredbom zakonskog akta Gaja Saerdota i Seksta Peduceja.

(56) Tad su Mamertinci shvatili da više neće moći zadržati pravo koje su kupili od nepouzdanog partnera. Hajde sad, ti koji si se htio prikazati vrlo učestim tumačem savezničkih ugovora, zašto si onda Tauromenijcima i Netijcima naložio da isporuče žito? Oba su ta grada također saveznička! Ovi Netijci nisu bili ludi. Čuvši o tvojoj slavnoj odluci o tome kako si *rado* Mamertince izuzeo od obveza, oni su odmah došli pred tebe, govoreći da je njihov status potpuno jednak. U istoj stvari nisi mogao različito postupiti – proglasio si i Netijce izuzetim od savezničkih obveza o isporuci žita. Ali si od njih žito ipak dobio! Dajte mi papire o izuzeću od obveza i nalog o porudžbi – oba papira od istog pretora. [čitanje] Što drugo, suci, pri tako značajnoj i snažnoj kontradikciji možemo i pomisliti: ili su Netijci odbili dati novac, kad im je tražen, ili je to učinjeno da se Mamertincima pokaže da su dobro postupili potrošivši toliki novac i poklone, kad drugi ne mogu uživati iste privilegije na koje imaju pravo?

(57) Ovdje će mi se usuditi spomenuti pohvale Mamertinaca! A tko od vas ne shvaća, suci, koliko je u toj pohvali nedosljednosti!? Prvo, tko ne može pribaviti deset svjedoka, za njega je časnije da ne izvede nijednog, kad već ne može ispuniti takoreći zakonom određeni broj. Na Siciliji je veliki broj gradova kojima si upravljaokroz tri godine: velika većina njih optužuje, tek nekoliko pod prijetnjom šuti, a jedan cijeli te hvali i govori u tvoju korist. Što drugo ovo znači, ako ne da on shvaća korist prave pohvale; ipak, tako je vladao da je nužno ostao bez te koristi.

(58) Zatim, ono što sam u drugoj prilici rekao, kakva je to pohvala, kad su njeni tvoreci i prvaci kažu da su tebi o javnom trošku izgradili brod, a da si ih privatno opljačkao. Napokon, što drugo rade ti ljudi, jedini na cijeloj Siciliji koji te hvale, nego – dokazuju da si ti njima velikodušno prepustio ono, što si uzeo od države? Koja naseobina u Italiji ima takve olakšice, koje mjesto ima takve privilegije, kao što su ih kroz ove godine uživali Mamertinci izuzećem od mnogih obveza?! Jedino su oni u ove tri godine izbjegli obveze, koje su po savezničkom ugovoru bili dužni ispuniti; samo, jedino su oni za njegove vladavine živjeli tako da se rimskom narodu ništa nije davalo, a Veru nije ništa uskraćivalo!

(59) No, da se vratim na temu, od koje sam malo odlutao – na brodovlje. Od Mamertinaca si, suprotno zakonima, primio brod, a oslobodio si ih dužnosti, na koje su bili obvezani savezničkim ugovorom. Tako si na primjeru jednog grada učinio dva prijestupa: izuzeo si ih obveza, što nisi smio, te si primio dar, što isto nisi smio. Trebao si izgraditi brod za borbu protiv pirata, a ne za prijevoz plijena; za obranu provincije od napada pljačkaša, a ne da nosi plijen od pljačke iste te provincije. Mamertini su ti pružili i grad, u kojem možeš skladištiti ono što si

popljačkao i brod kojim ćeš plijen otpremiti. Taj grad ti je bio spremište plijena, ti ljudi su bili svjedoci i čuvari pokradene robe – oni su ti, dakle, pribavili i skladište za robu i pobrinuli se za daljnji transport. I tada kada si svojom lakomošću i nesposobnošću izgubio brodovlje, nisi se ustručavao od Mamertinaca tražiti brod; u to vrijeme nestašice brodova i krize u provinciji, iako ih je trebalo moliti, isposlovan je brod. Tvoju ovlast da narediš gradnju broda ili pokušaj da moliš za to omeo je čuveni događaj, da je Rim prevaren za jednu dvoveslarku, koju je umjesto toga na dar dobio sam pretor, i to u vidu krasnog trgovačkog broda. To ti je bila nagrada za upravljanje, za pomoć, za poseban tretman na sudu, za povoljno tumačenje običaja i savezničkog ugovora.

(60) Vidjeli ste kako smo izgubili čvrstu pomoć jednoga grada, kako je ona prodana za novac. A sad poslušajte o potpuno novoj vrsti pljačke, čiji je Ver takoreći idejni tvorac. Svaki je grad obično svome zapovjedniku, kapetanu broda, povjerio novac za uzdržavanje brodovlja, za živežne namirnice i popratne troškove. On se nije usudio mornarskoj posadi dati razloga za optužbe, svojim je sugrađanima podnosio račune, a radio je vrlo težak, odgovoran i opasan posao. To je bio običaj, kako kažem, ne samo na Siciliji, nego u svim provincijama, čak na trošak i plaćanje saveznika i Latina, onda kad bismo se okoristili pravom pozivanja pomoćnih četa. Prvi je Ver, otkako je ustanovljena naša vlast, naložio da se sav novac da njemu, da njime raspolaže.

(61) Kome može preostati imalo dvojbe zašto si prvi od svih promijenio drevni običaj da ispustiš iz ruku tako korisnu činjenicu da se drugi brinu za našu financijsku dobrobit i zašto si podezeo tako težak posao, koji podliježe mogućim optužbama, zašto si preuzeo tako mučnu poziciju, prema kojoj su ljudi uvijek sumnjičavi? Zatim si iznašao mnoge nove načine iznuđivanja, sve proistekle iz onog jednog vezanog za brodove – da uzimaš od gradova novac da oni ne bi morali slati mornare; za određenu sumu otpuštaš ih iz službe, da bi potom plaće otpuštenih mornara prisvojio sebi, da nikome uopć ne bi plaćao, što si dužan. Da je sve ovo istina, počujte i izvješća iz gradova. [*čitanja izvješća*]

(62) Kakav čovjek, suci, kakva besramnost, kakva drskost! Da od gradova traži svote novca za određen broj vojnika – šest stotina sestercija. To je cijena koju je ustanovio za uslugu otpusta. Oni koji su platili, cijelo su leto bili slobodni, a on je sam dobio novac od mita, od njihovih plaća i od troškova ishrane i održavanja. Tako je imao višestruku dobit od jednog otpusta. Sve je to ovaj najbezumniji među ljudima učinio za vrijeme najveće opasnosti od napada pirata, za vrijeme velike krize u provinciji, i sve tako javno, da su i sami pirati znali i cijela provincija tome bila svjedok.

(63) Zbog Verove je naklonosti na Siciliji bila mornarica samo na papiru, a u stvari su to bili samo brodovi bez posade, koji su služili ne da straše pirate, nego da pretoru donose profit; ipak su Publije Cezecije i Publije Tadije ploveći na deset njegovih brodova s polovičnim posadama presreli jedan brod natovaren

gusarskim plijenom. Nisu ga zauzeli, nego su ga zapravo odteglili jer ovaj nije pobjegao zbog nemogućnosti navigiranja onako pretovaren i skoro potopljen. Taj je brod bio prepun svakojakih dragocjenosti: prekrasnih mladih robova, srebrnih kovanica, tepiha, tkanina... Naša ga flota, dakle, nije uhvatila, nego takoreći pronašla kod Megaride¹², nedaleko od Sirakuze. Kad je to dojavljeno Veru, iako je bio zauzet pijančenjem i bludom sa ženama sumnjiva morala, ipak se pridigao i smjesta poslao više čuvara da se pobrinu da teret netaknut bude što prije k njemu dopremljen na uvid.

(64) Brod je dotegljen do sirakuške luke; svi očekuju da piratska posada bude kažnjena. On se pak ponašao kao da nije riječ o zarobljenicima, nego o plijenu koji treba preuzeti. Od posade kao državne neprijatelje lišava slobode one koji su bili stari i ružni, dok one koji su bili ili lijepi ili mladi ili vješti u čemu – uzima pod svoju zaštitu. Neke je, ovisno o njihovim vještinama dodijelio različitim administrativnim službama, neke je dao svom sinu, a neke pristalicama. Šest je glazbenika poslao na dar nekom svom prijatelju u Rim. Cijelu onu noć su istovarali dragocjeni teret s broda. Nitko nije vidio piratskog kapetana, koji je trebao biti smaknut. Danas su zapravo svi uvjereni, a sami morate zaključiti koliko je u tome istine, da je Ver u tajnosti od pirata uzeo novac da poštedi njihova kapetana.

(65) “Ali to su samo pretpostavke”, može se predbaciti. Ali nitko ne može biti dobar sudac ako ne zna iskoristiti dobro utemeljenu pretpostavku. Znae našeg čovjeka, znate narav svih ljudi koji ulove vođu pirata ili kakvih drugih bandita – kako rado javno pred očima svih izlažu takve zatočenike. Ali među tolikim stanovništvom Sirakuze nisam, suci, vidio nikoga tko bi ustvrdio da je osobno vidio vođu pirata, iako su se svi, kao što je običaj u sličnim situacijama, strčali u zatvor, pitali za njega i htjeli ga vidjeti. Što se desilo pa se taj čovjek tako pomno čuva, da ga ne bi tkogod makar i slučajno vidio. Iako su mnogi stanovnici Sirakuze, koji su za njega dobro znali i plašili ga se, htjeli vidjeti njegovu patnju i smaknuće, da si daju malo oduška – ipak nikome nije dopušteno čak ni da ga vidi.

(66) Sam Publije Servilije zarobio je više živih vođa pirata, nego svi mornarički zapovjednici prije njega zajedno. Je li ikad bilo da su građanima branili užitak, da vide zatočenog pirata? Upravo suprotno. Kamogod da je išao u pohod, uvijek je građanstvu priuštio nadasve omiljenu zabavu – da uživo vide poražene i zatočene neprijatelje. Stoga se i skupilo mnoštvo ljudi odasvud, ne samo iz mjesta kroz koje su zatočenici sprovedeni, nego i iz susjednih gradova, a sve prvenstveno da vide glavnoga pirata. I zašto uopće Rimljanima takva vrsta trijumfalne povorke najdraža i najzanimljivija? Pa zato što ništa nije slađe od pobjede nad neprijateljima kojih su se ljudi plašili, od scene u kojoj se ti neprijatelji u okovima vode na izvršenje smrtno kazne!

¹² Megarida (lat. *Megaridis Hyblaea*), grčka kolonija na Siciliji, 20 km sjeverozapadno od Sirakuze.

(67) Zašto nisi i ti tako postupio? Zašto je taj pirat toliko skriven, kao da je bilo grijeh da bude viđen!? Zašto ga nisi smaknuo? Zašto si ga poštudio? Jesi li ikad čuo da je na Siciliji uhvaćen vođa pirata, a da mu nije odrubljena glava? Navedi samo jednog svog prethodnika koji je postupio ovako kao ti, reci samo jedan primjer! Ostavio si piratskog šefa na životu – čemu? Vjerovatno da ga u trijumfalnoj povorci povedeš pred svojim kolima. Ta, nije ništa drugo ni preostalo, zbog čega bi ti bio počašćen dodjelom trijumfa, osim što si uništio sjajnu mornaričku frotu sirakuškog naroda te popljačkao provinciju!

(68) Vjerovatno si htio uvesti novinu: da šefa pirata ne smakneš po starom običaju, nego da ga daš na čuvanje?! Tko ga je čuvao? Na koji način? Svi ste čuli za sirakuški zatvor *Kamenolom*, mnogi ga poznaju. Građevina je ogromna, veličanstvena, dostojna kraljeva i tirana. Sav je od stijene koja seže do nevjerovatnih dubina, a unutrašnjost je iskopana mukotrpnim radom velikog broja radnika. Ne može postojati niti se čak i zamisliti ijedan prostor koji bi bio bolje zaštićen od bijega, bolje izoliran sa svih strana i sigurniji za čuvanje zatvorenika. U *Kamenolom* su privođeni zatvorenici čak iz drugih gradova Sicilije, ako su osuđeni u ime države.

(69) Onamo je dao otpremiti mnoge zatvorenike sa statusom rimskog građanina, ali i mnoge od pirata; shvatio je, ako onamo ubaci lažnog piratskog šefa, mnogi će u zatvoru tražiti onog pravog. Zato se nije usudio ovome najsigurnijem i najčuvanijem zatvoru povjeriti ovoga čovjeka, plašio se uopće cijele Sirakuze, pa ga šalje – kamo? Možda u Lilibej? Aha, to bi bio znak da nije baš da je posve prestravljen od ljudi s obale. Nipošto, suci! Onda možda u Panormo¹³? Razumijem, iako je slučaj vođen u Sirakuzi, ovaj je uhvaćen u sirakuškom kraju, ako ne bude osuđen na smrtnu kaznu, treba biti zatvoren ondje.

(70) Nije ni Panormo! Kamo onda? Što mislite? K ljudima koji imaju najmanje straha od piratskih napada, koji nisu nimalo vični plovidbi i pomorstvu – šalje ga Centuripinima¹⁴, okorjelim ljudima s kopna, vičnima poljodjelstvu, koji se nikad nisu plašili pomena imena piratskog vođe, nego su se za tvog upravljanja plašili jedino Apronija¹⁵, kopnenog piratskog vođe. Svi ovdje mogu lako uvidjeti razlog takvom činu: da bi bilo tko nižega mogao lako pretvarati se da je netko drugi. Ver tako naloži Centuripincima da ga opskrbljuju hranom i ostalim potrepsčinama, da se prema njemu odnose koliko je moguće bolje i uljudnije.

(71) U međuvremenu su Sirakužani, iskusni i pametni ljudi koji bi bili u stanju vidjeti ne samo ono što je očito nego iščitati i između redova, svakodnevno su vodili računa o broju pirata koji trebaju bili smaknuti. Koliko ih je moralo biti,

¹³ Panormo (lat. *Panormos*), danas Palermo.

¹⁴ Centuripini, stanovnici Centuripā (lat. *Centuripae*), danas Centuripe mali grad u unutrašnjosti Sicilije.

¹⁵ Kvint Apronije (lat. *Quintus Apronius*), glavni poreznik na Siciliji za vrijeme Verova upravljanja, bio je često cilj Ciceronovih optužbi za gramzivost, seksualnu izopačenost te razne prijestupe.

zaključili su po samom zarobljenom plovilu, po broju vesala. One koji su imali neke vještine ili barem bili fizički pristali, izdvojio je i odveo, a ostale, kako je bio običaj, odmah dao privezati za grede; budući da su javno bili izloženi, narod je odmah posumnjao da je manje onih koji su prikazani, nego onih koji su odvedeni. Iz tog je razloga došao na ideju da ih izvodi u skupinama u različito vrijeme. Ipak, svi su Sirakužani znali koji je broj trebao biti, tako da su i ostale ne samo htjeli vidjeti, nego su to i odlučno zahtijevali.

(72) Budući da je nedostajalo mnogo pirata, tad je taj ništavni čovjek počeo mijenjati pirate, koje je bio prisvojio, rimskim građanima koji su bili osuđeni. Neke je od njih optužio kao Sertorijeve vojnike, rekavši da su na Siciliju došli bježeći iz Hispanije, a druge, koje su pirati zarobili, dok su plovili radi posla ili iz nekog drugog razloga, optužio da su svojevolarno pristali uz pirate. Tako je jednom dijelu rimskih građana, da ne budu prepoznati, pokrio glave pa ih je tako odveo do grede i do stratišta. Druge su rimski građani prepoznali i pokušali ih braniti, ali su svejedno smaknuti. Govorit ću o njihovoj najmučnijoj smrti i najokrutnijem mučenju, kad ta tema dođe na red. To ću tako gorljivo iznositi da ću smatrati svojom slavom i korišću, ako mi nestane snage ili života prilikom onoga što sam kanio govoriti o njegovoj okrutnosti i najnedostojanstvenijoj smrti rimskih građana.

(73) Ovo je njegovo junačko djelo i preslavna pobjeda: piratska je galija zarobljena, ali je njen kapetan oslobođen, glazbenici su poslani u Rim, oni koji su bili mlađahni ili ljepušasti ili u čemu umješni odvedeni su k njemu kući, a na njihovo mjesto stavljeni su rimski građani; svu je tkaninu uzeo, svo zlato i srebro odnio i prisvojio. A kako se samo branio na prethodnom ročištu! On je prvo nekoliko dana samo šutio, a onda se naprasno trznuo na svjedočenje Marka Anija, koji je potvrdio da je smaknut ustvari jedan rimski građanin, a ne vođa pirata. Skočio je imajući na savjesti tolike zločine i iz objesti zbog svih zločina, te rekao da nije dao smaknuti pravoga vođu pirata, jer je znao da će mu se spočitavati da je primio novac ta da su dvojica piratskih zapovjednika kod njega u kućnom pritvoru.

(74) O koliko je blag rimski narod! Bolje rečeno, kako je čudesno i jedinstveno strpljiv! Marko Anije, rimski vitez, tvrdi da je krivo smaknut jedan rimski građanin, ti šutiš; kaže da je vođa pirata prošao nekažnjeno, ti to priznaješ. Na to se diglo opće mrmorenje i galama, a rimski se narod suzdržao od toga da te kazni po hitrom postupku. Umjesto toga, u brizi za svoju stabilnost, sačuvao te za kasniju strogost sudaca u zakonitom procesu. Nadalje, znao si da ćeš za to biti optužen? Kako to da si znao, kako to da si uopće mogao posumnjati? Nisi imao neprijateljā, a čak i da si imao, nisi živio kao da se plašiš ikakvog suda. Ili te je, kao što biva, grižnja savjesti učinila plašljivim i sumnjičavim? Kako onda možeš sumnjati u za tebe tragičan ishod procesa, ako si se još za svoga upravljanja plašio suda i tužbi?

(75) Ako si se doista plašio te optužbe, tj. da si namjesto pravog vođe pirata u smrt poslao drugog čovjeka, jesi li mislio da će snažniji argument za tvoju obranu

biti da naknadno, na moje navaljivanje i zahtjev, pred sud pred nepoznate ljude izvedeš tobožnjeg vođu pirata ili da ga, dok je stvar još svjež, smakneš pred poznatim očima skoro cijele Sicilije? Pogledaj kolika je razlika u tome, koji si od ta dva puta izabrao! U jednom ti se ne bi imalo što prigovoriti, a u drugom nemaš dokaza za obranu! Shodno tome, svi su postupili na prvi način. Pitam, ima li itko osim tebe da je uradio kao ti? Držao si gusare na životu. Dokad si tako mislio? Dokle god si na vlasti. Ali zbog čega, čemu, zašto tako dugo?! Zašto si, kažem, rimskim građanima, koje su pirati zatočili, odmah poodrubljivao glave, a samim si gusarima dopustio da tako dugo uživaju u dnevnoj svjetlosti?

(76) No, dobro, neka ti se i pusti sve vrijeme, koje si proveo na vlasti! Ali, nisi li, i kad si odstupio sa službe, zadržao pirate u svom domu?! Nisi li ga zadržao i poslije, kad si poslan na optuženičku klupu te bio skoro osuđen?! Prošao je mjesec, pa drugi, pa skoro godina otkako si uhvaćen, a pirati su još bili u tvojoj kući. I bili bi još da nisam ja, tj. na moj zahtjev pretor Manije Glabrion, naredio da se privedu i zatvore. Hoćeš li se i u ovom slučaju pozvati na pravo? Ima li sličan slučaj u povijesti, neki sličan primjer? Može li običan građanin kod svoje kuće držati najljućeg i najokorjelijeg neprijatelja države, takoreći zajedničkog neprijatelja svih naroda i država?

(77) Da je nekako vođa pirata uspio pobjeći dan prije nego što sam te natjerao da priznaš da si rimskim građanima odrubio glave, a vođu pirata sačuvao na životu i da je u tvom domu i da je pobjegavši okupio kakvu banditsku četu i poveo je na državne institucije – što bi na to rekao? Bi li rekao da si ga držao kod kuće i da ti je bio na očima, da si ga čuvao za suđenje da što lakše opovrgneš dokaze optužbe, da si ga zato čuvao na životu i u dobru zdravlju? Je li tako? Od opasnosti ćeš se braniti tako što ćeš sve ostale dovesti u opasnost?! Smrtne kazne kojima državni neprijatelji trebaju biti kažnjeni ti da primjenjuješ u skladu s vlastitim, a ne državnim interesom? Da se državni neprijatelj čuva u privatnoj kući?! No, oni koji steknu pravo na trijumf, pa neprijateljske poglavice ostave poduže na životu, da kasnije u vrlo raskošnoj trijumfalnoj povorci rimski narod može uživati videći ih u okovima, u tom plodu naše pobjede. Ipak, kad trijumfalna kola skrenu s Foruma prema Kapitoliju, njih se ponovno baci u zatvor. Isti taj dan pobjednicima donosi kraj vlasti, a poraženima kraj života!

(78) I zar bi sad itko još mogao sumnjati da ti ne bi radije dopustio – osobito što si ustvrdio da će se, kako kažu, protiv tebe povesti postupak – da onaj vođa izbjegne smaknuće i ostane na životu, makar to bilo na tvoju opasnost? Da je on umro, koga bi onda mogao uvjeriti u to, ti koji kažeš da si se unaprijed plašio optužbe? Bilo je, dakle, poznato da vođu pirata nije nitko živ vidio u Sirakuzi, a da su ga svi htjeli vidjeti; također nitko nije dvojio oko toga da si ga oslobodio u zamjenu za novac; u narodu se pričalo da si umjesto njega podvalio drugog čovjeka, za kojeg si htio da ti povjeruju da je on; naposljetku, sam si priznao da si se još prije mnogo vremena plašio optužbe za tu stvar – pa i da kažeš da je on sad mrtav, tko bi te slušao?

(79) A sad izvodiš tu nekog čovjeka tvrdeći da je on preživjeli piratski vođa i opet vidiš da ti se ljudi smiju. Što bi rekao da je pobjegao, da je provalio iz zatvora, kao što je učinio onaj Nikon, čuveni pirat kojeg je Publije Servilije s mnogo sreće uhvatio i prvi i drugi put? Što bi onda rekao? Ustvari je bilo ovako: da je onaj pravi pirat ubijen, ti ne bi ni vidio onaj novac. Da je onaj lažni umro ili pobjegao, ne bi bilo teško naći zamjenu za zamjenu. O tom sam piratskom vođi rekao više nego što sam htio, a ipak sam propustio iznijeti krunski dokaz ove optužbe. To je zato što postoji mjesto, zakon i sud, za koji zasad želim sačuvati iznošenje tog dokaza.

(80) Dočepavši se tolikog plijena – mnoštva robova, srebrnine i tkanina – ipak nije postao ništa mudriji pa da opremi mornaricu, da ponovno pozove i okupi vojnice, čak iako je to bilo, ne samo dobro za provinciju, nego i probitačno za njega samog. Zatim usred ljeta, u vrijeme kad ostali pretori obično obilaze provinciju i sami plove, jer je najveći strah i najrealnija opasnost od pirata – u to vrijeme njegovu potrebu za što većom raskoši i bladničanjem nije zadovoljavao njegov kraljevski dom, nekad palača kralja Hijerona, a sad pretorska nastamba. Naredio je, kako sam prije rekao, da se šatori kakvi se inače koristio ljeti, od finih lanenih tkanina, smjeste na obali *otoka* Sirakuze, iza izvora Aretuze, blizu ulaza u ušće u luku, na vrlo mirnom mjestu i dovoljno izoliranom da nema neželjenih pogleda.

(81) Na tom je mjestu ljetne dane provodio pretor rimskog naroda, čuvar i branitelj provincije, svakodnevno priređujući zabave u ženskom društvu, dok muškaraca tu uopće nije bilo – osim njega i njegova mlađahnog sina. Iako bi bilo ispravno da sam rekao da nije bilo nikoga kad su oni bili tu. Tu i tamo bi s njima bio i slobodnjak Timarhid, a i žene su bile sve udate i plemenita roda, osim jedne – kćeri glumca Izidora, koju je ovaj iz ljubavi oteo od jednog frulača Rođanina. Bila je među njima i stanovita Pipa, žena Sirakužanina Eshriona; o Verovoj za-bludenosti njome cijelom su Sicilijom kolali podrugljivi stihovi. Bila je i Nika, žena Sirakužanina Kleomena, po općem mišljenju nadaleko poznata po ljepoti.

(82) Nju je muž volio, ali nije imao ni snage ni hrabrosti da se suprotstavi Verovoj žudnji; istovremeno mu je i mnoštvom darova i privilegija bio obvezan. U ono vrijeme, unatoč svojoj čuvenoj bezobraštini, ipak nije mogao baš bez stida i posve nepromišljeno i toliko dana držati je kod sebe – ta, muž joj je cijelo vrijeme bio u Sirakuzi. Zato je osmislio poseban plan. Kleomena postavi za zapovjednika dijela mornarice, za koji je sam bio odgovoran, jednog Sirakužanina na čelo rimskog brodovlja. To je učinio ne samo da ovaj ne bi bio u blizini, nego bi bio odsutan svojom voljom, i to uz veliku časti dobročinstvo. A on je udaljivši muža mogao bludničiti slobodnije nego prije, iako se ne može reći da mu je ikad itko smetao u ispunjavanju putenih želja. Ipak je bio malo slobodniji kad ga je udaljio, ne kao muža, nego na neki način kao takmaca.

(83) Kleomen, jedan Sirakužanin, dobio je zapovjedništvo nad savezničkom i prijateljskom flotom. Odakle da počnem s optužbama i tužbama? Zar je

Sicilijancu povjerio čast, moć i ugled, koji bi trebali pripasti zapovjedniku, kvestoru ili pretoru? Ako si bio prezauzet zabavama i kurvanjem, da bi sam preuzeo zapovjedništvo nad tim brodovljem, gdje su bili tvoji kvestori, zapovjednici, žito koje si toliko precijenio, mule, šatori, gdje su časti koje je rimski senat i narod povjerio magistratima i legatima, gdje su tvoji prefekti i tribuni? Ako nijedan rimski građanin nije bio dostojan te zadaće, što je bilo s gradovima koji su uvijek bili vjerni savezništvu i prijateljstvu s rimskim narodom? Što je bilo sa Segestom, što s Centuripom? One su obje povezane s rimskim narodom po staroj službi, vjernosti, starinom savezništva, ali i po srodstvu!

(84) O, besmrtni bogovi! Ako je Ver Sirakužaninu Kleomeni naložio da preuzme zapovjedništvo nad vojnicima, lađama i kapetanima iz ovih gradova, nije li time oduzeo svu čast od njihova ugleda, pravednosti i vjerne službe? Jesmo li na Siciliji vodili ijedan rat da nam Centuripini nisu bili saveznici, a Sirakužani protivnici? Ovo naravno govorim samo da se prisjetimo prošlosti, a ne da nanese uvredu Sirakuzi. Zato onaj preslavni i najznamenitiji junak Marko Marcel, čijom je hrabrošću osvojena i blagošću sačuvana Sirakuza, nije htio da ijedan Sirakužanin živi u dijelu grada, koji je na otoku. I danas je protivno zakonu da se Sirakužani tamo nastane. A mjesto je takvo da ga može braniti tek nekolicina ljudi. Htio ga je povjeriti isključivo najvrjednijim ljudima, a drugi razlog je i to što mjesto ima izlaz na otvoreno more. Mislio je da ključeve grada ne treba dati onima koji su višeput našim trupama uskratili ulazak u grad.

(85) Pa neka se vidi kolika je razlika između tvoje putene želje i ugleda naših predaka, između tvoje objesne strasti i njihove mudre proračunatosti! Oni su Sirakužanima uskratili slobodan pristup moru, a ti si im dopustio i vlast nad mornaricom; oni nisu Sirakužanima dali ni da stanuju u dijelu grada gdje je pristanište za brodove, a ti si jednog Sirakužanina postavio na čelo brodovlju; oni su im iz opreza uzeli dio grada, a ti si im dao dio naše države, i još si k tome naložio našima saveznicima, uz čiju smo pomoć uopće valadali Sirakuzom, da oni budu njima poslušni!

(86) Kleomen napušta luku na centuripinskoj četveroveslarci. Za njima su pošle lađe iz Segeste, Tindaride, Herbite, Apolonije, Haluntiona, naizgled sjajna flota, ali zapravo slaba i beskorisna zbog toga što je Ver pootpuštao veći dio vojne i pomorske posade. Taj je marljivi pretor u cijelom svom mandatu brodove imao pred očima samo onoliko koliko im je trebalo da prođu mimo njegova tabora za sramotne zabave. On sam neko vrijeme nije bio viđen, ali tad se nakratko pokazao mornarima: pretor rimskoga naroda stajao je na obali naslonjen na prostitutku, onako s papučama na nogama, odjeven u grčki ogrtač purpurne boje i dugu tuniku, kakvu nose žene. Mnogi su ga Sicilijanci i rimski građani u više navrata vidjeli tako uređenoga.

(87) Nakon što je brodovlje malo plovilo, peti dan je konačno došlo do Pahina, a mornari su zbog gladi bili prisiljeni skupljati korijenje divljih palmi, kojih je ondje bilo u izobilju te su se njime onako jadni i izgubljeni hranili.

Za to vrijeme je Kleomen u zapovijedanju oponašao Vera, koji je u raskoši i beskorisnosti provodio sve te dane na obali opijajući se u dignutom taboru. Odjednom je, dok je Kleomen ležao pijan, a njegova posada bila izgladnjela, dojavljeno da se piratski brod nalazi u luci Odiseje, kako se zvalo to mjesto; a naše je brodovlje bilo usidreno u pahinskoj luci. Budući da je ondje bila kopnena straža, isto više nominalno nego stvarno, Kleomen se nadao da će vojnicima iz te utvrde moći nadoknaditi manjak pomoraca i veslača u svojoj posadi. Ali tu je otkrivena ona ista Verova lakomost, isti sistem koji je primijenio i na mornarici: samo je, naime, nekolicina ostala u službi, dok je većina pošteđena dužnosti.

(88) Admiral Kleomen na centuripinskoj četveroveslarci naredi da se uspravi jarbol, rašire jedra, dignu sidra te da se da znak da je ostale lađe slijede. Taj je centuripinski brod zapravo nevjerovatno brz jedrenjak, mada pod Verovim zapovjedništvom nitko nije mogao znati koje su veslačke mogućnosti pojedinog broda. A na toj kvadriremi, u čast i slavu Kleomena, manjak posade nije bio tako veliki, tako da se ona brzo izgubila iz vida, kao da bježi, dok su se ostale lađe mučile jedva se pomjerajući.

(89) Oni što su zaostali ipak su bili hrabra duha te su, iako ih je bila tek nekolicina, uglas su se složili da se, kako god se situacija razvila, žele boriti i radije od mača izgubiti ono malo života i snage, što im je glad ostavila. Da nije Kleomen tako brzo otplovio u bijeg, i bilo bi možda neke šanse za otpor, jer je taj brod jedini bio s pravom palubom i tako velik da je drugima mogao poslužiti kao odstupnica. Tako bi, da je došlo do borbe protiv pirata, izgledao poput utvrde naspram onih piratskih lađica. Ovako, bili su bespomoćni, bez vojskovođe i zapovjednika flote, nužno su pošli istim kursom.

(90) Kao i Kleomen, i ostali su plovili nasuprot Heloru, više slijedeći zapovjednika, nego bježeći od pirata. I tako, kako je koji bio više zaostajao, to je bio izloženiji pogibli, a pirati bi se prvo dočepali one posljednje. Na taj je način prva ugrabljen Haluntinska lađa, nakojoj je zapovijedao Halunčanin Filarh, čovjek plemenita roda; njega su poslije od tih razbojnika na državni trošak otkupili Lokrani. Upravo vas je on pod prisegom u prethodnom dijelu procesa upoznao sa slijedom događaja. Druga je ugrabljen apolonijska lađa, dok je njen zapovjednik Antropin ubijen.

(91) Dok se to događalo, Kleomen je već bio došao do obale Halora. Iskočivši s broda on se odmah dograbio kopna, a kvadriremu je ostavio da pluta u moru. Ostali kapetani brodova – kad se već zapovjednik flote iskrcao, a oni se nisu mogli oduprijeti neprijatelju niti pobjeći morem, zato što su lađe pritjerane uz halorsku obalu – sami su slijedili zapovjednika. Tad je razbojnički vođa Heraklej nenadano dobio bitku, više lakomošću i nemarom protivnika, nego svojom hrabrošću. Velebnu je mornaricu rimskog naroda, satjeranu uz obalu i napuštenu, iste večeri dao potpuno spaliti.

(92) O, jadno i gorko doba za Siciliju! Koliko li je samo nesreće i patnje ovo njegovo upravljanje donijelo mnogim nevinim ljudima! Koji nevjerovatan nemar i besramnost! U istoj je noći pretor gorio u plamenu besramne ljubavi, a rimsko brodovlje u vatri koju su zapalili gusari. Bila je olujna noć kad je ta grozna vijest dojavljena u Sirakuzu. Ljudi su se ustrčali prema pretorskoj palači, kamo su ga malo prije toga žene dovele sa spomenute raskošne gozbe. Kleomen se nije usuđivao pojaviti u javnosti bez obzira na to što je bila noć, nego se radije zatvorio u kuću; tamo naravno nije bilo njegove supruge, koja bi utješila svoga muža u nevolji.

(93) No, ovaj sjajni voskovođa je kod kuće držao sjajnu disciplinu, da čak ni u tako ozbiljnoj stvari nitko nije pušten unutra, nitko se nije usuđivao da ga probudi ako spava ili prekine u čemu ako je budan. Kad su već svi znali za događaj, veliko se mnoštvo počelo okupljati u gradu. Dolazak pirata nije najavljen kao obično vatrenim signalom s tornja ili kakva brijega, nego je ovaj put požar na brodovima javljao o pretrpljenoj šteti i predstojećoj opasnosti. Budući da je pretor bio tražen, bilo je jasno da mu još nije bilo dojavljeno o nesreći, a pred njegovom se palačom okupila bučna i nezadovoljna gomila ljudi.

(94) Tad Ver poskoči čuvši od Tindarida što se dogodilo te uze svoj vojni ogrtač. Već je svitalo. Stade među narod onako omamljen vinom, snom i bludom. Svi su ga dočekali s takvom bukom da mu je pred oči došla situacija u Lampaku, kad je bio u sličnoj opasnosti. Ovo je čak izgledalo i opasnije: razlog za bijes svjetine bio je sličan, ali je ovdje narod bio u mnogo većem broju. Narod počeo nabrajati njegova djela, one besramne gozbe, poimence sve priležnice, otvoreno su ga pitali gdje je bio sve one dane kad ga nitko nije vidio, što je u međuvremenu radio, zahtijevali su Kleomena, dičnog admirala, kojega je osobno postavio na tu dužnost. Situacija je bila najbliža tome da se scenarij s Hadrijanom iz Ulike ponovi i u Sirakuzi – da se dva groba za dvojicu najgorih upravitelja dignu u dvjema provincijama. Ipak, mnoštvo se kolebalo, imajući na umu ozbiljnost datih okolnosti, znajući da je napad itekako moguć, a zatim uzimajući u obzir i za najveću čast i opći ugled, koji je imala rimska zajednica u Sirakuzi, ne samo u toj provinciji, nego u cijeloj državi.

(95) Međusobno se hlabreći, dok je Ver bio onako polusvjestan, pograbe oružje da zauzmu cijeli trg i *otok*, što je činilo povećati dio grada. Pirati su kod Helora bili samo tu jednu noć, onda su ostavivši za sobom naše brodove u dimu, zaplovili prema Sirakuzi; očito su bili upoznati s čuvenom ljepotom sirakuških zidina i luke te su shvatili da nikad neće vidjeti Sirakuzu ako ne iskoriste vrijeme dok je još Ver na vlasti.

(96) Prvo su došli do mjesta na kojem je pretor imao svoj ljetni kamp; iskrkali su se upravo ondje gdje je on preko ljeta dizao šatore svog raskalašenog tabora. Ali nakon što su shvatili da je to mjesto prazno, da se pretor preselio, odmah su bez trunke straha krenuli prema ulazu u luku. Kad kaže, u luku, suci, za one koji ne poznaju grad, treba bliže objasniti: to znači da su pirati došli u sam centar

grada! Taj grad nije okružen lukom, nego je pristanište okruženo i zatvoreno naseljenim dijelom grada, vanjske gradske zidine ne zapljuskuje otvoreno more, nego voda luke pravi zaljev i ulazi duboko u grad

(97) Ondje, takoreći u srcu grada, za tvog upravljanja provincijom Heraklej pirat se na četiri omanja broda vozikao čisto iz užitka. O, besmrtni bogovi! Dok je u Sirakuzi bilo znamenje rimske vlasti, piratski je brod došao do sirakuškog glavnog trga i prišao svim gradskim svetinjama, prišao je mjestu, kamo nisu uplovile ni lađe pomorske velesile Kartage; unatoč mnogim pokušajima nikad im to nije pošlo za rukom. Čak ni slavna rimska mornarica, nepobjediva sve di tvog upravljanja, za punskih i sicilijanskih ratova nije uspjela dotle prodrijeti. Prirodni je položaj tog mjesta takav da su Sirakužani naoružane i opasne neprijatelje prije mogli vidjeti na zidinama, u gradu ili na trgu, nego što bi neprijateljsku lađu uočili u luci.

(98) Za tvog upravljanja piratske su brodice plovile iz šaleonuda kuda je jedino atenska flota od tristo lađa uspjela proći. A i ona je u dotičnoj luci poražena i razorena, sve zahvaljujući prirodnom položaju naselja i pristaništa. Tek su sad po prvi put u povijesti snage ovoga sjajnoga grada ukaljane i umanjene. U luci koja se smatra brodolomom atenskog plemstva, vlasti i slave. Pa zar je onamo prodro običan pirat, koji je na samom ulazu u luku bio izložen ne samo s boka, nego i leđima okrenut većem dijelu grada?! Prošao je cijelom dužinom Otoka, posebnoga dijela grada sa svojim imenom i vlastitim zidinama – već smo prije rekli da je to dio grada, u kojem je Sirakužanima bilo zabranjeno nastaniti se jer su mislili da će biti gospodari luke upravo žitelji te gradske četvrti.

(99) A kako je samo plovio! Ono korijenje divljih palmi, koje su našli na našim brodovima bacali su da bi svi mogli vidjeti Verovu iskvarenost i kakav je s njim udes pogodio Siciliju! Sicilijski vojnici, sinovi ratara, koji su svojim trudom privređivali toliko žita da je bilo dovoljno rimskom narodu i cijeloj Italiji, oni rođeni na Cererinu otoku, odakle su, kažu, potekle žitarice – oni su bili primorani hraniti se onom hranom, od koje su se izumom žita odvikli i njihovi predci i drugi narodi! Za tvog upravljanja Sicilijom njeni su se vojnici hranili palminim korijenjem, dok su se pirati sladili sicilskim žitom!

(100) O, jedna li i gorka prizora! Predmet sprdnje postali su i slava grada i ime rimskog naroda i u velikom broju okupljeni građani. Jedan pirat da je u sirakuškoj luci slavio trijumf nad rimskom mornaricom, dok su njegova vesla malone prskala lice najbezzvrdnijeg i najkukavičijeg pretora! Tek nako što su pirati otplovili iz luke, i to ne iz straha, nego zato što im je bilo dosta, ljudi su počeli istraživati uzrok tolike nesreće. Svi su javno govorili da nije ni najmanje čudno da im se desila tolika sramota i nesreća, kad je većina vojnika i mornara otpuštena, a ono što je preostalo, izmučeno je oskudicom i glađu. Pretor je, pak, sve to vrijeme provodio u opijanju i s kojekakvim ženama.

ГРЯДОВКН

PRILOZI IZ KNJIŽEVNOSTI

Beograd

Odlomak iz neobjavljenog romana *Šifra: Beograd*

Prohladno i vedro rano aprilsko jutro. Širokom avenijom, uz ravnomjeran i pomalo preglasan rad motora autobusa *TAM*, prilazimo, za nas iz daleka, neobično dugom i širokom mostu koji, spajajući dvije obale rijeke, vodi pravo u središte grada. Semafori; crveno, žuto, zeleno. Automobili i buka usijanih motora. Ljudi i reklamni panoi. Ponuda na prvi pogled. Bilbordi i na njima obavijesti o raznim proizvođačima: i koji to jesu, i koji to nisu. Kakofonija zvukova: škripa kočnica zahuktalih auta, tramvajskih zvona, sirena automobila, piska parnjača lokomotiva-manevarki, tegljača, brodskih sirena i ko zna čega još što je normalnom ljudskom sluhu poprilično teško razabrati. Gužva velegrada koji užurbano hita u novi radni dan. Vedrina atmosfere, a u isto vrijeme i neki neobični osjećaj tišine, koja kao da je negdje gore i koju povremeno remeti reski zvuk snažnih i bučnih motora niskoleteće grdosije, uz dimni trag rano odlazećeg aviona put nebeskog plavetnila. Ljudi odlaze i dolaze u veliki grad, a iz njega u svijet u koji ih on svojom širinom potiče, da putuju i traže svoju sreću. Sreće ima i tu na ovim širokim ulicama, ali nije zgoreg tražiti je drugdje, ako se želi, mora i treba više.

Beograd je tu, ispred, iznad i ispod nas. I svuda okolo. Širok. Ogroman. Svi koji dolazmo k njemu, sa namjerama smo i kao da baš svi hoćemo i žurimo u njegov zagrljaj. Takav je osjećaj na prvu kod većine nas dolazećih. Glasni žamor i, naizgled, nered na svoj način žele nam dobrodošlicu. Njegov široki dah iz prostranih grudi zapuhuje sve oko sebe i kao da nas naročitim nevidljivim rukama grli. Jednostavno, on sve one koji pristižu uzima k sebi, u vrevu automobila, ljudi, zgrada, brežuljaka, vedrine i ko zna čega još. Opšte trke, prije svega. I u toj gotovo opštoj gužvi i, na neki način, organizovanom metežu opet se, na poseban način, osjeća da tu ima i neke čudne sporosti u ljudima i vremenu, svojstvenoj, izgleda, samo ovoj metropoli na dvije rijeke. Mi, koji tu pristižemo, zbunjeno i iznenađeno gledajući na sve oko sebe kroz mutno prljava stakla autobusa, na neposredan način sve to u pogledima doživljavamo. Baš sve oko nas kao da se događa tu, pred nama, u trenu, u zraku, tamo vani. Kao film. Brzo i polahko. Vidi

se to pogledom usmjerenim u bilo kojem pravcu i osjeti, nekako neobjašnjivo, unutra, u tebi, posmatraču. Čini vam se da je to ovdje oduvijek bilo tako; srdačno, prostodušno i jednostavno. Ima tu i nečega što se osjeća u zraku; istočnjački lukavo, podlo i krvavo. Ali, kako je, tako je! Sve je to u vama. Kako to vi sami vidite. Kao da vam neko sa svih strana, na svim jezicima svijeta, govori: "Dobro došli!". Od Čubure do Dorćola, od Voždovca do Palilule, od Novog Beograda do Banovog Brda, od Pančeva i Zemuna, pa tamo ka Avali i neznanom junaku u daljini, kao da se širi dah i jek nečega odavno započetog, a ipak nezavršenog i nesavršenog. To vam tako zvoni u uhu i svijetli u svakom vašem pogledu, na sve ovo oko vas. Eho grada kao da polahko puže po brežuljcima i duž obala rijeka Dunava i Save, koje su tu, ispred i ispod vas, sa, izgleda vam, okićenom, stalnom i obaveznom, rijetkom izmaglicom iznad toka vode. Ovdje se rijeke stapaju u čvrst i strastven zagrljaj nesretnih ljubavnika u pripremi za skok sa visoke litice. Tamo negdje, puno dalje. Daleko! Na istoku! U Đerdapsku klisuru, pa u duboko Crno more. I to je sve i tako hitro i tako sporo i opasno na svoj način. Reži, a ne prijeti.

Tvrde da je podzemlje ovog grada među vodećim u Evropi. Brend koji zvuči kao pohvala, a trebalo bi da je hendikep. Mangupi sa Balkana. Kažu da su glavni okićeni šarmom naivnih dječaka iz tvoje ulice. Ipak, nemojte se kačiti sa njima bez velike nužde. Bolje da od njih tražite pomoć, nego da prijetite - savjetuju vas ovdje. Oni su dio bunta velikog grada siromašnih prema vlasti i onih koji imaju previše. Uvijek je to tako bilo, otkad je ovoga grada i njegovih gradina i predgrađa.

Želja da se stigne u centar po svaku cijenu. Rijetki i uspiju. Naoružani i namazani svim mastima, snagom mišića i uma, odvažni i spremni na sve, pa i sukobe sa onima koji mudro snuju potku vlasti u kojoj i za njih ima mjesta, ako se hoće. A, hoće! Tvrde da takav tajni savez, onih na vrhu i onih na dnu, ovdje uvijek postoji. Glavni je ovo grad države u kojoj živim. Velika zemlja čudnog mirisa.

Most, arhitektonski i graditeljski poduhvat novog vremena i novih neimara. Elegantan i nekako na svoj način robusan i grub. Širok po ugledu na grad u koji upravo pristižemo. Beton i željezo. Sivilo bezboja, kao i vrijeme vlasti uz koju živimo na kredit, kao da hoće da pričaju priču o vječnoj bitki silnika i pameti. Silnici bi sebi, i o sebi, da ostave dobar utisak i spomenik i tako, na vješt način, prikriju sve ono loše što su činili dok su bili silni. Umjetnici i neimari, očito, opet više vole ljepotu, ali i vrijednosti koje služe svima, i dobrim, i lošim ljudima. Ali, i jednima i drugima, ipak, po prirodi stvari, zajedničko je da najprije ispune želje svojoj taštini i duši i da očima učine na volju. To je uvijek borba sile i mudrosti, ali i prevara umjetnosti i neimara naspram silnika, koja uvijek traje među njima. Neko je svaku od tih bitaka nadmudrivanja, ipak, uvijek plaćao. Tako su se, vjerovatno i u ovom slučaju, želje snage i vlasti, pameti i umjetnosti, oduvijek prelamale na oguljenim sirotinjskim leđima. Rezultat tog odmjeravanja, otkako

je svijeta i vijeka, bile su, u pravilu, odsječene glave velikodostojnika u velikim prevratima i bunama, te umjetničko ili upotrebno djelo, kao što je ovo pred vama. Simbol vremena. Pobjednik. Čini se da je to bio i jedan od načina da umjetnici i sirotinja naplate svoj račun, a neimarski poduhvat da dobije cijenu i ime.

Kažu da je ovo grad u kome gotovo svaka ulica i *gradina* imaju takvu građevinu-zadužbinu ili spomenik i priču koja je nekog koštala glave, a nekoga slave. Običnim smrtnicima ostajao je pogled na vrijedne, ili manje vrijedne, skulpture, zdanja ili neke druge upotrebne vrijednosti koje će biti od pomoći nama običnim ljudima i koje će imati svoje ime. Najveći broj je onih koji će kasnije, kad se duhovi smire i vremena minu, sve to gledati i koristiti. Neće znati ni kako, a ni zašto je baš to tako nazvano ili zašto je baš tu postavljeno. Ludovik, Maksimilijan, Karlo I, Alija-aga, Karađorđe, Obrenovići i Petrovići. Priča, za pamćenje i sjećanje, po dobru i zlu, ima na pretek. Po tome i mnogo čemu drugom, Beograd slični na sve druge velike gradove svijeta. Jer, za svaki spomenik i zgradu, svi imaju zadužbinu i običnu ljudsku priču. Ni ovaj ovdje most ispod nas, vjerovatno, nije izuzetak. Autobus kojim se truckamo na njegovoj je sredini, odakle se prostire pogled duž rijeka koje se veselo grle podno Kalimegdana i kao da mu njegovu nakostriješenu tvrđavu miju i miluju laganim talasanjem na površini i mirnoćom, koja pomaže da se nemiran duh grada umiri i, u svakom vremenu, malo predahne. To se čini svakom namjerniku koji dolazi. Nježno, i na način kao da kule tvrđave ublažavaju smrknutost i robusnost stvaranu vjekovima. Nekako bez obaveze, kao i cijelom kraju oko nje, daju joj obrise pitomosti i blagosti. Grad, u pogledu na plavetnilo iznad njega, ako se o tome tako može razmišljati, ima prozračan dah i čistotu koja se rijetko gdje susreće i vidi, ako se zanemari hemijski sastav onoga što dišemo. I nekakvo stanje koje u putniku namjerniku budi asocijacije da je ovo grad sreće i da je u njemu sve baš tako prirodno i jednostavno. O igrama vlasti i njenoj pohlepi, pravičnosti i nepravičnosti ljudi koji su uz nju i oko nje, gost, gledajući i slušajući obične ljude, moći će saznati samo ako ovdje dugo boravi i ako se druži sa onima koji znaju i hoće da pričaju. A takvi su zatvoreni u mračne hodnike akademija, univerziteta i prostora kabineta dokonih, a opasnih ljudi, koji navodno brinu brigu ovih što na ulici skupljaju mrvice svoje sreće i ništa se o tome ne pitaju. Njima ostaje da vjeruju da je dah Beograda bogatstvo koje imaju. Zato ga vole i vlasti, počesto vjerujući i kad nije u pravu. Ustvari, oni o tome i ne misle. Slažu se ili se bune. A šta bi drugo? Nemaju vremena od trke za životom i preživljavanjem. Jer, ako stanu, svjesni su da se to neće dobrim završiti.

Bistrinu, prozirnost i čistoću zraka omogućuje lagani povjetarac, koji nakon nekog vremena, kažu, iznenada preraste u silan vjetar, *košavu*. Ta promjena nepripremljenom namjerniku ostane u dubokom sjećanju. Zbog hladnoće koju osjeti negdje duboko unutra. U kostima. A po licu ostaje osjećaj sličan pokretima tupe britve po oštroj bradi, koja je loše nasapunjana od berbera početnika, a koji, po svaku cijenu, hoće da vas obrije. Peckanje po nosu i oštro struganje po licu.

Ovaj vjetar Beogradu i njegovim stanovnicima pomaže, odnoseći sav pesinluk iz atmosfere niz Dunav i Savu, u pravcu Posavlja ili Podunavlja. Njegova iznenadna svježina učini atmosferu prozračno čistom, pa se ima osjećaj da se ta kristalna čistoća može gotovo opipati. O iskustvima sa ovom prirodnom nepogodom svi pričaju sa nekim svojim, posebnim zadovoljstvom, iz kojeg slušalac, koji nije bio tu, treba da shvati da Beograd bez košave i nije baš onaj pravi koga treba upoznati. Rijekama u sudaru zagrljaja i njihovoj pitomini potpomažu tišaci uz obalu i ade, kao i poravno beogradsko sajmište i brežuljci iznad njega, kao grozdovi okićeni zgradama i obasjani ranim jutarnjim suncem. Škrtoj toplini i sjaju gore visoko kao da prkose pramenovi izmaglice sa blago ustalasanih površina rijeka, potpomognuti gasovima iz mašina, koje hitaju da svojim vlasnicima omoguće da stignu na odredišta posla, zabave i provoda. Mjesta odmora ili nemirna sna. Možda i kutaka strasti, drhtanja i uzdisanja. Važnih odluka i nepotrebnih, uspjeha. Svega i svačega tu ima! Ko zna šta sve čovjek hoće ili neće. Jer, ovdje su često neprirodno spojeni strast, vlast, ljudi i grad. I sve to ovisi, bar naizgled, o pojedincu. Onako kako on to želi i vidi, kako se snađe, ili kako on to umije da napraviti. Individualci su na svakom koraku. Ovo je grad šansi u kojem treba pokušati. Zaključak je svakog ko se u njemu nađe, makar i nakratko. Asocijacija ponude i potražnje je već u prvom vašem pogledu i susretu. Kod nepoznatog iz provincije, ova vrema i gotovo haotična strka ljudi, auta, mnoštva stisnutih i kitnjastih zgrada, budi nekakvu neobjašnjivu unutrašnju tjeskobu straha i neizvjesnosti. Jer, baš sve djeluje grandiozno, širinom i pogledom na bilo koju stranu. Posljedica toga je zbunjenost i respekt prema svemu i svima koji su tu. Da li prema vlasti ili nečem drugom? Prema sasvim običnim prolaznicima na ulici? Svejedno je! Oni pred vama, koji pristižete, imaju sigurnu prednost i mogu vam u svako doba reći: „Mi smo ovdašnji. Beograđani!” I gotovo! Svoji su na svome, zaključuješ i kad nećeš. To je naša osobenost. Ostalo nije ni važno. Kosmopolitizam? Globalizacija? Ma ko ih j... reći će. Balkan je ovo, dragi moj. Novo i staro. Pa, izvoli. Tvoj je izbor. I posljedice. Samo naprijed. Baš nas briga! Ne žuri čovječe!? Zvuči kao dobra namjera i preporuka, a ipak su svi u nekoj neplaniranoj i neobjašnjivoj žurbi, koja na kraju ipak stigne do cilja. Ovdje nisam prvi put, pa mi je lakše da spoznam svoju malenkost naspram grada i ovdašnjih, a oni koji dolaze samo povremeno, djeluju pomalo i izgubljeno i uplašeno i zabrinuto. Ima vjerovatno među nama i naivnih koji svojom lahkom pameti zaključuju, misleći, lahko ćemo! Brzo će se uvjeriti, ako im se uz to i posreći, da im osim pameti, snage i lukavstva, kao i samouvjerenosti, treba još i planiranje, strpljenje, ovakve ili onakve veze, novac i vrijeme - da stignu do svoga cilja.

U, naizgled neorganizovanoj, opštoj gužvi, polahko se primičemo željezničkoj i autobuskoj stanici. Jedna pored druge su. Zgrade, nekadašnje vojne i žandarske konjušnice i peroni, izgledom pomemile, sa prošarano čađavim fasadama od vjekovnog dima iz parnjača, dimnjaka u okruženju i zagađene atmosfere od stalnog isparavanja sa usijanog asfalta. Od jutra do večeri. Tu ni košava nije

mogla ništa pomoći. Koncentracija *smoga* je u nosu i pogledu. Dodaci okolo, postavljeni u novija vremena, kvare im ozbiljnost i izgled. Nezgrapno napravljeni kiosci i rampe i neuredne i zahrđale, neofarbane ograde. Kante za smeće i prepuni, zahrđali, otvoreni kontejneri. Asocijacija! Prljavi Balkan, a, uistinu, čistači jutros kasne. Spori i bezbrižni. Državna je firma. Sirotinja i neimaština, a treba nešto raditi. Ali, čemu žurba? Ionako će već sljedeći dan sve biti isto. Mi putnici u autobusu zabrinuti i mirni, u većini, utonuli u svoje misli i brige kako ćemo planirane poslove pozavršavati, te tako proglasiti uspjeh ili barem izbjeći neuspjeh u namjeri zbog koje smo ovdje. Čitavim putem od Bosne pa do ulaska u grad, autobus se samo punio. Niko nije silazio. I to je potvrda da nam ovaj grad treba. Istini za volju, i on treba ljude jer bez njih ne bi bio to što jest. Kad se sve to stopi u nekim drugim igrama vječne borbe ljudi da opstanu na vlastito projektovanom putu, mi i on zajedno pokušavamo ispuniti svoje želje i snove. *Dolazeći* i Beograd stapaju se u jedno, iza čega stoji obostrani interes koji gradu i ljudima daje punoću i neki neobičan šarm, prenesen sa ljudi na ulice i pejzaže koje čaršija nudi. Suputnici su uglavnom oni koji dolaze, a najmanje je onih koji se vraćaju. Ovdje kao da je centar svega. Ovdašnji se na put u provincije pokreću samo iz njima znanih razloga, a koji su često bizarna posjeta rodbini i rodnom kraju, biznis u kome će provincijalci podmetnuti leđa ili nužda da se od neprilike skloni za neko vrijeme. A možda da se kod rodbine besplatno predahne, pa onda u nove pobjede. Pa, ako je i o svom trošku, neka je. Ako će to pomoći da se lakše preživi, može se ponekad otići i nešto ušićariti ili vidjeti iz blizine kakve su šanse. A onda nazad u veliki grad. Svaki od nas u autobusu, na svoj način, ima svoj lični plan. Da stigne u svoj privremeni ili stalni stan, hotel, apartman ili kuću? Ili možda na radno mjesto ili važan sastanak jasnog sadržaja, ali po pravilu neizvjesnog ishoda? Nama dolazećim se žuri. Čovječe, sve je skupo! Vrijeme najskuplje. Povratnici, za razliku od nas, pridošlica, su tu. Kod kuće. Imaju vremena. Ako zakasne, mogu sve i poslije. Zato su mirni u svojim sjedištima sa pogledom ispred sebe ili zabavljeni razgovorom sa nekim ko je pored njih i raspituje se ili je radoznao. Većina je ipak onih koje na put iz provincije vodi namjera da se važan posao završi odmah. Što prije. Da se trguje, kupi ili proda, položi ispit na faksu, politički promešetari i dobije podrška, posjete rođaci, ode na *VMA* preko veze, na pregled kod Pape. Ili da učine nešto drugo, kao što je običan posjet nekome, kupovina za sebe ili svoje najdraže. Ipak, čini se da svi, na neki način, žure, protežući vratove iznad sjedišta, prateći energične pokrete vozačevih ruku i treptanje semafora. Iz zvučnika radija u autobusu smjenjuju se muzičke numere i mangupski glas neizostavnog Duška Radovića, velikoj i maloj beogradskoj djeci. Studio B! Beograde, dobro jutro!

Većini nas, koji rijetko dolazimo, metropola na dvije rijeke ulijeva strahopoštovanje, jer ni po čemu ne sliči na gradiće iz kojih stižemo. Neki smo tu možda prvi put, pa ne znamo ni kud ćemo, ni kako ćemo, a ni gdje ćemo. Imamo adresu

i površne upute. Prvi utisak za sve je da su ljudi i njihova djela ti koji čine ovaj grad i njegov neobični dah. Isprepleteni u neku pomalo neobičnu igru ruralnog i urbanog prostora, karaktera i vremena. Mješavina starog i novog, pri svakom pogledu. Poplava nedefiniranih utisaka o gradu na prvi susret sa njim. Huk Orijenta. Primitivizam i romantika Balkana. Dah Evrope. Prošlosti i sadašnjosti. Sve je to upakovano u neku čudnu bezbrižnost nasmijanih i temperamentnih ljudi, koji nepotrebnom halabukom i reakcijama na sve i svašta stvaraju probleme sebi i drugima. Pa, i tamo gdje ih uopšte nema. To se događa tako kao da to i nije njihova namjera, već kao da je svakodnevni ritual i dio šarma svojstvenog samo njima. Takav je osjećaj na prvu. Šaljivdžije i probisvijeti na sve strane. Na pješačkim prelazima idu i kad je crveno i još prijete vozačima i putnicima pružajući visoko srednji prst, ili na neki drugi način izražavaju ljutnju što im se brani da slobodno, kud ih je volja, hodaju svojim gradom. Prkose normama, koje donose neki tamo, a nemaju veze šta je to grad. "Divljaci, bre, pristigli iz nedodijla. Šta nam možete, gestama kao da govore. Ko vas j..e! Idi, bre, čoveče. Muriya je vaša, nije naša. Vodite ih sa sobom kad pođete kući! Vaši su! Nama ne trebaju, j.....a, bre!"

Beograd je i kao mlada koja, kad je pažljivije pogledaš, i nije baš tako lijepa kao što izgleda. Ali, vješti šminkeri i krojači uspjeli su i sakriti ponešto od njene ružnoće. A njegovi scenaristi satkali su scenu, kojom dominiraju rastrčani i spori, naizgled neobično razdragani, ljudi nedefinisanog temperamenta, koji je samo njihova osobenost. U njima je sažeta begovska sporost turskog vakta i seljačka gramzivost nekih novih. Amerikanizacija i globalizacija na pomolu. Ili dobro upakovan fol za strance? I sve je to nekako na poseban način prepoznatljivo na prvi pogled pridošlica. Balkansko! Međutim, tu opštu strku, sporost i gužvu kao doživljaj u vama umiruju čudna mirnoća sudara velikih rijeka i lagani dašak povjetarca koji kroz otvorene prozore autobusa rastjeruje ustajali zrak, začinjen mirisom prepečenog luka iz bureka spremljenih za doručak na putu i kiselkasti vonj ljudskih tjelesa, pomiješan sa zadahom rakije i jeftinih parfema. Mnogi od nas su još u polusnu i teško se rješavaju vlastitog mahlurluka, pa izgledaju i iznenađeno i ravnodušno, sa onim posebnim izrazom lica čovjeka koji se čudi svakom detalju vlastitog pogleda. Izgleda kao da tu, među nama u autobusu, jedino vozač sigurno zna šta hoće. Lagano, svojim snažnim rukama, okreće volan, čas na jednu čas na drugu stranu, drsko birajući kolovoznu traku, očito uvijek računajući na snagu mašine i veličinu grdosije, kojom vješto upravlja naspram malih fića, stojadina, lada, renoa i drugih marki automobila, koje su stigle u kvoti planiranog uvoza ili su na proputovanju kroz ovaj grad. Zvuk sirena nezadovoljnih u žurbi i buka motora i probušenih ili skraćenih auspuha starih automobila samo pojačavaju naizgled nepotrebnu buku i trku i povremenu ljutnju ulice, koja se u ovo, i svako drugo jutro, naglo probudila. Ili, izgleda, koja uopšte nije ni usnula. Jedino su izgledom mirni, a natmureni, oni koji se ispred svojih radnji pripremaju za novi radni dan. Lijeni pogledi i pokreti čistača ispred rano otvorenih *granapa*. Kao da opominju. Ne

smetaj, rano je! Kahvu treba popiti. Polahko, čovječe Božiji, ima vremena. Vascijeli dan je pred nama. Kud si navro, bre, jadan ne bio? Pa, tek je svanulo! Pusti nas da se malo razbistrimo. Sve ćemo mi na vrijeme završiti. Žurio se ti ili ne žurio. Trebaš nas! Džaba ti žurba!

Saputnik mi je mlada dama, studentica. Pridružila mi se jutros rano u Bijeljini. Nije baš iz grada, nego tu negdje, bliže. Stalno nešto čavrlja o studiju, Beogradu, svojoj porodici ustanika sa Majevice, uspjesima na trećoj filozofskog i poznavanju važnih ljudi u velikom gradu. Estrada, glumci, sportaši i političari. Tipična provincijska priča 'male iz daleka', za koju roditelji odvajaju zadnji zalogaj iz usta da im se dijete školuje, a ona puno čita žutu štampu i vjeruje pričama zgodnih mangupa velegrada, koji tvrde da se uspjeh može dostići lahko. Sva je važna i, kako to neiskusna mladost može biti, neopravdano samouvjerena, pa sluša mangupske i medijske priče bez ikakve osnove i veze sa stvarnim životom i njegovim gorčinama, u sjaju koji se nudi ovakvima kao njoj. Velegradska za djecu koja pristižu iz daleka. Potrebno je biti malo razuman, malo prilagodljiv, a malo i lukav. Upotrijebiti svoju ljepotu, mladost i šarm. Živjeti! Jer mladost je, zapamti, samo jedna. Savjetuju! Pripaziti njih i druga sa položaja i problema neće biti. Mlado meso za stare vukove. U toj priči, povremeno, kao da je isuviše odlutala u svojim romantičnim razmišljanjima o očito neispunjenim željama. Slatke maštarije i laži koje se sviđaju samo njoj. Oni koji je slušaju kao da nisu bitni. Važno je da ne pitaju puno i da su pažljivi slušaoci. Tada su teme neiscrpne. I onda se ipak brzo vrati u realnost. Čini se da samo zakratko zaboravi želje koje očekuje od života u svojoj bujnoj mašti. Izgleda to u trenu kao dio potrebe da ćutljivom slušaocu skrene pažnju da je i sama važna. Dio scene grada koji joj je, i pored silnih napora, još uvijek nedostižan. Mladalački snovi o priželjkivanoj budućnosti. Student i budući intelektualac. Priča o književnosti i knjigama. I kad se ispriča o svemu, i što dobro zna, i što ne zna, biva iznenađena znanjem šutljivog saputnika. Posebno sa pitanjima koja provjeravaju i otvaraju nove teme, a kojima sagovornik pokazuje da je i on tu na svom terenu i po znanju, a i po metodi kako iznosi priču. Jednostavno te zaintrigira da to želiš da znaš. Kao usput, pomenuo je lorda Bajrona, uvjeren da ona o njemu malo zna, i odmah je dobio punu pažnju.

- To o njegovom životu, od Andre Mauroisa, neizostavno je. Moram to zapisati i odmah potražiti u biblioteci. Čim stignemo. Taj tip je vrlo interesantan. Kažete da se zaljubio u svoju sestru!? Bože dragi! Svašta ima na ovom svijetu. Ah, Bajron, pa to nisam znala. A kažete da je bio lord, pjesnik, donžuan i avanturist. To mora da je interesantno. Učinio je i incest sa svojom sestrom?! Bože dragi! Odmah ću otići u biblioteku faksa da pronađem njegove knjige. Ili bar nešto od njega. Posebno to o njegovim avanturama u Veneciji i Grčkoj. To mora da je izvrsno štivo za čitanje. Kako pričate, izgleda da je i jako uzbudljivo. A ja baš volim te romantične i avanturističke priče. A kako vi to sve tako dobro znate? Iznenađili ste me kako o tome sa oduševljenjem i, čini mi se,

velikim poznavanjem, govorite. Kao da ste lično poznavali pisca kad je o tome pisao. I sigurna sam da ste vjerovatno bili tamo kad je on pisao. Ko bi to rekao na prvi pogled za vas? Izgledom grubijan! A ovamo romantičar. I to kakav poznavalac pjesnika, za koje ja gotovo da nisam ni čula. Ma, možda smo mi to i učili u gimnaziji ili na faksu, ali ja nisam bila na času kad smo to radili. A pošto je i buržuj, i bogataš, a uz to tako nemoralan, onda to jednostavno nisam htjela da čujem. Takva sam, eto. A možda nam ponešto o njemu naš profesor nije htio da govori? Ko zna? - oduševljena, ocjenjuje, bez argumenata i šeretski, čini se, lukavo nastoji da se izvuče iz stupice u koju je pala, koristeći svo svoje umjeće i šarm da bez molbe dobije oprost i simpatije sagovornika.

- Jao, pa vi toliko znate o književnosti. A to o Jesenjinu je zadivljujuće. Ruski klasici; e, ja to još nisam polagala! Ali, znam onu njegovu *Pjesmu o keruši*. Učili smo je na izornoj u gimnaziji. Profesor Vojo, vrlo često, baš nju je napamet recitovao. Sa nekim zanosom, koji mi, njegovi đaci, nismo mogli shvatiti. Bože moj. Okotila se kuja. Pa, u mom selu svaki domaćin ima takav grijeh. Ali, pjesma je lijepa i njega je, kad god ju je recitovao, dovodila do suza. A nama je to bilo tako smiješno, i u isto vrijeme tužno, što on bez razloga prolijeva suze. I uz to je još bio i star. Ma, sve mi je to izgledalo tako neobično. Svi smo znali da je, kad je čas počinjao sa recitovanjem, prije toga sigurno više popio naš nesretni, a tako dobri profesor, i više nam je bilo žao njega, nego potušene kerčadi u vodi. Žena ga je ostavila iznenada. Nisu imali djece. Otišla je jednog jutra, bez ijedne riječi - i gotovo. A bili su tako lijep par i tako su zaljubljeno djelovali. Kad ono odjednom - ona našla drugog. Jednog od naših baraba, od kojih su i cure i momci zazirali, a ona se, eto, baš u njega zaljubila. Bože dragi! Ima svakakvih ljudi i žena. Poslije toga on je bio strašno tužan, a tako dobar i nesretan čovjek." - komentariše događanja u svom kraju sa dosta ironije, tuge i grubosti, gotovo za sebe mameći moje poglede i osmjehe na njene priproste i grube pošalice na račun njenog starog i očito dobrog profesora i čovjeka sa vlastitom mukom i tugom, i dušom za lijepu riječ i dobru pjesmu.

Ah, mladost pusta, bezvremenska, gruba, ali dozlaboga praznoglava i nerazumljiva spram nježnih, dušom slabih, starih i onih kojima su godine za nagradu dale iskustvo prošlosti i tegobu izvjesne budućnosti. Reaguje na provokacije mladalački, brzo i inteligentno. Pričamo o očito odličnim profesorima književnosti iz Bijeljine. Tako se vješto povlači kad nešto ne zna ili shvati da je u klopki znanja, koju je sama sebi nametnula.

Gledam je sa interesovanjem i pomalo se zabavljam njenim pričama bez kraja i početka. Onako za sebe, da mi vrijeme naporna, dosadna i spora puta brže prođe. Autobus se zaustavlja skoro svakih deset-petnaest minuta, što put usporava, ali mu ovo zaustavljanje i priča sa saputnicima razbijaju monotoniju putovanja. Prilika je da se nešto novo sazna i potvrdi ono što se odavno već zna. Usput, neobavezno se trudim i za svoju dušu provjeravam koliko još

pamtim od vlastitih gimnazijskih znanja. I mogu sa zadovoljstvom sebi i ovakvima kao njoj slobodno reći: "Eh, mala, pa nisam ni ja od jučer." Jesam, dođuše, tu, unutra izgleda prerano ostarilo, ali mi to iskustvo daje pravo da te riječima pomalo smirim i tvoj zanos i optimizam nesvjesno kvarim. Puno toga je što ti još nisi na tom tvom fakultetu savladala. A i život je fakultet koga se, htio-ne htio, mora završiti. Neki to zovu životna škola. Ne zamjeram ti zbog toga što ova znanja nisi upotpunila. Pred tobom su vrijeme i izazovi do kojih ćeš, prije ili kasnije, neminovno doći. Bio sam tu donedavno isti kao i ti. Prošao sam sve to o čemu mi ti sa neobičnom strašću i nadom govoriš. Na moje sračunate upadice ipak povremeno provincijalno, smušeno i zbunjeno reaguje. Šepurim se, u sebi zadovoljan što sam je uspio smesti u njenoj neopravdanoj samouvjerenosti. Lukavim pogledom je procjenjujem i gotovo neoprezno govorim za sebe da je dobro što je tako. Ima, znači, u njoj i karaktera i poštenja. Ali, neću da je razočaram, a niti da je još više udaljavam od sebe. Još je puno toga što će ona morati naučiti i bez ispita i ocjena. Zato pažljivo biram tišinu pogleda umjesto riječi. Student i fakultet su samo početak. Cijeli život se uči. A ona je tek počela živjeti. Razmišljam i za sebe prihvaćam razgovore, bez opterećenja i ambicije da tu nešto mijenjam. Ipak ju je lijepo slušati. Ne bih da joj smetam. U sebi kao da je nagovaram. Samo govori, dobra moja. Maštaj i uvijek želi više. Mašta je najbolji lijek za svačiju dušu i uvijek je bila zamajac za velika djela. Ali, život je ponekad i kurva sudbina. Ima veliku ponudu. Kad začepkaš, dobiješ ono što ti Bog i vrijeme daju. Neki to pripisu sreći, a neki umjeću. Kako će se njoj sve to odigrati; ima ona još puno vremena da sazna. Mladost, radoznalost, snovi, želje i ljepota su njena prednost. Ja sam zbog mog posla, u kojem živim, čini mi se, prerano ostarilo. To je moj hendikep.

Mašta kao da mi je ubijena, a da to nisam ni osjetio. Šteta za mene. Promatram je ispod oka. Sa ustručavanjem zaključujem da će ona ubrzo, ako to već nije, postati lahak plijen ugladenih velegradskih baraba. Bitni su samo dobar mamac i organizovana igra. Pri tome je valja i malo zbuniti. Poslije sve ide kao od šale. S njom, i njoj sličnim mladim ženama, važno je samo, čini se, pogoditi o čemu sanjaju i sve će se dogoditi upravo onako kako to one u svojoj glavi i zamišljaju. One tako udovoljavaju sebi i nerazumljivoj ženskoj želji o grubosti muškaraca, koji pričom i likom imaju nešto kao kod Hemingvejevih junaka ili fabula romantične priče nekog od ruskih klasika koje su čitale po preporuci. I onda su one spremne na sve. Zavođenje, čavrljanja romantičara, duge šetnje i noći pune ljubavnih igara nezasićenih mladih tijela. A ovi ovdje u Beogradu, iz srca Balkana, to izvanredno znaju. Lukavo postave mamac, šarmiraju i onda djeluju. To je oluja kojoj rijetko koje žensko srce može odoljeti. Često boravim u Beogradu, pa ove velegradske barabe, kao i njihove metode za cure iz provincije, odlično znam. Pripremam se da budem jedan od njih, kad je ova ljepota u pitanju. Razmišljam proračunato i podlo o mogućem druženju i taktici kako da je na brzinu osvojim. Onako u hipu. Slušajući je, gotovo sam siguran da imam plan. Ako ne bude

nepredviđenih okolnosti, uvjeren sam da ću u toj namjeri i uspjeti. Naivna je. Puna života i snova. Otima se teško svom provincijalizmu.

Sve je manje semafora i naš put se bliži kraju. Šteta! Tako dobro smo se družili. Ipak hoću da eksperimentišem i pokušam. Tek tako, za svoju dušu. Definisao sam ja, proračunato svjetsko spadalo, svoje namjere. Pažljivo i bezobrazno usmjeravam i potičem priču. Ako dragog ne bude na dočeku, da mi ipak zajedno popijemo po jednu 'gorču', pravu beogradsku kaficu. Pa onda svako u svom pravcu.

U čovjeku uvijek živi dijete

(Odlomak iz neobjavljenog romana *Dijete*)

Ne zna se da li to uvijek i svi znamo. Čak se ne zna ni da li je svima nama to ikako poznato. Mnogi i ne znaju da to ne znaju... Ali, kad je već tako, možemo biti više nego sigurni da se svakom od nas

– prije ili kasnije, manje ili više snažno i upečatljivo –

javi, jednostavno se tako nešto mora javiti, osjećaj stanja i reaspoloženja djeteta. Prikriveno, sapeto, utišano i neopaženo, ono se šćućurilo u svakom od nas. Ne daje napadne znake živosti, a kamoli da se nameće ili dosađuje. Jednostavno, ono je tu, stalno je tu, to dijete, s vidljivim ili manje vidljivim nanosima djetinjstva, u svakom od nas. Za svaki slučaj je tu... Nezavisno od godina, pola, socijalnog statusa, obrazovnog nivoa, položaja u društvenoj hijerarhiji – to se dijete, zajedno s ostacima djetinjstva, u svakom čovjeku ugnijezdilo kao nešto obavezno, neizbježno, nešto bez čega nikoga od nas, kompletnog i čitavog, ne bi moglo biti. Povremeno se promeškolji to dijete. Živahno se uzvrpolji. Učini to s naoko nevidljivim, gotovo beznačajnim razlogom. Izgleda nam da to uradi tek toliko da nas podsjeti na se. Da poruči kako je tu, stalno uz nas i u nama, da ga, daleko bilo!, ne bismo zaboravili ili, još gore, zanemarili.

Javi se ono tako što na neki osoben, ali redovno čitak način da znak od sebe. Kad god to zatreba, javi se. Kad se moramo sjetiti daleke prošlosti, djetinjstva naročito. Tada se, nerijetko, nađemo zatečeni, u čudu smo zbog toga što se sjećamo i nekih najsitnijih detalja svog djetinjstva, onoga što se odavno zbilo, a svjesni smo, istovremeno, da su nam iz pamćenja ishlapili neki kasniji događaji, zbivanja, ličnosti... A onda očas dokučimo, odagnavajući začuđenost i zatečenost, odgonetku te zagonetke: to dijete u svakom od nas pamti, vraćajući nas u prohucale dane, ono je ta svježina, neizbrisiva i stalna, u našoj memoriji; njemu zahvaljujući, od zaborava otimamo i ono što je prijatno, a i ono čega se najradije ne bismo prisjetili.

Recimo, prve batine, zaslužno dobijene od oca, kad je, u petoj godini života, jedna neoprezno šutnuta lopta, završila u komšijskom prozoru, zbog čega je ovaj digao neviđenu dreku, na koju je otac jedini odgovor imao u izvlačenju kaiša iz svojih pantalona; i prvi put razbijen nos u dječijoj tuči, i raskrvavljeno koljeno – kao nezaboravan potpis bezbrižnog loptanja na poljančetu; ono, to dijete, zaslužno je i za to što se pamti prva simpatiju iz drugog razreda osnovne škole ili prvi, dječije nevješt poljubac s jednim krupnookim djevojčurkom na početku petog razreda; njemu, djetetu tom, hvala i za to što se iz memorije ne da izbrisati prvi življi titraj srca i mali, oštri, dotad nepoznati grč u dnu stomaka, kad je u sedmom razredu ona plavokosa ljepojka, ona s pletenicama iz b-odjeljenja, toplo (a učinilo se, bogme, i zavodljivo) očima, najzad, uzvratila na uporno bacane poglede na velikom školskom odmoru; upamtit će to dijete u svakom od nas, i povremeno nas na to živo podsjećati, i one davne ospice, i zaušnjake u prvom gimnazije, i radost zbog uspješno okončanog

– prosjek ocjena 5 –

osmog razreda osnovne škole, i...

Javi se ono, dijete u svakom od nas, ipak samo onda kada to samo odluči i hoće. Ne ide to po željama. Nema automatizma. Najmanje od svakog od nas to zavisi. Mi to možemo htjeti, ali... Valja se dobro potruditi, napregnuti se potrebno, ne bi li se to dijete u nama umilostivilo ili odobrovoljilo da se razbudi i razdragano susretne sa svakim od nas. Obično se to desi onda kada nešto nama zatreba, kad je neki naš "kratki spoj" sa stvarnošću urodio takvom potrebom, a ne kada je to njegova, djetetova želja. Mi bismo malo, spopadne nas takva želja, da se nakratko dočepamo djetinjstva, da se tamo vratimo, osvježimo, razgalimo... Jer, ono, dijete, ono je svoje prošlo. Ono je upakovano u nama, ugodno smješteno, bezbrižno – kakvo je bilo i onda kad smo bili djeca... Javi nam se, helem, zato da bi nam pomoglo. Onda kada nam, odraslima i u nekom problemu, zatreba. Kad oslonac, utjehu ili rješenje potražimo

– i uspijemo, obično, naći –

u tom davnom, nedužnom, neiskvarenom dobu. U djetetu u sebi. U tom toplom, mekom i blagoprijatnom zagrljaju nekog drugog, prohujalog vremena. U kome nam je sve bilo potaman, u kome nam ništa nije nedostajalo

– čak nam nije falilo ni ono što nam stvarno nismo imali, ni mogli imati, jer je dijete u nama navikavano na to da mu ne smeta ni nedostatak onoga bez čega je bilo teško –

i sve nam je izgledalo beskrajno ugodno, neranjivo, nekvarljivo. Takvo, kao pomoć i utjeha, dijete se u nama razmaše sve češće, bivajući nam sve potrebnije, kako vrijeme prolazi, godine tutnjaju, starost se najavljuje. Kad nam glave obijele,

leđa se saviju, disanje postane teže i škripavije, dijete u nama sve nam je važnije i dragocjenije, sve nam je više do nj stalo i sve mu se češće obraćamo, baš u njemu tražeći nasušno važan oslonac. Želimo da smo stalno s njim, da imamo nijemog, ali dragog sagovornika, pouzdan oslonac za ono što nas čeka, za neumitnosti kojima je nemoguće pobjeći i za vrijeme, koje, kako ide, u poređenju s onim, djetinjim – nema ni najmanje izgleda da bude ljepše, slađe i draže. Naprotiv, djetinjstvo i dijete u nama iz djetinjstva, tada je sve svjetlija, ljepša, bezbrižnija i ugodnija tačka. Ali, i sve dalja, ma koliko često uspijevali da se susretnemo s njim. Draga nam je bar onoliko koliko nam nije drago ono što nas čeka. Ono što niko nije uspio izbjeći, a što je istovremeno, definitivni kraj i svakog od nas i djeteta u svakom od nas.

Tvrtko Jurošević nije znao otkud mu uopšte pomisao, a pogotovo potreba da razmišlja o ovoj temi. Jer, kad neko ima devetnaest godina, onda je, u najmanju ruku, krajnje neobično da ga opsjedaju misli i o kakvoj mogućnosti postfestum susretanja s djetetom u sebi u nekoj tamo dalekoj i neizvjesnoj, čak i teško sagledivoj budućnosti, ko zna koliko decenija kasnije. Neobičnim se to moralo smatrati ne samo stoga što je dijete u njemu, završivši svoj zadatak, otišlo ustranu prije samo šest-sedam godina. Mnogo neobičnije se to imalo smatrati zato što on to dijete još nije uspio ni zaboraviti, ni odviknuti se od njega, a ni prisiliti se na to da ga tisne u prikrajak. Tu i tamo, još je osjećao potrebu za njim. Katkad bi se, štaviše, umilno i blagougodno ugniježdio u sjećanju na vrijeme

– tu skoro ono bijaše –

kad se Tvrtko-dijete obilno razbacivao bezbrigom, koja je tako lijepo pristajala djetetu u pitomini njegovog rodnog sela Husina. Osnovna škola je prošla, a da on nije na pravi način ni primijetio da se, neopozivo prestajući biti dijete, odlučno zapasao ranom mladošću. Srednjoškolski tuzlanski dani su prošli, a da o toj temi nije razbijao glavu ni u primislima. Još manje je uočio kada je dijete u njemu smjerno utihnulo, poslušno se povukavši ustranu, ne bi li stvorilo dovoljno prostora za ambicioznog mladića, koji će, u četvrtoj srednjoškolskoj godini, donijeti konačnu odluku o studiju slikarstva u Beogradu.

– Do tebe i tvog izbora je, sine Tvrtko – poluutučenim glasom, jedva kontrolišući nagon za plakanjem od nemoći i tuge, rekla mu je majka onog dana, kada joj je saopštio da bi, na uporno i dugovremeno nagovaranje profesora likovnog, ali i još nekih ljudi od tog posla, odlučio šta će studirati. – Ja bih, sine, radije da ostaneš ovdje, da studiraš nešto kod nas...

Majka nije završila misao. Naprasno je prekinula rečenicu, jedva susprežući suze, pri čemu je Tvrtko, naravno, znao šta to znači, kao i to da će sam majku teško uspjeti do kraja utješiti.

I sa stricem Jerkom je, u početku, bilo slično. No, ubrzo je stric prihvatio Tvrtkove argumente. Čak mu je pomogao kod majke.

– Sinko moj, ti, dijete, najbolje znaš šta te zanima, šta ti je važno i šta te privlači... Nije moje da ti govorim ni da nešto radiš, ni da ne radiš – mudro je, starački sporo i odmjereno, komentarisao 71-godišnji Jerko Jurošević... Koji, ako ćemo da budemo precizni, nije bio Tvrtkov rođeni stric. Stricem ga je samo zvao, i u svemu prihvatao, otkad zna za sebe. Jerko je bio brat njegovog pokojnog djeda Blaška, po očevog liniji, a pošto već osam godina nije imao oca, Tvrtko je u Jerku vidio i zamjenu za njega, i strica, i čovjeka koji mu je bio najbliži i najpotrebniji, kad god bi se zbivalo nešto osobito važno.

– Meni su, strikane, odavno najdraži slikari i slike – rekao je Tvrtko, i to glasom koji je nekom mogao, iako sticu Jerku nije, ličiti i na pravdanje.

– Znam, znam, dijete – odmahnuvši rukom, što je trebalo da bude znak saglasnosti, odvrati stric Jerko. – Ne mislim ti se ja miješati u život, samo hoću da ti kažem da si dovoljno i odrastao i zreo, nisi više balav, pa da ne znaš šta je za te najbolje.

Taj razgovor sa stricem, Tvrtku je pomogao i u naknadnom ubjeđivanju majke u to da on, njen sin, ne griješi, kad donosi odluku da se pokuša

– pod uslovom da prethodno savlada težak prijemni ispit –

upisati na studij likovnih umjetnosti u Beogradu. Na šta je, možda i presudno, uticalo i to što je, jednog majskog popodneva, stric Jerko potegao iz svoje kuće, na drugom kraju Husina, pa Tvrtku i njegovoj majci održao neku vrstu predavanja, kakvo priliči nastupu starijeg, iskusnijeg, autoritativnijeg, a i porodično obaveznog i odgovornog.

– Ti, Maro moja, moraš znati da je tvoj Tvrtko, čim je počeo odrastati, prestao biti i tvoje malo, bespomoćno dijete, a i da je počeo sticati pravo da o sebi odluke donosi i bez tvoje pomoći – počeo je, opet razmahavši dokazanu mudrost, stric Jerko. – Možda će on, ubuduće, uraditi i štošta od onoga što se tebi neće dopasti... Ali, pomiri se, Maro, s tim... Takav je život. Progutaj to... Vjeruj mu, moraš imati povjerenje u njega, moraš vjerovati, kao što i on sam vjeruje, jer hoće da u to vjeruje, u ono što radi i za šta se odlučuje... Dijete ti je, heeej, dijete je to, nešto što je najsvetije i najveće na svijetu, ne osedlavaj ga nazor, pusti ga da se opredijeli... Ne može pogriješiti prema samom sebi, ni približno onako kao što bismo, kad bismo ga nasilu na nešto tjerovali, mi mogli pogriješiti.

I to je, kao i većina onoga što je govorio, savjetovao ili radio stric Jerko, bilo neprikosnoveno, bezrezervno prihvatano i bez ostatka poštovano. Rijetko je bilo izuzetaka od tog nepisanog pravila.

Stric Jerko je bio

– i onda kad bi se najpažljivije birale riječi, to se, naprosto, upravo tako mora kazati –

legenda koja hoda. U legendu je ušao, pa i sam to postao, pedeset i nešto godina ranije – tokom čuvene Husinske rudarske bune. Bio je jedva punoljetan, kad je

– u nezaboravnom buntovničkom decembru 1920. godine –

došlo do krvavog sukoba nezadovoljnih, glađu i bijedom smoždenih rudara “Kreke” sa režimskom žandarmerijom i vojskom.

Prije toga, danima je trajao tihi ili manje tihi, ali sve teže podnosiv teror. Kraljevska vlast i u tom dijelu nove, netom stvorene zajedničke države, sve čvršće je stezala kaiš oko vrata ionako siromašnih, obespravljenih i potlačenih. Rudari su trpjeli i durali dok se moglo trpjeti i durati. Kad je dostignuta granica, preko koje se više nije moglo, bunt je morao biti potpaljen, a režim je smjesta reagovao represivno: silom je iz rudničkih stanova u radničkoj koloni u naselju Kreka, na periferiji Tuzle, iselio rudarske porodice, uglavnom Slovenaca i Čeha. Izbačene na ulicu, izgubljene i jadne, rudarske porodice su, solidarno i bez imalo dvoumljenja, u svoje domove primili prijatelji

– među rudarima-komoratima se tako nešto odvajkada jednostavno podrazumijevalo –

iz više sela u okolini Tuzle. Niko nikog nije pitao ni za ime, ni za vjeru, ni za naciju. Siromaštvo, bijeda i obespravljenost su bili najjače vezivno tkivo među onima, koji osim svojih žuljevitih ruku, izmučenih tijela, narušenog zdravlja i beskrajne bijede, ništa drugo nisu imali. Zato se nije se imalo šta izgubiti buntom i odlukom o stupanju u rudarski štrajk. Ništa osim proleterskih i sirotinjskih okova...

Rudari su tražili bolje uslove rada, kraće radno vrijeme i veće nadnice. Što vlasnicima rudnika i režimu, naravno, nije odgovaralo, niti im je padalo na kraj pamet da udovolje zahtjevima sirotinje. Kad se to natezanje između sindikalnih predstavnika i režima oteglo na više dana, a riješenost rudara da, prije ispušnjavanja njihovih zahtjeva, ne idu u jame dostigla nivo i snagu nepokolebljive upornosti, pobješnjela vlast je odgovorila silom.

Žandarmerijska jedinica, upućena u

– kako je ocijenjeno –

buntovnički brlog u selu Husino, nadomak Tuzle, imala je naredbu da ne bira sredstva u ostvarenju cilja: vratiti rudare u jame.

Husinske i ostale bundžije, zapravo siromašni, izgledniji i od sirotinjskog očaja izgubljeni štrajkači, nisu bili iznenađeni oštrinom, čak i najnezamislivijom, režimske reakcije. No, znali su da nespremno dočekuju žandarmerijski, a kasnije i vojnički atak, koji je bio “oplemenjen” dugim cijevima, oklopnim vozilima i nesmiljenom žestinom režimske riješenosti da na štrajkače udari kao na najvećeg neprijatelja. Ono malo pušaka, po koja kubura i nekoliko pištolja, koji je trebalo da predstavljaju bundžijsko protivnaoružanje, ne samo da nije moglo biti pouzdan oslonac za okršaj, već ni iole ozbiljan odgovor na pomamljenu riješenost vlasti da ide do kraja. Oružana režimska sila je imala jasnu naredbu: bez milosti ugušiti bunt i, ako zatreba, pokazati to nekontrolisanom oružanom vatrom. Koja će uslijediti već pri prvom okršaju...

Mladi, jedva punoljetni, nedavno oženjeni rudar Jerko Jurošević, odnekud se domogao stare, odavno nekorištene vojničke puške. Kad su žandari, tog dvadesetprvodecembarskog hladnog jutra, približivši se raskaljanim putevima i njivama Husinu i opkolivši ga kao opasno utvrđenje na pravom frontu, zapucali, ono malo štrajkačkog oružja je odgovorilo. Među odgovorima je bio i metak ispaljen iz “tandžare” Jerka Juroševića...

Nesreća je htjela da je baš njegov metak završio u prsima jednog žandara.

...Nakon što je, sedam dana kasnije, buna u krvi ugušena, a trideset petoro ljudi je izgubilo život, režim je jedva dočekao da, najprije, bjesomučnom zlostavljanju i mučenju izloži oko 500 učesnika pobune, a zatim da organizuje egzibiciju od sudskog procesa “antinarodnim elementima” i “rušiocima poretka”. U grupi od 350 uhapšenih i sudski gonjenih, prvi na spisku je bio Jerko Jurošević. Jer, jedino on je optužen za ubistvo... Hoteći djelovati “poučno”, onako kako su to radili tiranski režimi i protivnarodne vlasti u cijeloj nesretnoj istoriji civilizacije, poredak je i ovog puta “osmislio” odmjeravanje kazne na taj način da su one morale imati “vaspitni” efekat.

Jerko Jurošević je osuđen na smrt vješanjem, a svi ostali su bili optuženi na manje ili veće zatvorske kazne... Niko nije prošao jeftinije od deset godina robije.

Sve jača domaća, izrazito ljevičarska, naročito intelektualna javnost, a pogotovo napredna Evropa, smjesta su se digli na noge, tražeći da se osuđenik Jurošević – spasi vješala. Intelektualna, politička i opštedruštvena snaga međunarodnog javnog protesta, njegova orkestriranost i uniformnost, ne samo da je rušila granice tadašnjih evropskih zemalja, unificirano usaglašena i sinhronizovana, već je, stvarno, podobro poljuljala riješen-ost ondašnjeg

kraljevskog režima i nagnala ga da, ipak, izmijeni smrtnu u kaznu u doživotnu robiju bezmalo golobradom husinskom rudaru Jerku Juroševiću.

Koji će robijati nepunih dvadeset godina. Izbio je, potom, Drugi svjetski rat, u blatu izdaje i srama se udavio jedan režim, a Jerko Jurošević i husinski rudari će, časnim i svijetlim putem, otići u legendu.

Kad je, u oktobru te godine, postao beogradski brucoš, Tvrtko nije mogao da se, vrlo često, ne sjeti tih proljetno-ljetnih dana i ubjeđivanja majke Mare, uz neizostavnu i dobrodošlu pomoć strica Jerka, u to da je izbor studija likovnih umjetnosti – jedino ispravno, dakle najbolje što je mogao odlučiti. Komplikovan, višednevni prijemni ispit, uspio je savladati bez većih problema. Za to iskušenje, za tu borbu za ulaznicu na akademiju, temeljito ga je pripremio profesor likovnog u srednjoj školi

– i sam, inače, beogradski đak –

i posve logično je bilo očekivati da se to oplodi. Kao što se, na kraju, i oplodilo...

Možda se sve to, često je kasnije Tvrtko razmišljao, moglo odvijati i sasvim drugačije. Ali, on je izabrao baš to i nije bilo nikakvog smisla, a još manje pomoći od toga, utapati se u može bitnom kajanju ili, čak, u samo ovlašnom razmišljanju o tome šta bi bilo da je bilo drukčije... Na kraju krajeva, to se ionako nikad

– bar ne u ozbiljnom svijetu –

nije smatralo osobinom suvislih, samoodgovornih ljudi. Zašto bi se, uostalom, kajanje nazivalo ičim drugim do simptomom kompleksa nesigurnosti i sklonosti prema beskorisnoj naknadnoj inventuri pameti, obaška kod onih koji su nestabilni i nepostojani u onome što su odabrali kao životni cilj, poziv, opredjeljenje, smisao rada i postojanja? Zbog čega bi se svaka, makar i najmanja i najbezazlenija naknadna eksponaža ili provjera ispravnosti neke odluke, ma u kojoj oblasti i ma kojim povodom, morala uzeti za iole serioznije uvažavan argument ili alibi vlastite analize i povod eventualnog preispitivanja ispravnosti tih odluka, važnih za život? Ko to ima pravo, konačno, da nekom zamjeri ili, pak, da ga nagna da se samopropituje ili samosecira, pa da mu se, onda, poslije protoka izvjesnog vremena, učini

– u obliku samoiluzije, fatamorgane, obične zablude –

da bi bolje postupio da je učinio nešto drugo, s ovom pameti gledano – korisnije, unosnije ili privlačnije?

U to da je obično zrakoprazno naklapanje, čist gubitak vremena i sumasišavše zamaranje bilo utapati se u ovakvim razmišljanjima, Tvrtko se sve više uvjeravao, kako je studij odmicao i kako je u rokovima, po standardnom, precizno propisanom i samom sebi zadatom planu, izršavao fakultetske obaveze.

Sve do onog aprilskog dana, a bio je u toku studij na drugoj godini, kada se u svojoj sobi u studentskom domu probudio i ukočio pred mamurlukom, a još više grloboljom i promuklošću, koji su ga iznenada spopali. I nemalo uplašili, kao malo dijete uplašili... Nije bilo druge, nego se odmah, uz dobrodošlu pomoć cimera Ahmeta, zaputiti u studentsku polikliniku i potražiti ljekarsku pomoć.

Markovica

Teško mi se sjetiti kada je majka prvi puta dovela u naš stan, s obližnje pijace, staru, suhonjavu, koščatu ženu koju smo kasnije jednostavno zvali Markovica. Najvjerojatnije su se upoznale tako što je majka na pijaci kupila njen suhi sir i maslo i možda još ponešto, a to se poslije često ponavljalo ponedjeljkom, u Visokom od davnina pazarnim danom. Tako je Markovica, kad god je uspjela doći do našega grada, bila rado viđen majčin gost. Bile su to teške, poratne godine oskudice, godine pedeset i neke. Ni prijevoza nije bilo kao sada. U grad se stizalo uglavnom konjskim zapregama ili čak, ako se bilo muško i pješke, tjerajući pored sebe bosanskoga konja natovarenog robom.. Suhi sirevi i maslo koje je donosila Markovica od Kiseljaka ili čak i još udaljenije Fojnice, bili su posebni, čisti i neobično mirisni. Njeno blago je radosno paslo trave na nepreglednim obroncima uvijek tamno-zelene Vranice.

Sa daškom zime u stan je, sa sada meni samo dragom uspomenom, ulazio i zanosni miris planinske Bosne. Sjećam se dobro da je majka sa uvažavanjem posjedala šutljivu, u početku zatvorenu, nesigurnu ženu na štokrlu pored vruće peći koju je posebno dobro ložila baš ponedjeljkom. Nek se starica okrijepi od zime i odahne od duga puta, govorila je. Zatim su dugo pile kafu i tiho razgovarale. I tek na kraju je Markovica vadila maslo i sve drugo, a majka je ponuđeno prihvaćala bez cijenjkanja, s povjerenjem. Znale su cijenu i vrijednost robe i obje su bile zadovoljne. A tu je i prijateljstvo koje se s vremenom razvilo. Pa i više od toga.

Išao sam tada u niže razrede osnovne škole i nije mi tada mnogo toga ni bilo važno, a i malo sam o svemu i znao. Istina je, bila mi je u početku, čudna ta stara katolkinja u čistoj narodnoj nošnji, sa prastarim tetoviranim križevima na čvornovitim rukama. A bilo je i tu nešto posebno, nešto što neću nikada zaboraviti i što me se posebno doimalo. Njen čudesni govor. Govor melodičan, posebnog zvuka, čist i jasan pa ga pamtim čak i danas. Bio je to govor koji nisam nikad čuo. A puno sam bosanskih krajeva prošao. Tek mnogo godina poslije, shvatio sam, da je to bila, već tada izgubljena ikavica naše drage Zemljice. Zbog tog melodičnoga govora, meni je, malenom djetetu, izgledalo, a i sada mi sasvim malo treba da u to ponovo čvrsto povjerujem, da je ta draga, slaba starica dolazila iz nepovratnoga, a magičnog vremena, stare, još moćne Bosne.

O čemu su tih davnih godina, šutjele i razgovarale, majka, tada još mlada žena, i draga starica, nisam saznao. Nisam saznao ni koja je muka dovodila tu čestitu ženu čak do našega grada.. Sada, nakon toliko godina, znam da su se te žene, starobosanke, kakvih više nema, dobro razumjele s malo riječi. Moguće je, a u to nisam baš posve siguran, da ih je, pored mnogo čega drugog, zbližio i težak i za osjetljivu majku, traumatičan kraj velikoga rata.

Jednoga sasvim običnoga ponedjeljka, Markovica, žena prema kojoj sam i ja, dijete, osjećao poštovanje i ljubav, nije došla. Nažalost, nije došla ni ikojeg narednoga ponedjeljka.

Majka se na drugo maslo nikada nije navikla, a u narednim godinama ga je prestala i koristiti. Ni jedno maslo mi više *ne miri*, čuo sam je kako u kuhinji objašnjava prijateljici Đulsi. Kao da sam još jednom ostala sama, dodala je pri tome.

Ja ću sada i sam tiho reći: „Bila jednom jedna Markovica koja nam je sitnim, staračkim korakom, dolazila iz daleka, preko sedam dola i sedam gora. Mene i dragu sestricu darivala je mirisnim jagodama i još zanosnijim borovnicama. Neka je, onako i neuglednu, a dobru, Veliki Bog ne zaboravi, bar na onome svijetu i dadne joj dobro i svaku radost“.

GRADOVNIK

SOCIOLOGIJA

Mapiranje kategorije roda u razvoju preduzetništva

Summary

Gender dimension of the entrepreneurship development

The process of learning and searching for the answers about the main part of some social situation at the epistemological and methodological level, becomes more complicated for an other aspect. It means that gender and fertility can be considered as a new paradigm in addition to this fundamental one- consisting of class and race. If the socialist society defined itself (through an ideology) as a society of the equality, it means that it was completely unnatural that in that kind of relationship, women collectively expressed their dissatisfaction. We can say that one montenegrin woman is: obedient, altruist, faithful, diligent, patient, inert and that all of these qualities make her' female nature'. Woman in Montenegro has been successfully prepared for her role in the private sphere only, because values that are included in her gender habitus are not functional in the public sphere.

Uvod

Proces saznavanja i traganja za odgovorima o suštini određene društvene situacije na epistemološko metodološkom nivou postaje složeniji za još jedan aspekt. Naime, rod i rodnost se pozicioniraju kao nova paradigma pored dosad fundamentalnih paradigmi klase i rase. Ako je socijalističko društvo samo sebe, kroz ideologiju, definisano kao društvo jednakosti, onda je bilo potpuno neprirodno da u takvoj konstelaciji odnosa žene na nivou kolektiviteta izraze svoje nezadovoljstvo. Za crnogorsku ženu se vezuju osobine kao što su: poslušnost, altruizam, vjernost, marljivost, strpljenje, pasivnost i one čine njenu "žensku prirodu". Žena se u Crnoj Gori uspješno priprema za vršenje uloga vezanih isključivo za sferu privatnosti, jer vrijednosti koje se "unose" putem socijalizacije u njen rodni habitus nijesu funkcionalne u sferi javnosti.

1. Rod kao konstrukt

Na talasu feminističkog pokreta za realizaciju prava žena u sociološkoj teoriji misli uvedena je kvalitativno drugačija perspektiva gledanja na društvo i društvene fenomene (kao što su: rad, svojina, preduzetništvo), od do tada prevladavajućeg muskulinizma sociološkog diskursa (Papić, 1997). Naime, proces saznavanja i traganja za odgovorima o suštini određene društvene situacije na epistemološko metodološkom nivou postaje složeniji za još jedan aspekt, jer “rod i rodnost se mogu posmatrati kao nova paradigma koja, pored dosad fundamentalnih paradigmi klase i rase, donosi treću odrednicu – rod” (Sociološki leksikon, 2007: 498).

Rod je konstrukt “muškosti” i “ženskosti” koji ima društveni, politički, obrazovni, a u kontekstu elaboracije postavljene teme i ekonomski kontekst koji se ispoljava kako u javnom, tako i u privatnom životu. Rod je proizvod društva i kulture, odnosno rod su zadaci i uloge koje se unaprijed dodjeljuju ženama i muškarcima, određeni stavovi i ponašanja koja im se nameću, koji su naučeni i koji se mogu mijenjati. Rod je jedna od najznačajnijih dimenzija čovjekovog identiteta. Rod nije samo karakteristika pojedinca kao individue, rod se javlja na svim nivoima društvene strukture, odnosno rod je jedno od načela organizacije društvenog života koje uslovljava naše identitete i koncepte o sebi, strukture i interakcije, temelj na kojem su razmješteni društvena moć i resursi.

2. Rod i društveni sistem

Po mišljenju mnogih teoretičara, jugoslovenski model, pa prema tome i model socijalizma u Crnoj Gori bio je drugačiji u poređenju sa ostatkom Istočne Evrope, koja je socijalistički poredak gradila i održavala pod patronatom bivšeg SSSR. Sistem socijalističkog uređenja u Crnoj Gori bio je model “političkog društva” (Lazić, 1994); karakterisao ga je izrazito visok stepen dominacije ideologije u svim sferama društva (Lazić, 1994; Pečujlić 1980), odnosno to je bilo društvo koje je egzistiralo u čisto ideološkom ključu, na vrijednostima kolektivizma. Takođe, jedna od osnovnih karakteristika ovog društva bio je etatizam, koji je bio kardinalna podloga održavanju političke države i njene snažne birokratske aparature koja je prožimala cjelokupan društveni organizam, brinući se da se reprodukcija ideološke matrice kao temeljnog društvenog procesa kontinuirano obnavlja.

Socijalizam je u Crnoj Gori pokrenuo nekoliko značajnih društvenih procesa koji su imali značajan uticaj na položaj žene. Ti procesi su:

- ubrzan rad na procesu industrijalizacije i urbanizacije društva koji je definisan kao prioritetan u svjetlu vrijednosti socijalizma i socijalističke revolucije. Ovi procesi su imali izuzetan uticaj na porodicu, a samim tim i na

položaj žene. Porodica se u uslovima socijalističke izgradnje kao društvena grupa transformisala iz proširene, tradicionalne u funkcionalnu, nukleus porodicu,

- ▶ zahvaljujući procesima industrijalizacije i urbanizacije žena počinje da se uključuje u sferu plaćenog rada. Sa razvojem industrije javljaju se i različite mogućnosti za “bijeg” žene iz privatne sfere međutim, suštinski se ništa nije promijenilo, jer su “putevi bijega” iz privatnosti postali putevi integracije žene u novi, tehnički i ekonomski usavršeni patrijarhat. Put izlaska žene na tržište nije bio tako “jednostavan kao put muškarca. Žena je pokušaj osvajanja slobode morala da plati dvostruko”(Milić, 1994:16) i to: (1) nad eksploatacijom na radu jer njen rad *a priori* manje vrijedi od rada muškarca i (2) diskriminacijom i moralnom degradacijom jer se usudila “odroditi” od “jedine, isključive i primarne uloge koja joj se priznaje – da rađa i odgaja djecu” (Milić 1994:16),
- ▶ razvoj sistema obrazovanja je takođe prepoznat kao neophodan element u daljem društvenom napretku i kao jedan od “najsigurnijih puteva” za ulazak u javnu sferu i svijet plaćenog rada,
- ▶ razvoj pravne regulative,
- ▶ ideološka matrica, odnosno egalitarizam kao temeljna vrijednosna kategorija socijalizma.

Međutim, ovi društveni procesi, iako u jednoj dimenziji označeni kao pozitivni, iz drugog ugla se mogu posmatrati kao procesi koji su donijeli čitav niz “društvenih nevolja” ženama u socijalizmu. Ako je socijalističko društvo samo sebe, kroz ideologiju, definisalo kao društvo jednakosti, onda je potpuno je ne-prirodno da u takvoj konstelaciji odnosa žene na nivou kolektiviteta izraze svoje nezadovoljstvo. Ideologija se tako pojavljuje kao klopka “zahvaljujući” kojoj su žene bez pogovora prihvatale ideju o jednakosti zavarane “darovima” socijalizma. Kroz isticanje principa jednakosti koji je u prvom redu izjednačavao muškarce i žene kao pripadnike radničke klase, žene su prihvatile homogenost koja je prividno izbrisala razlike na nivou obrazovanja, ekonomskog položaja, vjerske i etičke pripadnosti. Na prostoru bivše Jugoslavije na snagu će stupiti komunistička verzija patrijarhata (Milić, 1994).

I danas immanentan dio rodnog habitusa u Crnoj Gori, na žalost, čine tradicionalne vrijednosti, običaji i mitovi. Forme rodnih habitusa se pune tradicionalnim vrijednostima onom dinamikom koja zavisi od stepena ostvarene demokracije i slobode, odnosno zavisno od toga koliko su i ličnost žene, i ličnost muškarca u stanju da se izdignu iznad kolektivnog “ja”, što u Crnoj Gori zavisi od regiona do regiona. (Vujačić, 1980). Jedna od osnovnih karakteristika crnogorskog društva po Vujačiću jeste fenomen “precedencije” muškarca u društvenom životu u svim njegovim dimenzijama i formama, odnosno savremeno

crnogorskog društvo je “muškocentrično očuvano društvo, društvo s kraja na kraj organizovano po principu muškosti” (Filipović, 2003:19). Tradicionalne crnogorske vrijednosti se iskazuju kroz etiku junaštva, slobode i ambivalentnog odnos prema ženi (žena kao supruga, žena kao majka, žena kao sestra, žena kao kćerka), pa se za crnogorsku ženu vezuju osobine kao što su: poslušnost, altruizam, vjernost, marljivost, strpljenje, pasivnost (Vujačić, 1980; Filipović, 2003). Ove vrijednosti čine njenu “žensku prirodu” i daju osnovu legitimitetu njene rodne (ne)ravnopravnosti. Interiorizujući ove vrijednosti kroz proces socijalizacije, žena se uspješno priprema za vršenje uloga vezanih isključivo za sferu privatnosti, jer vrijednosti koje se “unose” u njen rodni habitus nijesu funkcionalne u sferi javnosti ni u sferi razvoja preduzetništva.

Naravno, u postsocijalističkoj Crnoj Gori desile su se i neke pozitivne promjene. Jedna od njih je svakako primjetno visok procenat uključivanja žena u proces obrazovanja na svim nivoima. Prema popisu iz 2011. (Monstat) postdiplomske magistarske studije završilo je 52,4% muškaraca i 47,6% žena, dok je čak po novom Bolonjskom sistemu master studije završilo 38,4 % muškaraca i 61,6 % žena. Međutim, sa druge strane, crnogorsko društvo je suočeno sa procesima kao što su: feminizacija određenih profesija i opredjeljivanje žena za takozvane semi – profesije koje im obezbjeđuju uspostavljanje ravnoteže između dvostrukih društvenih uloga (uloga majke, supruge i uloga žene zaposlene u javnom sektoru, odnosno preduzetnice).

Kako pokazuju podaci iz istraživanja¹ o sociološkom kontekstu preduzetništva u Crnoj Gori, među preduzetnicima značajno veći udio čine muškaraci (63,9%), a žena je 35,5%. Žene imaju manje pristupa ključnim resursima, podršci i informacijama koje su neophodne za započinjanje biznisa. Od žena se u Crnoj Gori još uvijek očekuje da se odreknu prava nasljedstva očevine u korist muških potomaka u porodici, što automatski povlači činjenicu da žene nemaju adekvatnu ekonomsku potporu da uđu u proces preduzetništva, odnosno da ostvare sopstveni biznis.

Prema rezultatima navedenog istraživanja, u firmama koje imaju do 5 zaposlenih, čak 43,2% su vlasnici ili upravljači žene, dok taj procenat kod muškaraca iznosi 18%. U svim ostalim preduzećima koja zapošljavaju preko 5 radnika taj broj je u znatno većem procentu na strani muškaraca.

3. Zaključak – pol kao faktor diferencijacije

Pol se pokazao kao značajan faktor diferencijacije i kad je u pitanju vrsta djelatnosti preduzeća. Mnogo veći broj osoba ženskog pola vlasnik i/ili rukovodilac

¹ Istraživanje je realizovao Institut za sociologiju i psihologiju Filozofskog fakulteta u Nikšiću uz finansijsku podršku Ministarstva nauke Vlade Crne Gore

firme u oblasti trgovine (64% žena, naspram 32,7% muškaraca), dok u gotovo svim ostalim privrednim granama dominiraju muškarci. Ovi rezultati nam pokazuju da su žene pretežno zastupljene u pojedinim “ženskim” poslovima koji zahtijevaju manji fizički napor i veći smisao za estetiku, odnosno odgovaraju društvenom konstrukt “ženstvenosti” u Crnoj Gori kao npr: cvjećare, butici, parfimerije, apoteke itd

Žene dominiraju u onim oblastim (trgovina na malo) gdje su mogućnosti ostvarivanja novčane dobiti manje i gdje nijesu potrebna veća novčana sredstva za pokretanje posla. Ove firme u znatno manjem procentu mogu biti *firme rasta* nego one, koje su u vlasništvu muškaraca, koje imaju veću mogućnost dobiti i čiji je osnivački kapital veći. Međutim, ovo nije samo karakteristika crnogorskog društva. Naime, preduzeća u kojima su vlasnici i/ili rukovodioci žene su mnogo rjeđe “preduzeća rasta”, nego ona u kojima muškarci imaju ključnu ulogu i u društvenim sistemima sa mnogo značajnijom preduzetničkom tradicijom nego što je to Crna Gora.

Literatura

1. M. Filipović (2003): *Društvena moć žena u Crnoj Gori*, Podgorica, CID
2. A. Milić (1994): *Žena, Politika, Porodica*, Beograd, Institut za političke studije
3. M. Lazić (1994): *Sistem i slom*, Beograd, Filip Višnjić
4. Ž. Papić (1997): *Polnost i kultura – telo i saznanje u sociološkoj antropologiji*, Biblioteka XX vek, Beograd, BIGZ
5. M. Pečujlić (1980): *Univerzitet budućnosti*, Beograd, NIN- ove sveske
6. Sociološki leksikon (2007): Priredili M. Bogdanović i A. Mimica, Beograd, Zavod za udžbenike
7. V. Vujačić (1980): *Etnos Crnogorke*, Titograd, NIO Pobjeda

Mirjana Popovic

Gender dimension of the entrepreneurship development

-Summary-

The process of learning and searching for the answers about the main part of some social situation at the epistemological and methodological level, becomes more complicated for an

other aspect. It means that gender and fertility can be considered as a new paradigm in addition to this fundamental one- consisting of class and race. If the socialist society defined itself (through an ideology) as a society of the equality, it means that it was completely unnatural that in that kind of relationship, women collectively expressed their dissatisfaction. We can say that one montenegrin woman is: obedient, altruist, faithful, diligent, patient, inert and that all of these qualities make her 'female nature'. Woman in Montenegro has been successfully prepared for her role in the private sphere only, because values that are included in her gender habitus are not functional in the public sphere.

Društvena preduzeća i mjerenje njihovog društvenog utjecaja

Sažetak

Tekst prikazuje savremeno poimanje društvenih preduzeća i mjerenje njihovog utjecaja u lokalnim zajednicama s obzirom na njihov sve veći rast i društveni značaj. Prvi dio rada posvećen je pojmu, nastanku i razvoju društvenih preduzeća. Prezentirane neke definicije društvenih preduzeća i kratak historijat njihovog nastanka i razvoja od druge polovine 18. stoljeća do danas. Drugi dio rada ukazuje na suštinske razlike u poslovanju između društvenih i privatnih profitnih preduzeća a naročito su naglašene razlike koje se odnose na misiju i ciljeve nastanka i poslovanja. U trećem dijelu dat je pregled društvenih i ekonomskih kriterija za vrednovanje društvenih preduzeća s obzirom na njihovu važnost za razumijevanje suštine i značaja društvenih preduzeća u savremenim uslovima. Četvrti dio rada tretira mjerenje društvenog utjecaja društvenih preduzeća obzirom na "mješavinu okolišne, društvene i ekonomske / finansijske dimenzije" koristeći se društveno odgovornim računovodstvom i društvenom revizijom. U cjelokupnom radu se snažno naglašava sve veća potreba osnivanja i razvoja društvenih preduzeća jer je dokazano da ona znatno pridonose smanjenju siromaštva, povećanju zaposlenosti i smanjenju društvene isključenosti pojedinaca i grupa.

Ključne riječi: društvena preduzeća, društveno odgovorno poslovanje, ekonomska demokratija, sudioničko/parcipativna demokratija, održivi razvoj, lokalna zajednica, društveno odgovorno računovodstvo, društvena revizija.

Summary

The article talks about the to contemporary understanding of social enterprises and measuring of their impact in local communities given their increasing growth and social significance. The first part is dedicated to the concept, creation and development of social enterprises where they presented some definitions of social enterprises and a brief history of their origin and development of the second half of the 18th century to the present. The second part focuses on some fundamental differences in operation between the public and private for-profit companies which are especially pronounced those differences relating

to the mission and goals of the formation and operation. The third section gives an overview of the social and economic criteria for evaluating social enterprises considering their importance for understanding the meaning and importance of social enterprises in modern conditions. The fourth part of the work treats the measurement of the social impact of social enterprises with regard to "mix of environmental, social and economic / financial dimension" using socially responsible accounting and social auditing. In the entire paper strongly emphasizes increasing need for establishing and developing social enterprises because it is proven that they contribute significantly to reducing poverty, increasing employment and reducing social exclusion of individuals and groups.

Key words: social enterprise, corporate social responsibility, economic democracy, cooperative/participative democracy, sustainable development, local communities, socially responsible accounting, social audit.

1. Pojam, nastanak i razvoj društvenih preduzeća

1. 1. Pojam društvenog preduzeća

Društveno preduzeće jedan je od relativno novih pojmova u ekonomiji i zasniva se na potpuno novim ciljevima od dosada dominantne tržišne ekonomije, čija je glavna odlika trka za profitom i nerealnom potrošnjom. Potrebu za ovakvim preduzećima donijela je duboka financijska kriza, koja je započela sa globalnom ekonomskom krizom. Svjetski financijski sistem, vođen idejom profita i potrošnje pod svaku cijenu, slomio se zajedno sa vrijednostima koje je zagovarao, trke za moći, prestižom, nedostatkom socijalne osjetljivosti. Društvena preduzeća se javljaju upravo zbog toga da bi ponudila alternativu spomenutim vrijednostima i istovremeno zadržala dobre strane tržišne ekonomije. Ona se javljaju kao novi poslovni model čije temelje čine pravičnost, demokratičnost te društvena i ekološka odgovornost. Postoje četiri ključna načela kojima se u svom poslovanju vode društvena preduzeća. To su:

- društveno odgovorno poslovanje ¹;
- primjena principa ekonomske demokratije ²;

¹ Javni sektor razumijeva društveno odgovorno poslovanje (DOP) kao doprinos privatnog profitnog sektora postizanju ciljeva društvenog razvoja. Ipak, društveno odgovorno poslovanje obično predstavlja skup pozitivnih mjera koje neko preduzeće svjesno usvaja i provodi ih u cilju javnog interesa zajednice u kojoj djeluje. Razlika u primjeni DOP-a kod društvenih preduzeća i privatnih profitnih preduzeća je u tome što je društvena odgovornost za društvena preduzeća cilj, a za privatno profitno preduzeća tek sredstvo kako bi njime povećala vrijednost svojih proizvoda i usluga na tržištu.

² Radi se o pravu zaposlenika neke organizacije da njome upravljaju. Ovo se pravo proteže i na kupce ili na korisnike usluga te organizacije, a u nekim slučajevima i na članove lokalne zajednice koja može biti osnivač nekog društvenog preduzeća.

- primjena principa sudioničke/parcipativne demokratije;
- doprinos održivom razvoju lokalnih zajednica u kojima djeluju³.

Djelujući u sektoru društvene ekonomije društvena preduzeća su orijentirana na:

- izradu proizvoda i/ili pružanje usluga s jasnom društveno/ekološki usmjerenom misijom;
- neprofitno poslovanje;
- autonomiju u upravljanju gdje se odluke donose od strane zaposlenika, članova i/ili korisnika (demokratski upravljane procedure i odluke);
- naglašenu individualnu i kolektivnu odgovornost, participiranje i osnaživanje lokalne zajednice.

Jednu od prvih definicija društvenog preduzeća postavio je 1978.godine Freer Spreckly. On ističe: "Društvenim preduzećima možemo nazvati ono preduzeće koj je u vlasti svojih zaposlenika i/ili članova lokalne zajednice, vođeno podjednako društvenim kao i ekonomskim ciljevima, a upravljeno zajednički na demokratskim načelima. Tradicionalni odnos u kojem je 'rad u službi kapitala', naglaskom na stvaranje i povećanje dobiti iznad bilo koje druge koristi, bilo za samo preduzeće ili za zaposlenike se kod društvenih preduzeća okreće u načelo 'kapital u službi rada' s naglaskom na društvene, ekonomske i ekološke koristi"⁴. Kasnije je (2012) u jednom predavanju F. Spreckley dao još jasniju definiciju koja glasi: "Društveno preduzeće je legalno registrovana organizacija koja provodi ekonomske i društvene aktivnosti, u vlasništvu je svojih članova/zaposlenika na način da svako od njih ima jedan glas (one vaiting share) te je kroz taj proces organizacija demokratski upravljena"⁵.

Slična definicija društvenog preduzeća koristi se od kasnih 70-ih godina u Velikoj Britaniji i još nekim zemljama. Ona glasi: "Društveno preduzeće je registrirana organizacija u vlasništvu njezinih članova, koji njime upravljaju vodeći se vrijednostima pravičnog vlasništva. Ono posluje na tržištu, stvara društveno bogatstvo i smanjuje vlastiti negativan utjecaj na okoliš. Stvaranje društvenog bogatstva i koristi za okoliš može biti utkano u ukupno djelovanje društvenog preduzeća ili ga može podržavati raspodjelom ostvarene dobiti. Društveno

³ Održivim razvojem smatra se razvoj koji ostvaruje potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja ostvarivanja potreba budućih generacija. Održivi razvoj označava savremeni razvojni koncept zasnovan na skladnom usaglašavanju tri važna razvojna načela: tehnološkog napretka, zaštiti okoliša i sudjelovanja građana u odlučivanju.

⁴ Freer Spreckley (1978). Navedeno prema Teodoru Petručeviću, Zakonodavni i institucionalni okvir za razvoj društvenog poduzetništva u Jugoistočnoj Evropi, Cedra, Čakovec, 2012, str.24.

⁵ Freer Spreckley (2010). Isti izvor, str. 24.

preduzeće nastoji biti finansijski isplativo, ekološki osjetljivo, a svoju uspješnost mjeri modelom trostruke bilance”⁶.

Naučna obrada i definiranje društvenih preduzeća naročito se aktualizira sa sve većim produbljavanjem globalne ekonomske krize od 1995. godine do danas. Javlja se sve veći broj autora koje se naučno bave društvenom ekonomijom, društvenim preduzetništvom i društvenim preduzećima.

1. 2. Nastanak i razvoj društvenih preduzeća

Nastanak društvenih preduzeća može se vezati za kraj 18. i početak 19. stoljeća. Nastala su kao odgovor na probleme koji su bili posljedica velikih promjena u privrednim sistemima ekonomski najrazvijenijih zemalja, prije svega kao izraz borbe određenih slojeva društva protiv siromaštva.

Pojmove društvena ekonomija i društvena preduzeća prvi put je upotrijebio francuski ekonomist Charles Dunayer u svojoj knjizi “Treatise on Social Economy”, 1830. godine u kojoj se zalagao za moralniji, više etički pristup u ekonomiji. Značajnu ulogu imao je J.S. Mile koji je pod etičnošću u ekonomiji razumijevao “sreću svih ljudi” i usmjeravao je proces usvajanja prvog zakona o zadrugama u Velikoj Britaniji 1852. godine. Njegov rad nastavio je Leon Walras 1896. godine te je do kraja 19. stoljeća oblikovano osnovno načelo/vrijednosti društvene ekonomije, demokratsko udruživanje i djelovanje, solidarnost i saradnja. Zadruga su u 19. stoljeću imale vodeću ulogu u sektoru društvene ekonomije, te su bile jedan od najstarijih i najraširenijih oblika društvenih preduzeća.

Danas se, u 21. stoljeću, termin društveno preduzeće globalno koristi i u mnogim zemljama služi da bi se opisao oblik djelovanja pravednih (fair) organizacija. One se organiziraju i djeluju u različitim oblicima a najčešće kao zadruge, klasteri i dionička društva.

⁶ Freer Spreckley, Priručnik za planiranje društvenog poduzeća, prevod s engleskog Igor Bojak, Cedra, Čakovec, 2012, str.18. Društveno bogatstvo se može definirati kao korist stvaranja kroz samoorganizovanje ljudi radi zajedničkog djelovanja i postizanja rezultata koje oni kao pojedinci ne bi mogli ostvariti. Na koji će način društveno preduzeće podržati stvaranje društvenog bogatstva ovisi o njegovom obliku i vrsti privrednih aktivnosti koje provodi. Ono može pružati podršku vlastitim zaposlenicima u izgradnji njihovih kapaciteta, kupovati robu od dobavljača, ulagati sredstva u zajednicu ili donirati dio ostvarene dobiti organizacijama civilnog društva.

Model trostruke bilance (Triple Bottom Line - TBL i 3BL - poznat i kao “the ihree pillars - tri stupa - ljudi, planet, dobit) uzima u obzir širok spektar vrijednosti i kriterija za mjerenje organizacijskog uspjeha: ekonomskog, ekološkog i društvenog. U praktičnom smislu označava šire poimanje tradicionalnog okvira izvještavanja jer podrazumijeva, uz finansijsko izvještavanje, uzimanje u obzir djelovanje organizacije u zajednici, odnosno njegov utjecaj na okoliš i društvo. Prvu definiciju modela trostruke bilance dao je 1981.godine Freer Spreckley u svojoj knjizi “Social Audit - A Managment Tool for Co - operative Working”.

Sektor društvene ekonomije i društvenih preduzeća u Europskoj uniji 2003. godine zapošljavao je više od 19 miliona ljudi u 10% registrovanih preduzeća (2 miliona organizacija), što je činilo 6,7 % radne populacije Europske unije. Samo u Velikoj Britaniji u 2006. godini sektor društvenih preduzeća brojao je 55.000 organizacija. Danas se procjenjuje da je broj društvenih preduzeća porastao na 62.000 s ukupnim godišnjim prihodom od 27 miliona funti i 475.000 zaposlenih u tom sektoru.⁷

Zadruge danas zapošljavaju više od 200 miliona ljudi širom svijeta. U Europskoj uniji danas djeluje više od 250 tisuća zadruga, sa 163 miliona zadrugara, koje zapošljavaju blizu 4,5 miliona ljudi..

Zadruge osim u realnom imaju veliku ulogu i u finansijskom sektoru. Samo u Europi danas djeluje više od 4.200 lokalnih banaka u formi zadruga. Te banke imaju više od 45 miliona članova i preko 160 miliona korisnika. Najveće banke u svijetu djeluju upravo kao zadruge.⁸

Iako u svijetu imaju relativno dugu tradiciju, društvena preduzeća nova su pojava u zemljama Zapadnog Balkana, pa i u Bosni i Hercegovini. Širenje i razvoj tih preduzeća predstavlja konkretnu mogućnost bržeg zapošljavanja i rješavanja potreba ugroženih skupina i problema lokalnih zajednica.

2. Razlike u poslovanju društvenih i privatnih profitnih preduzeća

Osnovne razlike u poslovanju društvenih i privatnih profitnih preduzeća sadržane su u njihovoj društvenoj misiji i ciljevima poslovanja.

2. 1. Društvena preduzeća

Osnovni ciljevi poslovanja društvenih preduzeća su:

- osnažiti zaposlenike/zajednicu;
- demokratsko donošenje odluka;
- odgovornost prema okolišu/zajednici;
- provođenje finansijske i društvene revizije (mjerjenje društvenog utjecaja);
- vođena su društvenim, komercijalnim i ekološkim ciljevima i kriterijima.

2. 2. Privatna profitna preduzeća

Osnovni ciljevi poslovanja privatnih profitnih preduzeća su:

- nadgledati i kontrolirati zaposlenike;
- odlučivanje na temelju količine dionica;

⁷ Speas R., Conforth C., Aiben M., 2009.

⁸ De Vries B., 2009.

- odgovornost prema okolišu/zajednici ne smatraju svojom obavezom;
- provoditi samo financijsku reviziju;
- vođena su komercijalnim ciljevima.

3. Kriteriji za vrednovanje društvenih preduzeća

3. 1. Ekonomski kriteriji

1. Društvena preduzeća su registrirani poslovni subjekti u vlasništvu svojih članova. Mogu djelovati u različitim oblicima, a najčešće djeluju kao zadruge, klasteri i dionička društva. Mogu ih osnivati pojedinci, udruženja ili lokalna zajednica.
2. Društvena preduzeća kontinuirano proizvode/prodaju robu i/ili prodaju usluge vodeći se istovremeno društvenim i tržišnim kriterijima u svom poslovanju.
3. Vlasništvo društvenih preduzeća je u rukama njihovih članova koji imaju ista prava. Radi se o pravu nekog pojedinca da njime upravlja te da sudjeluje u dobiti koju svojim radom ostvaruju. Ovo se pravo također proteže na kupce ili na korisnike usluga preduzeća, a u nekim slučajevima i na članove lokalne zajednice koja može biti osnivač nekog društvenog preduzeća (npr. stambene zadruge, lokalna komunalna preduzeća i drugi oblici poslovnih organizacija).
4. Društvena preduzeća provode svoje marketinške aktivnosti na način da prikupljaju sve potrebne informacije o kupcima, proizvodima ili uslugama i njihovoj komercijalnoj isplativosti i društvenoj vrijednosti. Posebnu pažnju posvećuju vođenu evidenciju o svim financijskim transakcijama jer sama društvena preduzeća preuzimaju financijski rizik svog poslovanja.
5. Društvena preduzeća provode financijsku i društvenu reviziju svog poslovanja (mjere svoj utjecaj u lokalnoj zajednici.) Za njih je vrlo važno da imaju definiran način mjerenja financijskog poslovanja i društvenog djelovanja jer tako potvrđuju svoju odgovornost prema svojim članovima, okolišu i prema zajednici. Zato uz izradu i podnošenje godišnjih financijskih izvještaja, društvena preduzeća u svoje planove ugrađuju i alate za mjerenje ostvarenosti društvenih, okolišnih i ekonomskih ciljeva preduzeća.

3. 2. Društveni kriteriji

1. Preduzetničke aktivnosti u društvenom preduzeću pokreću i provode skupine građana/ki kao rezultat saradnje, a na temelju zajedničkih vrijednosti i vjerovanja. Njihove ideje su prvenstveno usmjerene na rješavanje problema najčešće izazvanih lošim socio-ekonomskim statusom pojedinaca i grupa u društvu, odnosno u zajednici.

2. Društvena preduzeća u svom djelovanju prvenstveno su vođena društvenim i ekološkim ciljevima. Društveni ciljevi su npr. povećanje zaposlenosti, smanjenje siromaštva, povećanje društvenog bogatstva i društvenog standarda, a ekološki smanjenje zagađenosti zraka, vode, radioaktivnog djelovanja, itd. Odgovornost prema zajednici/okolišu temeljno je načelo djelovanja društvenih preduzeća.
3. Društvena preduzeća su organizacije sa demokratskom upravljačkom strukturom. Svi/e članovi/ice su uključeni/e u proces donošenja odluka neovisno o udjelu, po principu jedan član/ica - jedan glas.
4. Društvena preduzeća znatno doprinose uravnoteženom korištenju i raspodjeli resursa u korist lokalne zajednice, potječu društvenu koheziju i pridonose rastu i razvoju društvenog kapitala. Ona su ukorijenjena u lokalnu zajednicu i doprinose najširem spektru sudjelovanja predstavnik/ica lokalne zajednice u aktivnostima preduzeća, posebno u pitanjima zaštite okoliša, ljudskih prava i drugim.
5. Dobit kod društvenih preduzeća služi uglavnom postizanju društvenih i okolišnih ciljeva. Ako u dobiti sudjeluje veći broj ljudi ona se može koristiti za ekonomsko, socijalno i političko jačanje cijele zajednice.

4. Mjerenje društvenog utjecaja društvenih preduzeća

Društvena preduzeća teže da ostvare što veći svoj utjecaj u lokalnoj zajednici. Taj se utjecaj može definirati kao “dio ukupnih posljedica koje su nastale kao rezultat aktivnosti organizacija i to onaj dodatni dio koji nastaje povrh uobičajenih posljedica”.⁹ Osim ove postoje i druge definicije društvenog utjecaja koje slijede iz metoda¹⁰, koje se koriste pri mjerenju društvenog utjecaja.

Društvena preduzeća svoj utjecaj procjenjuju kroz “mješavinu društvene, okolišne i ekonomske/finansijske dimenzije”¹¹. Kako bi moglo kvalitetno upravljati svojim uticajem, te “dimenzije” trebaju biti inkorporirane u upravljačko odlučivanje uzimajući u obzir model trostruke bilance koja ima, kao što smo već naglasili, tri stuba - ljudi, planet, dobit. Model trostruke bilance “uzima u obzir širok spektar vrijednosti i kriterija za mjerenje organizacijskog

⁹ Sunčana G. Petričević i Teodor Petričević, Zbornik tekstova o društvenom poduzetništvu: Poduzetništvo u službi zajednice, Zaklada za razvoj civilnog društva, Zagreb, 2012., str.57.

¹⁰ Neke od metoda se koriste pri mjerenju društvenog utjecaja, a koje se razlikuju u pristupu i svrsi jesu: skeniranje milenijjskih ciljeva razvoja (MDG Scan), dionička dodatna vrijednost (SVA), društveni povrat ulaganja (SROI), procjena društvenog povrata (SRA), procjena društvenog utjecaja (SIA), društvena cost-benefit analiza (SCBA), Balanced Scorecard (BSC), lokalni ekonomski multiplikator (LEM), tekuća procjena društvenog uticaja (OASIS), i sl. Od ovih nabrojanih metoda neke su namijenjene i profitnim organizacijama (SRA) dok ostale uglavnom koriste neprofitne organizacije.

¹¹ Sunčana G. Petričević i Teodor Petričević, cit.izdanje, str.57.

uspjeha: ekonomskog, ekološkog, društvenog”¹². “U praktičnom smislu označava šire poimanje tradicionalnog oblika izvještavanja jer podrazumijeva, uz finansijsko izvještavanje, uzimanje u obzir djelovanje organizacije u zajednici, odnosno njegov utjecaj na okoliš i društvo”¹³.

“Ova vrsta izvještaja postupkom društvene revizije vrednuje ostale učinke koji se ne ostvaruju s finansijskog aspekta već podrazumijevaju troškove i koristi koji nastaju ili ne nastaju iz samog djelovanja poslovnog subjekta, kroz njegov doprinos lokalnoj zajednici u kojoj djeluje”¹⁴. Poslovno ponašanje koje dovodi do dobrobiti ljudi iz zajednice predstavlja osnovu društveno odgovornog računovodstva i društvene revizije.

4. 1. Društveno odgovorno računovodstvo (DOR)

Model društveno odgovornog računovodstva nastao je 70-ih godina 20. stoljeća kao nadogradnja tradicionalnom računovodstvu, usmjerenom samo na ekonomski/finansijski aspekt. Odvija se, uz odgovarajuću pripremu, u tri faze: faza planiranja, faza računovodstva i faza izvještavanja i revidiranja. Sama problematika mjerenja kompleksan je problem i zahtijeva strpljenje, vrijeme, iskustvo, stručnost i veliko razumijevanje onih kojima se izmjerena vrijednost prezentira. Dobiveni rezultati svim organizacijama mogu biti samo poticaj i referenca kojom će svoje djelovanje moći “jasno opravdati” svima koji sumnjaju u opravdanost njihovog postojanja.

Sve veći broj privatnih profitnih preduzeća uviđaju da tradicionalno računovodstvo svojim usko usmjerenim pogledom ne može obuhvatiti i izmjeriti sve impulse koji djeluju na životni ciklus određenog subjekta, te se povećava broj zahtijeva za uočavanjem, evidentiranjem i mjerenjem i ostalih čimbenika koji utječu na poslovni subjekt i na okruženje u kojem djeluje.

4. 2. Društvena revizija

“Društvena revizija je sustavna, redovita i objektivna računovodstvena metoda koja omogućuje društvenim poduzećima postavljanje društvenih i ekoloških vrijednosti i ciljeva, te planiranje i kriterije prema kojima mjere svoje djelovanje, utjecaj, kao i finansijske parametre”¹⁵.

Društvena revizija ima četiri elementa: izjavu o upravljanju s modelom trostruke bilance, vanjsku kontrolu, unutrašnju kontrolu i društveno računovodstvo i verifikaciju.

¹² Isto, str. 58.

¹³ Isto, str. 59.

¹⁴ Isto, str. 58.

¹⁵ Freer Speckley, cit. izdanje, str. 93.

Izjava o upravljanju i model trostruke bilance koristi se kao model društvene revizije da bi se ustanovila preglednost organizacije: principi i vrijednosti, njezini i tržišno djelovanje.

Vanjska kontrola se koristi u svrhu analize položaja društvenog preduzeća u odnosu na njegovu interakciju na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i internacionalnom nivou, te u neposrednijem odnosu sa njegovim dioničarima.

Unutrašnja kontrola se koristi kako bi se provjerila struktura društvenog preduzeća, odnosi među osobljem, članovima uprave i volonterima te kako provodi svoje djelovanje u odnosu na procedure, analize i izjavu o upravljanju.

Elementima društvenog računovodstva i revizije mjeri se stepen integriteta društvenog preduzeća po svim segmentima i stepen integriteta u društvenoj zajednici s obzirom na društvene, okolišne i financijske parametre.

Društvena revizija omogućuje društvenim preduzećima da generiraju svoje vlastite vrijednosti koje čine temelj za donošenje kriterija mjerenja utjecaja i djelovanja u zajednici. Ona treba jednako da tretira sve ciljeve poslovanja a posebno: tržišnu održivost, stvaranje društvenog bogatstva i ekološku odgovornost. Trebalo bi je provoditi timski, jednom godišnje, istovremeno kad se provodi i financijska revizija.

Zaključci

1. Postoji znatan broj definicija društvenih preduzeća raznih autora, koje se javljaju od druge polovine 18. stoljeća, kad su ona nastajala, pa do danas, kad dobivaju sve veći zamah u razvoju skoro u svim dijelovima svijeta a posebno u ekonomski razvijenim zemljama kao što su: Velika Britanija, Francuska, Njemačka, Italija, SAD, Nizozemska i druge. Zajedničko im je tretiranje razlika između društvenih i privatnih profitnih preduzeća, definiranje njihove misije i ciljeva, upravljanja, odnosa prema društvenom razvoju, prema okolišu i zajednici u kojoj djeluju.
2. Postoje znatne razlike između društvenih i privatnih preduzeća. One se ogledaju u različitim misijama i ciljevima, u odnosu prema razvoju i okolišu, prema upravljanju, prema raspodjeli dobiti i prema različitom mjerenju rezultata i utjecaja u zajednici.
3. Vrednovanje društvenih preduzeća vrši se prema ekonomskim i društvenim kriterijima. Ekonomski kriteriji su oni koji se odnose na aspekte poslovanja, vlasništva, raspodjele dobiti i mjerenje utjecaja, a društveni se odnose na društvene i ekološke ciljeve, upravljanje, raspodjelu resursa i odnos prema lokalnoj zajednici.
4. Društvena preduzeća svoj društveni utjecaj procjenjuju i mjere "kroz mješavinu" društvene, ekološke i ekonomske/financijske dimenzije, koristeći model društveno odgovornog računovodstva i društvene revizije.

Literatura

1. Fehrat Hrustić, Socijalno preduzetništvo (poduhvati za ostvarenje društvene dobrobiti), Off-set, Tuzla, 2012.;
2. Freer Spreckley, Priručnik za planiranje društvenog preduzeća, Cedra, Čakovec, 2012.;
3. Škrtić, M., Poduzetništvo, Sinergija, Zagreb, 2006.;
4. Škrtić, M., i Mikić, M., O socijalnom preduzetništvu u svijetu i R. Hrvatskoj, Zbornik ekonomskog fakulteta, Zagreb, 2007.;
5. Teodor, Petričević, Zakonodavni i institucionalni okvir za razvoj društvenog poduzetništva u Jugoistočnoj Evropi, Cedra, čakovec, 2012.;
6. Zbornik tekstova o društvenom poduzetništvu: Poduzetništvo u službi zajednice, Nacionalna naklada za razvoj civilnog društva, Zagreb, 2012.

ГРЯДОВИ

ZEMLOPI

Drvo kao gorivo

Apstrakt

Čovek je još od davnina koristio drvo za dobijanje toplotne, a danas sa razvojem tehnologije, i električne energije. Drvo kao gorivo je i ovde u prednosti u odnosu na neka druga goriva, pre svega jer je obnovljivi izvor enegije, a ima i prednosti gledano sa ekološke strane. Sagorevanje drveta se može rasčlaniti na tri faze: sušenje, pirolizu i frakcionisanje i sagorevanje. U radu su opisane ove faze. Takođe, prikazani su i različiti vidovi proizvoda drveta (cepano i metarsko drvo, prostorno drvo (ogrevno i cepano), drvni ostaci iz proizvodnje i prerade drveta, drvena sečka (biomasa), drvni peleti, drvni briketi) koji se koriste kao gorivo za dobijanje toplotne i električne energije.

Ključne reči: drvo, toplotna energija, sagorevanje drveta, gorivo

Abstract

The man has been around since ancient times, using wood for heat, and more recently with the development of technology, and electricity. Wood as a fuel is there an advantage to some other fuels primarily as a renewable resource saver, and there are some advantages of view and from an ecological point. Wood combustion can be divided into three stages: drying, pyrolysis and fractionation and combustion. The paper describes this phase. Also shown are the different types of wood products (torn and feet of garden wood, stacked wood (firewood and torn), wood residues from wood processing, wood chips (biomass), wood pellets, wood briquettes) to be used as fuel for heat and electricity.

Keywords: wood, heat, burning wood, fuel

Uvod

Čovek je od najranijih perioda svog postojanja koristio materijale iz prirode, kao što su drvo, kamen i zemlja za izradu oružja, oruđa, skloništa i dr. To su prirodni materijali koje je čovek nalazio u svojoj okolini i služio se njima, prvo u onakvoj formi i obliku u kakvom ih je i nalazio, a potom ih je obrađivao i prilagođavao

svojim potrebama. Tako se može sagledati tok i način čovekovog razvića na osnovu stepena obrade tih materijala. Drvo je jedan od najstarijih građevinskih materijala iz prostog razloga što je pomoću njega moguće napraviti jednostavne građevine sa vrlo malo alata ili čak i bez njega. Samim tim su ljudi, kada su počeli da se bave gradnjom, prvo upotrebljavali drvo za pravljenje jednostavnih koliba ili konstrukcija šatora. Razvojem ljudskog društva i unapređenjem alati, drvo je počelo da se koristi za složenije konstrukcije, a i danas je jedan od najzastupljenijih građevinskih materijala. Pored dosada navedenih i još mnogobrojnih drugih proizvoda, odnosno načina eksploatacije drveta, postoji još jedan vid korišćenja drveta koji je i danas dosta zastupljen, a to je korišćenje drveta za dobijanje toplotne i električne energije. Čovek je još od davnina koristio drvo za dobijanje toplotne, a danas sa razvojem tehnologije, i električne energije. Drvo kao gorivo je i ovde u prednosti u odnosu na neka druga goriva, pre svega jer je obnovljivi izvor enegije, a ima i neke prednosti gledano sa ekološke strane.

Sagorevanje drveta

Osnovni cilj sagorevanja je da se oslobodi što veća količina toplotne energije. Prvi preduslov za ovo je “potpuno sagorevanje goriva”. Pri tome kroz dimnjak treba da izađu samo neškodljivi produkti sagorevanja (vodena para i ugljendioksid). Nesagorive materije koje sačinjavaju drvenu supstancu (osnovno gorivo u fabrikama za preradu drveta), a dobijene su iz zemljišta na kome je drvo raslo, ostaju kao pepeo na rešetki. Sagorevanje drveta se može raščlaniti u tri odvojene faze:

I faza - sušenje: Zagrevanje drveta i sušenje pri temperaturi od oko 120°C. U ovoj fazi troši se značajna količina toplote na isparavanje vode iz goriva. Veća količina vlage u drvnom otpatku značajno smanjuje neto efekte sagorevanja.

II faza - piroliza: Drvo samo po sebi ne gori, već samo gasovi, koji se oslobađaju delovanjem toplote. Iznad 150°C raspadaju se sastojci drveta na svim slabim vezivnim mestima. Oslobađaju se na prvom mestu lako zapaljivi gasovi, kao što su CO i H₂, koji ukoliko je količina kiseonika u vazduhu dovoljna odmah sagorevaju podižući temperaturu okoline (od 400°C - 500°C). Maseno učešće volatila (isparljivih materija) u drvetu je 85%. Osim ovih, oslobađaju se i teško zapaljivi tzv. katranski gasovi. Oni se ne smeju pustiti nesagoreli kroz dimnjak u atmosferu. Razlozi su ekonomske (smanjenje procenta iskorišćenja hemijske energije iz goriva) i ekološke prirode. Kao ostatak u ložištu, nakon završene druge faze, ostaje drveni ugalj.

III faza - frakcionisanje i sagorevanje: Teško zapaljivi katranski gasovi se, na temperaturama iznad 450°C, raspadaju u lakše zapaljive gasove, koji uz dovoljno snabdevanje vazduhom (sekundarni vazduh) sagorevaju u zoni za dogorevanje. Na temperaturi preko 800°C prevodi se u gasovito stanje i drveni ugalj

i započinje njegovo sagorevanje. Temperatura u ložištu od 900°C je dovoljna za potpuno sagorevanje drveta.

Drvo kao gorivo se koristi u više oblika. Svaki vid goriva od drveta ima neke svoje karakteristike što ga čini različitim u odnosu druge vidove. Prvenstveno se razlikuju po tehnologiji njihovog dobijanja i delova stabla od kojih se dobijaju. Neki oblici se dobijaju na jednostavan način, a neki imaju tehnologiju koja u suštini i nije toliko komplikovana i zahtevna. Zato se jednostavan način dobijanja može svrstati u prednosti goriva od drveta.

Razlikujemo različite vidove proizvoda od drveta koji se koriste kao gorivo za dobijanje toplotne i električne energije, a to su:

- Prostorno drvo (ogrevno i cepano),
- Drvni ostaci iz proizvodnje prerade drveta,
- Drvna sečka (biomasa),
- Drvni peleti,
- Drvni briketi.

Prostorno drvo (ogrevno i cepano)

Prostorno drvo je najjednostavniji i najviše zastupljeni oblik proizvoda od drveta koji se koristi za dobijanje energije. Najviše se upotrebljava za dobijanje toplotne energije u domaćinstvima, pekarama, pečenjarama i drugim sličnim potrošačima, odnosno uglavnom manjim potrošačima. Prostorno drvo se uglavnom javlja u dva oblika i to kao: metarsko i cepano.

Metarsko prostorno drvo se u najvećem broju slučajeva se izražava u m³, a ređe u kg. Oba načina izražavanja imaju nedostataka, ali se verovatno zbog lakšeg i jednostavnijeg načina premera najčešće koristi m³. Problem kod izražavanja u m³ je u tome što se u spakovanoj figuri, oblica ili cepanica koje imaju dužinu od 1m, može nalaziti dosta šupljina koje se javljaju zbog krivih i čvorovatih elemenata, takozvanih čekija, kao i zbog slučajnog ili ne nešto lošijeg pakovanja i uklapanja čekija. Da bi se izbegli ovakvi problemi prostorno drvo se može kupovati i po kilogramu. Međutim, ovde se javlja problem u vidu stepena vlažnosti drveta. Poznata je činjenica da drvo može imati vlažnost i preko 100%; naravno to su retki slučajevi koji se mogu javiti kod nekih vrsta drveta sa manjom specifičnom težinom. Opseg vlažnosti prostornog drveta može biti veoma veliki i nije ga baš lako tačno utvrditi bez laboratorijskih ispitivanja, a naročito vlažnosti iznad 30%, a to je vlažnost koju retko koje prostorno drvo ima jer je njegova vlažnost uglavnom veća od te vrednosti, a može se nalaziti u opsegu negde od 20-25% pa sve do 90% vlažnosti. Ovaj problem se javlja pri izražavanju po kilogramu, jer niko ne želi da kupi i vodu zajedno sa drvetom koja mu uopšte ne treba.

Slika 1: Metarsko prostorno drvo

Cepano drvo je oblik drveta koji predstavlja tradicionalno gorivo koje se koristi za različite ljudske potrebe vekovima. Uglavnom se dobija usitnjavanjem metarskog prostornog drveta, tako da se ono krati i cepa na manje komade. Najčešće dimenzije u kojima se danas proizvodi i distribuira su: 0.5m; 0.33m i 0.25 m dužine. Drvo u dimenzijama od 0.5m se uglavnom koristi za kamine, pekare, i dr. dok od 33cm i 25 cm za grejanje i kuvanje u domaćinstvima. Za efikasno sagorevanje poželjno je da sadržaj vlage bude 25% i manje, što se može postići skladištenjem na različite načine (Angus-Hankin et al, 1995). Cepenice se obično kupuju po prostornom metru, te treba znati da cepanice najčešće ne leže u potpunom dosjedu (jedna do druge) što zapravo znači da kupujete 70% drveta i 30% vazduha. Kao što je već i gore navedeno, procenat vlage u drvetu igra izuzetno veliku ulogu u toplotnoj vrednosti drveta. Sveže pripremljena drva sadrže čak i do 50% vode u svojoj težini pa je shodno tome i njihova toplotna moć vrlo mala. Smatra se da ogrevno drvo postiže potrebnu suvoću, zavisno o vrsti drveta, tek nakon 1-2 godine skladištenja. Procenjuje se da je iz cepanice prosečne veličine sa početnim sadržajem vlage od otprilike 50% potrebno pre upotrebe izvući 475 ml vode, odnosno, gotovo pola litre. Kako je drvo prirodni materijal, podložno je prirodnom procesu raspadanja. Stoga je potrebno u što kraćem roku postići optimalni udeo vode u iznosu od 20% (Šoškić et al, 2002). Može se računati da drvo, suvo i uskladišteno, zbog prethodno navedenog procesa godišnje može izgubiti čak i do 3% grejne vrednosti (Jirjis, 1995). Prilikom loženja nikako se ne savetuje da koriste trulo, zaprljano ili drvo tretirano hemikalijama, budući da bi ono brzo zagušilo vatru, stvorilo naslage čađi u dimnjaku i u sistemu grejanja, te u slučaju korišćenja tretiranog drveta, može doći i do proizvodnje toksičnih i kancerogenih jedinjenja i emisija pri sagorevanju.

Drvni ostaci iz proizvodnje prerade drveta

Kako se razvija nauka i tehnologija tada se nalazi sve više načina na koje se može koristiti drvo u različitim oblicima. Tako da se danas drvo može upotrebljavati na mestima gde je to nekada bilo nezamislivo. Široku upotrebu omogućili su razvoj nauke putem eksperimentalnih operacija koje su omogućile veoma dodro

poznavanje drveta kao materijala, kao i razvoj tehnologije koja je omogućila da se ta znanja mogu iskoristiti i naći praktičnu primenu. Tako danas postoje mnogobrojni načini prerade drveta, koji koriste različite tehnologije kojima se na različiti način vrši obrada drveta. Prilikom tih obrada drvo se rasčlanjava na određene sortimente koji se dalje obrađuju ili spajaju u neke nove. To rasčlanjivanje se izvodi u većini slučajeva tako da se tom prilikom dobijaju i ostaci. U zavisnosti od obrade ti ostaci mogu biti različiti, pa se sa njema se i različito postupa. Tih ostataka u zavisnosti od mnogobrojnih faktora može biti dosta, jer je poznato da se prilikom obrade koja počinje od trupca pa sve do nekog finalnog proizvoda javlja 40-60 % ostataka u različitom obliku. To je izuzetno velika količina ostataka koja se javlja uz činjenicu da se prerađena količina drveta na godišnjem nivou broji u milionima metara kubnih.

Te ostatke možemo svrstati na različite načine, ali prvenstveno se mogu podeliti u zavisnosti u kojim su industrijama i postupcima nastali. Ostaci se mogu javiti u: šumarstvu, primarnoj preradi, finalnoj preradi, proizvodnji ploča na bazi drveta i hemijskoj industriji.

Drvena sečka (biomasa)

Drvena sečka predstavlja energent koji se dobija usitnjavanjem drveta na sitne komade kako bi mogla biti korišćena u automatskim kotlovima za grejanje većih individualnih kuća, stambenih zgrada, javnih ustanova ili ustanova društvene namene. Dobija se najčešće usitnjavanjem ogrevnog drveta, krupnog i sitnog ostatka iz šume, drvnog ostatka koji nastaje u procesima prerade drveta, drveta iz sektora građevinarstva, ambalažnog drveta kao i drveta izvan šume (parkovi, drvoređi i sl.).

Slika 2: Drvena sečka

Drvena sečka, odnosno biomasa predstavlja ekološki prihvatljivo gorivo koje se dobija iz obnovljivih izvora. Emisija štetnih gasova, a posebno CO₂ pri sagorevanju goriva na bazi drvene biomase je minimalna. Zbog toga drvena goriva predstavljaju jedno od rešenja za smanjenje emisije gasova koji u atmosferi izazivaju efekat staklene bašte (Wihersaari, 2005).

Usvajanjem Kyoto protokola u okviru okvirne konvencije o klimatskim promenama (United Nations Framework Convention on Climate Change UNFCCC) Srbija je preuzela obaveze u cilju stabilizacije koncentracije gasova koji čine efekat staklene bašte, čime se uključila u rešavanje ovog veoma značajnog problema na globalnom nivou.

Korišćenje biomase u energetske svrhe ima mnogobrojne prednosti, a neke od njih su:

- ekološki prihvatljivo gorivo koje može dati značajan doprinos u naporima da se smanji emisija CO₂;
- obnovljiv izvor energije uz primenu mera održivog gazdovanja šumama;
- smanjenje zavisnosti od energenata koji se uvoze i
- obezbeđenje ekonomskog razvoja u seoskim područjima, što je od velikog značaja za svaku zemlju.

Drvni briketi

Briket je proizvod od suvih drvnih ostataka bez vezivnih sredstava i dodatnih materijala. Služi kao ogrevni materijal za kaljeve peći, kamine, peći na drva, etažna i centralna grejanja. Briket je 100% ekološki proizvod jer je proizveden samo iz prirodnog materijala (usitnjeni drveni ostatak) bez drugih dodataka i primesa. Briket nastaje presovanjem suvog usitnjenog drvnog ostatka bez dodavanja vezivnih sredstava. Na ovaj se način drveni ostatak koji je neizbežan u proizvodnji u drvenoj industriji, rešava na najkvalitetniji način, a istovremeno se dobija ekološki neškodljiv energent. Ogrevna vredost briketa je oko 5,1 – 5,7 kWh/kg (zavisno od kvaliteta), zbog toga je njihova vrednost veća nego kod drveta (4 – 4,5 kWh/kg) (Danon, 2006). Još jedna velika prednost drvenih briketa je što od ukupne zapremine na kraju ostaje svega 0,03% pepela.

a) puni cilindrični briketi

b) kvadratni briketi

c) šuplji prizmatični (osmostrani) briketi

d) šuplji cilindrični briketi

Slika 3: Drvni briketi

Drvni peleti

Drvni peleti predstavljaju prefinjene homogenizovane forme goriva proizvedene od drvnog ostatka koji nastaje u procesu pilanske prerade drveta, kao i ostataka iz drugih oblika prerade drveta njihovim sitnjenjem do nivoa drvnog brašna, a zatim njegovim sabijanjem u posebnim presama. Proizvodnja peleta u Evropi počela je 80-tih godina, prvo u Švedskoj zbog visoke cene nafte i potrebe da se smanji zagađenje vazduha i životne sredine koje nastaje velikom upotrebom uglja i ostalih fosilnih goriva. Njihova postojanost čini ih idealnim gorivom za automatske sisteme grejanja, gde uglavnom nalaze svoju primenu. Pelete imaju valjkast oblik, prečnika 6-10 mm i dužine 10-15 mm. Sadrže od 3-7% vlažnosti (Glavonić, 2011), hidrofilne su i veoma osetljive na vlagu (u dodiru sa vodom raspadaju se i postaju neupotrebljive). Njihova sjajna površina potiče od delimične plastifikacije lignina i isparavanja terpena usled visoke temperature i visokog pritiska. Ta površina štiti pelete od značajne apsorpcije vlage iz vazduha. Pelete pri sagorevanju ne proizvode gasove koji doprinose efektu staklene bašte. Energetska vrednost iznosi oko 5 MWh/t (mazut oko 12,1 MWh/t). Imaju oko 3,7 puta veću gustinu nego što je drvo imalo pre presovanja (Wolf et al, 2006).

Slika 4: Drvni peleti

Zaključak

Proizvodnja energije iz šumske biomase, osim ogrevnog drveta, do sada nije zauzimala značajnije mesto. Razlozi za to su brojni, a neki od najznačajnijih su cene fosilnih goriva, navike potrošača, nedostatak zakonskih podsticaja i nizak nivo svesti potrošača o zagađenju životne sredine fosilnim gorivima. U cilju stimulisanja potrošača za korišćenje šumske biomase kao energenta, pored veoma prihvatljive cene, potrebna je i odgovarajuća edukacija o prednosti njenog korišćenja kao i odgovarajući zakonski podsticaji. Slični podsticaji su potrebni malim i srednjim preduzećima u oblasti prerade drveta koji još uvek ne koriste drvni

otpad za proizvodnju toplotne energije ili poseduju kotlovska postrojenja koja su prilično dugo korištena i sa niskom efikasnošću u radu.

Literatura

1. Šoškić, B., Popović, Z. (2002): Svojstva drveta, Šumarski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
2. Danon, G. (2006): Energetika u drvnoj industriji, Šumarski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
3. Jirjis, R. (1995): Storage and drying of wood, Biomass and Bioenergy, Vol 9, Nos1-15 pp. 181-190, Swedish University of Agricultural Sciences, Department of Forest Products, Box 7008, S-750 07 Uppsala, Sweden.
4. Angus-Hankin, C., Stokes, B., Twaddle, A. (1995): The transportation of fuel wood from forest of facility, Science Ltd, Elsevier Biomass and Bioenergy, Vol 9, Nos1-15 pp. 191-203.
5. Wolf, A., Vidlund, A., Andersson, E. (2006): Energy-efficient pellet production in the forest industry—a study of obstacles and success factors, Biomass and Bioenergy 30 (2006) 38–45.
6. Wihersaari, M. (2006): Evaluation of greenhouse gas emission risks from storage of wood residue, Biomass and Bioenergy 28 (2005) 444–453.
7. Glavonić, B.(2011): Drvan goriva: vrste, karakteristike i pogodnosti za grejanje, SNV Montenegro, Podgorica Republika Crna Gora.

Razvoj ideje turističke valorizacije kanjona Drežanka

Apstrakt

U radu se propituje ima li Bosna i Hercegovina tradiciju u turizmu te kako se razvijala ideja o turizmu u kanjonu Drežanke. Ideja razvoja turizma za Bosnu i Hercegovinu stara je skoro 120 godina. Turistički potencijali kanjona Drežanka prepoznati još krajem 19. stoljeća. Tada se već ističe kvaliteta zraka i čudesne prirodne ljepote a početkom 20. stoljeća predlažu se različiti oblici razvoja turizma. Tako se planira razvoj ribolova, lova i planinarenja te gradnja ne pretjerano luksuznog hotela negdje u Jablanici.

S obzirom da se autori zalažu za planski osmišljeni razvoj turizma na području kanjona Drežanke, u ovom radu se izlaže povijesni pregled razvoja turizma koji može doprinijeti u osmišljavanju turističkog proizvoda. Autori upozoravaju da nekontrolirani razvoj turizma može imati negativne posljedice na analizirani prostor. Stoga se zalažu da razvoj turizma u zaštićenom područjima bude planski i interdisciplinaran i u cilju zaštite identiteta i unaprjeđenja vrijednosti prostora u prostornim planovima. Također, zalaganja idu u smjeru turizma koji će čuvati i unaprijediti prirodne vrijednosti u kojem će turistička infrastruktura biti jedva vidljiva.

Ključne riječi: kanjon Drežanke, povijest razvoja turizma, geografija, Bosna i Hercegovina

Razvoj turizma u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina je u zadnjoj četvrtini 19. stoljeća zbog svoje bogate prirodne i kulturne baštine te gospodarskog napretka, između ostalog, postala i zemlja turističkog interesa. Nesumnjivo je da je turizam u Bosni i Hercegovini, kao nova društvena pojava, postupno mijenjao postojeće socijalne, gospodarske i kulturne prilike. Iako u javnosti prevladava mišljenje kako Bosna i Hercegovina nema tradiciju u turizmu, ali uvidom u samo nekoliko činjenica iz povijesti turizma navedeno mišljenje može se demantirati.

U Sarajevu još je 21. septembra 1892. osnovan Turistički klub zalaganjem Franje baruna Mollynarija, kr. okružnog predstojnika¹ (Turistički klub u Sarajevu 1899:174; Šefer 1988:32-33) Navedeni klub bio je neka vrsta planinarskog društva obzirom da je klub organizirao brojne planinarske izlete. Tada je razvoj turizma bio u nadležnosti vlade pa je njezinim zalaganjem izgrađeno nekoliko hotela, gostionica a u planinama planinarske kuće (Turistički klub u Sarajevu, 1899:74). Nadalje, Bosna i Hercegovina prezentirala je 1896. na svjetskoj Milenijskoj izložbi u Budimpešti svoj gospodarski i kulturni napredak. (Bosna i Hercegovina na Milenijskoj izložbi u Budimpešti, 1896.). Samo prisustvovanje navedenoj izložbi bila je određena vrsta turističke propagande.

Ovdje se ističu samo neke knjige koje opisuju Bosnu i Hercegovinu. Ivan Kukuljević Sakcinsky 1858. objavljuje *Putovanje po Bosni*. Felix Philipp Kanitz od 1860. do 1879. objavljuje tri sveske *Donau-Bulgarien und der Balkan* (više izdanja). Zatim Johann Roskiewicz objavljuje 1868. *Studien über Bosnien und die Herzegovina*. Zanimljiva je i knjiga dviju autorica Georgina Muir MacKenzie i Adeline Paulina Irby iz 1868. *Putovanje po slovenskim zemljama Turske u Europi*. Franz Maurer 1870. objavljuje *Eine Reise durch Bosnien*, a Heinrich Renner 1897. knjigu *Durch Bosnien und Hercegovina*, a Julije Kempf *Od Save do Adrije Bosnom i Hercegovinom*, Crtica za mladež, Zagreb, 1898. itd.

Prva literatura o kanjonu Drežanke

Za razumijevanje ideje razvoja turističke eksploatacije kanjona Drežanke svakako je potrebno istaknuti niže navedene knjige.

Za opisivanje prirodnih ljepota kanjona Drežanke zaslužan filolog i arheolog dr. Moritz Hoernes² koji u svojoj knjizi *Dinarische Wanderungen* (Dinarske šetnje), objavljene 1888.³ u Beču, isticao ljepote kanjona. Tako navodi da je “Drežnica najčudnovatije mjesto u Hercegovini, stiješnjeno i okruženo sa svih strana najužasnijim, i nekoliko hiljada stopa visokim, zidovima od stijena”... “U sred ljeta sunce samo nekoliko sati sija, a može se doći samo jednim putem duž rijeke...”. Dalje, opisujući kanjon isti autor kaže “Bijedni i siromašni narod odijeljen je od ostalog svijeta golemim planinama, sačuvao je mnoge stare običaje i osobine u jeziku, ali je u kulturi zaostao”.

¹ Klub je osnovan kao pod nazivom Bosnisch-herzegovinischer Touristen – Verein in Sarajevo. Prilikom osnivanja klub je brojio 21 člana utemeljitelja i dva redovna člana. Tri godine kasnije klub je imao 47 člana utemeljitelja i 129 redovnih članova. Zalaganjem kluba 1905. u Sarajevu osnovano je društvo *Prijatelj prirode* (Naturfreunde).

² Moritz Hoernes (29. Januar 1852, Beč- † 10. Juli 1917) klasični filolog i arheolog. Njegova knjiga *Dinarische Wanderungen* (Dinarske šetnje) doživjela je nekoliko izdanja.

³ Zbog interesa za navedenu knjigu već 1894. objavljeno je drugo izdanje.

Vojni liječnik na radu u Mostaru, Radivoj Simonović, inače strastveni planinar, objavio je 1893. tekst u zemunskom časopisu za zabavu, pouku i književnost "Javor" "Drežnica u Hercegovini, bilješke sa puta 1890.g". Navedeni tekst objavljen kao reprint u časopisu *Naše planine* 1964., pod naslovom *Kod "Turaka" u Drežnici*. U jednom odlomku "Veoma sam se radovao što ću vidjeti Drežnicu, ovaj divlji i čudnovato sprovedljivi kraj, u koji do sada, osim fratar i inženjera, niko nije dolazio". Za pripremu obilaska kanjona Drežanka dr. Simonović koristio je knjigu M. Hoernesa – što je i sam navodio. U svom tekstu Simonović (Simonović, 1964) opisuje selo Perutac "Sasvim u dolini, blizu vode, ima mala zaravan, okružena sa sviju strana strmim brdima i divnom gorom. Tu, kao u kakvom kutiću, leži skrovito maleno tursko selo Perutac, ne znam koliko ima stanovnika, ali ima dosta kuća. Da ga vidiš na slici pomislio bi da je švajcarsko". U istom tekstu on govori o "četiri još prilično održana krsta od kamena i šare na njima i nekoliko polupanih ploča". Simonović spominje i sustav za navodnjavanje, naziva ga olucima, navodi priču o prihvatanju islama i uvjetima pod kojim su na njega stanovnici prešli: "da žene ne pokriju lica, da ne plaćaju porez i da ne idu u vojsku, osim ako sultan prvi bude napadnut". Navodi i legendu o Drežnjacima kao sultanovim sokolarima. "Uhvate Drežnjaci dva rijetka i neobično lijepa sokola, pa ih pošalju na poklon sultanu, a ovaj im izda povlasticu da ne plaćaju porez. Godine 1835. ukinuo je Ali paša Rizvanbegović ovu slobodinu, pa tako ostade do danas". U jednom dijelu opisa aktivnosti stanovništva on kaže "Od trgovine, zanata ili vještine kakve, nema ni traga, a ujesen prodaju vunu, ovcu i goveće". To kako je narod "u kulturi zaosto" dokazuju i brojem buha, stjenica i drugih "vaški", a za tu vrstu raznolikosti koristi izraz "multitudo insectorium."

U knjizi Heinricha Rennera *Durch Bosnien und Hercegovina* koja je objavljena u Berlinu 1897. u izdanju geografskog društva Bosna i Hercegovina detaljno je opisana na 598 stranica. Sam autor u uvodu knjige navodi da je knjiga pisana za potrebe turista pa shodno tome autor upotrebljava pojmove *turist*, *turistička kuća*⁴ te *turistički paviljon*. Osim detaljnih opisa pojedinih lokacija, autor čitatelje upoznaje s postojećim hotelima, odnosno smještajnim kapacitetima u Bosni i Hercegovini. Renner navodi hotele u Ilidži, Jablanici, Mostaru, Tuzli, Doboju, Zenici, Fojnici, Trebinju, Banja Luci, itd. Kada Renner opisuje Drežanku koristi riječ impozantna jer je obrubljuju visoke planine Čvrstica i Prenj. Autor za Jablanicu navodi da je "raj za turiste" te da je prekrasan zrak odnosno zračno lječilište prve klase pogotovo ljeti. Za hotel u Jablanici autor navodi da je uvidom u knjigu gostiju vidio da hotel posjećuju Danci i Francuzi aristokratskih prezimena. Tako se stranci penju na Prenj i Čvrsticu gdje rade botanička istraživanja. Direktor botaničkog vrta iz Berlina dr. Engler u knjizi gostiju zapisao je pjesmu "Himna Jablanici". Nadalje, autor navodi da je za lovce ovo područje bogato medvjedima i orlovima.

⁴ Planinarski dom na Trebeviću naziva turistička kuća.

U časopisu *Hrvatski planinar*, koji izlazi u Zagrebu od 1898., do kraja Prvog svjetskog rata objavljeno je skoro 30 članaka koji su vezani uz planine u Bosni i Hercegovini. Od autora koji opisuju Bosnu i Hercegovinu najzastupljeniji je Rudolf Maldini Wildenhainski i Radivoj Simonović. U razdoblju od 1906. Do 1908., odnosno do objave knjige 1908., R. M. Wildenhainski je u *Hrvatskom planinaru* o Bosni i Hercegovini objavio 12 članaka. Hrvatsko planinarsko društvo je knjigu baruna Rudolfa Maldinija Wildenhainski naslova *Bosna i Hercegovina sa 136 slika*⁵. U predgovoru autor navodi da je razlog za objavljivanje knjige taj što za Bosnu i Hercegovinu vlada "evropski interes", i njenu "prirodnu krasotu, bogatstvo te poseban karakter zemlje, naroda i povijesti" što upućuje na činjenicu da je vladao interes za putovanje u Bosnu i Hercegovinu. Autor također navodi kako mu je bila želja da se pobudi "turistički interes" za Bosnom i Hercegovinom. Vezano na turizam u knjizi se koriste pojmovi: *turizam*, *turistički interes* i *znanstveno-turistički pisci*. Navedena knjiga je zanimljiva jer obiluje slikovnim materijalima kako bi se čitateljima vizualno približili pojedini predjeli, običaji i nošnje. Vezno na kanjon Drežanku autor navodi "Tako stižeš na postaju Drežnicu, gdje voz pod istoimenom stanicom prelazi rječicu Drežanku. Tu ti se na časak samo otvara pogled na divlju, stjenovitu dolinu te rječice, kojom se vijuga k Neretvi. Suprot ušća Drežanke leži na cesti vojnička postaja han Sjenica, a odmah za han Sjenicom se ruši Crno vrelo bučnim padom u Neretvu. Provedeno je ispod ceste, a izvire iz čarobne špilje na podnožju jedne visoke stijene." (Wildenhainski, 1908:137).

Radivoj Simonović 1909. u *Hrvatskom planinaru* objavljuje tekst *Preko Čvrstnice u Drežnicu*. U radu navodi mladog Engleza i njegovu suprugu koji su tu svratili na svom bračnom putovanju, a ljubazni domaćini su mu za večeru spremili ribu koju je sam ulovio u Neretvi! Autor napominje vrijednost dva izvora vode: Perutac na samom ulazu i dolinu Drežanke i Praporac-vrelo koje su Nijemci kasnije po nekom inženjeru-časniku Komadini, koji je vodu proveo ispod ceste (Simonović, 1909:10), prozvali Komadinovo vrelo. Bilo bi lijepo vratiti originalno narodno ime za ovo vrelo. Dalje, autor navodi postojanje Aleksinog hana i karaule na lijevoj strani rijeke, on ulazi u kanjon Dive Grabovice, a naziva je divlja Grabovica. Nadalje, autor navodi kada se iz smjera Blidinja dolazio u dolinu Drežanke, gdje se nalazilo desetak mlinica na vodi. Opisuje njive zasijane kukuruzom i sustavu za navodnjavanje tih zasada i to "vrijedne ruke Drežničana sprovele su vodu na sve strane preko kukuruza" (Simonović, 1909:46). Na istoj stani autor piše "... put je vodio kroz kukuruze i vinograde, pored nove džamije koja je sagrađena više nalik na crkvu. Prije 16 godina, kada sam tu bio, nije bila tu." O istoj džamiji postoji legenda kako su Imočani prevarili Drežnake i napravili im džamiju u obliku crkve. Putopisac spominje još jednu džamiju u selu

⁵ Knjiga je doživjela nekoliko izdanja a štampana je u Zagrebu i Osijeku.

Žlijeb, a u selu Donja Drežnica kaže da se nalazila mala crkva. Ovaj svoj putopis Simonović završava rečenicom: “Turista, koji hoće da se nauživa prirodne ljepote i romantike, ako ne žali truda i malo troška, može ići istim putem; ne će se kajati”. (Simonović 1909: 47).

U časopisu Planinar 1907.g. R. Maldini Wildenhainski objavio je rad “Mostar i njegova okolica”. Putujući vlakom autor navodi “Tu ti se na časak samo otvara pogled na usku stjenovitu dolinu te rječice, na divlji kraj, kojim se vijuga k Nertvi. Suprot ušća Drežanke na cesti leži vojnička postaja han Sjenica, a odmah za han Sjenicom ruši se Crno vrelo bučnim padom u Nertevu”. Na tom mjestu sada je još uvijek vrelo, ali ostale infrastrukture nema.

Zanimljiva je također knjiga Maude Holbach *Bosnia and Herzegovina: Some Wayside Wanderings* koja se divi scenografiji planina u Bosni i Hercegovini, a vidike uz Drežanku navodi čarobnim. (Holbach:37). Nadalje navodi kako je prostor oko Jablanice pogodan za ribolov, lov i planinarenje i da je baš po Engleskom ukusu (Holbach:40).

Čitajući navedenu literaturu može se zaključiti da su planinari bili najviše informirani gdje se što nalazi zanimljivo i zašto je potrebno posjetiti u Bosni i Hercegovini, obzirom da nije bilo organizirane turističke propagande. U tom smislu uloga ovih knjiga doista je pionirska i važna ne smo za razvitak turizma nego i za suvremeno poznavanje Bosne i Hercegovine.

Reklamiranje turizma u to se vrijeme prvenstvo svodilo na prezentiranje arheologije i spomenike kulture (kulturna dobra) uz geografske i planinarske članke. Navedeni način prikaza bio je početak turističkog reklamiranja, koji je karakterističan za početke razvoja turizma.

Kanjon Drežanke kao turistička atrakcija

U razdoblju između dva svjetska rata rijetko se nalaze tekstovi o potencijalima kanjona Drežanka za razvoj turizma. Tek 1935.g. dr. Karlo Bošnjak objavljuje rad “Čabulja planina”. Iako se sadržaj članka odnosi na botaniku (autor traži biljku hrvatsku sibireju - *Sibirea croatica*) i osvrće se na svoje izlete 1920. i 1923. Iako traženu biljku nije pronašao kratko zaključuje “Turistički su obje ekskurzije uspjele” (Bošnjak 1935:78). On navodi kulturnu baštinu: Natpis Mostana Babonjića, on ga naziva Maksima. Opisujući kanjon Bošnjak ukazuje na siromaštvo obradivim tлом i značenje vode Drežanke “Drežanka je tamošnjem pučanstvu i otac i majka. Ona je ta koja ih hrani kukuruzom iz godine u godinu. Ali zato treba i vidjeti, kojim se marom i ljubavi svaka, tako reći kap njezine dragocjene tekućine čuva i kulturnomu zemljištu privodi. Odmah ispod svojih izvora, a poviše Drežnice Gornje uhvaćena je ona i svedena ili u primitivne drvene žlijebove ili u kamenite jarke, iz kojih se po ustanovljenom redu i potrebi

u određeno doba dana ili noći kroz izvjestan broj sati opet manjim žlijebićima i jarčićima dovodi do svakog pojedinog komadića kulturne zemlje, da je natopi i oplodi”. Ostaci tog sustava postoje i danas. Prema nekim podacima u dolini je postojao i sunčani sat po kojem su se vršila natapanja. Autor spominje relativnu visinu Strmoglavice i napominje kako je ondje ona 1600m: “Vidio sam prirodnu krasotu, jedinu svoje vrsti u našim krajevima. Drežnjački je kenjon jedan i nema mu para”(Bošnjak,1935:82).

Nakon Drugoga svjetskog rata Uzeir Beširović zadivljen ljepotama kanjona Drežanka 1962. opisao ga je kao “jugoslavenski Kolorado”.

Zaključak

S obzirom da u Bosni i Hercegovini krajem 19. i u prvoj polovici 20. nije bilo profesionalnih turističkih agencija koje su organizirale putovanja knjige i članci bili su dragocjeni izvor podataka za osmišljavanje individualnih putovanja. Knjige se objavljuju na različitim jezicima (njemački, talijanski, francuski, srpski, hrvatski itd.), u različitim gradovima (Parizu, Berlinu, Beču, Beogradu, Zadru, Zagrebu, itd.) i od različitih izdavača (geografska društva, planinarska društva, privatni izdavači, itd).

Nesumnjivo je da su navedene knjige i članci pridonosili razvoju turizma, jer su u njima objavljivane informacije o određenom području pa se mogu smatrati i nekom vrstom turističke propagande.

Kanjon Drežanke razdvaja planine Čvrstnicu i Čabulju. Smješten je u središnjem dijelu BiH, na području koje je geografski izdvojeno u regiju visokog krša.

Iako je ovdje iznesen samo povijesni pregled početka ideje razvoja turizma u kanjonu Drežanka, autorice se zalažu planski razvoj turizma u navedenom području. Neplanski razvoj turizma svakako može doprinijeti više štete nego koristi određenom prostoru. Iako kanjon Drežanka, predstavlja u Europi jedinstven kompletno otvoreni mezozojski profil, dubok preko 1000m, koji se pruža pravcem istok-zapad, planski razvoj turizma zahtijeva valorizaciju i prirodne i kulturne baštine. Na tako malom prostoru ovim radom tek se otvaraju: geografski, geomorfološki, biološki, urbanistički, ekološki, turistički i tko zna kakva pitanja za planiranje razvoja turizma. Zakonski, ovaj prostor nije zaštićen. Prostor planine Čvrstnice je djelomice zaštićen kao park prirode Blidinje te je stvorena podloga za oblikovanje edukacijskog centra bez premca u ovom dijelu Europe. Znanstvenici cijelog svijeta mogu doći i istraživati te ga objašnjavati mlađim generacijama. Na našoj je generaciji da te dolaske osmislimo i tako ovaj jedinstveni prostor, po svakom pitanju, sačuvamo od devastacije.

Literatura

1. Beširović, U. (1962), *Žed u planini*, Naše planine, Vol XIV, br. 5-6, str. 101-103, Zagreb
2. Bošnjak, K. (1935), *Čabulja planina*, Hrvatski planinar, Vol. XXXI, br. 3. str. 76-82, Zagreb
3. Hoernes, M. (1888), *Dinarische Wanderungen Cultur und Landschaftsbilder aus Bosnien und der Hercegovina*, Wien
4. Holbach, M (1910), *Bosnia and Herzegovina: Some Wayside Wanderings*, Lane:J. Lane company, London
5. Kaznačić, I. A. (1862), *Bosnia, Hercegovina e Croazia-Turca*, Zara
6. Maldini Wildenhainski, R. (1907), *Mostar i njegova okolica*, Hrvatski planinar, Zagreb, Vol. X, br. 5-12, str. 33-38
7. Maldini Wildenhainski, R. (1909), *Bosna i Hercegovina u 168 slika*, Hrvatsko planinarsko društvo, Zagreb
8. Meylan, A. (1876), *A travers l'Herzégovine*, Paris
9. Renner, H. (1896), *Durch Bosnien und die Hercegovina - kreuz und quer*, Geographische Verlagshandlung Dietrich Reimer, Berlin
10. Simonović, R. (1909), *Preko Čvrsnice na Drežnicu*, Planinar-vjesnik "Hrvatskog planinarskog društva", vol.XII., br.1. str. 7-11, Zagreb
11. Simonović, R. (1909), *Preko Čvrsnice na Drežnicu*, Planinar -vjesnik "Hrvatskog planinarskog društva", Vol. XII, br. 3-6, str. 33-47, Zagreb
12. Simonović, R. (1964) *Kod "Turaka" u Drežnici, Bilješke sa puta 1890.*, Naše planine, Vol. XVI, br. 9-10, str. 211-218, Zagreb
13. Šefer, D. (1988) *Bosansko-hercegovački turistički klub, Ususret stogodišnjici planinarstva u Bosni i Hercegovini*, Naše planine, br. 1-2, str. 32-33.
14. *** (1896.) *Bosna i Hercegovina na milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896.*, Izdanje izložbenog ureda bos. herc. zemaljske vlade, Budimpešta
15. *** (1899.) *Turistički klub u Sarajevu*, Hrvatski planinar, Zagreb, Vol. II, br. 11, str. 174.
16. *** (1902.) *Turističke prilike u Bosni i Hercegovini*, Hrvatski planinar, vol. V., br. 5-6, str. 46-47.

ГРЯДОВИХ

IZ ARCHIVE

Iz ostavštine fra Miroslava Miloševića, bivšeg župnika rimokatoličke župe Rođenja BDM Ulice kod Brčkog

Uvod

Ovih sam dana naišao u mojoj arhivi na bilježnicu pokojnog fra Miroslava Miloševića, bivšeg župnika Rimokatoličke župe *Rođenja BDM Ulice kod Brčkog*.¹ Želim objaviti zanimljive i važne dijelove ove dragocjene bilježnice jer sam svjestan da u našim, fratarskim prostorima ima mnogo zabilježenih podataka i doživljavanja života što su ih naši samozatajni ujac i brižljivo ispisivali usvojim privatnim bilješkama.

Fra Miroslav je volio Ulice pa sam ga, za vrijeme moga župnikovanja u ovoj župi, često pozivao u višemjesečno gostovanje. Bio je obrazovan i zanimljiv sugovornik. Volio je svoj franjevački red i od njega sam imao što čuti i naučiti. Te, sada već davne 1986. g. potakao sam ga na ovaj važni posao.

Potkraj XX. stoljeća, u bivšoj je Jugoslaviji bila vrlo aktualna politička kampanja koja je dolazila iz Srbije - problematiziranja srpskog stanovništva sa

¹ Fra Miroslav, krsno ime Ilija, Milošević, je sin Ivana i Ane r. Josipović. Rođen je 22. srpnja 1911. godine na Pogaru kod Vareša. Osnovnu školu je završio u Varešu, a nižu i višu gimnaziju u Franjevačkom sjemeništu u Viskom. Nakon što je završio studij na Franjevačkoj teologiji zaređen je za svećenika 1937. godine. Svoje pastoralno djelovanje je započeo kao župni vikar u Kraljevoj Sutjesci, zatim u Vareši Bugojnu. U vrijeme II. svjetskog rata bio je župnik u Suhome Polju na Kupresu, te u Čukliću kod Livna i u Varešu. Bio je također župnik u Kotor Varoši, u Ulicama i Dubravama kod Brčkog, u Tuzli, te gvardijan i župnik u Kraljevoj Sutjesci. Od 1981. godine jedno je vrijeme proveo kao župni vikar u Kraljevoj Sutjesci, pa na Breškama. Od 1979. često, po više mjeseci, moj gost u Špionici, Ulicama i Breškama. Tisuću devedeset i druge se konačno vraća potpuno u Kraljevu Sutjesku, gdje i umire 22. studenoga 1995. godine.

Kosova. Budući da su i ovi naši krajevi tih godina bili zahvaćeni sličnim problemom (ljudi su odlazili u Hrvatsku, Sloveniju, ponajviše u europske i prekocean-ske zemlje - od Austrije, pa do Kanade i Australije), zamolio sam fra Miroslava da napravi jednu analizu kroz naše župne knjige.

Često smo razgovarali o aktualnim prilikama u tadašnjoj državi, o raznim iskustvima, posebno njegovim, bogatim i romanesknim. Dobro je pozna-vao Bosnu i Hercegovinu i Uličku župu, u kojoj je župnikovao u dva navrata (1948-1949. i 1958-1968. godine).

U našim razgovorima najviše se vraćao na poratno vrijeme iza II. svjetskog rata. Tako smo u jednom od razgovora došli do zanimljivih pitanja i zaključka: da provjerimo koliko smo mi, kao župnici, pratili problematiku kretanja stanovniš-tva u našoj župi Ulice i što o tome svjedoče naše župne knjige? Jer smo, po svim pokazateljima iskustvima koja smo imali djelujući u ovom prostorima, bili uvje-reni, da nije ništa bolja situacija s iseljavanjem hrvatskog stanovništva u cijeloj Bosanskoj Posavini i Bosni i Hercegovini (nego Srba sa Kosova!).

Njegov tekst zahvaća opširniju analizu cjelokupne situacije i stanja u ovoj župi od 1850-1985. godine. Načinio je popis župnika župe Ulice, napravio pre-gled Knjiga domovnika ili Stanja duša (Status animarum) koje su uvedene do-laskom austrougarske administracije (kada su Župni uredi dobili status državnih matičnih ureda!).

Ovaj sam njegov uradak pregledao, mislim da je vrlo zanimljiv pa ga, iz za-hvalnosti i lijepe uspomene na fra Miroslava, želim objaviti. Ovdje donosim au-tentičan fra Miroslavov tekst, s manjim korekcijama, koje sam smatrao važnim učiniti!

Fra Miroslav piše:

Najstarija rukom pisana knjiga u posjedu župe jest Matica vjenčanih kapela-nije Raičke – pisana latinski. Prilično je sačuvana. Trebalo bi je bolje osigurati – može se! Teče od 29. 10. 1923. do 28.11. 1883. do dolaska (redovite hijerarhije).

Dakle, punih 60 (šezdeset godina). Papir dobar, tinta postojana, pretežno čitka i razgovijetna.

Prvovjenčatelj je bio vlč. gosp. Josip Lučić (preč. Ambrozije Benković misli da je Josip glagoljaš, “socius parochi”). U to vrijeme je u ovim krajevima je bila oskudica svećenika radi velikog pomora i vjernika i svećenika, pa je biskup bio prisiljen obratiti se za pomoć Dalmatincima. Josip je obavio prvo vjenčanje 29.10.1823. A 17.11.1823. vjenčao je 22 (dvadeset i dvoje) i to: Ulović - tri para, Vukšić - tri, Rogozan - 2, Vitanovići - 2, Krepšić - 5, Marković polje – parokija Dubrave - 1, Četnica – Dubrave - 1, Gorice- 4, Štrepci - 1 (sve dozvolom odgo-varajućih župnika!). Vlč. Josip je vjenčao još jedan par 3.02.1824.

Od 20.06.1824. sljedeći fratri prisustvuju sklapanju ženidbe:

1. Fra Lovro Šljivić: 20.06.1824. do 10.11.1927.
2. Fra Ilija Ilić: 12.11.1827. do 20.07.1829.
3. Fra Nikola Jurić 26.01.1830. do 1833.
4. Fra Tom Sočić 5.10.1833 do 2.10.1834.
5. Fra Filip Šimić 14.05.1834 2.05.1835. (On je bio cooperator Ulicensis - ulički kapelan. Započeo gradnju prvog kućara (župnog stana) u Ulicama i sagradio prvu kapelu za bogoslužje).
6. Fra Anto Đurić 10.05.1835 do 1841. (Fra Anto je prvi koji se potpisuje kao župnik 7.05. 1839.)

ŽUPNICI ULIČKE ŽUPE

R. broj:	Župnik	Stupa na službu župnika	Završava službu župnika
1.	Fra Anto Đurić	7.03.1839..	23.05.1841.
2.	Fra Domin Barkić	24.5.1841.	3.07.1842.
3.	Fra Juro Čović	3.07.1842.	20.06.1843.
4.	Fra Ignacije Salatić	21.06.1843.	20.06.1844.
5.	Fra Anđeo Šunjić	4.09.1844.	7.10.1844.
6.	Fra Augustin Visotić	11.10.1844.	30.08.1846.
7.	Fra Filip Šimić	1.09.1846.	12.06.1847.
8.	Fra Petar Čičak	13.06.1847.	6.05.1848.
9.	Fra Martin Nedić	8.05.1848.	15-05-1851.
10.	Fra Augustin Maračić	15.1851.	8.12.1853.
11.	Fra Tadija Tepeluk	13.12.1853.	30.04.1854.
12.	Fra Luka Terzić	17.05.1854.	8.01.1855.
13.	Fra Stjepan Jurić	10.02.1855.	23.05.1855.
14.	Fra Petar Čičak	29.05.1855.	18.05.1857.
15.	Fra Stjepan Jurić	18.05.1857.	30.05.1858.
16.	Bartol Krajinović	10.06.1858.	3.08.1860.
17.	Fra Tadija Tepeluk	2.09.1860.	10.05.1861.
18.	Fra Mato Mikić	18.05.1861.	13.11.1862.
19.	Fra Tomo Sočić	1.5.1863.	28.06.1868.

20.	Fra Nikola Ivkić	28.06.1868.	24.10.1869.
21.	Fra Domin Ćure	4.10.1869.	15.05.1872.
22.	Fra ilija Lacić	15.05.1872.	15.05.1873.
23.	Fra Pavo Semunović	15.05.1873.	20.05.1874.
24.	Fra Augustin Slišković	20.05.1874.	18.05-1876.
25.	Fra Šimo Oršolić	18.05.1876.	7.05.1878.
26.	Fra Tomo Klarić	8.05.1878.	7.05.1880.
27.	Fra Grgo Došen	8.05.1880.	30.08.1882.
28.	Fra juro Dakić	30.08.1882.	23.05.1883.
29.	Fra Bono Nedić	25.05.1883.	31.05.1885.
30.	Fra Franjo-Cvjetko Nedić	1.06.1885.	1888.
31.	Fra Filip Oršolić	1888.	17.05.1892.
32.	Fra Rafo Babić	17.05.1892.	31.08.1894.
33.	Fra Luka Vidaković	15.10.1894.	22.05.1895.
34.	Fra Pavo Semunović	12.05.1895.	22.07.1897.
35.	Fra Augustin Pejčinović	12.05.1897.	1.07.1898.
36.	Fra Pavo Pavlović	1.07.1898.	5.05.1901.
37.	Fra Mijo RijwšnjK	6.05.1901.	17.07.1902.
38.	Fra Arkandeo Brković	17.07.1902.	17.05.1904.
39.	Fra Augustin Pejčinović	17.05.1904.	15.04.1906.
40.	Fra Stjepo Barišić	15.05.1906.	1.06.1908.
41.	Fra Augustin Pejčinović	1.06.1908.	8.05.1910.
42.	Fra Rafael Barišić	8.05.1910.	31.12.1917.
43.	Fra Franjo Žuljić	1.01.1918.	30.05.1920.
44.	Fra Karlo dr. Ikić	1.06.1920.	27.04.1921.
45.	Fra Augustin Pejčinović (četvrti put!)	27.04.1921.	10.05.1925.
46.	Fra Josip Vukić	10.05.1925.	15.05.1928.
47.	Fra Anđeo Anđelović	15.05.1928.	28.05.1931.
48.	Fra Putimir Brković	28.05.1931.	5.06.1932.
49.	Fra Anđeo Mutić	5.06.1932.	14.06.1934.

50.	Fra Arkandeo Grgić	14.06.1934.	4.06.1937.
51.	Fra Franjo Filipović	4.06.1937.	29.08.1941.
52.	Fra Anto Tepeluk-Klarić	29.08.1941.	3.11.1941.
53.	Fra Ivan Krizostom Tomić	3.11.1941.	22.09.1942.
54.	Fra Anto Perković *	22.09.1942.	13.05.1946.
55.	Far Putnik Brković *	28.05.1946.	28.06.1946.
56.	Fra Anto Adžamić kapelan iz Dubrava*	1.01.1947.	1..03.1947.
57.	Fra Ivo Pelikan- privremeni upravitelj	1.03.1947.	18.08.1947.
58.	Fra fra Putnik Brković *	19.08.1947.	20.06.1948.
59.	Fra Miroslav Milošević	22.09.1948.	6.07.1949.
60.	Fra Tomislav Dusper	7.07.1949.	20.04.1951.
61.	Fra Franjo Mušura	21.04.1951.	8.07.1955.
62.	Fra Mato Bonić	9.07.1955.	5.09.1958.
63.	Fra Miroslav Milošević	5.09.1958.	12.12.1968.
64.	Fra Drago Prgomet	13.12.1968.	30.06.1974.
65.	Fra Josip Bošnjaković	1.07.1974.	30.07.1982.
66.	Fra Petar Matanović	1.08.1982.	30.07.1988.

* Fra Anto Perković je zatvoren kao politički krivac!

* Istu sudbinu je doživio i njegov nasljednik fra Putnik Brković i to dva puta: prvi put 1946, drugi put: 1947.

* Fra Ano Adžamić mijenja fra Putnika Brkovića, do dolaska privremenog upravitelja župe fra Ive Pelikana, ali sam je, kao župnik u Dubravama, tih godina proveo nekoliko mjeseci u zatvoru zbog toga što nije olako dao župne matice Mjesnom Matičnom uredu!

Prvo Stanje duša započeto je 1884. godine, a dovršeno 1895. godine

Sastoji se od jednog sveska. Knjiga je prilično sačuvana. Župu čini pet sela:

R. br.	Selo	Br. domaćinstava	Br. brač. parova	Br. osoba - župljana
1	Ulice	51	155	527
2	Vukšić	77	231	763
3	Marković polje	231	763	642
4	Ulović	33	184	299
5	Vitanović	25	87	312
	Svega	247	735	2.543

Opaska:

Prosječni broj osoba- župljana i bračnih parova po domaćinstvu:

- po osobama – župljani 10,29
- po bračnim parovima 2,98

Drugo Stanje duša ili Status započet je 1898. dovršen je 1904.

Po ovom Statusu župa se sastoji od osam sela:

R. br.	Naselje	Broj domaćinstava	Br. parova	Broj osoba-župljana
1	Ulice	64	151	548
2	Vitanović	29	83	280
3	Ulović	33	85	290
4	Vukšić i Drenava	70	208	Samo Vukšić 613
5	Drenava			101
6	Bašče	9	24	92
7.	Laništa	30	91	286
8	Marković polje	25	74	238
	Svega	260	716	2.448

Opaska:

Za dvanaest godina:

- povećan je broj domaćinstava za 13
- smanjen prosjek brač. parova
po domaćinstvu na 2,75
- smanjen broj osoba po domaćinstvu na 9,41
- smanjen je broj parova za 19
- smanjen je br. osoba-župljana za 95

(Bilo bi zanimljivo prostudirati zbog čega se dogodilo smanjenje i parova i osoba!)

Treće Stanje duša u župi Ulice koncem 1917. godine

Po ovom Statusu župa se sastoji od slijedećih sela:

R. br.	Naselje	Domaćinstva	Br. brač. parova	Ukupni broj osoba
1	Ulice	64	141	680
2	G. Vukšić	40	108	511
3	D. Vukšić	29	67	330
4.	Bašče	8	16	105
5	Vitanović	28	62	297

6	Laništa	29	66	306
7	Marković polje-Žabar	22	51	266
8	Ulović	28	66	327
	Svega	248	577	2.822

Opaska:

Za nepunih trinaest godina:

- povećan prosjek osoba po domaćinstvu,
u odnosu prema prethodnom na 11,62
- povećan broj osoba-župljana ,
u odnosu prema prethodnom zbroju za 374
- smanjen prosjek parova po domaćinstvu,
u odnosu prema prethodnom na 2,32

Četvrto Stanje duša župe Ulice koncem 1940. godine

R. br.	Naselje	Br. domaćinstava	Br. brač. parova	Br. osoba
1.	Ulice	105	158	529
2.	G. Vukšić	75	156	841
3.	D. Vukšić	42	104	623
4.	Laništa	41	114	584
5.	Marković polje	32	75	385
6.	Vitanović	34	108	554
7.	Ulović	33	92	524
	Svega	362	807	4.040

Opaska:

Za 23 godine situacija izgleda ovako:

- po broju domaćinstava, povećanje za 114
- po broju bračnih parova, povećanje za 230
- po broju župljana-osoba, povećanje za 1218
- prosjek bračnih parova domaćinstvu 2,22
- prosjek osoba po domaćinstvu 11,16

Posebno pada u oči veliko povećanje broja osoba-župljana od 1917 – 1940. Razlozi mogu biti različiti, ali je jedan od bitnih povećanje ekonomske moći što ju je prva Jugoslavija naslijedila od austro-ugarske monarhije. Porastao broj pismenih domaćina i slično!

Peto Stanje duša koncem 1948. godine - tri sveska

R. br.	Naselje	Br. domaćinstava	Br. br. parova	Broj osoba
1.	Ulice	103	131	826
2.	G. Vukšić	75	182	903
3.	D. Vukšić	43	119	636
4.	Laništa	39	94	424
5.	Marković polje	29	64	341
6.	Vitanović	41	88	508
7.	Ulović	28	69	388
	Svega	358	747	4.015

Opaska:

Za osam godina:

- smanjen broj domaćinstava za 4
- smanjen broj bračnih parova za 60
- smanjen broj župljana za 5
- prosjek bračnih parova po domaćinstvu 2,08
- neznatno povećan prosjek
članova domaćinstava 11,22
- kroz dvadeset godina Kraljevine Jugoslavije
nema nekih veći promjena u odnosu na 1917. godine

Šesto Stanje duša župe Ulice do 28.07. 1958. godine - dva sveska

R. br.	Naselje	Br. domaćinstava	Br. bračnih parova	Br. osoba
1.	Ulice	156	153	868
2.	G. Vukšić	144	138	786
3.	D. Vukšić	108	110	653
4.	D. Laništa	51	51	308
5.	G. Laništa	49	47	277
6.	Marković polje	71	71	375
7.	Ulović	87	73	422
8.	Vitanović	92	80	476
	Svega	758	723	4.165

Opaska:

Neke statističke karakteristike za razdoblje od 1948-1958. godine:

- povećan broj bračnih parova po domaćinstvu
u odnosu na situaciju iz 1948. godine, za 400 parova!

- smanjen prosjek bračnih parova
po domaćinstvu na 0,95
- povećan broj osoba za 136
- prosječni broj članova po domaćinstvu 5,49

Iz ovoga Statusa vidljive su mnoge važne povijesne činjenice za narod ovoga kraja Bosanske Posavine. Iole upućenom poznavatelju toga razdoblja poznati su razlozi smanjivanja broja bračnih parova u domaćinstvima:

1. U novoj ekonomsko-političkoj situaciji provedena je nemilosrdna agrarna reforma. Radi opasnosti od oduzimanja zemlje, ako se ostane u istoj obitelji, ili porodici, nestaju obiteljske zadruge sa više bračnih parova i osoba u domaćinstvu. Doduše, ako su se prije sjetili da se podijele, jer mnogima, zbog nepoznavanja novih namjera vlasti, to nije uspijevalo.
2. Posebno je karakterističan broj udovica što se može iščitati iz prethodna dva Statusa. U Statusu iz 1948. godine u župi je bilo 114 udovica, u Statusu iz 1958. je zabilježen broj od 273 udovice. Razlika je za 159 udovica, jer su se 1948. godine još nadali povratku muževa iz vojske koji su nestali, kako to ovdašnji ljudi kažu, nakon “preokreta”, ili kako se to još službeno zove, nakon oslobođenja, što se dogodilo u svibnju 1945. godine.

Mnoge muževe su očekivali da će se vratiti, jer se pričalo da su neki odvedeni u zarobljeništvo u Rusiju; da su negdje u zatvoru, kao što je Jase-novac, Stara Gradiška, Srijemska Mitrovica, Niš, Sarajevo, Tuzla, Zenica, neki su se bojali predati partizanskim vlastima (tzv. šumnjaci, križari i sl).

Nažalost, to je bila prazna nada, pa je 1958. godine bilo sasvim jasno da se neće nikada vratiti. Župnik fra Putnik Brković je, u lipnju 1946. godine, zabilježio da se očekuje povratak preko 250 mladića. Sada se sa sigurnošću zna da ih je na “Križnom putu” od Bleiburga pa do mjesta stradanja, ubijeno i umrlo 191. O njima se pričalo, šaptalo: nažalost, još im se ne zna za grobove ili mjesta i način pogibije!

3. I pored povećanja broja obitelji poznato je da se i u ovom razdoblju (od 1948-1958.) iz ove župe iselilo 58 obitelji (Iz Ulica 16; iz G. Vukšića 12; iz D. Vukšića 7; iz D. Laništa 3; iz G. Laništa 3; iz Marković polja 3; Iz Ulovića 7; iz Vitanovića 7). Naravno, ti su brojevi o iseljavanju relativni, jer je ovdje zabilježene samo one obitelji koje su se prijavile župniku kada su se odselile. Mnogo više se nije prijavljivalo. Jednostavno, napuštali su svoja stara ognjišta i odlazili!

Sedmo Stanje duša župe Ulice na 31.12.1968.

R. br.	Naselje	Broj domaćinstava	Br. bračnih parova	Br. osoba	Nestalo i pobijeno nakon oslobođ.	Iseljene obitelji	Broj iseljenih osoba
1.	Ulice	168	176	971	42	59	246
2.	G. Vukšić	154	165	884	24	62	365
3.	D. Vukšić	91	88	557	15	48	252
4.	Vitanović	105	72	514	29	39	195
5.	Ulović	79	74	405	27	53	245
6.	D.Laništa	61	62	376	17	10	40
7.	G. Laništa	59	61	313	14	9	46
8.	Marković polje	72	67	373	23	25	142
	Svega	789	765	4393	191	205	1.531

Opaska:

Iseljavanje je nastavljeno. Osiromašeno stanovništvo odlazi u raznim pravcima bivše Jugoslavije. Ipak, natalitet je još velik pa su statistike dosta povoljne kada se gleda prosjek prisutnog stanovništva po domaćinstvima u odnosu na prethodnu tabelu:

- broj parova po domaćinstvu je 0,96
- broj osoba po domaćinstvu je 5,96.

Osmo Stanje duša župe Ulice na koncu 1985.

R. br.	Naselje	Br. domaćinstava	Br. bračnih parova	Ukupni broj osoba	Iseljene obitelji	Iseljene osobe po obitelji
1.	Ulice	198	202	932	16	67
2.	G. Vukšić	154	157	611	36	123
3.	D. Vukšić	93	91	433	21	69
4.	D. Laništa	66	78	368	13	56
5.	G. Laništa	64	68	319	11	42
6.	Marković polje	74	69	341	13	51
7.	Vitanović	109	104	521	16	81
8.	Ulović	91	83	411	12	50
	Svega	839	852	3936	138	539

Opaska:

U ovoj tabeli je pokazana, uz ostale podatke, vrlo važna činjenica da je od 1.01.1969.-31.12.1985. iseljeno 138 obitelji sa 539 člana.

Usporedba navedenih podataka po Statusima duša župe Ulice od 1895-1985.

Status animarum	godina	Broj domaćinstava	Br. parova	Br. osoba	Prosjek članova po obitelji
I	1895.	247	735	2543	10
II	1905.	260	750	1448	9
III	1917	248	577	2822	11
IV	1940.	362	707	4040	11
V	1948.	358	747	4015	11
VI	1958.	758	723	4165	5,50
VII	1968.	789	762	4192	5
VIII	1985.	851	852	3936	4

Opaska:

Prema Stanju duša (Status animarum) za trideset godina, od 1955 – 1985. iz ove župe iselile su se 499 obitelji sa 2350 članova. Ovo sigurno nije konačan broj, jer se mnogi nisu odjavili! Ta činjenica mnogo govori o društveno-ekonomskoj i političkoj situaciji ovoga kraja i ovoga dijela brčanske općine.

Stanje duša prema maticama krštenih-rođenih i umrlih župe Ulice od 1851-1875.

Godina	Rođeni	Umrlih	Umrlih iznad 7 godina	Umrli do jedne godine	Umrlih od prve godine do sedme godine	Ukupno umrlih do sedme godine	Prosjek životne dobi	Saldo
1851.	143	176	75	54	47	101	17,6	-33
1852.	189	149	61	48	40	88	19,3	+40
1853.	168	197	108	42	47	89	21	-29
1854.	115	189	80	26	33	59	23,1	-24
1855.	158	159	97	30	32	62	20,11	-1
1856.	147	115	53	31	31	62	19,7	+32
1857.	154	184	69	59	56	115	14,6	-30
1858.	141	144	59	39	46	85	16,1	-3
1859.	124	122	60	29	33	62	18,2	+2
1860.	130	176	100	33	43	76	15,1	-46
1861.	86	211	113	37	61	98	16,5	-125
1862.	188	115	61	32	22	54	20	+73
1963.	135	203	103	42	58	100	17,11	-62
1864.	133	244	125	21	98	119	20,9	-111

1865.	103	182	118	14	50	64	25,7	-79
1866.	156	67	28	1	38	39	14,2	+89
1867.	158	88	37	1	50	51	17,7	+70
1868.	171	167	61	31	75	106	14,3	+4
1869.	124	173	62	54	57	111	13,5	-49
1870.	128	146	64	53	29	82	17,6	-18
1871.	89	130	78	33	19	52	23	-41
1872.	73	134	81	23	30	53	22	-61
1873.	121	128	72	33	23	56	20	-7
1874.	108	77	44	20	13	33	19,3	+31
1875.	127	121	41	38	42	80	11,1	+6
Svega	3.369	3.747	1.850	824	1.073	1.897	18	-378

Broj rođenih i umrlih župe Ulice od 1876-1900.

Godina	Rođenih	Umrlih	Umrlih iznad 7 godina	Umrli do jedne godine	Umrlih od prve do sedme godine	Ukupno umrlih do sedme godine	Prosjek godina i mjeseci	Saldo
1876.	135	127	58	27	42	69	16	+8
1877.	131	144	51	40	53	93	16	-13
1878.	106	101	28	38	35	73	13	+5
1879.	94	93	51	25	17	42	23	+1
1880.	119	80	40	25	15	40	20	+39
1881.	115	70	22	29	19	48	12	+45
1882.	90	71	34	27	10	37	18	+25
1883.	90	41	18	16	7	23	16	+49
1884.	115	75	25	28	22	50	15	+40
1885.	108	83	34	29	20	49	17	+25
1886.	122	61	14	34	13	47	10	+60
1887.	98	129	41	34	54	88	13	-31
1888.	124	81	26	26	29	55	14	+43
1889.	118	140	33	38	69	107	7	-22
1890.	96	75	30	34	11	45	17	+21
1891.	131	75	30	25	20	45	18	+56
1892.	121	143	51	38	54	92	13	-22
1893.	116	117	46	29	42	71	16	-1
1894.	122	91	22	38	31	69	11	+31
1895.	113	70	24	20	26	46	15	+43
1896.	84	67	32	16	19	35	27	+17
1897.	109	111	61	23	27	50	24	-2

1898	62	101	54	16	31	47	26	-39
1899.	95	124	63	20	41	61	21	-29
1900.	105	64	30	18	10	28	22	+41
Svega	2.725	2.334	924	693	117	1.410	17	+391

***Broj krštenih - rođenih i umrlih prema maticama krštenih i umrlih
župe Ulice od 1901-1925. godine***

Godina	Rođenih	Umrlih	Umrlih iznad 7 godina života	Umrlih do jedne godine života	Umrlih od prve do 7. godine života	Ukupan broj umrlih do 7. godine	Prosjek života	Saldo
1901.	93	77	45	16	16	32	27	+40
1902.	112	87	40	37	16	47	19	+25
1903.	125	113	40	43	30	73	13	+12
1904.	127	81	38	27	16	43	20	+46
1905.	120	94	33	37	24	61	15	+26
1906	148	97	39	42	16	58	15	+51
1907.	138	78	33	32	13	45	21	+60
1908	141	110	42	35	33	68	16	+31
1909.	146	90	35	32	23	55	17	+56
1910.	153	128	34	56	38	94	13	+25
1911.	144	83	34	28	21	49	16	+61
1912.	181	73	26	30	17	47	17	+108
1913.	131	74	26	29	19	48	18	+57
1914.	152	85	38	30	17	47	20	+67
1915	104	143	48	42	53	95	15	-39
1916.	73	127	58	35	34	69	25	-54
1917.	83	87	59	15	13	28	28	-4
1918.	90	176	113	35	28	63	26	-86
1919.	124	140	90	30	20	50	31	-16
1920.	182	87	37	40	10	50	16	+95
1921.	163	72	29	38	5	43	17	+91
1922.	187	61	28	28	5	33	20	+126
1923.	180	120	23	58	39	97	9	+60
1924.	185	85	35	36	14	50	15	+100
1925	154	81	31	37	13	50	18	+73
Svega	3.436	2.449	1.054	868	527	1.395	19	+987

**Broj krštenih - rođenih i umrlih prema maticama krštenih i umrlih
župe Ulice od 1925- 1950. godine**

Godina	Rođenih	Umrlih	Umrlih iznad 7 god.	Umrlih do 1 godine	Umrlih od 1-7 godina	Ukupno umrlih do 7 godina	Prosjek godina života	Saldo
1926.	172	102	30	53	19	72	14	+70
1927.	143	105	48	41	16	57	23	+38
1928.	140	77	32	30	15	45	20	+63
1929.	189	97	39	41	17	58	19	+98
1930.	197	88	26	51	11	62	16	+109
1931.	166	70	26	24	20	44	17	+96
1932.	190	99	32	44	23	67	15	+91
1933.	185	87	39	24	24	48	21	+98
1934.	193	72	30	24	18	42	19	+121
1935.	202	106	42	32	32	64	19	+96
1936.	192	86	32	29	25	54	19	+106
1937.	187	96	46	33	17	50	24	+91
1938.	165	88	44	28	16	44	22	+77
1939.	190	98	46	25	27	52	25	+92
1940.	179	135	50	37	48	85	18	+44
1941.	171	95	39	34	22	56	19	+76
1942.	146	99	56	24	29	43	26	+47
1943.	172	121	62	33	26	59	20	+51
1944.	198	162	89	53	20	73	24	+36
1945.	156	125	76	30	19	49	28	+31
1946.	122	117	57	37	23	60	24	+5
1947.	151	79	38	21	10	41	23	+72
1948.	142	69	34	22	13	35	26	+73
1949.	160	64	36	20	8	28	21	+96
1950.	163	70	35	22	13	35	23	+93
Svega	4.271	2.407	1.084	822	501	1.323	21	+1.864

**Broj rođenih i umrlih prema maticama krštenih - rođenih i umrlih
župe Ulice od 1950-1975. godine**

Godina	Rođenih	Umrlih	Umrlih iznad 7 godina	Umrlih do jedne godine	Umrlih od 1 do sedam godina	Ukupno umrlih do 7 godina	Prosjek životne dobi	Saldo
1951.	118	126	65	32	29	61	27	-8
1952.	177	81	36	26	19	45	24	+96
1953.	173	80	37	30	13	43	26	+93
1954.	175	59	28	24	7	31	26	+116
1955.	151	66	20	46	26	46	19	+85
1956.	171	63	33	22	8	30	27	+108
1957.	137	74	37	22	15	37	25	+63
1958.	213	69	34	24	11	35	28	+144
1959.	180	52	19	22	11	33	22	+128
1960.	228	66	23	24	19	43	22	+162
1961.	213	68	29	36	3	39	23	+145
1962.	203	64	28	26	10	36	26	+139
1963.	200	44	20	18	6	24	28	+156
1964.	230	51	27	22	2	24	34	+179
1965.	211	66	30	30	16	36	27	+145
1966.	207	42	25	15	2	17	26	+165
1967.	172	40	20	17	3	20	34	+132
1968.	168	57	27	20	10	30	32	+111
1969.	171	37	21	13	3	16	34	+134
1970.	135	42	27	2	15	13	43	+93
1971.	132	40	29	7	4	11	40	+92
1972.	145	28	25	3	0	3	54	+117
1973.	132	33	30	2	1	3	62	+99
1974.	134	27	20	4	3	7	50	+107
1975.	77	31	23	5	3	8	46	+46
Svega	4.253	1.406	713	463	230	693	36	+2.847

**Broj rođenih i umrlih prema maticama krštenih i umrlih
župe Ulice od 1976-1985. godine**

Godina	Rođenih	Umrlih	Umrlih iznad 7 godina	Umrlih do 1 godine	Umrlih od 1-7. godine	Ukupno umrlih do 7. godine	Prosjek životne dobi	Saldo
1976.	88	24	21	2	1	3	56	+64
1977.	63	20	19	1	0	1	59	+43

1978.	68	30	27	0	3	3	59	+38
1979.	65	27	27	0	0	0	63	+38
1980.	69	20	18	1	1	2	61	+49
1981.	61	36	35	0	1	1	61	+25
1982.	60	34	32	1	1	2	65	+26
1983.	63	37	37	0	0	0	66	+26
1984.	63	40	40	0	0	0	68	+23
1985.	59	24	24	0	0	0	68	+35
Svega	659	292	280	5	7	12	62	+367

Opaska:

Ove tabele su očit dokaz da su ljudi ovoga kraja u razdoblju od 135 godina živjeli u teškoj situaciji u svakom pogledu. Početni interes nam je bio vidjeti kako je sa migracijom naših župljana, a došli smo do vrlo zanimljivih podataka i razloga slaboga prirasta stanovništva u ovim krajevima. Razlozi su očiti: velika smrtnost djece i migracija ovoga stanovništva zbog siromaštva, bolesti, ratnih i poratnih stradanja, nepismenost ...

Generacije koje žive u poraću II. svjetskog rata pamte posebice okrutnost komunističkih vlasti prema tzv. suradnicima okupatora i narodnim neprijateljima (a velika većina obitelji je imala nekoga u vojsci, različitih naziva i profila Nezavisne države hrvatske).

Nemilosrdno je bilo poratno nametanje tzv. *obaveza* i utjerivanje viškova poljoprivrednih proizvoda, posebice prema onima koji su proskribirani kao narodni neprijatelji; konfiskacija zemlje, tjeranje mladeži na tzv. dobrovoljne radove; tjeranje u narodne zadruge. Svaki otpor je drastično kažnjavao odvođenjem u zatvore; kiseljenjem u kacama i podrumima napunjenim vodom (koje bi najprije nalijevali tako da bi im voda bila do koljena); tu bi ostali stojeći dok se ne predomisle. Pa ti se nemoj predomisli!

Posebno je bila okrutna tortura nad ženama koje su se kao udovice i majke bivših "narodnih neprijatelja" odupirale poreznicima ili utjerivačima *obaveze*; prvo bi nalijevale vodu u dublji kanal na javnom mjestu, pa bi bile natjerane da ih preskaču unatrag (bilo je to krajnje nesmiljeno ponižavanje popraćeno grohotnim smijehom prisutnih mučitelja i slučajnih prolaznika); stalnim pretresima kuća i mogući skrovišta hrane; vješanjem cigle za mošnje kod tvrdoglavijih seljaka; odvođenje u zatvore i prisilne radove ...

Sve je to (i mnogo više!) pretrpio ovaj narod, pa se opet ti akteri ne stide pričati o slobodi čovjeka i građanina i antifašizmu u svojim redovima.

A i nevolje onih koji su se našli na *Križnom putu* nisu nikada do kraja ispričane! Većina ih se nije vratila! Samo prema knjigama ovoga ureda nije se vratilo 191 mladića (iz osam sela ove župe), za koje se zna da ih je većina živih dočekala završetak II. svjetskog rata.

Ako se k tomu pridodaju česte poplave i suše, život na rubu gladi, mnoštvo oboljelih od tifusa i drugih zaraznih bolesti koje dolaze kao redovita pratilja ovakvog stanja, onda početna tvrdnja da ta priča o Kosovu i stradanju nekih naroda nije bila iznimka. Ona je nažalost bila u svoj svojoj surovosti prisutna i na ovim prostorima.

Zaključak

Uz ovaj rad želim iznijeti sjećanja o dijelu njegovih priča o događanjima nakon II. svjetskog rata.

Često je, naime, pričao o svom zatvoru, posebice o istragama i torturama koje je OZN-a, na njemu i drugim osumnjičenim i zatvorenim ljudima, primjenjivala tokom istrage. Istražni postupci su bili vrlo surovi, tako *da je svaka presuda ili osuda bila kao izlazak na slobodu, pa makar to bila i osuda na smrt*. Prvi put je zatvoren i osuđen 1945. Doduše, vrlo brzo je pomilovan. Pomoglo mu je to što je tijekom rata pomagao partizanima i bio član ilegalnog NOO-a² u Varešu .

Bio je osumnjičen i osuđen što je navodno surađivao sa Križarima. Naime, nečija propaganda je zavela mnoge bivše vojnike Nezavisne hrvatske države koji su se krili po šumama i vrletima nakon rata, bojeći se predati novim vlastima, u nadi da će se produžiti rat i da će se moći pridružiti koaliciji zapadnih zemalja koje će napasti komunističku Rusiju i sve novonastale komunističke zemlje! Ti bi se ljudi znali noću prišuljati župnim uredima, očekujući da ih svećenici neće prijaviti, da traže hrane i odjeće što je svećenike dovodilo do teške moralne dileme i životne opasnosti. I sam je bio žrtva takvog stanja, jer mu je inkriminirano da je surađivao sa tim izmanipuliranim ljudima, pa je zbog toga dva puta osuđen na zatvor i zatvoren. Odležao je dvije godine, bez ikakvog valjanog razloga.

U svojoj nedavno tiskanoj knjizi fra Marjan Karaula o tome piše: "Iako za njega Ćiril Petešić kaže da je kao župnik , bio 'član prvog ilegalnog NOO-a u Varešu , to nije spriječilo da nakon svršetka rata dva puta bude procesuiran. Najprije je već 1945. bio osuđen na jednu godinu dana zatvora, iz kojeg je pušten na slobodu zahvaljujući amnestiji od 1. kolovoza 1945. Potom je kao duhovni pomoćnik u Kraljevoj Sutjesci ponovno 26. veljače 1946. zatvoren i presudom Divizijskog vojnog suda u Sarajevu od 10. travnja 1946. i Armijskog vojnog suda od 1. srpnja iste godine osuđen na šest godina lišenja slobode s prinudnim radom i na tri godine gubitka političkih i građanskih prava ... Fra Miroslav je kako piše u presudi, bio kriv:

1. što je znao da fra Kruno Miklić izrađuje letke koji pozivaju na nasilno obaranje postojećeg uređenja u FNRJ, te što je u tu svrhu stavio na raspolaganje pisaću mašinu Župnog ureda;

² Petešić 1982:206 i Karaula, Marijan: Iskušenja Bosne Srebrene, str. 308, Sarajevo, 2014.

2. što se povezao sa neprijateljskim elementima i od njih dobio letke i to od fra Krune Miklića, od Verke Mijatovića, Borke Čolić i dalje ih davao;
3. što je Rogić Slavki novembra mjeseca nacrtao križarski znak, tražeći od nje da ona izradi u većem broju, što je ona i učinila posle nekoliko dana predala desetak križarskih znakova ... Fra Miroslav je u zatvoru odležao nepune dvije godine, a na slobodu je pušten 1947. godine, opet amnestijom ...”³.

Ostala mi je u sjećanju jedna njegova priča o tri mladića koja su s njim bila u zatvorskoj ćeliji u Zenici (optužena da pripadaju Mladomuslimanskoj organizaciji). Nekoliko dana su ih držali bez hrane i vode, tako da su lizali vlažne zidove kako bi došli do koje kapljice vode. Jednog jutra su im donijeli dobro zasoljene i zamašćene makarone. Fra Miroslav im je kao iskusniji čovjek, savjetovao da ne jedu, ali oni ga zbog izgladnelosti, nisu mogli poslušati, pojeli su i njegovu porciju! A onda je nastao problem sa žeđi (tražila im se snažno voda), nije im pomoglo lizanje zidova, pa su od muke grizli vene na rukama. Uzalud su jaukali i dozivali da im se donese voda, dok nisu pali u nesvijest. Tada su došli stražari i nekud ih odveli. Nije ih nikada više vidio!

Smatrao sam da će ova svjedočenja i podaci biti relevantan materijal za demografska i druga znanstvena istraživanja vremenâ o kojima se ovdje govori. Npr. u ovom njegovom radu nameće se posebno rubrika o smrtnosti djece do 7 godina i prosječnoj životnoj dobi kroz navedeno razdoblje, što ima velike implikacije u povijesnom, socijalno-psihološkom, kulturnom, društveno-ekonomskom i političkom, pa i teološkom, razumijevanju ljudskoga života na ovim prostorima.

Prosječna životna dob, punih sto godina ne prelazi 21 godinu života - od 1951-1970. trideset i šest godina. *Glede prosječne životne dobi, došlo je do promjene tek nakon velikog odlaska ljudi iz ovoga kraja na tzv. privremeni rad u inozemstvo!*

Prema tome, iz navedenih dokumenata i popisa stanovništva, vidljivo je da je tendencija opadanja broja stanovnika naročito pospješena velikim brojem ubijenih i nestalih nakon Drugoga svjetskog rata i velikom ekonomskom emigracijom nakon pedesetih do devedesetih godina prošloga stoljeća. Zadnji rat u Bosni i Hercegovini ostavio je još teže posljedice. Sada u župi Ulice živi, od predratnih 4.000 stanovnika, oko 600 (šesto stanovnika), sa tendencijom daljnje opadanja.

³ Isto: str. 308.